ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมปิฏเก

ธมฺมสงฺคณี-อนุฏีกา

วีสติคาถาวณฺณนา

๑. อภิธมฺมสํวณฺณนาย อตฺถํ สํวเณฺณตุกาโม ตสฺสา อาทิคาถาย ตาว ปโยชนสมฺพนฺธาภิธานปุพฺพงฺคมํ อตฺถํ นิทฺธาเรนฺโต อุฬารชฺฌาสยานํ นิสมฺมการีนํ ปฏิปตฺติ ปเรสํ วิวิธหิตสุขนิปฺผาทนปฺปโยชนาติ อาจริยสฺสาปิ ธมฺมสํวณฺณนาย อาทิมฺหิ สตฺถริ นิปจฺจการสฺส อนฺตรายวิโสสนตฺถตา วิย สตฺถริ ธเมฺม จ ปเรสํ อจฺจนฺตสุขปฺปฏิลาภสํวตฺตนิยสทฺธารตนุปฺปาทนตฺถตาปิ สิยาติ ทเสฺสตุํ **“ธมฺมสํวณฺณนาย”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ **ธโมฺม**ติ สามญฺญวจโนปิ ธมฺม-สโทฺท สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน อิธ ปริยตฺติวิเสสวิสโยฯ สํวณฺณียติ อโตฺถ เอตายาติ **สํวณฺณนา,** อฏฺฐกถาฯ

ติวิธยานมุเขน วิมุตฺติธมฺมํ ยถารหมนุสาสตีติ **สตฺถา**ฯ ปณมนํ ปณาโม, กายวาจาจิเตฺตหิ สตฺถุ คุณนินฺนตาฯ กิริยา กรณํ, ปณามสฺส กรณํ **ปณามกรณํ,** วนฺทนาปโยโคฯ โส จ กิญฺจาปิ ‘‘อิทานิ อธิเปฺปตํ ปณามํ กโรโนฺต’’ติอาทินา ‘‘ตสฺส ปาเท นมสฺสิตฺวา’’ติอาทิกสฺส อธิเปฺปตปณามภาวํ ทเสฺสสฺสติ, ‘‘กรุณา วิยา’’ติอาทิกสฺส ปน สพฺพสฺส โถมนาวเสน วุตฺตสฺสปิ วเสน เวทิตโพฺพฯ โส หิ สตฺถุ มหากรุณาทิคุณวิเสสกิตฺตนวเสน ปวโตฺต มหากรุณาทิคุณวิเสสาวินาภาวินา สํวณฺณิยมานสํวณฺณนาธมฺมวิภาวิเตน **ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตภาเวน** สฺวากฺขาตธเมฺม สตฺถริ อนุปฺปนฺนสทฺธานํ สทฺธาชนนาย, อุปฺปนฺนสทฺธานญฺจ ภิโยฺยภาวาย โหติฯ สตฺถุโน จ อวิปรีตธมฺมเทสนภาเวน อวิตถเทสนาภูเต ธเมฺมติ เอเตน สตฺถุโน มหากรุณาทิคุณานํเยว จ ผลวิเสสนิปฺผาทนสมตฺถตาย ปสาทาวหตํ อาหฯ ธเมฺมน หิ สตฺถุสิทฺธิ, สตฺถารา จ ธมฺมสิทฺธิ, ธมฺมสมฺปตฺติยาปิ สตฺถุคุณตาย สตฺถุคุณวิภาวเนน สมฺปชฺชตีติฯ

เอวํ สตฺถริ ปณามกรณสฺส เอกํ ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมฺพนฺธํ วิภาเวติ **“ตทฺภยปฺปสาทา หี”**ติอาทินาฯ น หิ สตฺถริ ธเมฺม วา อปฺปสโนฺน สํวณฺณิยมาเน ตทธิคนฺตเพฺพ จ ธเมฺม สมฺมา ปฏิปชฺชติ, นาปิ สีลาทิอนุปาทาปรินิพฺพานนฺตํ มหนฺตํ อตฺถํ สาเธติ, ตสฺมา ธมฺมสํวณฺณนาสุ ปเรสํ สมฺมาปฏิปตฺติอากงฺขาย ตถารูปธมฺมปฏิคฺคาหเกหิ จ วินิโยชิเตน สตฺถริ ธเมฺม จ ปสาทุปฺปาทนํ สตฺถริ ปณามกรณํ วิหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ภควโต คุณสํกิตฺตนํ ตสฺส ธมฺมสงฺฆานมฺปิ โถมนา โหติเยวาติ วุตฺตํ **“รตนตฺตยปณามวจน”**นฺติฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘ภควโต โถมเนเนวา’’ติอาทิ (ธ. ส. มูลฏี. ๖)ฯ วกฺขมานํ วา ‘‘สทฺธมฺมญฺจสฺส ปูเชตฺวา’’ติอาทิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ วิญฺญาปนตฺถํ ปเรสํ วิญฺญูนนฺติ วา สมฺพนฺธนียํฯ อวิญฺญูนํ อปฺปมาณตาย อภาชนตาย จ วิญฺญูนํ คหณํฯ เต หิ พุทฺธาทีสุ สคารวสฺส ปมาณภูตตํ ชานนฺตา ตสฺส วจนํ โสตพฺพํ สทฺธาตพฺพํ มญฺญนฺติ, สมฺมเทว จ นํ อนุติฏฺฐนฺตา ตทธิปฺปายํ ปูเรนฺติฯ อิธาปิ ปุริมนเยเนว สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ ปสาทวิญฺญาปนาทิมุเขนปิ สมฺมาปฏิปตฺติอากงฺขาย ปเวทิตตฺตาฯ

เอตฺถ จ ปฐโม อตฺถวิกปฺโป สทฺธานุสารีนํ ปุคฺคลานํ วเสน วุตฺโต, ทุติโย ธมฺมานุสารีนํฯ ปฐโม วา อสํสิทฺธสตฺถุธมฺมานํ วเสน วุตฺโต, ทุติโย สํสิทฺธสตฺถุธมฺมานํฯ ตถา ปฐโม ปฐเม รตเน ปณามกิริยาทสฺสนปโร, ทุติโย อิตเรสุปีติ อยํ วิเสโส เวทิตพฺโพฯ

ปณาโม กรียติ เอตายาติ ปณามกรณํ, ปณามกิริยาภินิปฺผาทิกา เจตนาฯ สา หิ เขตฺต สมฺปตฺติยา อาจริยสฺส จ อชฺฌาสยสมฺปตฺติยา ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภูตา ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺ ตกสฺส กมฺมสฺส พลานุปฺปทานวเสน ปุริมกมฺมนิปฺผนฺนสฺส วิปากสนฺตานสฺส อนฺตรา เวมชฺฌ อายนฺติ อาปตนฺตีติ อนฺตรายาติ ลทฺธนามานํ โรคาทิอนตฺถานํ วิธายกสฺส อุปปีฬกสฺส อุป เจฺฉทกสฺส วา กมฺมสฺส วิทฺธํสนสมตฺโถ ปุญฺญาติสโยติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“รตนตฺตย ปณาม...เป.... วิเสสภาวโต”**ติฯ เอวญฺจ กตฺวา ราคาทิปริยุฏฺฐานาภาววจเนน อนฺตรา ยสฺส การณภูตาย ปโยควิปตฺติยา อภาวสฺส, อตฺถลาภาทิวจเนน อนนฺตรายตาเหตุภูตาย ปโยคสมฺปตฺติยา สพฺภาวสฺส, ‘‘สพฺยาปชฺฌาย ปชาย อพฺยาปโชฺฌ วิหรตี’’ติ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑) วจเนน ทิเฏฺฐว ธเมฺม สุขวิหาริตาย จ ปกาสนํ **มหานามสุตฺตํ**เยว อุทาหฏํฯ

คุณวิเสสทสฺสนตฺถนฺติ เอเตน สติปิ กายมโนปณามานํ อนฺตรายวิโสสนสมตฺถภาเว เตหิ ปณามวิสยสฺส ปณามารหภาววิภาวเนน สาติสโย วจีปณาโม วิหิโตติ ทเสฺสติฯ **คุณวิ เสสวา ห**ีติอาทินา อาจริยสฺส ยุตฺตปตฺตการิตํ ทเสฺสติฯ **เทสนา วินยปิฎเก**ติ เอตฺถ นนุ วินยปิฎกสฺสปิ เทสนาภาวโต เทสนาวินยปิฎกานํ เภทวจนํ น ยุตฺตนฺติ? โน น ยุตฺตํ ‘‘ตีสุปิ เจ เตสุ เอเต ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคี ติกถา; ปารา. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา) เอตฺถ วิย สมุทายเทสนาย อวยวเทสนานํ อาธารภาวโตฯ เทสนากาเล วา มนสา ววตฺถาปิตาย วินยตนฺติยา วินยปิฎกภาวโต ตทตฺถปญฺญาปนสฺส จ เทสนาภาวโต เภทวจนํฯ อถ วา เทสียติ เอเตนาติ **เทสนา,** เทสนา สมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท, ตสฺส จ วินยปิฎกวิสโย กรุณาปุพฺพงฺคโม จ โสติ เอวเมตฺถ เภทวจ โนปปตฺติ ทฎฺฐพฺพาฯ **สุตฺตนฺตปิฎเก**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

กถํ ปน ภควโต เทสนา วินยปิฎเก กรุณาปฺปธานา, สุตฺตาภิธมฺมปิฎเกสุ จ ปญฺญากรุณา ปญฺญาปฺปธานาติ วิญฺญายตีติ? ยโต อุกฺกํสปริยนฺตคตหิโรตฺตปฺปปิ ภควา โลกิยสาธุช เนหิปิ ปริหริตพฺพานิ ‘‘สิขรณี’’ติอาทีนิ วจนานิ ยถาปราธญฺจ ครหวจนานิ วินยปิฎกเทสนายํ มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส มหาปริสมเชฺฌ อภาสิ, ตํตํสิกฺขาปทปญฺญตฺติการณาเปกฺขาย เวรญฺชาทีสุ สารีริกญฺจ เขทมนุโภสิ, ตสฺมา กิญฺจาปิ ภูมนฺตรปจฺจยาการสมยนฺตรกถานํ วิย วินยปญฺญตฺติยาปิ สมุฏฺฐาปิกา ปญฺญา อนญฺญสาธารณตาย อติสยกิจฺจวตี, ตโตปิ กรุณาย กิจฺจํ อธิกนฺติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํ **“วินยปิฎเก กรุณาปฺปธานา”**ติฯ กรุณาพฺยาปาราธิกตาย หิ เทสนาย กรุณาปฺปธานตา, สุตฺตนฺตเทสนาย มหากรุณาสมาปตฺติพหุโล เวเนยฺยสนฺตาเน สุ ตทชฺฌาสยานุโลเมน คมฺภีรมตฺถปทํ ปติฏฺฐเปสีติ กรุณาปญฺญาปฺปธานตา, อภิธมฺมเท สนาย ปน สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิสยภาวปฺปโหนโก รูปารูปปริเจฺฉโท ธมฺมสภาวานุโรเธน ปวตฺติโตติ ปญฺญาปฺปธานตาฯ **เตเนว จ การเณนา**ติอาทินา เทสนานุรูปตํตํสํวณฺณนาย โถมนา อาจริยสฺส ปกตีติ ทเสฺสติฯ

กุสลา รูปํ จกฺขุมา ทส ทาฬิมาทิ สมูหวเสน อตฺถานวโพธนโตฺถ วิย อตฺถาวโพธนโตฺถ หิ สทฺทปฺปโยโค อตฺตปราธีโน เกวโล อตฺถปทตฺถโก, โส ปทตฺถวิปริเยสการินา อิติ-สเทฺทน สทฺทปทตฺถโก ชายตีติ อาห **“กรุณา วิยาติ นิทสฺสนวจน”**นฺติฯ นิทสฺสนญฺหิ นาม นิทสฺ

สิตพฺพธมฺมํ เตน จ สมฺพนฺธ สติ โหติ, นาญฺญฺาติ ตสฺส นิทสฺสนภาวํ วิภาเวนฺโต อาห **“ยสฺส ยถา...เป.... ปวตฺติตฺถาติ อโตฺถ”**ติฯ

‘‘ตตฺถ กรุณา วิยาติ นิทสฺสนวจน’’นฺติอาทินา นิทสฺสนนิทสฺสิตพฺพธมฺมานํ อาธารวิสย พฺยาปาเรหิ สวิเสสเนหิ สห ปกาสนวเสน คาถาย อตฺถตตฺวํ ทเสฺสตฺวา อวยวเภทวเสน อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“กิรตีติ กรุณา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นิจฺฉนฺทราคานํ ภูตปุพฺพคติยา วา สตฺตตา เวทิตพฺพาฯ เอกสฺสปิ ธมฺมสฺส อเนกสามญฺญาการวนฺตตาย **“ยถาสภาวํ ปกาเรหี”**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรนา’’ติ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) ธมฺมานํ อเณฺญยฺยตฺตํ ปฏิกฺขิปติ ญาตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาภาวโตฯ เอเตน ตสฺสา ปญฺญาย อกิจฺฉวุตฺติตํ อาหฯ ยเถว หิ ‘‘เญเยฺยสุ สเพฺพสุ ปวตฺติตฺถา’’ติ เอตฺตาวตา อธิเปฺปตเตฺถ สิเทฺธ เตสํ อตฺตตฺตนิยตาวิรหสํสูจนตฺถํ ปเรสํ สตฺตาทิมิจฺฉาคาหปฏิเสธเนน **ธมฺม**-สเทฺทน เญยฺยา วิเสสิตพฺพา, เอวํ **“ธเมฺมสุ สเพฺพสุ ปวตฺติตฺถา”**ติ เอตฺตาวตา จ อธิเปฺปตเตฺถ สิเทฺธ ธเมฺมสุ ตสฺสา ปญฺญาย อากงฺขปฺปฏิพทฺธตาย อกิจฺฉวุตฺติตํ ทเสฺสตุํ อเณฺญยฺยตฺตปฏิเสธเนน **เญยฺย**-สเทฺทน ธมฺมา วิเสสิตาติฯ **เญยฺยธมฺม**-สทฺทา นีลุปฺปลสทฺทา วิย อญฺญมญฺญํ เภทาเภทยุตฺตาติ **“เญยฺยา จ เต ธมฺมา จา”**ติ วุตฺตํฯ **ยา ยา**ติ ยถา-สทฺทสฺสตฺถํ ทเสฺสติฯ พฺยาปนิจฺฉายญฺหิ อยํ **ยถา**-สโทฺท, ตปฺปเภทา ปญฺญา ปวตฺติตฺถาติ สมฺพโนฺธติฯ

***ภควติ* ปวตฺตาวา**ติ อิทํ เยภุเยฺยน อุปมาโนปเมยฺยตฺถานํ ภินฺนาธารตาย ภินฺนาธารสฺส จ อุปมานตฺถสฺส อิธ อสมฺภวโต วุตฺตํฯ ภควโต กรุณาย อเญฺญหิ อสาธารณภาโว สเตฺต สํสารทุกฺขโต อุทฺธริตฺวา อจฺจนฺตสุเข นิพฺพาเน ปติฏฺฐเปตุํ อตฺตโน สรีรชีวิตปริจฺจาเคนปิ เอกนฺตหิตชฺฌาสยตาวเสน เวทิตโพฺพ, ยโต วิเนยฺยานํ โกโสหิตวตฺถคุยฺหปหูตชิวฺหาวิทํสนมฺปิ กตํ, ยญฺจ ยทิเม สตฺตา ชาเนยฺยุํ, ภควโต สาสเนน รหทมิว สีตลํ สมฺปชฺชลิตํ อคฺคิกฺขนฺธมฺปิ สโมคาเหยฺยฯ อเญฺญสํ ปสฺสนฺตานนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อุทฺธฏา**ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา **มโหฆปกฺขนฺทานํ สตฺตาน**นฺติ กมฺมเตฺถ สามิวจนํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – กามาทิมโหฆปกฺขเนฺท สเตฺต ตโต อุทฺธฏา นตฺถโญฺญ โกจิ มํ ฐเปตฺวาติ ปสฺสโต ยถา ภควโต กรุณาย อาวิสนํ โหติ, น เอวํ อเญฺญสํ ตถาทสฺสนเสฺสว อภาวโตฯ อถ วา **อเญฺญสํ ปสฺสนฺตาน**นฺติ ยทิปิ ปเร ปเสฺสยฺยุํ, ตถาปิ น เตสํ ภควโต วิย กรุโณกฺกมนํ อตฺถิ อปฺปฏิปตฺติโต อตฺตหิตมตฺตปฏิปตฺติโต จาติ อโตฺถฯ

อนาวรณา ตีสุ กาเลสุ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย, **อสาธารณา** สพฺพธมฺมานํ นิรวเสสเหตุปจฺจยปริคฺคหวเสน เตสญฺจ สภาวกิจฺจาทิอวตฺถาวิเสสาทิปริชานเนน อายูหนเวลายเมว ตํตํกมฺมานํ ตํตํผลวิเสสหีนมชฺฌิมปณีตาทิวิภาคสฺส อินฺทฺริยพเทฺธสุ อนินฺทฺริยพเทฺธสุ จ อติสุขุมติโรหิตวิทูรวุตฺติอตีตานาคตาทิเภทภินฺนานํ รูปธมฺมานํ ตํตํการณสมวายวิภาวเนเนว ตํตํผเลสุ วณฺณสณฺฐานคนฺธรสผสฺสาทิวิเสสสฺส นิรวเสสโต ปฏิวิชฺฌเนน เวทิตพฺพาฯ อยญฺจ อโตฺถ ภควโต อเนกธาตุนานาธาตุโลกํ ยถาภูตํ ญาณาทิวเสน เวทิตโพฺพฯ **ยถา จ ปสฺสนฺตสฺสา**ติ อิทํ ราคคฺคิอาทีหิ โลกสนฺนิวาสสฺส อาทิตฺตตาทิอาการทสฺสนํ ภควโต มหากรุโณกฺกมนุปายํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตํ ปน พหุเกหิ อากาเรหิ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติฯ ‘‘อาทิโตฺต โลกสนฺนิวาโส...เป.... อุยฺยุโตฺต...เป.... ปยาโต...เป.... กุมฺมคฺคปฺปฏิปโนฺน...เป.... อุปนียติ โลโก อธุโว...เป.... อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร...เป.... อสฺสโก โลโก สพฺพํ ปหาย คมนียํ...เป.... อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมตี’’ติอาทินา (ปฏิ. ม.

๑.๑๑๗) ปฏิสมฺภิทามคฺค ปโรสตํ อากาเรหิ ทสฺสิตนฺติ คนฺถวิตฺถารํ ปริหริตุํ สํวณฺณยิตุญฺจ อุปายํ ทเสฺสตุํ อาห **“ตํ สพฺพํ ปฏิสมฺภิทามคฺค มหากรุณาญาณวิภงฺควเสน ชานิตพฺพ”**นฺติฯ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตอาสยานุสย ยมกปาฏิหาริย สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานิ เสสาสาธารณญาณานิฯ เตสมฺปิ หิ วิภงฺค ‘‘อิธ ตถาคโต สเตฺต ปสฺสติ อปฺปรชเกฺข’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๑) ปฏิสมฺภิทามคฺค นานปฺปกาเรน ทสฺสิโตติ ปฺริมนเยเนว อติทิสติฯ **อาทิ**-สเทฺทน ตตฺถ วิภตฺตานํ ปฏิสมฺภิทาสจฺจญาณาทีนํ สงฺคโห กโตติ เวทิตโพฺพฯ

นิปฺปเทสสปฺปเทสวิสยา กรุณา วิย ภควโต ปญฺญาปิ อิธ นิปฺปเทสสปฺปเทสวิสยา นิรวเสสา อธิเปฺปตาติ ตสฺสา กติปยเภททสฺสเนน นยโต ตทวสิฏฺฐเภทา คเหตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **“ปญฺญาคฺคหเณน จา”**ติอาทิมาหฯ เต ปน สีลสมาธิ ปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสน, ทฺวาจตฺตาลีสสตทุกธมฺม, พาวีสติติกธมฺม, จตฺสติปฏฺฐาน สมฺมปฺปธาน อิทฺธิปาท สามญฺญผล อริยวํสาทิ, ปญฺจคติ ปญฺจปธานิยงฺคปญฺจงฺคิกสมาธิ อินฺทฺริย พล นิสฺสารณียธาตุ วิมุตฺตายตน วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมสญฺญาทิ, ฉสารณียธมฺม อนุสฺสติฏฺฐาน อคารวคารว นิสฺสารณิยธาตุ สตตวิหาร อนุตฺตริย นิเพฺพธภาคิยปญฺญาทิ, สตฺตอปริหานิยธมฺม อริยธน โพชฺฌงฺคสปฺปุริสธมฺมนิชฺชรวตฺถุ สญฺญา ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลขีณาสวพลาทิ, อฏฺฐปญฺญาปฏิลาภเหตุ มิจฺฉตฺต สมฺมตฺต โลกธมฺม อริยานริยโวหาร อารมฺภวตฺถุ กุสีตวตฺถุ อกฺขณ มหาปุริสวิตกฺก อภิภายตน วิโมกฺขาทิ, นวโยนิโสมนสิการมูลธมฺมปาริสุทฺธิปธานิยงฺค สตฺตาวาส อาฆาตวตฺถุ อาฆาตปฏิวินย สญฺญานานตฺต อนุปุพฺพวิหาราทิ, ทสนาถกรธมฺม กสิณายตน อกุสลกมฺมปถ กุสลกมฺมปถ มิจฺฉตฺต สมฺมตฺต อริยวาส ทสพลญาณ อเสกฺขธมฺมาทิ, เอกาทสเมตฺตานิสํส สีลานิสํส ธมฺมตา พุทฺธิเหตุ, ทฺวาทสายตนปฏิจฺจสมุปฺปาท ธมฺมจกฺกาการ, เตรสธุตคุณ, จุทฺทสพุทฺธญาณ, ปญฺจทสจรณวิมุตฺติปริปาจนียธมฺม, โสฬสอานาปานสฺสติ สจฺจาการ สุตฺตนฺตปฏฺฐาน, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมธาตุ เภทกรวตฺถุ, เอกูนวีสติปจฺจเวกฺขณ, จตุวีสติปจฺจย, อฏฺฐวีสติสุตฺตนฺตปฏฺฐาน, ปณฺณาสอุทยพฺพยทสฺสน, ปโรปณฺณาสกุสลธมฺม, ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคต, อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตาทิเภทานํ ธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌนเทสนาการปฺปวตฺตา, เย จ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณปฺปเภทา, เย จ อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยเทสนาการปฺปวตฺตา, เย จ อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยานุสยจริตาทิวิภาวนาการปฺปวตฺตาติ เอวํปการา ภควโต ปญฺญาปเภทา, สเพฺพปิ อิธ **อาทิ**-สเทฺทน นยโต สงฺคยฺหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ โก หิ สมโตฺถ ภควโต ปญฺญาย ปเภเท อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํฯ เตเนว ภควนฺตํ ฐเปตฺวา ปญฺญวนฺตานํ อคฺคภูโต ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถโรปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติอนุยุโตฺต ‘‘อปิจ เม, ภเนฺต, ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖) อาหาติฯ

สํสารมโหฆปกฺขนฺทานํ สตฺตานํ ตโต สนฺตารณตฺถํ ปฏิปโนฺน เตหิ ปโยชิโต นาม โหติ อสติปิ เตสํ ตถาวิเธ อภิสนฺธิยนฺติ วุตฺตํ **“สตฺตา หิ มหาโพธึ ปโยเชนฺตี”**ติฯ **เอเตน สเพฺพนา**ติ มหาโพธิมูลาทิทสฺสเนนฯ อปคมนํ นิรุปกฺกิเลสนฺติ โยเชตพฺพํฯ ชาตสํวทฺธภาวทสฺสเนน ‘‘อนาทิ อนิธโน จ สโตฺต’’ติ เอวํปการา มิจฺฉาวาทา ปฏิเสธิตา โหนฺติฯ **สมญฺญา…เป…. ทเสฺสติ** สเตฺต ปรมตฺถโต อสติปิ สตฺตปญฺญตฺติโวหารสูจนโตฯ **กรุณา อาทิปญฺญา ปริโยสาน**นฺติ อิทํ สมฺภรณนิปฺผตฺติกาลาเปกฺขาย วุตฺตํ, น ปริเจฺฉทวนฺตตายฯ เตเนวาห **“ตนฺนิทานภาวโต ตโต อุตฺตริกรณียาภาวโต”**ติฯ **สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ** นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ เอโส เอว หิ อนวเสสโต พุทฺธคุณทสฺสนุปาโย ยทิทํ นยคฺคาหณํฯ ปรธนหรณาทิโตปิ วิรติ ปเรสํ อนตฺถปริหรณวสปฺปวตฺติยา สิยา กรุณูปนิสฺสยาติ **กรุณานิทานํ สีลํ**ฯ ตโต เอว **“ตโต ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโต”**ติ วุตฺตํฯ

๒. ยสฺสา สํวณฺณนนฺติอาทินา ‘‘ทยายา’’ติอาทิโถมนาย สมฺพนฺธํ ทเสฺสติฯ ปโยชนํ ปน วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **อพฺภนฺตรํ** นิยกชฺฌตฺตํ, ตโต พหิภูตํ **พาหิรํ**ฯ **ทยาติ กรุณา อธิเปฺปตา**ติ **ทยา**-สทฺทสฺส เมตฺตากรุณานํ วาจกตฺตา วกฺขมานญฺจ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํฯ ตาย หิ สมฺสฺสาหิโต, น เมตฺตายาติ อธิปฺปาโยฯ **ปุเพฺพ วุตฺตสฺส ปฏินิเทฺทโส โหตีติ ต**-สทฺทสฺส อตฺถํ อาหฯ **ตนฺติ** ปญฺญํ **วิเสเสตฺวา** อุปมาภาเวน **วินิวตฺตา** จริตตฺถตายฯ **ปฏินิเทฺทสํ นารหติ** ปธานาปธาเนสุ ปธาเน กิจฺจทสฺสนโตฯ **ทุวินฺนํ ปทานํ...เป.... วโต**ติ กรุณาวาจินา **ทยา**-สเทฺทน เอกาธิกรณภาเวน วุจฺจมาโน **ต**-สโทฺท ตโต อญฺญธมฺมวิสโย ภวิตุํ น ยุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ อปริยายสทฺทานํ สมานาธิกรณภาโว วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเว สติ โหติ, นาญฺญถาติ อาห **‘‘สมานา...เป.... โหตี’’**ติฯ สมานาธิกรณภาเวน เหตุถ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาโว สาธียติ, สา จ สมานาธิกรณตา วิสิฏฺฐวิภตฺติกานํ น โหตีติ สมานวิภตฺติตายปิ ตเมว สาธียตีติ **‘‘ทยา...เป.... จิท’’**นฺติ อิทํ ทยาย วิเสสิตพฺพภาเว การณวจนํฯ ปธานตาย หิ สามญฺญตาย จ สา วิเสสิตพฺพา ชาตาฯ ตตฺถ ภควโต ตทเญฺญสญฺจ กรุณานํ วาจกตฺตา สามญฺญตา เวทิตพฺพาฯ **ตสฺส จา**ติ ทยา-สทฺทสฺสฯ ‘‘ปธานญฺจ ปญฺญ’’นฺติอาทินา กิญฺจาปิ ปฺริมคาถาย ปญฺญาปฺปธานา, ‘‘ตายา’’ติ ปน เกวลํ อวตฺวา ทยาวิเสสนภาเวน วุตฺตตฺตา อปฺปธานายปิ กรุณาย ปฏินิเทฺทโส ยุโตฺตติ ทเสฺสติฯ อปฺปธานตา จ กรุณาย ปฺริมคาถาย วเสน วุตฺตา, อิธ ปน ปธานา เอวฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘ทยาสมฺสฺสาหินีติ ปธานา’’ติ (ธ. ส. มูลฏี. ๒)ฯ

กถํ ปน...เป.... ญาตพฺพาติ วกฺขมานเญฺญว อตฺถํ หทเย ฐเปตฺวา โจเทติฯ **ยทิ เอวน**ฺติ ยทิ อฏฺฐกถาย อธิปฺปายํ อคฺคเหตฺวา วจนมตฺตเมว คณฺหสิฯ **เมตฺตาติ จ น ยุเชฺชยฺยา**ติ ยถา ‘‘เมตฺตจิตฺตํ อาปโนฺน’’ติ เอติสฺสา อฏฺฐกถาย วเสน น ทยา กรุณา , เอวํ ‘‘นิกฺกรุณตํ อาปโนฺน’’ติ เอติสฺสา อฏฺฐกถาย วเสน น ทยา เมตฺตาติ วจนมตฺตคฺคหเณ อฏฺฐกถานมฺปิ วิโรธํ ทเสฺสติฯ ‘‘อธิปฺปายวเสน โยเชตโพฺพ’’ติ วตฺวา ตเมว อธิปฺปายํ **ทยา-สโทฺท หี**ติอาทินา วิวรติฯ อกฺขรจินฺตกา หิ **ทยา**-สทฺทํ ทานคติรกฺขเณสุ ปฐนฺติฯ อนุรกฺขณญฺจ เมตฺตากรุณานํ หิตูปสํหารทุกฺขาปนยนาการวุตฺตีนํ สมานกิจฺจํ, ตสฺมา อุภยตฺถ **ทยา**-สโทฺท ปวตฺตตีติ วุตฺตํฯ **อโนฺตนีต**นฺติ อโนฺตคธํ, รุกฺขโตฺถ วิย ธวขทิราทีนํ อนุรกฺขณโตฺถ เมตฺตากรุณานํ สามญฺญนฺติ อโตฺถ, อธิปฺปาโย ปน ‘‘ทยาปโนฺน’’ติ เอตฺถ สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปีติ อนนฺตรํ กรุณาย วุตฺตตฺตา **ทยา**-สโทฺท เมตฺตาปริยาโยติ วิญฺญายติฯ เมตฺตาปิ หิ กรุณา วิย ปาณาติปาตวิรติยา การณนฺติฯ ‘‘อทยาปโนฺน’’ติ เอตฺถ ปน การุณิโก อวิหึ สชฺฌาสยตฺตา ปเรสํ วิเหสามตฺตมฺปิ น กโรติ, โก ปน วาโท ปาณาติปาตเนติ นิกฺกรุณตาย ปาณาติปาติตา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตเมวตฺถํ สนฺธาย **‘‘เอวญฺหิ อฏฺฐกถานํ อวิโรโธ โหตี’’**ติ อาหฯ ยทิ ทยา-สโทฺท เมตฺตากรุณานํ วาจโก, เอวมฺปิกถํ ปน กรุณา ‘‘ทยา’’ติ ชานิตพฺพาติ อนุโยโค ตทวโตฺถ เอวาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา **กรุณา จ เทสนายา**ติอาทินา กรุณาย เอว คหเณ การณมาหฯ

นนุ ตายาติอาทินา สามตฺถิยโตปิ ปกรณํ พลวนฺติ ปกรณวเสเนว กรุณาวิสยสฺส ญาตตํ ทเสฺสติฯ **ยถารุจิ ปวตฺติตฺถา**ติ เอตํ ปฺริมคาถาย สปฺปเทสนิปฺปเทสสตฺตวิสยาย กรุณาย คหิตภาวสฺส การณวจนํฯ ยถารุจิปวตฺติ หิ เอกสฺมึ อเนเกสุ จ อิจฺฉานุรูปปฺปวตฺตีติฯ **‘‘อิธ ปน นิปฺปเทสสตฺตวิสยตํ คเหตุ’’**นฺติ เอเตน สิเทฺธ สติ อารโมฺภ ญาปกโตฺถ โหตีติ ปุน ‘‘สเตฺตสู’’ติ วจนํ อิมมตฺถวิเสสํ โพเธตีติ ทเสฺสติฯ **น เทเวสฺเยวา**ติอาทินาปิ ทยาสาธนสฺส สมฺสฺสาหนสฺส สตฺตวิสยภาเว สามตฺถิยลเทฺธปิ ‘‘สเตฺตสู’’ติ วจนํ ตสฺส นิปฺปเทสสตฺตวิสยภาโว อธิเปฺปโตติ อิมํ วิเสสํ ญาเปตีติ ทเสฺสติฯ

กาลเทสเทสกปริสาทิปริทีปนํ พาหิรนิทานนฺติ กาลาทีนิ นิทฺธาเรนฺโต **“ยสฺมึ กาเล”**ติ อาทิมาหฯ **อวสานมฺหิ วสโนฺต ติทสาลเยติ วจนโต**ติ เอเตน ตสฺส ปาฏิหาริยสฺส สทฺทนฺต รสนฺนิธาเนน อวจฺฉินฺนตํ ทเสฺสติฯ **ตตฺถ ปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา**ติ ปุถุชฺชนสนฺตาเนปิ ราคาทิปฏิปกฺขหรณสฺส อภาวโต นิจฺฉนฺทราเคสุ สตฺตโวหาโร วิย ปุถุชฺชนสนฺตาเน ราคาทิป ฏิปกฺขหรณวเสน ปวตฺตํ ตทภาเวปิ ภควโต สนฺตาเน รุฬฺหีวเสน ปาฏิหาริยเนฺตฺวว วุจฺจตีติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ทิฏฺฐิหรณวเสน** เย สมฺมาทิฏฺฐิกา ชาตา อเจลกกสฺสปาทโย วิย, **ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน** อปฺปฏิภานภาวาทิปฺปตฺติยา สจฺจกาทโย วิยฯ

๓ . **สีตปพฺพตา** นาม ‘‘สิเนรุํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ยุคนฺธโร…เป…. คิริ พฺรหา’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๗; ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) เอวํ วุตฺตปพฺพตาฯ

๔-๕. สพฺพโส จกฺกวาฬสหเสฺสหิ สพฺพโส อาคมฺม สพฺพโส สนฺนิสิเนฺนนาติ สมฺพนฺธว เสน ตโย วิกปฺปา ยุตฺตา, สพฺพโส จกฺกวาฬสหเสฺสหิ ทสหิ ทสหีติ ปน อนิฏฺฐสาธนโต ปฏิเส ธิโตฯ **วชฺชิตเพฺพ**ติ เย วเชฺชตุํ สกฺกา ‘‘อติสมฺมุขา อติสมีปํ อุนฺนตปฺปเทโส’’ติ, เอเตฯ อิตเร ปน ตสฺสา ปริสาย มหนฺตภาเวน น สกฺกา ปริหริตุํฯ

‘‘สพฺพเญฺญยฺย…เป…. สมตฺถา’’ติ วตฺวา **เตสํ เทเสตพฺพปฺปการชานนสมตฺถา**ติ วจนํ อตฺตนา ปฏิวิทฺธาการสฺส ธมฺมสามินาปิ ปเรสํ เทเสตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา วุตฺตํฯ อญฺญถา ส เพฺพปิ สตฺตา ทิฏฺฐสจฺจา เอว ภเวยฺยุํฯ สพฺพเญฺญยฺยธมฺมานํ ยถาสภาวชานนสมตฺถตาทิเยว **ยถาวุตฺตพลํฯ เตสํ คหณสมตฺถตํ ทีเปติ,** อธิกวจนมญฺญมตฺถํ โพเธตีติ อธิปฺปาโยฯ

๖. **ตถาคโต วนฺทนีโย**ติอาทินา ‘‘นมสฺสิตฺวา’’ติอาทิกิริยาวิเสสานํ ตํตํสุตฺตานุโรเธน ปวตฺติตมาหฯ **สรีรโสภคฺคาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน กลฺยาณวากฺกรณตาอาธิปจฺจปริวารสมฺปตฺติ อาทิ สงฺคยฺหติฯ

๗. **อนฺตรธาเปตฺวา**ติ นิโรเธตฺวาฯ นิโรธนเญฺจตฺถ อุปฺปาทกเหตุปริหรณวเสน เตสํ อนุ ปฺปตฺติกรณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อตฺถํ ปกาสยิสฺสามีติ สมฺพโนฺธ**ติ ‘‘โสเสตฺวา’’ติ ปุพฺพกาล กิริยาย อปรกาลกิริยาเปกฺขตาย วุตฺตํฯ

๘. **ทุกฺกรภาวํ ทีเปตุ**นฺติ อทุกฺกรสฺส ตถาอภิยาเจตพฺพตาภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ ปารา ชิกสงฺฆาทิเสสานํ สีลวิปตฺติภาวโต ถุลฺลจฺจยาทีนเญฺจ เยภุเยฺยน อาจารวิปตฺติภาวโต อาจาร สีลานํ ตถา โยชนา กตา, ตถา จาริตฺตสีลสฺส อาจารสภาวตฺตา อิตรํ สภาเวเนว คเหตฺวา ทุติ ยาฯ **อสกฺกุเณยฺย**นฺติ วิสุทฺธาจาราทิคุณสมนฺนาคเตน สพฺรหฺมจารินา สทฺธมฺมจิรฏฺฐิตตฺถํ สาทรํ อภิยาจิเตน เตน จ อภิธมฺมตฺถปฺปกาสเน สมโตฺถติ ยาถาวโต ปมาณิเตน ตพฺพิมุขภา โว น สุกโรติ อธิปฺปาโยฯ

๙. **เทวเทว**-สทฺทสฺส อโตฺถ ปฏฺฐานสํวณฺณนาฏีกายํ วิปญฺจิโตติ น วิตฺถารยิมฺหฯ

๑๓. **ปฐมสงฺคีติยํ ยา อฏฺฐกถา สงฺคีตา**ติ วจเนน สา ภควโต ธรมานกาเลปิ อฏฺฐ กถา สํวิชฺชติ, เตน ปาโฐ วิย ภควํมูลิกาวาติ วิญฺญายติฯ ‘‘อภิธมฺมสฺสา’’ติ ปทํ ‘‘อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ เอตทเปกฺขนฺติ ‘‘กสฺส ปน สา อฏฺฐกถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา อธิการวเสน ตเมว อภิ ธมฺมปทํ อากฑฺฒติฯ อาวุตฺติอาทิวเสน วา อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ

๑๖. อริยมคฺคสฺส โพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานงฺควิเสสํ ปาทกชฺฌานเมว นิยเมตีติอาทิน ยปฺปวโตฺต **ติปิฏกจูฬนาคเตฺถรวาโท อาทิ**-สเทฺทน วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธา นิยเมนฺติ, ปุคฺคลชฺฌาสโย นิยเมตีติ เอวมาทโย **โมรวาปิวาสิมหาทตฺตเตฺถรติปิฏกจูฬาภยเตฺถรวาทา**ทโย สงฺคยฺหนฺติฯ **ตปฺปกาสเนเนวา**ติ อภิธมฺมสฺส อตฺถปฺปกาสเนเนวฯ **โส**ติ มหาวิหารวาสีนํ วินิจฺฉโยฯ **ตถา**ติ อสมฺมิสฺสานากุลภาเวนฯ อสมฺมิสฺสานากุลภูโต วา วินิจฺฉโย มหาวิหารวาสีนํ สนฺตกภาเวน, เอเตน อภิธมฺมสฺส อตฺถปฺปกาสเนเนว มหาวิหารวาสีนํ วินิจฺฉโย อิธ อภินิปฺผาทียตีติ ทเสฺสติฯ อถ วา **ตปฺปกาสเนเนวา**ติ อสมฺมิสฺสานากุลภาวปฺปกาสเนเนว ฯ **โส**ติ ปกาสิยมาโน อภิธมฺมโตฺถฯ **ตถา**ติ มหาวิหารวาสีนํ วินิจฺฉยภาเวนฯ อิมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป ‘‘อสมฺมิสฺสํ อนากุลํ อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ สมฺพนฺธนียํฯ

๑๗. **อญฺญญฺจ สพฺพํ อตฺถปฺปกาสนํ โหตี**ติ โตสนํ โหตีติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘สเพฺพน เตน โตสนํ กตํ โหตี’’**ติฯ ยุตฺตรูปา โยชนาฯ

วีสติคาถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิทานกถาวณฺณนา

ปริเจฺฉโท สตฺตปฺปกรณภาโวฯ **สนฺนิเวโส** สตฺตนฺนํ ปกรณานํ ตทวยวานญฺจ ววตฺถานํฯ **สาคเรหิ ตถา จินฺตา**ติ ‘‘อิมสฺส อภิธมฺมสฺส คมฺภีรภาววิชานนตฺถํ จตฺตาโร สาครา เวทิตพฺพา’’ติอาทินา นเยน ชลสาคราทีหิ สห นยสาครวิจาโรฯ ‘‘สตภาเคน สหสฺสภาเคน ธมฺมนฺตรา ธมฺมนฺตรํ สงฺกมิตฺวา สงฺกมิตฺวา เทเสสี’’ติอาทินา เทสนาเภเทหิ อภิธมฺมสฺส คมฺภีรภาวกถา **เทสนาหิ คมฺภีรตา**ฯ

‘‘เอวํ เตมาสํ นิรนฺตรํ เทเสนฺตสฺสา’’ติอาทินา เทสนากาเล ภควโต สรีรสฺส ยาปิตาการวิจาโร **เทสนา…เป.… คหณํฯ ตถา เถรสฺส…เป.…ปิ จา**ติ ‘‘อภิธเมฺม วาจนามโคฺคนามา’’ติอาทินา อภิธเมฺม วาจนามคฺคสฺส สาริปุตฺตเตฺถรสมฺพนฺธิตตา ตสฺส จ เตเนว อุปฺปาทิตตาฯ โย หิ ภควตา เทวตานํ เทสิตาการโร, โส อปริจฺฉินฺนวารนยตนฺติตาย อนโนฺต อปริมาโณ น ภิกฺขูนํ วาจนาโยโคฺค, โย จ เถรสฺส เทสิตาการโร, โส อติสํขิตฺตตายฯ นาติสเงฺขปนาติวิตฺถารภูโต ปน ปาฐนโย เถรปฺปภาวิโต วาจนามโคฺคติฯ

วจนตฺถวิชานเนนาติอาทินา กุสลา ธมฺมาติอาทิปทานเญฺญว อตฺถวณฺณนํ อกตฺวา อภิธมฺม-สทฺทวิจารสฺส สมฺพนฺธมาหฯ ‘‘เย เต มยา ธมฺมา อภิญฺญา เทสิตาฯ เสยฺยถิทํ – จตฺตาโร สติปฎฺฐานา…เป.… สิกฺขิตํ สิกฺขิํสุ เทฺว ภิกฺขู อภิธเมฺม นานาวาทา’’ติอาทิสุตฺตวเสน กิญฺจาปิ โพธิปกฺขิยธมฺมา ‘‘อภิธโมฺม’’ติ วุจฺจนฺติ, ธมฺม-สโทฺท จ สมาธิอาทีสุ ทิฎฺฐปฺปโยโค, ปริยตฺติธโมฺม เอว ปน อิธ อธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สุตฺตนฺตาธิกา ปาฬีติ อโตฺถ’’**ติ อาหฯ ตตฺถ ธมฺมพฺยภิจารภาเวน วิเสสโต อภิธโมฺม วิย สุตฺตโนฺตปิ ‘‘ธโมฺม’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘โย โว, อานนฺท, มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๑๖) อญฺญตฺถ จ สมฺภวโต อภิ-สเทฺทน นิวเตฺตตพฺพตฺถํ ทีเปตุํ ‘‘สุตฺตนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ นนุ จ อติเรกวิเสสฎฺฐาภินฺนสภาวา ยโต เต ยถากฺกมํ อธิกวิจิตฺตปริยาเยหิ โพธิตา, ตสฺมา ‘‘ธมฺมาติเรกธมฺมวิเสสเฎฺฐหี’’ติ พหุวจเนน ภวิตพฺพํ, น เอกวจเนนาติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘ทฺวินฺนมฺปิ…เป.… เอกวจนนิเทฺทโส กโต’’**ติฯ

ปโยคเมว นารหติ อุปสคฺค-สทฺทานํ ธาตุ-สทฺทเสฺสว ปุรโต ปโยชนียตฺตาฯ **อถาปิ ปยุเชฺชยฺย** อติมาลาทีสุ **อติ**-สทฺทาทโย วิยฯ เอวมฺปิ ยถา ‘‘อติมาลา’’ติ เอตฺถ สมาสวเสน อนาวิภูตาย กมนกิริยาย วิเสสโก **อติ**-สโทฺท, น มาลาย, เอวมิธาปิ **อภิ**-สโทฺท น ธมฺมวิเสสโก ยุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ **อญฺญสฺสปิ หิ อุปสคฺคสฺสา**ติ อิทํ รุฬฺหีวเสน, อเตฺถ อุปสชฺชตีติ วา อุปสคฺคสฺส อนฺวตฺถสญฺญํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ อติฉตฺตาทีสุ หิ **อติ**-สโทฺท อิธ อุปสโคฺคติ อธิเปฺปโตฯ ตตฺถ ยถา กลฺยาโณ ปูชิโต วา ปุริโส อติปุริโสติ ภวติ, เอวํ อติเรกวิเสสฎฺฐานมฺปิ กลฺยาณปูชิตตฺถภาวสมฺภวโต กลฺยาณํ วา ปูชิตํ วา ฉตฺตํ อติฉตฺตนฺติ สทฺทนโย เวทิตโพฺพฯ กลฺยาณปูชิตภาวา หิ คุณวิเสสโยเคน อิจฺฉิตพฺพาฯ คุณวิเสโส เจส ยทิทํ ปมาณาติเรโก จ วิจิตฺตรูปตา จฯ เอวญฺจ ปน กตฺวา ‘‘อกิริยายปี’’ติ วจนํ สมตฺถิตํ ภวติฯ ยถา จ อติฉตฺตาทีสุ, เอวํ อภิธมฺม-สเทฺทปิ ทฎฺฐพฺพํฯ อเนกตฺถา หิ นิปาตาติฯ **ตพฺภาวทีปกตฺตา**ติ อติเรกวิเสสภาวทีปกตฺตาฯ

เอกโต อนาคตตฺตาติ อิทํ สุตฺตเนฺต เอกโต อาคตานํ ขนฺธายตนาทีนํ สุตฺตนฺตภาชนียสฺส ทิฎฺฐตฺตา ‘‘ฉ อิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๔๙๕-๔๙๖) จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ อิตฺถินฺทฺริยาทีนํ ติณฺณํ สุขินฺทฺริยาทีนํ ปญฺจนฺนํ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ ปญฺจนฺนํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทีนญฺจ ติณฺณํ วเสน วิสุํ วิสุํ สุตฺตนฺตภาเวน อาคตตฺตา เอกสุตฺตภาเวน อนาคตานํ พาวีสติยา อินฺทฺริยานํ สุตฺตนฺตภาชนียสฺส อทิฎฺฐตฺตา จ วุตฺตํ, น สุตฺตเนฺต เอกโต อาคมนสฺส สุตฺตนฺตภาชนียสฺส การณตฺตาฯ สุตฺตเนฺต เอกโต สเพฺพน สพฺพญฺจ อนาคตา หิ ภูมนฺตรปริเจฺฉทปฎิสมฺภิทา สุตฺตนฺตภาชนียวเสน วิภตฺตา ทิสฺสนฺติ, เอกโต อาคตานิ จ สิกฺขาปทานิ ตถา น วิภตฺตานิฯ เวรมณีนํ วิย ปน สภาวกิจฺจาทิวิภาควินิมุโตฺต พาวีสติยา อินฺทฺริยานํ สมาโน วิภชนปฺปกาโร นตฺถิ, โย สุตฺตนฺตภาชนียํ สิยาติ **อินฺทฺริยวิภเงฺค สุตฺตนฺตภาชนียํ นตฺถี**ติ ยุตฺตํ สิยาฯ

ยทิปิ ปจฺจยธมฺมวินิมุโตฺต ปจฺจยภาโว นาม นตฺถิ, ยถา ปน ปวโตฺต ปจฺจยธโมฺม ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ ปจฺจโย โหติ, โส ตสฺส ปวตฺติอาการวิเสโส เหตุอาทิภาโว ตโต อโญฺญ วิย ปจฺจยธมฺมสฺส ปจฺจยภาโวติ วุโตฺต, โส จ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สมฺภวนฺตี’’ติอาทีสุ ปธานภาเวน วุโตฺตฯ ตตฺถ จ คุณีภูตา เหตุเหตุผลภูตา อวิชฺชาสงฺขาราทโยติ วุตฺตํ **‘‘ปจฺจยภาโว อุทฺทิโฎฺฐ’’**ติฯ **อุทฺทิฎฺฐธมฺมาน**นฺติอาทิ อุเทฺทเสน ปริจฺฉินฺนานํเยว ขนฺธาทีนํ ขนฺธวิภงฺคาทีสุ ปญฺหปุจฺฉกนโย ทสฺสิโต, น อิโต อญฺญถาติ กตฺวา วุตฺตํฯ

สุตฺตเนฺต สงฺคีติสุตฺตนฺตาทิเกฯ **ปญฺจ สิกฺขาปทานิ** ปาณาติปาตา…เป.… ปมาทฎฺฐานา เวรมณีติ เอวํ อุทฺทิฎฺฐานิฯ **อโญฺญ ปน เวรมณีนํ วิภชิตพฺพปฺปกาโร นตฺถี**ติ อิทํ อตีตานิจฺจาทิวิภาโค เวรมณีนํ ขนฺธายตนาทีสุ อโนฺตคธตฺตา ตพฺพเสเนว วิชานิตโพฺพ, ตโต ปน อโญฺญ อภิธมฺมนยวิธุโร เวรมณีนํ วิภชิตพฺพปฺปกาโร นตฺถีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ ตถา จ **ปฎิสมฺภิทามเคฺค** ‘‘จกฺขุํ อนิจฺจํ…เป.… ชรามรณํ อนิจฺจ’’นฺติ อนุปทธมฺมสมฺมสนกถายํ น เวรมณิโย อุทฺธฎาฯ

นนุ ธมฺมสงฺคณีธาตุกถาทีนมฺปิ วเสน อภิธมฺมปาฬิยา อติเรกวิเสสภาโว ทเสฺสตโพฺพติ? สจฺจเมตํ, โส ปน เอกนฺตอภิธมฺมนยนิสฺสิโต อวุโตฺตปิ สิโทฺธติ กตฺวา น ทสฺสิโตฯ เอเตน วา นิทสฺสเนน โสปิ สโพฺพ เนตโพฺพฯ อภิธมฺมนยสามเญฺญน วา อภิธมฺมภาชนียปญฺหปุจฺฉเกหิ โส วุโตฺต เอวาติ น วุโตฺตติ ทฎฺฐโพฺพฯ

ปญฺหวาราติ ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตา ปาฬิยาฯ **เอเตฺถวา**ติ ธมฺมหทยวิภงฺค เอวฯ อเปกฺขาวสิกตฺตา อปฺปมหนฺตภาวสฺส ยโต อปฺปมตฺติกา มหาธาตุกถาตนฺติ ธมฺมหทย วิภงฺควจนวเสน อวเสสา, ตํ ทสฺสนตฺถํ **"ธมฺมหทยวิภงฺค อนาคนฺตฺวา มหาธมฺมหทเย อาคตตนฺติโต"**ติ วุตฺตํฯ ธมฺมหทย...เป.... อาคตตนฺติโต รูปกณฺฑธาตุวิภงฺคาทีสุ อนา คนฺตฺวา มหาธาตุกถายํ อาคตตนฺติ อปฺปมตฺติกาวาติ สมฺพนฺโธ ฯ อถ ธาตุกถาย วิตฺถารกถา มหาธาตุกถา ธมฺมหทยวิภงฺค อนาคนฺตฺวา มหาธมฺมหทเย อาคตตนฺติโต ธาตุกถายํ อนา คนฺตฺวา มหาธาตุกถาย อาคตตนฺติ อปฺปมตฺติกาวาติ โยเชตพฺพํฯ

อุปลพฺภตีติ อนุโลมปจฺจนียปญฺจกสฺส, **นุปลพฺภตี**ติ ปจฺจนียานุโลมปญฺจกสฺส อุปลกฺ ขณวเสน วุตฺตํฯ **สจฺจิกฏฺฐํ นิสฺสย**นฺติ "สพฺพตฺถา"ติอาทินา เทสาทิอนามสเนน รูปาทิ สตฺตปญฺญาสธมฺมปฺปเภทํ สจฺจิกฏฺฐเมว นิสฺสยภูตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ เอตฺถาปิ "อุปลพฺภติ นุ ปลพฺภตีติ ปฏิญฺญาย คหิตาย ปฏิเกฺขปคฺคหณตฺถ"นฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธนียํ, ตถา **สพฺพทา สเพฺพสู**ติ เอตฺถาปิฯ ยทิ ขนฺธายตนาทโย คหิตา อฏฺฐกถายํ อาคตนเยน, อถ ปน วุตฺตนฺติ สมฺพนฺโธฯ **โย สจฺจิกโฏฺฐ**ติ สจฺจิกฏฺฐนิสฺสยํ อุปลเกฺขติฯ **เอเตหี**ติ เอเตหิ วจเนหิฯ สจฺจิ กฏฺฐเทสกาลปฺปเทเสหิ กถํ สจฺจิกฏฺฐาทีนํ ปเทโส เอกเทสภูโต สโพฺพติ วุจฺจติ? ปเทสานํ ปุ ถุตฺตาฯ "สเพฺพสุ ปเทเสสู"ติ ปเจฺจกํ เภทามสนวเสน จายํ ปโญฺห ปวโตฺตติ น ปฺริเมหิ อวเส โสฯ

อุปลพฺภติ...เป.... มิจฺฉาติ เอกนฺติ **อุปลพฺภตี**ติ ปฏิญฺญาคฺคหณปฏิเกฺขปคฺคหณ นิคฺคณฺหนานํ อนุโลมปฏิโลมโต ปฏิญฺญาฐปนนิคฺคหปาปนาโรปนานญฺจ วเสน ปวตฺตา ตนฺ ติ ปฐมปญฺจกสฺส เอกํ องฺคํ เอโก อวยโวติ อโตฺถฯ เอวํ เสเสสุปิ เนตพฺพํฯ **นิคฺคหสฺส สุนิคฺ คหภาวํ อิจฺฉโต** สกวาทิโน "ตฺวํ เจ ปน มญฺญสิ วตฺตเพฺพ โข ปุคฺคโล นุปลพฺภตี"ติอาทินา (กถา. ๓) **ปฏิญฺญาฐปเนน,** เตน "ตว ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญาย เหวํ ปฏิชานโนฺต เหวํ นิคฺค เหตเพฺพ อถ ตํ นิคฺคณฺหาม สุนิคฺคหิโต จ โหตี"ติ วตฺวา "หญฺจิ ปุคฺคโล นุปลพฺภตี"ติอาทิ นา (กถา. ๒) ปรวาทิโน อตฺตโน ปฏิกมฺมํ ยถา สกวาที น นิเพฺพเฐติ, เอวํ กรณํ **ปฏิ กมฺมเวฐนํ**ฯ ปรวาทิโน **ปฏิกมฺมสฺส ทุปฺปฏิกมฺมภาวํ อิจฺฉโต** สกวาทิโน **ตํนิทสฺสเนน** "เอโส เจ ทุนฺนิคฺคหิโต เหว"นฺติ ปฏิกมฺมนิทสฺสเนน, "วตฺตเพฺพ โข ปุคฺคโล อุปลพฺภติ... เป.... ปรมเตฺถนาติ (กถา. ๑)ฯ โน จ มยํ ตยา ตตฺถ เหตาย ปฏิญฺญาย เหวํ ปฏิชานโนฺต เหวํ นิคฺคเหตพฺพาฯ อถ อเมฺห นิคฺคณฺหาสิ ทุนฺนิคฺคหิตา จ โหมา"ติ วตฺวา "หญฺจิ ปุคฺคโล อุป ลพฺภตี"ติอาทินา (กถา. ๕) **นิคฺคหสฺส ทุนฺนิคฺคหิตภาวทสฺสเนน** อนิคฺคหิตภาวกรณํ **นิคฺ คหนิเพฺพฐนํ**ฯ "เตน หิ ยํ นิคฺคณฺหาสิ หญฺจิ ปุคฺคโล อุปลพฺภตี"ติอาทึ วตฺวา "เตน หิ เย กเต นิคฺคเห เส นิคฺคเห ทุกฺกเฏ สุกเต ปฏิกเมฺม สุกตา ปฏิปาทนา"ติ สกวาทิโน นิคฺคหสฺส, อนิคฺคหภาวาโรปเนน อตฺตโน ปฏิกมฺมสฺส สุปฏิกมฺมภาวกรเณน จ สกวาทิโน นิคฺคหสฺส **เฉโท** วินาสนํ ปุคฺคลวาทนิเสธนวเสน สมฺฏฺฐิตตฺตาฯ ธมฺมตาย อนุโลมนวเสน อุฏฺฐหิตฺวา ตพฺพิโลมนวเสน ปวโตฺต **อนุโลมปจฺจนีกปญฺจโก** วุตฺตวิปริยาเยน ทุติยปญฺจโก เวทิต โพฺพฯ

ตทาธาโรติ เต สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถา รูปาทโย อาธารา เอตสฺสาติ ตทาธาโรฯ เอเตน "รูปสฺมึ อตฺตา"ติ เอวํปกาโร ปุคฺคลวาโท ทสฺสิโต โหติฯ **เตสํ วา อาธารภูโต**ติ เอเตน "อตฺตนิ รูป"นฺติ เอวํปกาโรฯ **อญฺญตฺร วา เตหี**ติ เตหิ รูปาทีหิ วินาฯ อาธาราเธยฺยาทิภา เวน อสํสโฏฺฐ วิสุํเยว วินาฯ เตน สตฺตาทิคุเณหิ อโวกิโณฺณ ปฺริโสติ เอวมาทิโกฯ ตํสามิภูต ตาย วา ตทธีนภาเวน "อญฺญตฺร วา เตหี"ติ วุตฺตนฺติ "รูปวา อตฺตา"ติ เอวํปกาโร ปุคฺคลวา

โท ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ **อนโญฺญ**ติ เอเตน ‘‘รูปํ อตฺตา’’ติ เอวํปกาโรฯ **รุปฺปนาทิสภาโว** รูปกฺขนฺธาทีนํ วิเสสลกฺขณํ, **สปฺปจฺจยาทิสภาโว** สามญฺญลกฺขณํฯ รูปาทิโต อโญฺญ **อนโญฺญ วา** อญฺญเตฺต จ ตทาธาราทิภูโต **อุปลพฺภมาโน อาปชฺชตีติ อนุยุญฺชติ** สกวาที ปการนฺตรสฺส อสมฺภวโตฯ ปุคฺคลวาที **ปุคฺคลสฺส รูปาทีหิ น อญฺญตฺตํ อิจฺฉติ** รูปาทิ วิย ปจฺจกฺขโต อนุมานโต วา คาหยิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ตสฺส จ การกเวทกภาวสฺส อยุชฺชมานกตฺตาฯ **นาปิ อนญฺญตฺตํ** รุปฺปนสปฺปจฺจยาทิสภาวปฺปสงฺคโต ปุคฺคลเสฺสว อภาวปฺปสงฺคโต จฯ ยเถว หิ น วินา อินฺธเนน อคฺคิ ปญฺญาปียติ, น จ อญฺญํ อินฺธนโต อคฺคึ สกฺกา ปฏิชานิตุํ, นาปิ อนญฺญํฯ ยทิ หิ อโญฺญ สิยา, น อุณฺหํ อินฺธนํ สิยาฯ อถ อนโญฺญ, นิทฺทหิตพฺพํเยว ทาหกํ สิยาฯ เอวเมว น วินา รูปาทีหิ ปุคฺคโล ปญฺญาปียติ, น จ เตหิ อโญฺญ, นาปิ อนโญฺญ สสฺสตุเจฺฉทภาวปฺปสงฺคโตติ ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปุคฺคลวาที ‘‘น เหวา’’ติ ปฏิกฺขิปติฯ ตตฺถ อคฺคินฺธโนปมา ตาว ยทิ โลกโวหาเรน วุตฺตา, อปฺฟิตฺตํ กฏฺฐาทิอินฺธนํ นิทฺทหิตพฺพญฺจ, ปฺฟิตฺตํ ภาสุรุณฺหํ อคฺคิ ทาหกญฺจ, ตญฺจ โอชฏฺฐมกรูปํ ปุริมปจฺฉิมกาลิกํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจ สมุปฺปนฺนํ, ยทิ เอวํ ปุคฺคโล รูปาทีหิ อโญฺญ อนิโจฺจ จ อาปนฺโนฯ อถ ปรมตฺถโต, ตสฺมึเยว กฏฺฐาทิเก ปฺฟิเตฺต ยํ อุสฺมํ โส อคฺคิ, ตํสหชาตานิ ตีณิ ภูตานิ อินฺธนํ, เอวมฺปิ สิทฺธํ ลกฺขณเภทโต อคฺคินฺธนานํ อญฺญตฺตนฺติ อคฺคิ วิย อินฺธนโต รูปาทีหิ อโญฺญ ปุคฺคโล อนิโจฺจ จ อาปนฺโนติ พฺยาหตาติ เวทิตพฺพํฯ

ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ปฏิชานนฺตสฺส ปการนฺตรสฺส อสมฺภวโต วุเตฺตสุ ปกาเรสุ เอเกน ปกาเรน อุปลพฺภมาโน อุปลพฺภตีติ ‘‘อาปนฺน’’นฺติ วุตฺตํ **‘‘ปฏิญฺญาย เอกตฺตาปนฺน’’**นฺติฯ เอกตฺตาปนฺนตฺตา เอว **อปฺปฏิกฺขิปิตพฺพํ,** ปุคฺคเล ปฏิสิเทฺธ ตทภินิเวโสปิ อยาถาวโต ปุคฺคลวาทิโน คหิตาการสุญฺญตาวิภาวเนน สกฏฺฐานโต จาวิโต ปฏิเสธิโต เอว นาม โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ปุคฺคลทิฏฺฐึ ปฏิเสเธนฺต’’**ติฯ ปุคฺคโลเยว วา ตถา ปสฺสิตพฺพตฺตา ทิฏฺฐิฯ ‘‘สามี นิวาสี การโก เวทโก นิโจฺจ ธุโว’’ติ อภินิเวสวิสยภูโต หิ ปริกปฺปมตฺตสิโทฺธ ปุคฺคโล อิธ ปฏิกฺขิปียติ, ‘‘น จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา’’ติอาทินา วุตฺตโวหารปุคฺคโลติ **อนนุโยโค** อากาสกุสุมสฺส รตฺตนีลาทิภาววิจารณา วิยาติ อโตฺถฯ ปุเพฺพ ‘‘นุปลพฺภตี’’ติ ปฏิชานิตฺวา วิเสสโจทนาย อนาปชฺชนโต ปุน ‘‘น เหวา’’ติ ปฏิเกฺขโป **ปฏิญฺญาย อาปชฺชนเลโส**ฯ วญฺฌาปุตฺตกสฺส ทีฆรสฺสตานุโยคสฺส วิย สเพฺพน สพฺพํ ปรมตฺถโต อนุปลพฺภมานสฺส ปุคฺคลสฺส รูปาทีหิ อญฺญานญฺญตานุโยคสฺส อนนุโยคภาโว เอว อิธ **อวิปรีตโตฺถ**ฯ

ยํการณาติ เอเตน ‘‘ยโตนิทาน’’นฺติ เอตฺถ วิภตฺติอโลโป ทฏฺฐโพฺพติ ทเสฺสติฯ **อชฺฌาจรนฺตี**ติ อภิภวนฺติฯ อภินนฺทนาทโย ตณฺหาทีหิ ยถาสงฺขฺยํ โยเชตพฺพา, ตณฺหาทิฏฺฐีหิ วา อภินนฺทนโชฺฌสานานิ, ตีหิปิ อภิวทนํ อวิเสเสน วา ตีหิปิ ตโย โยเชตพฺพาฯ **เอตฺถ เจ นตฺถิ อภินนฺทิตพฺพ**นฺติอาทินา อภินนฺทนาทีนํ อภาวสูจเนน ผลูปจารโต อภินนฺทนาทีนํ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิภูตํ มคฺคผลํ วุจฺจติ, ตํ ปจฺจามสนญฺจ เอเสวาติ อิทนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อภิ…เป…. ผลํ วา’’**ติฯ

‘‘ญายตีติ ชาน’’นฺติ อุกฺกํสคติวิชานเนน นิรวเสสํ เญยฺยชาตํ ปริคฺคยฺหตีติ ตพฺพิสยาย **ชานาติ**กิริยาย สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว กรณํ ภวิตุมรหตีติ **‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตพฺพํ ชานาตี’’**ติ วุตฺตํฯ อถ วา ปกรณวเสน, ‘‘ภควา’’ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน วา อยํ อโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ชานนฺตาปิ วิปลฺลาสวเสน ชานนฺติ** ติตฺถิยา ปฐมชฺฌานอรูปชฺฌาเนหิ กามรูปปริญฺญาวาทิโนฯ **ชานโนฺต ชานาติเยว ภควา** อนาคามิอรหตฺตมเคฺคหิ ตํปริญฺญาวาทิตายฯ อยญฺจ อโตฺถ **ทุกฺขกฺขนฺธสุตฺต**วเสน (ม. นิ.

๑.๑๖๓, ๑๗๕ อาทโย) วิภาเวตโพฺพฯ ปญฺญาจกฺขุนา อุปฺปนฺนตฺตา วา **จกฺขุภูโตฯ ญาณภูโต**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อถ วา ทิพฺพจกฺขุอาทิกํ ปญฺจวิธมฺปิ จกฺขุํ ภูโต ปโตฺตติ **จกฺขุภูโต**ฯ เอวํ **ญาณภูโต**ติอาทีสุปิ ทฏฺฐพฺพํฯ สามุกฺกํสิกาย ธมฺมเทสนาย สาติสโย ภควโต วตฺตุอาทิภาโวติ วุตฺตํ **"จตุสจฺจธมฺมํ วทตีติ วตฺตา"**ติอาทิฯ "ปวตฺตา"ติ เอตฺถ ป-การสฺส ปกฏฺฐตฺถตํ ทเสฺสตุํ **"จิรํ...เป.... ปวตฺตา"**ติ อาหฯ นิทฺธาเรตฺวา เนตา **นิเนฺนตา**ฯ

"เอกูนนวุติ จิตฺตานี"ติ วุตฺตา จิตฺตสหจริยาย ยถา "กุนฺตา ปจรนฺตี"ติฯ เตสญฺจ ปาฬิปเทสานํ เอเกกํ ปทํ อุทฺธริตฺวาปิ กิญฺจาปิ กุสลตฺติกปทานิเยว อุทฺธริตฺวา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ จิตฺตานิ วิภตฺตานิ, กุสลตฺติเกน ปน สภาวธมฺมสงฺคหิตานํ เสสตฺติกทุกปทานํ อสงฺคหิตานํ อภาวโต กุสลตฺติกปทุทฺธาเรน นยทสฺสนภูเตน อิตรตฺติกทุกปทานิปิ อุทฺธฏาเนวาติ วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา มาติกาคฺคหณํ สมตฺถิตํ ภวติฯ

โส จ ธโมฺมติ "ตโย กุสลเหตู"ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๐๖๐) ปุริมาย ปุริมาย ปาฬิยา ปจฺฉิมา ปจฺฉิมา อตฺถนิเทฺทโสติ วุตฺตํฯ "สมาเนนฺตี"ติสทฺทสฺส ปฏิปฏิยาติ-สทฺทสฺส วิย สทฺทนโย ทฏฺฐโพฺพติ ทเสฺสตุํ **"สมานํ กโรนฺตี"**ติ วุตฺตํฯ สมานกรณญฺจ อูนปกฺขิปเนน อธิกาปนยเนน วา โหติ, อิธ อูนปกฺขิปเนนาติ ทเสฺสตุํ **"ปูเรนฺตี"**ติ วุตฺตํฯ **สมาเนตพฺพนฺติ เอตฺถาปี**ติ "ปฏฺฐานํ สมาเนตพฺพ"นฺติ เอตฺถฯ

พลวตา ญาณเวเคน อภิธมฺมปจฺจเวกฺขณวสปฺปวเตฺตนฯ **พลวโต ญาณเวคสฺส** สพฺพกิเลสเกฺขปนวสปฺปวตฺตสฺสฯ **คมฺภีรเมว คมฺภีรคตํ** ทิฏฺฐิคตนฺติอาทีสุ วิยฯ **นิรวเสเสนา**ติ น กญฺจิ อวเสเสตฺวาฯ **ปญฺจขีลรหิเตนา**ติ ปญฺจเจโตขีลรหิเตนฯ

เอกาธิเกสุ อฏฺฐสุ กิเลสสเตสูติ "ชาติมโท"ติอาทินา เอกกวเสน อาคตา เตสตฺตติ, "โกโธ จ อุปนาโห จา"ติอาทินา ทุกวเสน ฉตฺติํส, "ตีณิ อกุสลมูลานี"ติอาทินา ติกวเสน ปญฺจาธิกํ สตํ, "จตฺตาโร อาสวา"ติอาทินา จตุกฺกวเสน ฉปฺปญฺญาส, "ปโญฺจรมฺภาคิยานิ สํโยชนานี"ติอาทินา ปญฺจกวเสน ปญฺจสตฺตติ, "ฉ วิวาทมูลานี"ติอาทินา ฉกฺกวเสน จตุราสีติ, "สตฺต อนุสยา"ติอาทินา สตฺตกวเสน เอกูนปญฺญาส, "อฏฺฐ กิเลสวตฺถูนี"ติอาทินา อฏฺฐกวเสน จตุสฏฺฐิ, "นว อาฆาตวตฺถูนี"ติอาทินา นวกวเสน เอกาสีติ, "ทส กิเลสวตฺถูนี"ติอาทินา ทสกวเสน สตฺตติ, "อชฺฌตฺติกสฺสุปฺปาทาย อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานี"ติอาทินา อฏฺฐารสกวเสน อฏฺฐสตนฺติ เอวํ เอกาธิเกสุ อฏฺฐสุ กิเลสสเตสุฯ **เสสา** เตนวุตาธิกํ ฉสตํ กิเลสาฯ เต พฺรหฺมชาลสุตฺตาคตาหิ ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐีหิ สห ปญฺจปญฺญาสาธิกํ สตฺตสตํ โหนฺติฯ

อถ วา จุทฺทเสกนฺตากุสลา, ปญฺจวีสติ กุสลาพฺยากตสาธารณา, จุทฺทส กุสลตฺติกสาธารณา, อุปจยาทิทฺวยํ เอกํ กตฺวา สตฺตวีสติ รูปานิ จาติ อิเม อสีติ ธมฺมา, อิเมสุ ภาวทฺวเย เอกํ ฐเปตฺวา อชฺฌตฺติกา เอกูนาสีติ, พาหิรา เอกูนาสีตีติ สเพฺพปิ อฏฺฐปญฺญาสาธิกํ สตํ โหนฺติฯ อิเมสุ เอเกกสฺมิํ ทสนฺนํ ทสนฺนํ กิเลสานํ อุปฺปชฺชนโต **อสีติอธิกํ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ** โหนฺติฯ

อถ วา เตปญฺญาส อรูปธมฺมา, อฏฺฐารส รูปรูปานิ, อากาสธาตุ, ลกฺขณรูปานิ จาติ ปญฺจสตฺตติ ธมฺมา อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต ปญฺญาสสตํ โหนฺติฯ ตตฺถ เอเกกสฺมิํ ทส ทส กิเลสาติปิ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํฯ ตถา เอตฺถ เวทนํ สุขินฺทฺริยาทิวเสน ปญฺจวิธํ กตฺวา สตฺตปญฺญาส อรูปธมฺมา, อฏฺฐารส รูปรูปานิ จาติ ปญฺจสตฺตติ วิปสฺสนูปคธมฺมา

อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต ปญฺญาสสตํ โหนฺติฯ เอเตสุ เอเกกสฺมึ ทส ทส กิเลสาติปิ **ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ**ฯ

อปโร นโย – ทฺวาทสอกุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ ปฐเม ฉ กิเลสา, ทุติเย สตฺต, ตติเย ฉ, จตุตฺเถ สตฺต, ปญฺจเม ฉ, ฉฏฺเฐ สตฺต, สตฺตเม ฉ, อฏฺฐเม สตฺต, นวเม ปญฺจ, ทสเม ฉ, เอกาทสเม ปญฺจ, ทฺวาทสเม จตฺตาโรติ สพฺเพ ทฺวาสตฺตติ, อิเม ปญฺจทฺวาริกา ปญฺจสุ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ เอเกกสฺมึ ทฺวาสตฺตตีติ สฏฺฐิอธิกานิ ตีณิ สตานิ, มโนทฺวาริกา ปน ฉสุ อารมฺมเณสุ เอเกกสฺมึ ทฺวาสตฺตติ ทฺวาสตฺตตีติ กตฺวา ทฺวตฺตึสาธิกานิ จตฺตาริ สตานิ, สพฺพานิปิ ทฺวานฺวุติอธิกานิ สตฺตสตานิ, ตานิ อชฺฌตฺตพหิทฺธาวิสยตาย **จตุราสีติอธิกํ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ** โหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

อถ วา รูปารมฺมณาทีนิ ปญฺจ, อวเสสรูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณวเสน ปญฺจ ธมฺมารมฺมณกา เสสา จาติ ทส, เต อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต วีสติ, ปญฺญตฺติ จาติ เอกวีสติยา อารมฺมเณสุ ทฺวาสตฺตติ ทฺวาสตฺตติ กิเลสาติ ทฺวาทสาธิกํ **ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ** โหนฺติฯ

อถ วา ทฺวาทสสุ อกุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ ปฐเม วีสติ ธมฺมา, ทุติเย ทฺวาวีสติ, ตติเย วีสติ, จตุตฺเถ ทฺวาวีสติ, ปญฺจเม เอกูนวีสติ, ฉฏฺเฐ เอกูนวีสติ, สตฺตเม เอกูนวีสติ, อฏฺฐเม เอกวีสติ, นวเม เอกูนวีสติ, ทสเม เอกวีสติ, เอกาทสเม โสฬส, ทฺวาทสเม โสฬสาติ สพฺเพ อกุสลธมฺมา ฉตฺตึสาธิกานิ เทฺว สตานิ, อิเม ฉสุ อารมฺมเณสุ ปเจฺจกํ ฉตฺตึ สาธิกานิ เทฺว สตานิ, สพฺเพ โสฬสาธิกานิ จตฺตาริ สตานิ จ สหสฺสํ โหนฺตีติ เอวมฺปิ **ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ** เวทิตพฺพํฯ

อิตเรสนฺติ ตณฺหาวิจริตานํ ‘‘อตีตานิ ฉตฺตึสา’’ติอาทินา อตีตาทิภาวามสนโตฯ **เขปเน**ติ อริยมเคฺคน สมุจฺฉินฺทเนฯ ‘‘ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ เขเปตฺวา’’ติ หิ วุตฺตํฯ ปรมตฺถโต อตีตาทีนํ มเคฺคน อปฺปหาตพฺพตฺตา **‘‘อตีตาทิภาวามสนา อคฺคหณํ เขปเน’’**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน ปฏฺฐาเน ‘‘ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ ธโมฺม ทสฺสเนน ปหาตพฺพสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา ติเก, ตถา ทสฺสเนน ปหาตพฺพาตีตติกติเก ‘‘อตีตา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา’’ติอาทินา จ ตีสุ กาเลสุ ทสฺสนาทิปหาตพฺพวจนํ กตํ, ตํ อตีตาทีนํ สํกิลิฏฺฐตาย อปายคมนียตาย จ ทสฺสนปหาตเพฺพหิ นิรติสยตฺตา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

น ภาสิตตฺถวจนนฺติ อิทํ ‘‘หิตปริยายวจน’’นฺติ เอเตน นิวตฺติตสฺส เอกเทสกถนํฯ ยถา หิ อยํ **อตฺถ**-สโทฺท น ภาสิตตฺถวจนํ, เอวํ วิสยปฺปโยชนาทิวจนมฺปิ น โหตีติฯ **ยถาวุตฺตสฺสา**ติ หิตปริยายสฺสฯ ‘‘น หญฺญทตฺถตฺถิปสํสลาภา’’ติ ปทสฺส นิเทฺทเส ‘‘อตฺตโตฺถ วา ปรโตฺถ วา’’ติอาทินา (มหานิ. ๖๙) กิญฺจาปิ สุตฺตนิรเปกฺขํ อตฺตตฺถาทโย วุตฺตา สุตฺตตฺถภาเวน อนิทฺทิฏฺฐตฺตา, เตสุ ปน เอโกปิ อตฺถปฺปเภโท สุเตฺตน ทีเปตพฺพตํ นาติกฺกมตีติ อาห **‘‘เต สุตฺตํ สูเจตี’’**ติฯ อิมสฺมึ วิกเปฺป **อตฺถ**-สโทฺท ภาสิตตฺถวจนมฺปิ โหติฯ ปุริมกา หิ ปญฺจ อตฺถปฺปเภทา หิตปริยายา, ตโต ปเร ฉ ภาสิตตฺถปฺปเภทา, ปจฺฉิมกา ปน อุภยสภาวาฯ ตตฺถ ทุรธิคมตาย วิภาวเน อลทฺธคาโธ **คมฺภีโร,** น วิวโฏ **คุโฬฺห,** มูลุทกาทโย วิย ปํสุนา อกฺขรสนฺนิเวสาทินา ติโรหิโต **ปฏิจฺฉโนฺน,** นิทฺธาเรตฺวา ญาเปตโพฺพ **เนโยฺย,** ยถารุตวเสเนว เวทิตโพฺพ **นีโต**ฯ **อนวชฺชนิกฺกิเลสโวทานา** ปริยายวเสน วุตฺตา, กุสลวิปากกิริยธมฺมวเสน วา ฯ **ปรมโตฺถ** นิพฺพานํ, อวิปรีตสภาโว เอว วาฯ **สาติสยํ ปกาสิตานิ** ตปฺปรภาเวน ปกาสิตตฺตาฯ ‘‘เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺน’’นฺติ (ปาจิ. ๑๒๔๒), ‘‘สกวาเท ปญฺจสุตฺตสตานี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; กถา. อฏฺฐ. นิทานกถา) จ เอวมาทีสุ **สุตฺต**-สโทฺท อุปจริโตติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘อิทเมว อตฺถานํ สูจนโต สุตฺตนฺติ วุตฺต’’**นฺติฯ **เอกนฺต**

หิตปฏิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนาติ อิทมฺปิ วินยฺยานํ หิตสมฺปาปเน สุตฺตนฺตเทสนาย ตปฺปรภาวํเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตปฺปรภาโว จ วินยฺยชฺฌาสยานุโลมโต ทฏฺฐพฺโพ, ตถา **อตฺตตฺถาทิปฺปกาสนปธานตาปิฯ อิตเรหี**ติ วินยาภิธมฺเมหิฯ

รตฺติอาทีสูติ รตฺติราชวินเยสุ วิสยภูเตสุฯ นนุ จ ''อภิรตฺตี''ติ อวุตฺตตฺตา รตฺติคฺคหณํ น กตฺตพฺพํ, ''อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตา''ติ จ ญาณลกฺขณกิริยาวิเสสโก **อภิ**-สโทฺทติ? น, ''อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตา''ติ **อภิ**-สทฺทวิสิฏฺฐานํ ญาตลกฺขิตสทฺทานํ รตฺติสเทฺทน สมานาธิกรณตาย รตฺติวิสยตฺตาฯ เอตฺถ จ วาจกสทฺทสนฺนิธาเน นิปาตานํ ตทตฺถโชตกมตฺตตฺตา ลกฺขิตสทฺทตฺถโชตโก **อภิ**-สโทฺท ลกฺขเณ วตฺตตีติ วุโตฺตฯ อภิลกฺขิตสทฺทปริยาโย จ อภิญฺญาตสโทฺทติ ทฏฺฐโพฺพ, อภิวินยสทฺทสฺส ปน อภิปุริสสฺส วิย สมาสสิทฺธิ ทฏฺฐพฺพาฯ อเนกตฺถา หิ นิปาตา, อเนกตฺถเภโท จ สทฺทานํ ปโยควิสโยติฯ

กิญฺจาปิ เทสนาทโย เทเสตพฺพาทินิรเปกฺขา น สนฺติ, อาณาทโย ปน วิเสสโต เทสกาทิอธีนาติ ตํตํวิเสสโยควเสน เตสํ เภโท วุโตฺตฯ ยถา หิ อาณาวิธานํ วิเสสโต อาณารหาธีนํ ตตฺถ โกสลฺลโยคโต, เอวํ โวหารปรมตฺถวิธานานิ จ วิธายกาธีนานีติ **อาณาทิวิธิโน เทสกายตฺตตา** วุตฺตาฯ อปราธชฺฌาสยานุรูปํ วิย ธมฺมานุรูปมฺปิ สาสนํ วิเสสโต ตถาวิเนตพฺพปุคฺคลาเปกฺขนฺติ วุตฺตํ **''สาสิตพฺพ…เป…. ตพฺพภาเวนา''**ติฯ สํวราสํวรนามรูปานํ วิย วินิเวเฐตพฺพาย ทิฏฺฐิยาปิ กถนํ สติ วาจาวตฺถุสฺมึ, นาสตีติ วิเสสโต ตทธีนนฺติ อาห **''กเถตพฺพสฺส…เป…. กถา''**ติฯ **อุปารมฺภาที**ติ อุปารมฺภนิสฺสรณธมฺมโกสรกฺขณานิฯ **ปริยาปุณนาที**ติ ปริยาปุณนสุปฺปฏิปตฺติทุปฺปฏิปตฺติโยฯ

ตนฺติสมุทาโย อวยวตนฺติยา อาธาโร ยถา ''รุเกฺข สาขา''ติฯ **น โจเทตพฺพเมตํ** สมุเขน, วิสยวิสยิมุเขน วา วินยาทีนํเยว คมฺภีรภาวสฺส วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ธโมฺม หิ วินยาทโย, เตสญฺจ วิสโย อโตฺถ, ธมฺมตฺถวิสยา จ เทสนาปฏิเวธาติฯ ''ปฏิเวธสฺสา''ติอาทินา ธมฺมตฺถานํ ทุปฺปฏิวิทฺธตฺตา เทสนาย อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ปฏิเวธสฺส อุปฺปาเทตุญฺจ ปฏิวิชฺฌิตุญฺจ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ทุโกฺขคาหตํ ทเสฺสติฯ

ธมฺมานุรูปํ **ยถาธมฺม**นฺติ จ อโตฺถ ยุชฺชติฯ เทสนาปิ หิ ปฏิเวโธ วิย อวิปรีตํ สวิสยวิภาวนโต ธมฺมานุรูปํ ปวตฺตติ ยโต ''อวิปรีตาภิลาโป''ติ วุจฺจติฯ **ธมฺมนิรุตฺตึ ทเสฺสตี**ติ เอเตน เทสนาสทฺทสภาวาติ ทีเปติฯ ตถา หิ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย ปริตฺตารมฺมณาทิภาโว ปาฬิยํ วุโตฺต, อฏฺฐกถายญฺจ ''ตํตํสภาวนิรุตฺติสทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา''ติอาทินา สทฺทารมฺมณตาฯ อิมสฺส อตฺถสฺส อยํ สโทฺท วาจโกติ วจนวจนียํ ววตฺถเปตฺวา ตํตํวจนียวิภาวนวเสน ปวตฺติโต หิ สโทฺท เทสนาติฯ นนุ จ ''ธโมฺม ตนฺตี''ติ อิมสฺมึ ปเกฺข ธมฺมสฺสปิ สทฺทสภาวตฺตา ธมฺมเทสนานํ วิเสโส น สิยาติ? น, เตสํ เตสํ อตฺถานํ โพธกภาเวน ญาโต อุคฺคหิตาทิวเสน จ ปุเพฺพ ปวตฺติโต สทฺทปฺปพโนฺธ ธโมฺม, ปจฺฉา ปเรสํ อวโพธนตฺถํ ปวตฺติโต ตทตฺถปฺปกาสนโก สโทฺท เทสนาติฯ อถ วา ยถาวุตฺตสทฺทสมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท เทสนา มุสาวาทาทโย วิยฯ **วจนสฺส ปวตฺตน**นฺติ จ ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาทมาหฯ โส หิ วจนํ ปวเตฺตติ, ตํ วา เอเตน ปวตฺตียตีติ **ปวตฺตนํ**ฯ เทสียติ อโตฺถ เอเตนาติ **เทสนา**ฯ ปกาเรหิ ญาปียติ เอเตน, ปการโต ญาเปตีติ วา **ปญฺญตฺตี**ติ วุจฺจตีติฯ เตเนวาห **''อธิปฺปาโย''**ติอาทิฯ อภิสเมติ, อภิสมียติ วา เอเตนาติ **อภิสมโย**ติ เอวมฺปิ อภิสมยโตฺถ สมฺภวติฯ อภิสเมตพฺพโต ปน อภิสมโยติ ทุติยวิกเปฺป ปฏิเวโธเยวาติฯ

วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาติ อวิชฺชาสงฺขาราทีนํ ธมฺมตฺถานํ ทุปฺปฏิวิชฺฌตาย ทุโกฺขคาห ตา, เตสํ ปญฺญาปนสฺส ทุกฺกรภาวโต ตํเทสนาย ปฏิเวธนสงฺขาตสฺส ปฏิเวธสฺส อุปฺปาทน วิสยิกรณานํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ

การเณ ผลโวหาเรน เต ธมฺมา ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตีติ วุตฺตนฺติ อาห **''อุปารมฺภ...เป.... เหตุภาเวนา''**ติฯ **อญฺญํ อตฺถ**นฺติ อุปารมฺภํ นิสฺสรณญฺจฯ **นิฎฺฐาเปตฺวา**ติ กถนวเสน ปริโย สาเปตฺวาฯ ตสฺส ''อารทฺธ''นฺติ เอเตน สมฺพนฺโธฯ **อุทฺทานสงฺคหาทิเภโท สงฺคีโต**ติ ปาโฐ ยุโตฺต, ''สงฺคีติยา''ติ ปน ลิขนฺติฯ ปุริมํ วา **สงฺคีติยา**ติ ภาเวน ภาวลกฺขเณ ภุมฺมํ, ปจฺฉิมํ อธิ กรเณฯ **ปิฎกาที**ติ ปิฎกนิกายงฺคธมฺมกฺขนฺธานิฯ

ตตฺถ อเงฺคสุ สุตฺตงฺคเมว น สมฺภวติ ''สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยาก รณ''นฺติ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา; ปารา. อฎฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา; ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา) วุตฺตตฺตา, มงฺคลสุตฺตาทีนญฺจ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา คาถาภาวโต ธมฺมป ทาทีนํ วิย, เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา สคาถกตฺตา สคาถาวคฺคสฺส วิย, ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปเทสานนฺติ? วุจฺจเต –

> สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร;
> สนิมิตฺตา นิรุฬฺหตฺตา, สหตาเญฺญน นาญฺญโตฯ (เนตฺติ. อฎฺฐ. สงฺคหวารวณฺณ นา);

สพฺพสฺสปิ หิ พุทฺธวจนสฺส สุตฺตนฺติ อยํ **สามญฺญวิธิ**ฯ เตเนวาห อายสฺมา มหากจฺจาย โน **เนตฺติยํ** ''นววิธสุตฺตนฺตปริเยฎฺฐี''ติ (เนตฺติ. สงฺคหวาร)ฯ ''เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตา คตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ (ปาจิ. ๑๒๔๒) สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานี''ติ (ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา; กถา. อฎฺฐ. นิทานกถา) เอวมาทิ จ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกํ, ตเทกเทเสสุ ปน เคยฺยาทโย **วิ เสสวิธโย** เตน เตน นิมิเตฺตน ปติฎฺฐิตตฺตาฯ ตถา หิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ โล เกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ วา จุณฺณิยคนฺถํ ''เคยฺย''นฺติ วทนฺติฯ คาถาวิรเห ปน สติ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺสฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนญฺหิ พฺยากรณนฺติ วุจฺจติฯ พฺยากรณเมว เวยฺ ยากรณนฺติฯ

เอวํ สเนฺต สคาถกานมฺปิ ปญฺหวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ เวยฺยากรณาทิสญฺญานํ อโนกาสภาวโต ''คาถาวิรเห ปน สตี''ติ วิเสสิตตฺตา จฯ ตถา หิ ธมฺมปทาทีสุ เกวลํ คาถาพเนฺธสุ สคาถกเตฺตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฎิสํยุเตฺต สุ ''วุตฺตเญฺหต''นฺติอาทิวจนสมฺพเนฺธสุ อพฺภุตธมฺมปฎิสํยุเตฺตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถาอุทานอิติวุตฺตกอพฺภุตธมฺมสญฺญา ปติฎฺฐิตา, ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตา สุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญาฯ สติปิ ปญฺหวิสฺสชฺชนภาเว สคาถกเตฺต จ เก สุจิ สุตฺตเนฺตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฎฺฐิตาติ เอวํ เตน เตน สคาถกตฺตาทินา นิมิเตฺตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยาทิสญฺญา ปติฎฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺ ยงฺคาทโยฯ ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ, ตํ สุตฺตงฺคํ วิเสสสญฺญาปริหาเรน สาม ญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตติฯ

นนุ จ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ สุตฺตงฺคํ น สมฺภวตีติ โจทนา ตทวตฺถาติ? น, โสธิตตฺตาฯ โสธิตญฺหิ ปุเพฺพ คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยาก รณภาวสฺส นิมิตฺตนฺติฯ ยญฺจ วุตฺตํ ''คาถาภาวโต มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา''ติ,

ตํ น, **นิรุฬฺหตฺตา**ฯ นิรุโฬฺห หิ มงฺคลสุตฺตาทีสุ สุตฺตภาโวฯ น หิ ตานิ ธมฺมปทพุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน ปญฺญาตานิ, กินฺตุ สุตฺตภาเวเนวฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ สุตฺตนามกนฺติ นามคฺคหณํ กตํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ''สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา''ติ, ตทปิ นตฺถิฯ ยสฺมา **สหตาเณฺญน**ฯ สห คาถาหีติ สคาถกํ, สหภาโว จ นาม อตฺตโต อเณฺญน โหติ, น จ มงฺคลสุตฺตาทีสุ คาถาวินิมุตฺโต โกจิ สุตฺตปฺปเทโส อตฺถิ, โย ''สห คาถาหี''ติ วุเจฺจยฺย, น จ สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิฯ ยทปิ วุตฺตํ ''อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา''ติ, ตทปิ น, **อญฺญโต**ฯ อญฺญา เอว หิ ตา คาถา ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตาฯ อโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺคภาโวติ เอวํ สุตฺตาทีนํ องฺคานํ อญฺญมญฺญสงฺกราภาโว เวทิตโพฺพฯ

ชินสาสนํ อภิธโมฺมฯ **ปฏิวิทฺธฏฺฐานํ** ปฏิเวธภูมิ ปฏิเวธาวตฺถา, ปฏิเวธเหตุ วาฯ ''โส เอวํ ปชานามิ สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยาปิ เวทยิต''นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๑-๑๒) วุตฺตํฯ ปาฬิยํ ปน ''โส เอวํ ปชานามิ มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยาปิ เวทยิตํฯ สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยาปิ เวทยิต''นฺติ อาคตํ (สํ. นิ. ๕.๑๑-๑๒)ฯ **ปจฺจยาทีหี**ติ ปจฺจยสภาววูปสมตทุปายาทีหิฯ **ปรวาทิโจทนํ ปตฺวา**ติ อฏฺฐกถายํ อาคตํ ปรวาทิโจทนํ ปตฺวาฯ **อธิค...เป.... รูเปนา**ติ อธิคนฺตโพฺพ จ โส เทเสตโพฺพ จาติ อธิคนฺตพฺพเทเสตโพฺพ, โส เอว ธโมฺม, ตทนุรูเปนฯ เอตฺถ จ ยถาธมฺมสาสนตฺตา ยถาธิคตธมฺมเทสนาภาวโต อภิธมฺมสฺส อภิสโมฺพธิ อธิคมนิทานํฯ เทสกาลาทิเยว เทสนานิทานํฯ ยํ ปน อฏฺฐกถายํ ''เทสนานิทานํ ยาว ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนา''ติ วุตฺตํ, ตํ อภิธมฺมเทสนาวิเสเสน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุเตฺต วา เทสิเตหิ อริยสเจฺจหิ สกลาภิธมฺมปทตฺถสงฺคหโต, ปรมตฺถโต อภิธมฺมภูตานํ วา สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ ตตฺถ เทสิตตฺตา วุตฺตํฯ ตตฺตกานํเยว เทสนารุฬฺหตาย อฑฺฒฉเกฺกสุ ชาตกสเตสุ ปริปาจนํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ เอตฺตกาสุ เอว ชาตีสุ ปุญฺญาทิสมฺภารสมฺภรณํ , กึ ปน การณํ เอตฺตกา เอว ชาติโย เทสิตาติ? ตทเญฺญสํ อฏฺฐุปฺปตฺติยา อภาวโตฯ

สุเมธกถาวณฺณนา

อุปฺปเนฺน พุเทฺธ ตโต อตฺตานํ เสยฺยโต วา สทิสโต วา ทหโนฺต ฌานาภิญฺญาหิ ปริหายติ, น ตถา สุเมธปณฺฑิโต อฏฺฐาสีติ ตสฺส ฌานาภิญฺญาหิ อปริหานิ ทฏฺฐพฺพาฯ เตเนวาห **''ตาปเสหิ อสโม''**ติฯ ยถา นิพฺพานํ, อญฺญํ วา นิจฺจาภิมตํ อวิปรีตวุตฺติตาย สพฺพกาลํ ตถาภาเวน ''สสฺสต''นฺติ วุจฺจติ, เอวํ พุทฺธานํ วจนนฺติ ตสฺส สสฺสตตา วุตฺตาฯ เตเนวาห **''อวิปรีตเมวา''**ติฯ อุปปารมีอาทิวิภาเคน **อเนกปฺปการตาฯ สมาทานาธิฏฺฐาน**นฺติ สมาทานสฺส อธิฏฺฐานํ ปวตฺตนํ กรณนฺติ อโตฺถฯ **ญาณเตเชนา**ติ ปารมีปวิจยญาณปฺปภาเวนฯ มหานุภาวญฺหิ ตํ ญาณํ โพธิสมฺภาเรสุ อนาวรณํ อนาจริยกํ มหาโพธิสมฺปฺปตฺติยา อนุรูปปุพฺพนิมิตฺตภูตํฯ ตถา หิ ตํ มนุสฺสปุริสภาวาทิอาธารเมว ชาตํฯ กายาทีสุ อสุภสญฺญาทิภาเวน **สุทฺธโคจรา**ฯ ''อญฺญถา''ติ ปทสฺส ปกรณปริจฺฉินฺนํ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''ลีนตา''**ติ อาหฯ ลีนตาติ จ สโงฺกโจ วีริยหานิ วีริยารมฺภสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห **''เอสา เม วีริยปารมี''**ติฯ

นิทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. จิตฺตุปฺปาทกณฺฑํ

ติกมาติกาปทวณฺณนา

๑. เตนาติ เวทนาสเทฺทนฯ **สพฺพปเทหี**ติ ตีหิ ปเทหิ ลทฺธนาโม โหติ อวยวธมฺเมนาปิ สมุทายสฺส อปทิสิตพฺพโต ยถา ''สมํ จุณฺณ''นฺติฯ โจทโก ยถาธิเปฺปตมตฺถํ อปฺปฏิปชฺชมาโน วิภตฺติอนฺตเสฺสว ปทภาวํ สลฺลเกฺขตฺวา **''นนุ สุขายา''**ติอาทินา โจเทติฯ อิตโร **''อธิเปฺปตปฺปการตฺถคมกสฺสา''**ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิวรติฯ เตน ''วากฺยํ อิธ ปทนฺติ วุตฺต''นฺติ ทเสฺสติฯ **เหตุปทสเหตุกปทาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน นเหตุปทอเหตุกปทเหตุสมฺปยุตฺตปทานิ เหตุวิปฺปยุตฺตปทมฺปิ วา สงฺคณฺหาติฯ

อุภเยกปทวเสนาติ อุภยปทวเสน เหตุทุกสมฺพโนฺธ, เอกปทวเสน สเหตุกทุกสมฺพโนฺธฯ **ตถา**ติ อุภเยกปทวเสนฯ เอตฺถ จ สเหตุกเหตุสมฺปยุตฺตทุกาติอาทินา ยถา เหตุโคจฺฉเก ปฐมทุกสมฺพนฺธา ทุติยตติยทุกา, ปฐมทุกทุติยทุกสมฺพนฺธา จตุตฺถฉฏฺฐทุกา, ปฐมทุกตติยทุกสมฺพโนฺธ ปญฺจโม ทุโก, เอวํ อาสวโคจฺฉกาทีสุปีติ นยํ ทเสฺสติฯ สกฺกา หิ อิมินาว นเยน เตสุปิ ทุกนฺตรสมฺพโนฺธ วิญฺญาตุํ, เกวลํ ปน อาสวโคจฺฉกาทีสุ ทุติยทุกตติยทุกสมฺพโนฺธ โอสานทุโก, กิเลสโคจฺฉเก จ ทุติยจตุตฺถทุกสมฺพโนฺธติฯ ธมฺมานํ สาวเสสนิรวเสสภาเวน ติกทุกานํ สปฺปเทสนิปฺปเทสตา วุตฺตาติ เยหิ ติกทุกา สาวเสสาติ ปทิสฺสนฺติ อปทิสฺสนฺติ, เต อสงฺคหิตธมฺมาปเทโสฯ เอวํ สติ ''อสงฺคหิโต''ติ วิเสสนํ กิมตฺถิยนฺติ? เอตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณตฺถํ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา ปทิสฺสติ เอเตน สมุทาโยติ ปเทโส, อวยโวฯ ''สามญฺญโชตนา วิเสเส อวติฏฺฐตี''ติ ยถาธิเปฺปตํ วิเสสํ ทเสฺสโนฺต **''อสงฺคหิโต''**ติ อาหฯ

อนวชฺชโตฺถ อวชฺชวิรหโตฺถฯ **นามํ** สญฺญา, **กิริยา** กรณํ, **ปโยชนํ** รถรถงฺควิภาวเนน เตสํ ปการโต โยชนํฯ กุเสน ญาเณน ลาตพฺพาติ กุสลาติ อยมโตฺถ ญาณสมฺปยุตฺตานํ ตาว โหตุ, ญาณวิปฺปยุตฺตานํ กถนฺติ อาห **''ญาณวิปฺปยุตฺตานมฺปี''**ติอาทิฯ ญาณวิปฺปยุตฺตาปิ หิ ญาเณเนว ปวตฺติยนฺติ หิตสุขเหตุภูตาย ปวตฺติยา ปญฺญวนฺตานํ ปฏิปตฺติภาวโตฯ น หิ อนฺตเรน โยนิโสมนสิการํ กุสลุปฺปตฺติ อตฺถีติฯ ''ยทิ กุสลสฺส อุภยภาคคตํ สํกิเลสลวนํ ปากฏํ สิยา, กุสา วิย ลุนนฺตีติ กุสลาติ อยมโตฺถ ยุโตฺต สิยา''ติ โกจิ วเทยฺยาติ อาสงฺกาย อาห **''สมฺมปฺปธานทฺวยํ วิยา''**ติฯ

น จาติอาทินา ''สภาวํ ธาเรนฺตี''ติ เอตฺถ ปรมตฺถโต กตฺตุกมฺมสฺส จ เภโท นตฺถิ, กปฺปนาสิโทฺธ เอว ปน เภโทติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **นามวเสน วิญฺญาตาวิญฺญาเต**ติ เยสํ ''ธมฺมา''ติ อิมินา ปริยาเยน อวิญฺญาตา สภาวา, ''สภาวํ ธาเรนฺตี''ติ อิมินา จ ปริยาเยน วิญฺญาตา, เตสํ วเสน เอวํ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ปฐโม อโตฺถ สงฺขตาสงฺขตธมฺมวเสน วุโตฺต, ทุติโย สงฺขตวเสน, ตติโย สงฺขตาสงฺขตปญฺญตฺติธมฺมวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กุสลปฏิเสธนํ กุสลาภาโว เอวฯ อภาโว หิ สตฺตาปฏิเสโธติฯ **ธโมฺม**ติ สภาวธโมฺมฯ **อกุสลวจเนน น โกจิ อโตฺถ** สภาวธมฺมสฺส อโพธกตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อถ สิยา อกุสลวจเนน โกจิ อโตฺถ อสภาวธมฺมโพธกเตฺตปิ ''ปญฺญตฺติธมฺมา''ติอาทีสุ วิย, เอวํ สติ ''อนพฺยากตา''ติ จ วตฺตพฺพํ สิยา, ตโต จายํ จตุโกฺก อาปชฺชติ, น ติโกฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ทุกจตุกฺกภาโว อนพฺยากตโวหาโร จ นตฺถิ, โส จ วุตฺตนเยน อภาวมตฺตวจเน อาปชฺชติ, ตสฺมาฯ **สภาวธารณาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ''ธารียนฺติ ปจฺจเยหี''ติ อยมโตฺถ สงฺคหิโตฯ เญยฺยปริยาเยน ปน **ธมฺม**-สเทฺทนายํ โทโสติ นนุ อเญยฺยปริยาเยปิ **ธมฺม**-สเทฺท น โกจิ โทโสติ? น, วุตฺตโทสานติวตฺตนโตฯ

ปาริเสเสนาติ เอตฺถ นนุ อยมกาโร น-อตฺถตฺตยเสฺสว โชตโก, อถ โข ‘‘อเหตุกา ธมฺมา, อภิกฺขุโก อาวาโส’’ติ ตํโยคนิวตฺติยา, ‘‘อปฺปจฺจยา ธมฺมา’’ติ ตํสมฺพนฺธิภาวนิวตฺติยาฯ ปจฺจยุปฺปนฺนญฺหิ ปจฺจยสมฺพนฺธีติ อปฺปจฺจยุปฺปนฺนตฺตา อสมฺพนฺธิตา เอตฺถ โชตียติฯ ‘‘อนิทสฺสนา ธมฺมา’’ติ ตํสภาวนิวตฺติยาฯ นิทสฺสนญฺหิ ทฏฺฐพฺพตาฯ อถ จกฺขุวิญฺญาณํ นิทสฺสนํ, ตคฺคยฺหภาวนิวตฺติยา, ตถา ‘‘อนาสวา ธมฺมา’’ติฯ ‘‘อปฺปฏิฆา ธมฺมา อนารมฺมณา ธมฺมา’’ติ ตํกิจฺจนิวตฺติยาฯ ‘‘อรูปิโน ธมฺมา อเจตสิกา ธมฺมา’’ติ ตพฺภาวนิวตฺติยาฯ ตทญฺญตา หิ เอตฺถ ปกาสียติฯ ‘‘อมนุโสฺส’’ติ ตพฺภาวมตฺตนิวตฺติยาฯ มนุสฺสตฺตมตฺตํ นตฺถิ อญฺญํ สมานนฺติ สทิสตา เหตฺถ สูจิยติฯ ‘‘อสมโณ สมณปฏิโญฺญ อปุโตฺต’’ติ ตํสมฺภาวนคุณนิวตฺติยาฯ ครหา หิ เอตฺถ ญายติฯ ‘‘กจฺจิ นุ โภโต อนามยา, อนุทรา กญฺญา’’ติ ตทปฺปภาวนิวตฺติยาฯ ‘‘อนุปฺปนฺนา ธมฺมา’’ติ ตํสทิสภาวนิวตฺติยาฯ อตีตานญฺหิ อุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา อุปาทิธมฺมานญฺจ ปจฺจเยกเทสนิปฺผตฺติยา อารทฺธุปฺปาทภาวโต กาลวินิมุตฺตสฺส จ วิชฺชมานตฺตา อุปฺปนฺนานุกูลตา, ปเคว ปจฺจุปฺปนฺนานนฺติ ตพฺพิธุรภาโว เอตฺถ วิญฺญายติฯ ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ ตทปริโยสานนิวตฺติยาฯ ตํนิฏฺฐานเญฺหตฺถ ปกาสียตีติ เอวมเนเกสํ อตฺถานํ โชตโก, ตตฺถ กึ วุจฺจเต อตฺถทฺวยเมว วตฺวา ปาริเสเสนาติ? อิตเรสํ เอตฺถ สุวิทูรภาวโตฯ น หิ กุสลวิปฺปยุตฺตาทีนํ ธมฺมานํ อกุสลภาโว ยุชฺชติฯ

อกุสลสทฺทสฺส อุจฺจารณานนฺตรํ วิเนยฺยานํ กุสลปฏิปกฺขภูเต อเตฺถ ปฏิปตฺติภาวโต ตตฺถ **นิรุฬฺหตา** ทฏฺฐพฺพาฯ **‘‘วิรุทฺธสภาวตฺตา’’**ติ วุตฺตํ กิจฺจวิโรธาทีนมฺปิ ตทโนฺตคธตฺตา, วิรุทฺธสภาวเตฺตปิ วินาสกวินาสิตพฺพภาโว กุสลากุสเลสุ นิยโตติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตปฺปเหยฺยภาวโต’’**ติ อาหฯ อิตรถา กุสลานมฺปิ อกุสเลหิ ปหาตพฺพภาเว อจฺจนฺตํ สมุจฺฉินฺนกุสลมูลตฺตา อปายปูรกา เอว สตฺตา สิยุํฯ ยํ ปน ‘‘ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐) วุตฺตํ, ตํ ‘‘รูปํ, ภิกฺขเว, น ตุมฺหากํ, ตํ ปชหถา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๓๓) วิย ตทารมฺมณสํกิเลสปฺปหานวเสน ปริยาเยน วุตฺตํฯ ยถาห ‘‘น หิ กุสลา อกุสเลหิ ปหาตพฺพา’’ติ (ธ. ส. มูลฏี ๑)ฯ

ผสฺสาทิวจเนหิ ตํนิเทฺทสภูเตหิฯ **ตพฺพจนียภาเวนา**ติ เตหิ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา’’ติอาทิวจเนหิ อภิเธยฺยภาเวนฯ ยถา อนวชฺชสุขวิปากาทิอตฺถา กุสลาทิวจเนหิ, เอวํ อวิปากตฺถา อพฺยากตวจเนน โพธิตา เอวาติ อาห **‘‘อพฺยากตวจเนเนว จา’’**ติฯ **การณํ อวตฺวา**ติ อิธ วุตฺตภาเวน อนุวตฺตมานตฺตาติ การณํ อวตฺวาฯ **อญฺญา...เป.... นิวาเรตโพฺพ**ติ เอเตน กุสลากุสลสทฺทา วิย กุสลากุสลสภาวานํ ตทุภยวิปรีตสภาวานํ ธมฺมานํ อพฺยากตสโทฺท โพธโกติ ทเสฺสติฯ น หิ อวิปากวจนํ วุตฺตํ, อกุสลวจนญฺจ อวุตฺตํฯ ยโต อวิปากวจนสฺส อธิกตภาโว อกุสลสฺส จ ตพฺพจนียภาเวน อกถิตภาโว สิยา, ตสฺมา น อกุสลานํ อพฺยากตตาติ อยํ อกุสลานํ อนพฺยากตภาเว โยชนาฯ

ตํ ปริหริตุนฺติ อพฺยากตนิวตฺตนมาหฯ ยทิ เอวํ ‘‘สุขวิปากานวชฺชา’’ติ วตฺตพฺพํฯ อนวชฺชา หิ พฺยภิจาริตาย วิเสสิตพฺพาติ? น, สุขวิปากวจนสฺส วิเสสนภาเวน อคฺคหิตตฺตาฯ สุขวิปากวจเนน หิ กุสลภาเว สมโตฺต วิญฺญายติ, อนวชฺชวจนํ ปเนตฺถ กุสลานํ อครหิตพฺพตาสงฺขาตํ กญฺจิ วิเสสมาหฯ เตเนว จ ตสฺส วิเสสนภาเวน วุตฺตสฺส ปวตฺติสุขตาทิทสฺสนภาวํ สยเมว วกฺขตีติฯ มโนสมาจารวิเสสภูตา ผลธมฺมา วิเสเสน ปฏิปฺปสฺสทฺธาวชฺชา นาม โหนฺตีติ สมาจารตฺตยวเสน ตสฺมึ สุเตฺต อนวชฺชธมฺมานํ วุตฺตตฺตา จ เต อนวเสสโต สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘วิรหิตาวชฺชมตฺตา’’**ติ วุตฺตํฯ **อวชฺชวินาสนภาโว ทสฺสิโต** กณฺหสุกฺกธมฺมานํ วชฺฌฆาตกภาวสฺส นิยตตฺตาฯ **สวิปากตา** วิปากธมฺมตาฯ **สุโข วิปาโก เอเตสนฺติ สุขวิปากา**ติ อิมินา สมาเสน กุสลานํ สุขวิปากวนฺตตา วุตฺตาฯ สา จ เนสํ น ตํสมงฺคิตาย อสหวตฺตนโตติ

ตทุปฺปาทนสมตฺถตาติ วิญฺญายตีติ วุตฺตํ **“สุขวิปากวิปจฺจนสภาวํ ทเสฺสตี”**ติฯ **ยุตฺตเมตนฺ**ติ ปรมตฺถโต เภทาภาเวปิ ยถาวุตฺตวจนวจนียภาวสงฺขาโต เภโท ตสฺมึ อภิเธยฺยตฺถภูเต วตฺถุสฺมึ อุปจาเรน โหตีติ ยุตฺตเมตฺถ ลกฺขณลกฺขิตพฺพภาเวน เภทวจนํฯ ภวติ หิ สทฺทตฺถวิเสสมเตฺตนปิ อภิเนฺน วตฺถุสฺมึ เภทวจนํ ยถา ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติฯ

วินาปิ ภาวาภิธายินา สเทฺทน ภาวปฺปธาโน นิเทฺทโส โหตีติ วุตฺตํ **“อนวชฺชวจเนน อนวชฺชตฺตํ อาหา”**ติฯ เอวเญฺจตฺถ ปทวิคฺคโห คเหตโพฺพ – น อวชฺชํ อนวชฺชํ, อวชฺชปฏิปกฺขตาย อครหิตพฺพสภาโวฯ สุโข วิปาโก อสฺสาติ สุขวิปากํ, สุขวิปากวิปจฺจนสมตฺถตาฯ อนวชฺชญฺจ ตํ สุขวิปากญฺจาติ อนวชฺชสุขวิปากํ, ตํ ลกฺขณํ เอเตสนฺติ **อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา**ฯ อถ วา ปุเพฺพ วิย อนวชฺชํ, วิปจฺจนํ วิปาโก, สุขสฺส วิปาโก สุขวิปาโก, อนวชฺชญฺจ สุขวิปาโก จ อนวชฺชสุขวิปากํ เอกตฺตวเสนฯ ตํ ลกฺขณํ เอเตสนฺติ **อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณา**ฯ กึ ปเนตฺถ การณํ ปททฺวยปริคฺคเห, นนุ เอเกเนว ปเทน อิฏฺฐปฺปสิทฺธิฯ ยทิปิ ‘‘อวชฺชรหิตํ อนวชฺช’’นฺติ อิมสฺมึ ปน ปเกฺข อพฺยากตนิวตฺตนตฺถํ สุขวิปากคฺคหณํ กตฺตพฺพํ สิยา, สุขวิปากคฺคหเณ ปน กเต อนวชฺชคฺคหณํ น กตฺตพฺพเมวฯ ‘‘อวชฺชปฏิปกฺขา อนวชฺชา’’ติ เอตสฺมึ ปน ปเกฺข สุขวิปากคฺคหณญฺจาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **“ตตฺถ อนวชฺชวจเนนา”**ติอาทิฯ เตน ปวตฺติสุขสุขวิปากตาอตฺตสุทฺธิวิสุทฺธวิปากตาอกุสลอพฺยากตสภาวนิวตฺติรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานวิเสสทีปนโต เอวํ วิปุลปฺปโยชนโตฺถ ปททฺวยปริคฺคโหติ ทเสฺสติฯ **สุข**-สทฺทสฺส อิฏฺฐปริยายตา วิย ‘‘นิพฺพานปรมํ สุขํ (ธ. ป. ๒๐๓-๒๐๔), สุขา วิราคตา โลเก (อุทา. ๑๑), เตสํ วูปสโม สุโข’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๒๑, ๒๗๒) สงฺขารทุกฺขูปสมปริยายตาปิ วิชฺชติ, ตํอวิปากตาย ปน อิธ สุขวิปากภาโว น สกฺกา วตฺตุนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“สงฺขา...เป.... นตฺถี”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เตภูมกกุสลานมฺปิ วิวฏฺฏูสนฺนิสฺสยภาเวน ปวตฺติสภาวตฺตา กิญฺจาปิ สเพฺพ กุสลา สงฺขารทุกฺขูปสมสุขนิปฺผาทกา สมฺภวนฺติ, ยถาวุตฺตสุขสฺส ปน อวิปากภาวโต น เอเตน ปเทน กุสลานํ สุขวิปากตา สมฺภวตีติฯ วิปกฺกภาวมาปเนฺนสุ อรูปธเมฺมสุ นิรุฬฺหตฺตา **วิปาก**-สทฺทสฺส **“ยทิ ปนา”**ติ สาสงฺกํ วทติฯ

ยถาสมฺภวนฺติ สห อวเชฺชนาติ สาวชฺชา, ครหิตพฺพภาวยุตฺตาฯ เตน เนสํ ครหิตพฺพสภาวํ ทเสฺสติฯ อเญฺญปิ อตฺถิ ทุกฺขภาเวน ครหิตพฺพสภาวา อกุสลวิปากาติ สาวชฺชวจนมเตฺตน เตสมฺปิ อกุสลตาปตฺติโทสํ ทิสฺวา ตํ ปริหริตุํ **ทุกฺขวิปากวจน**มาหฯ **อวชฺช**-สโทฺท วา ราคาทีสุ เอกนฺตากุสเลสุ นิรุโฬฺหติ ตํสหวตฺติธมฺมานํ เอว สาวชฺชภาเว กุสลาพฺยากเตหิ อกุสลานํ วิเสโส สาวชฺชวจเนเนว ทสฺสิโตฯ อพฺยากเตหิ ปน วิสิฏฺฐํ กุสลากุสลานํ สาธารณํ สวิปากตาลกฺขณนฺติ ตสฺมึ ลกฺขเณ วิเสสทสฺสนตฺถํ ทุกฺขวิปากลกฺขณํ วุตฺตํฯ อิโต ปรํ ‘‘ทุโกฺข วิปาโก เอเตสนฺติ ทุกฺขวิปากา’’ติอาทินา สุขวิปากอนวชฺชกุสลปทานํ ฐาเน ทุกฺขวิปากสาวชฺชอกุสลปทานิ ฐเปตฺวา ยถาวุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ โยชนา จ สาวชฺชวจเนน อกุสลานํ ปวตฺติทุกฺขตํ ทเสฺสติ, ทุกฺขวิปากวจเนน วิปากทุกฺขตํฯ ปุริมญฺหิ อตฺตโน ปวตฺติสภาววเสน ลกฺขณวจนํ, ปจฺฉิมํ กาลนฺตเร วิปากุปฺปาทนสมตฺถตายาติฯ ตถา ปุริเมน อกุสลานํ อวิสุทฺธสภาวตํ ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน อวิสุทฺธวิปากตํฯ ปุริเมน จ อกุสเล กุสลสภาวโต นิวเตฺตติ, ปจฺฉิเมน อพฺยากตสภาวโต สวิปากตฺตทีปกตฺตา ปจฺฉิมสฺสฯ ปุริเมน วา อวชฺชวนฺตตาทสฺสนโต กิจฺจเฏฺฐน รเสน อนตฺถชนนรสตํ ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน สมฺปตฺติอเตฺถน อนิฏฺฐวิปากรสตํฯ ปุริเมน จ อุปฏฺฐานาการเฏฺฐน ปจฺจุปฏฺฐาเนน สํกิเลสปจฺจุปฏฺฐานตํ, ปจฺฉิเมน ผลเฏฺฐน ทุกฺขวิปากปจฺจุปฏฺฐานตํฯ ปุริเมน จ อโยนิโสมนสิการํ อกุสลานํ ปทฏฺฐานํ ปกาเสติฯ ตโต หิ เต สาวชฺชา ชาตาติฯ ปจฺฉิเมน อกุสลานํ อเญฺญสํ ปทฏฺฐานภาวํ วิภาเวติฯ เต หิ ทุกฺขวิปากสฺส การณํ โหตีติฯ เอตฺถ จ **ทุกฺข**-สโทฺท อนิฏฺฐปริยายวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ อนิฏฺฐจตุกฺขนฺธวิปา

กา หิ อกุสลา, น ทุกฺขเวทนาวิปากาวฯ **วิปาก**-สทฺทสฺส ผลปริยายภาเว ปน นิสฺสนฺทวิปาเกน อนิฏฺฐรูเปนปิ ทุกฺขวิปากตา โยเชตพฺพาฯ วิปากธมฺมตาปฏิเสธวเสน อพฺยากตานํ อวิปากลกฺขณาติ ลกฺขณํ วุตฺตนฺติ ตทตฺถํ ทเสฺสนฺโต **“อวิปาการหสภาวา”**ติ อาหฯ **เอวํปการานนฺ**ติ อภิญฺญาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

ฉหิ ปเทหิ ติเกสุ, จตูหิ ทุเกสุ ยถากฺกมํ ฉ จตฺตาโร อตฺถา วุตฺตาฯ **ฉกฺกภาโว น ภวิสฺสตี**ติ เอเตน จตุกฺกภาวาภาโว ทสฺสิตนยตฺตา โจทิโตเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อตฺถเภโท อุปปชฺชตี**ติ กสฺมา เอวํ วุตฺตํ, นนุ ตีหิ ธมฺมสเทฺทหิ วุจฺจมาโน สภาวธารณาทิอเตฺถน อภินฺโนเอว โส อโตฺถติ? น, ชาติอาทิเภเทน เภทสพฺภาวโตฯ เภทกา หิ ชาติอาทโยฯ **มาสปทตฺถตายา**ติ มาส-สทฺทาภิเธยฺยภาเวนฯ **ตพฺพจนียภินฺนตฺถานนฺ**ติ เตหิ กาลสทฺทาทีหิ วตฺตพฺพานํ วิสิฏฺฐตฺถานํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘ยถา กาลสทฺทาทิอภิเธยฺยานํ กาลาทิอตฺถานํ ภินฺนสภาวานมฺปิ มาส-สทฺทาภิเธยฺยภาเวน อเภโท, เอวํ ชาติอาทิเภเทน ภินฺนานมฺปิ เตสํ ติณฺณํ ทุวินฺนญฺจ อตฺถานํ ธมฺม-สทฺทาภิเธยฺยภาเวน นตฺถิ เภโท’’ติฯ **วินิ...เป.... มานา**ติ ธมฺม-สทฺทสฺส รูปาเภเทปิ เภทการณมาหฯ ภินฺนชาติยตฺถวจนียตาย หิ ตเสฺสวตฺถเภโทติฯ

สาเธตุนฺติ โพเธตุํฯ โหตุ อสมฺพโนฺธ, กา โน หานีติ กทาจิ วเทยฺยาติ อาสงฺกาย อาห **“ปุพฺพา...เป.... นาม โหนฺตี”**ติฯ **โส จา**ติ สภาวธารณปจฺจยธริยมานตาสงฺขาโต อโตฺถ น สกฺกา วตฺตุนฺติ ยถาวุตฺตสฺส อภาวสฺส อเปกฺขาวุตฺติตาย วุตฺตํฯ น หิ อเปกฺขาวุตฺติโน อนฺตเรน อเปกฺขิตพฺพํ ลภนฺติฯ สติปิ สภาวธารณาทิอตฺถสามเญฺญ กุสลชาติอาทิวิสิฏฺฐเสฺสว ตสฺส อิธ อธิเปฺปตตฺตา เอกตฺถตา น อนุญฺญาตาติ วุตฺตํ, วจนสิเลสวเสน วาฯ **อถ วา**ติอาทินา ติณฺณํ ธมฺมสทฺทานํ อภาวตฺตํ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต นานตฺถตาภาวโทสํ ปริหรติฯ

ญาปกเหตุภาวโต อุปฺปตฺติ อิธ การณนฺติ วุตฺตาติ อาห **“การณํ นาม ยุตฺตี”**ติฯ **ปุนรุตฺตี**ติอาทินา นนุ ‘‘กุสลาทีนมฺปิ เอกตฺตํ อาปชฺชตี’’ติ วุตฺตตฺตา เอกตฺตาปตฺติปิ วตฺตพฺพาติ ? สจฺจํ วตฺตพฺพา, สา ปน อภาวาปตฺติยํ เอว อโนฺตคธา นานตฺตาภาวโจทนาสามเญฺญนฯ เภทาเภทนิพนฺธนตฺตา วิเสสนวิเสสิตพฺพภาวสฺส โส อจฺจนฺตมภิเนฺนสุ นิยเมน นตฺถีติ วิเสสนวิเสสิตพฺพาภาเวน อจฺจนฺตาเภทํ ทเสฺสติ, น ปน อจฺจนฺตํ อภิเนฺนสฺเวว วิเสสนวิเสสิตพฺพาภาวํฯ อถ วา อจฺจนฺตํ อภิเนฺนสุ อวิวฏสทฺทตฺถวิวรณตฺถํ ปวตฺตาฯ กสฺมา? วิเสสนวิเสสิตพฺพาภาวโตติ เอวํ โยชนา กาตพฺพาฯ อมิตฺตํ อภิภวิตุํ สกฺกุณาตีติ **สโกฺก,** อินฺทตีติ **อิโนฺท,** ปุริเมททาตีติ **ปุรินฺทโท**ติ เอวํ กิริยาคุณาทิปริคฺคหวิเสเสนฯ

เภทาเภทวเนฺตสูติ วิเสสสามญฺญวเนฺตสุฯ **นีล**-สโทฺท หิ อุปฺปลสทฺทสมาโยโค รตฺตุปฺปลเสตุปฺปลาทิอุปฺปลชาติสามญฺญโต วินิวเตฺตตฺวา นีลคุณยุตฺตเมว อุปฺปลชาติวิเสสํ โชเตติฯ **อุปฺปล**-สโทฺทปิ นีล-สทฺทสมายุโตฺต ภมรงฺคารโกกิลาทิคตนีลคุณสามญฺญโต อวจฺฉินฺทิตฺวา อุปฺปลวตฺถุคตเมว นีลคุณํ ปกาเสตีติ วิเสสตฺถสามญฺญตฺถยุตฺตตา ปททฺวยสฺส ทฏฺฐพฺพาฯ อิมินา นเยน อิตรตฺราปิ เภทาเภทวนฺตตา โยเชตพฺพาฯ **ตาย ตาย อนุมติยา**ติ เตน เตน สเงฺกเตนฯ **เต เต โวหารา**ติ อจฺจนฺตํ อภิเนฺน อเตฺถ ปริยายภาเวน อจฺจนฺตํ ภิเนฺน ยถาสกํ อตฺถวิวรณภาเวน เภทาเภทวเนฺต วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน ตา ตา สมญฺญา ปญฺญตฺติโย สิทฺธาติ อโตฺถ ฯ **สมาเน**ติ เอกสฺมึฯ **กุสลาทิภาวนฺ**ติ กุจฺฉิตสลนาทิภาวํฯ อภิธานโตฺถปิ หิ อนวชฺชสุขวิปากาทิอภิเธยฺยโตฺถ วิย สภาวธารณาทิสามญฺญตฺถํ วิเสเสตีติฯ

เอตฺถาห ‘‘กึ ปน การณํ ติกา เอว ปฐมํ วุตฺตา, น ทุกา, ติเกสุปิ กุสลตฺติโกว, น อโญฺญ’’ติ? วุจฺจเต – สุขคฺคหณโต อปฺปเภทโต จ ติกา เอว ปฐมํ วุตฺตาฯ ยสฺมา ติเกหิ โพธิ

เต กุสลาทิเภเท ตพฺพิภาคภินฺนา เหตุอาทโย วุจฺจมานา สุวิเญฺญยฺยา โหนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ตโย กุสลเหตู’’ติอาทินา กุสลาทิมุเขน เหตุอาทโย วิภตฺตา, กติปยเภทา จ ติกา ทฺวาวีสติปริมาณตฺตาฯ

เตสุ ปน สพฺพสงฺคหอสงฺกรอาทิกลฺยาณภาเวน ปฐมํ กุสลตฺติกํ วุตฺตํฯ นิรวเสสา หิ รูปารูปธมฺมา กุสลตฺติเกน สงฺคหิตา, น ตถา เวทนาตฺติกาทีหิฯ นนุ วิปากตฺติกาทีหิปิ นิรวเสสา ธมฺมา สงฺคหิตาติ? สจฺจเมตํ, เตสุ ปน อนวชฺชสาวชฺชธมฺมา น อสงฺกรโต วุตฺตา ยถา กุสลตฺติเกฯ นนุ จ สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกตฺติกาทีสุปิ เต อสงฺกรโต วุตฺตาติ? เอวเมตํ, เต ปน อกลฺยาณภูเต ปาปธเมฺม อาทึ กตฺวา วุตฺตา, น เอวมยํฯ อยํ ปน กลฺยาณภูเต ปุชฺชภวปรินิพฺพุตินิปฺผาทเก ปุญฺญธเมฺม อาทึ กตฺวา วุตฺโตฯ อิติ ภควา สณฺหสุขุมํ รูปารูปเทสนํ อารภนฺโต สพฺพสงฺคหอสงฺกรอาทิกลฺยาณคุณโยคโต ปฐมํ กุสลตฺติกํ เทเสติ, กิญฺจ ตทญฺญตฺติกานํ สุขคฺคหณโตฯ ตถา หิ กุสลตฺติกมุเขน ‘‘กามาวจรกุสลโต จตฺตาโร โสมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทา’’ติ อาทินา เวทนาตฺติกาทโย วิภตฺตาติฯ

กุสลตฺติเกปิ จ ปธานปาสํสอุภยหิตภาวโต กุสลา ธมฺมา ปฐมํ วุตฺตาฯ กุสลา หิ ธมฺมา สุขวิปากตฺตา สพฺพสงฺขตธมฺมานํ อุตฺตมา อวชฺชวิธมนโต วิญฺญุปฺปสตฺถา อิธโลกปรโลเกสุ อตฺถาวหา นิสฺสรณาวหา จ, ตสฺมา ปธานาทิภาเวน ปฐมํ วุตฺตา, ตปฺปฏิปกฺขตฺตา ตทนนฺตรํ อกุสลา, ตทุภยวิปรีตสภาวา ตทนนฺตรํ อพฺยากตา วุตฺตาฯ กุสลวเสน วา อสฺสาโท, อกุสลวเสน อาทีนโว, อพฺยากตธเมฺมสุ นิพฺพานวเสน นิสฺสรณนฺติ อิมินา อสฺสาทาทิกฺกเมน, กุสเลสุ ปติฏฺฐาย ปณฺฑิตา อกุสเล ปชหนฺตา อพฺยากตธมฺมภูตมคฺคผลํ นิพฺพานญฺจ สจฺฉิกโรนฺตีติ อิมินา วา ปฏิปตฺติกฺกเมน อยมนุปุพฺพี ฐปิตาติ เวทิตพฺพาฯ

กสฺมา ปเนตฺถ เสกฺขตฺติกาทีสุ วิย สรูปโต ปุริมปททฺวยปฏิเกฺขปวเสน ตติยปทํ น วุตฺตํ ‘‘เนวกุสลา นากุสลา’’ติ? วิเสสทีปนตฺถํฯ ยถา หิ เสกฺขาเสกฺขสภาเวสุ ธเมฺมสุ โกจิปิ ธโมฺม ตทุภยสภาเวน เกนจิปิ ปริยาเยน กทาจิ อพฺยากรณีโย นาม นตฺถีติ เสกฺขตฺติเก ปททฺวยปฏิเกฺขปวเสน ‘‘เนวเสกฺขา นาเสกฺขา’’เตฺวว วุตฺตํ, น เอวํ อิธฯ อิธ ปน กุสลสภาวา เอว ธมฺมา อคฺคผลุปฺปตฺติยา ตถา น พฺยากรณียา โหนฺตีติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทีปนตฺถํ ‘‘อพฺยากตา’’ติ วุตฺตํฯ วจนมเตฺต เอว วา อิทํ นานากรณํ ‘‘อพฺยากตา เนวกุสลา นากุสลา’’ติ พฺยากต-สเทฺทน กุสลากุสลานํ โพธิตตฺตาติฯ

เอตฺถ จ อกุสเลสุ ตณฺหาย สพฺพากุสเลหิ, เตภูมกกุสลากุสเลหิ วา สมุทยสจฺจํ, ตํตํอวสิฏฺฐเตภูมกธเมฺมหิ ทุกฺขสจฺจํ, โลกุตฺตรกุสเลน มคฺคสจฺจํ, อวสิฏฺฐอพฺยากตวิเสเสน นิโรธสจฺจํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตตฺถ สมุทเยน อสฺสาโท, ทุเกฺขน อาทีนโว, มคฺคนิโรเธหิ นิสฺสรณํฯ กิญฺจาปิ นามรูปปริเจฺฉทภาวโต สภาวธมฺมนิทฺธารณปธานา อภิธมฺมกถา, เตสํ ปน กุสลาทิวิเสเส นิทฺธาริเต ตสฺส อุปสมฺปาเทตพฺพตาทิปิ อตฺถโต วุตฺตเมว โหติฯ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา’’ติ (ธ. ป. ๑๘๓; ที. นิ. ๒.๙๐) เอวมาทิวจนโต หิ กุสลาทีนํ อุปสมฺปาทนาทิทสฺสนปรํ ภควโต สาสนํ, ตสฺมา กุสลานํ อุปสมฺปาทนํ อกุสลานํ ปหานญฺจ อุปาโย, อพฺยากตวิเสสสฺส สจฺฉิกิริยา ผลํ, กุสลาทีนํ อุปสมฺปาทนาทิอตฺถา เทสนา อาณตฺตีติ อยํ **เทสนาหาโร**ฯ

อาโรคฺยเฏฺฐน อนวชฺชเฏฺฐน โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน จ กุสลา, ตปฺปฏิปกฺขโต อกุสลา, ตทุภยวิปรีตโต อพฺยากตา, สภาวธารณาทิอเตฺถน ธมฺมาติ อนุปทวิจินนํ **วิจโย หาโร**ฯ

ปุชฺชภวผลปรินิพฺพุตินิปฺผตฺติ กุสเลหีติ ยุชฺชติ สุขวิปากตฺตา, อปายทุกฺขสํสารทุกฺขุปฺปตฺติ อกุสเลหีติ ยุชฺชติ อนิฏฺฐผลตฺตา, ตทุภยผลานํ อนุปฺปตฺติ อพฺยากเตหีติ ยุชฺชติ อวิปากธมฺมตฺตาติ อยํ **ยุตฺติ หาโร**ฯ

กุสลา ธมฺมา สุขวิปากสฺส ปทฏฺฐานํ, อกุสลา ทุกฺขวิปากสฺส, อพฺยากตา กุสลากุสลาพฺยากตธมฺมานนฺติ อยํ **ปทฏฺฐาโน หาโร**ฯ

กุสลคฺคหเณน เย อนวชฺชสุขวิปากา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา วิปากธมฺมธมฺมา อนุปาทินฺนุปาทานิยา อนุปาทินฺนอนุปาทานิยา…เป.… อรณา ธมฺมา, เต โพธิตา ภวนฺติ กุสลลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา อกุสลคฺคหเณน เย สาวชฺชทุกฺขวิปากา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา วิปากธมฺมธมฺมา อนุปาทินฺนุปาทานิยา สํกิลิฏฺฐสํกิเลสิกา…เป.… สรณา ธมฺมา, เต โพธิตา ภวนฺติ อกุสลลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา อพฺยากตคฺคหเณน เย อวิปาการหา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา วิปากา ธมฺมา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมา อุปาทินฺนุปาทานิยา อนุปาทินฺนุปาทานิยา อนุปาทินฺนอนุปาทานิยา…เป.… อรณา ธมฺมา, เต โพธิตา ภวนฺติ อพฺยากตลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาติ อยํ **ลกฺขโณ หาโร**ฯ

‘‘กุจฺฉิเต ปาปธมฺเม สลยนฺตี’’ติอาทินา นิรุตฺติ เวทิตพฺพา, กุสลาทิมุเขน รูปารูปธมฺเม ปริคฺคเหตฺวา วิสุทฺธิปรมฺปราย ‘‘กถํ นุ โข สตฺตา อนุปาทิเสสนิพฺพานภาคิโน ภเวยฺยุ’’นฺติ อยเมตฺถ ภควโต อธิปฺปาโย, นิทานํ อสาธารณโต กุสลาทิเภเทน พุชฺฌนกสตฺตาฯ สาธารณโต ปน ปากฏเมวฯ ปฐมํ กุสลตฺติกสฺส เทสนา วิจาริตาเยวาติ อยํ **จตุพฺยูโห หาโร**ฯ

กุสลคฺคหเณน กลฺยาณมิตฺตปริคฺคโห โยนิโสมนสิการปริคฺคโห จฯ ตตฺถ ปฐเมน สกลํ พฺรหฺมจริยมาวตฺตติ, ทุติเยน จ โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมาฯ อกุสลคฺคหเณน วุตฺตวิปริยาเยน โยเชตพฺพํฯ อพฺยากตคฺคหเณน ปน สกลสํกิเลสโวทานปโกฺข ยถารหมาวตฺตตีติ อยํ **อาวโตฺต หาโร**ฯ

ตตฺถ กุสลา ภูมิโต จตุธา วิภตฺตา, สมฺปยุตฺตปวตฺติอาการาทิโต ปน อเนกธาฯ อกุสลา ภูมิโต เอกธา วิภตฺตา, สมฺปยุตฺตาทิโต อเนกธาฯ อพฺยากตา ปน วิปากกิริยรูปนิพฺพานวเสน จตุธา ภูมิสมฺปยุตฺตาทิโต อเนกธา จ วิภตฺตาติ อยํ **วิภตฺติ หาโร**ฯ

กุสลา ธมฺมา อกุสลานํ ตทงฺคาทิปฺปหานาย วีติกฺกมาทิปฺปหานาย จ สํวตฺตนฺติ, อกุสลา ธมฺมา กุสลานํ อนุปสมฺปชฺชนาย, อพฺยากเตสุ อสงฺขตธาตุ สพฺพสงฺขตนิสฺสรณายาติ อยํ **ปริวโตฺต หาโร**ฯ

กุสลา อนวชฺชา ปุญฺญานีติ ปริยายวจนํ, อกุสลา สาวชฺชา อปุญฺญานีติ ปริยาย วจนํ, อพฺยากตา อวิปาการหา เนวอาจยคามี นอปจยคามีโนติ ปริยายวจนนฺติ อยํ **เววจโน หาโร**ฯ

กุสลาทโย ‘‘ยสฺมึ สมเย’’ติอาทินา ปภวภูมิเววจนปญฺญตฺติวเสน ยถาสมฺภวํ ปริญฺญาทิปญฺญตฺติวเสน จ ปญฺญตฺตาติ อยํ **ปญฺญตฺติ หาโร**ฯ

อกุสลานํ กุจฺฉิตานํ ปาปธมฺมานํ สลนํ กุสานํ วิย กุสานํ วา ราคาทีนํ ลวนํ เอวํธมฺมตาติ อยํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน อวตรณํ, ตถา กุเสน ลาตพฺพา โกสลฺลสมฺภูตา จาติ ปจฺจยปฏิพทฺธวุตฺติตาย ปฏิจฺจสมุปฺปาท…เป…. อวตรณํ, ปจฺจยปฏิพทฺธวุตฺติตาย วา อาทิอนฺตวนฺตา อนิจฺจนฺติกา จาติ อนิจฺจตามุเขน อวตรณํ, อนิจฺจตา เอว อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตาย ทุกฺขาติ ทุกฺขตามุเขน อวตรณํ, นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน ธมฺมาติ อพฺยาปารโต สุญฺญตามุเขน อวตรณํ, เอวํ กุสลาติ จตฺตาโร ขนฺธา ทฺวายตนานิ เทฺว ธาตุโยติอาทินา ขนฺธายตนธาตาทิมุเขนปิ อวตรณํ เวทิตพฺพํฯ อิมินา นเยน อกุสลาพฺยากเตสุปิ อวตรณํ ทเสฺสตพฺพนฺติ อยํ **อวตรโณ หาโร**ฯ

กุสลาติ อารโมฺภ, ธมฺมาติ ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิฯ ตถา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตาติ, ธมฺมาติ ปน ปทสุทฺธิ อารมฺภสุทฺธิ จาติ อยํ **โสธโน หาโร**ฯ

ธมฺมาติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ กุสลากุสลาพฺยากตาติฯ ตถา กุสลา ธมฺมาติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา กามาวจรํ โสมนสฺสสหคตนฺติอาทิ วิเสสวจนํฯ อกุสลา ธมฺมาติอาทีสุปิ เอเสว นโยติ อยํ **อธิฏฺฐาโน หาโร**ฯ

กุสลานํ ธมฺมานํ นวโม ขโณ จตฺตาริ จ สมฺปตฺติจกฺกานิ โยนิโสมนสิกาโร เอว วา เหตุ, วุตฺตวิปริยาเยน อกุสลานํ ธมฺมานํ เหตุ, กุสลากุสลา ธมฺมา ยถาสมฺภวํ อพฺยากตานํ ธมฺมานํ เหตูติ อยํ **ปริกฺขาโร หาโร**ฯ

กุสลาติ ปริเญฺญยฺยคฺคหณเญฺจว ภาเวตพฺพคฺคหณญฺจฯ อกุสลาติ ปริเญฺญยฺยคฺคหณเญฺจว ปหาตพฺพคฺคหณญฺจฯ อพฺยากตาติ ปริเญฺญยฺยคฺคหณเญฺจว สจฺฉิกาตพฺพคฺคหณญฺจฯ ธมฺมาติ ปริญฺญาทีนํ ปวตฺตนาการคฺคหณํฯ เตน ปริเญฺญยฺยปฺปหานภาวนาสจฺฉิกรณานิ ทีปิตานีติ ตทงฺคาทิวีติกฺกมาทิปฺปหานานิ โลกิยโลกุตฺตรา จ ภาวนา ทสฺสิตาติ อยํ **สมาโรปโน หาโร**ฯ

กามเญฺจตํ อวิเสสโต สภาวธมฺมกถนํ, วิเสสวโนฺต ปน ธมฺมา วิเสสโต นิทฺธาริตาฯ ตถา หิ จิเตฺตเนว สมโย นิยมิโต, ตสฺมา กุสลคฺคหเณน วิเสสโต สาธิฏฺฐาโน สมโถ วิปสฺสนา จ ทสฺสิตาติฯ ตถา ตปฺปฏิปกฺขโต อกุสลคฺคหเณน สาธิฏฺฐานา ตณฺหา อวิชฺชา จ , อพฺยากตคฺคหเณน สปริวารา เจโตวิมุตฺติ ปญฺญาวิมุตฺติ จาติ อยํ **นนฺทิยาวฏฺฏสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ

ตถา กุสลคฺคหเณน มูลภาววิเสสโต ตีณิ กุสลมูลานิ, เตสุ จ อโทเสน สีลกฺขโนฺธ, อโลเภน สมาธิกฺขโนฺธ, อโมเหน ปญฺญากฺขโนฺธ นียติฯ ตถา อกุสลคฺคหเณน ตีณิ อกุสลมูลานิ, เตสุ จ โลเภน ตเทกฏฺฐา อกุสลา ธมฺมาฯ ตถา โทสโมเหหิ ตํตเทกฏฺฐาฯ อพฺยากตคฺคหเณน อปฺปณิหิตานิมิตฺตสุญฺญตา นียนฺตีติ อยํ **ติปุกฺขลสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ

ตถา กุสลคฺคหเณน ยโต โกสลฺลโต สมฺภูตา กุสลา, ตํ ปญฺญินฺทฺริยํฯ ตํสหชาตา ตทุปนิสฺสยา จ สทฺทหนุสฺสหนาปิลาปาวิเกฺขปา สทฺธินฺทฺริยาทีนิฯ เตหิ จ สเพฺพ สทฺธมฺมา โพธิตา ภวนฺติฯ อกุสลคฺคหเณน อโกสลฺลปฏิจฺฉาทิตาทีนเวสุ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ สุภสุขนิจฺจอตฺตาภินิเวสภูตา จตฺตาโร วิปลฺลาสาฯ อพฺยากตคฺคหเณน ยถาวุตฺตอินฺทฺริยปจฺจยานิ ยถาวุตฺตวิปลฺลาสปฺปหานภูตานิ จ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ โพธิตานีติ อยํ **สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมี**ติ อิเม ตโย อตฺถนยาฯ

เตหิ จ สิเทฺธหิ เทฺว กมฺมนยาปิ สิทฺธา โหนฺตีติฯ อยํ ติโก สพฺพธมฺมสงฺคหิตสพฺพภาคิโย เวทิตโพฺพติ อิทํ **สาสนปฎฺฐานํ**ฯ

อยํ ตาว เนตฺตินเยน กุสลตฺติกวณฺณนาฯ

เอวํ เวทนาตฺติกาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ จตุสจฺจนิทฺธารณาทิวิธินา โสฬส หารา ปญฺจ นยา นิทฺทิสิตพฺพา, อติวิตฺถารภเยน ปน น วิตฺถารยามฯ สกฺกา หิ อิมินา นเยน เตสุ เตสุ ติกทุเกสุ ตํตํหารนยโยชนานุรูปธมฺมนิทฺธารณวเสน เต เต หารนยา วิญฺญุนา นิทฺทิสิตุนฺติฯ

๒. **ตญฺจ** สุขินฺทฺริยํ **สุขเวทนา เอว โหติ** สามญฺญสฺส เภทปริยาทานโต, เภทสฺส จ สามญฺญปริจฺจาคโตติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ปน วิเสสสามญฺญานิ อวยวสมุทายา วิย อญฺญมญฺญโต ภินฺนานิ, ตสฺมา **“น ปน…เป…. สมานตฺถตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตเมว เนสํ ภินฺนตฺตํ **“อยญฺหี”**ติอาทินา วิวรติฯ **ตนฺติ** สุขเหตูนํ การณํฯ เตน สุขสฺส การณํ สุขเหตุ, สุขสฺส การณการณํ สุขมูลนฺติ ทเสฺสติฯ **สุขเหตูนนฺ**ติ เอตฺถ **เหตุ**-สทฺเทน การณภาวสามญฺญโต เหตุปจฺจยา สงฺคหิตาติ อาห **“ปุญฺญปสฺสทฺธิอาทีน”**นฺติฯ เอตฺถ จ สุขมูลสุขเหตูสุ ผลูปจาเรน, สุขารมฺมณสุขปจฺจยฎฺฐาเนสุ สุขสหจริยาย, อพฺยาปชฺชนิพฺพาเนสุ ทุกฺขาปคมภาเวน สุขปริยาโย วุตฺโตติ ทฎฺฐโพฺพฯ **อิฎฺฐาสูติ** สุขุเปกฺขานํ วิปริณามาญฺญาณสงฺขารทุกฺขตาย อนิฎฺฐภาโวปิ อตฺถีติ วิเสเสติฯ อุเปกฺขเมว วา อเปกฺขิตฺวา วิเสสนํ กตํฯ สา หิ อกุสลวิปากภูตา อนิฎฺฐาปิ อตฺถีติฯ **เอวมาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน ‘‘โสวคฺคิกํ สุขวิปาก’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๖๓) เอวมาทึ สงฺคณฺหาติฯ อิฎฺฐปริยาโย หิ เอตฺถ สุข-สโทฺทติฯ

สงฺขารทุกฺขาทีสูติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ฐิติสุขํ วิปริณามทุกฺขํ, อกุสลํ กายกมฺมํ ทุกฺขุทฺรยํ ทุกฺขวิปาก’’นฺติอาทิเก สงฺคณฺหาติฯ ยถากฺกมํ สุขเวทนา ทุกฺขอนิฎฺฐปริยาโย หิ เอตฺถ ทุกฺข-สโทฺทติฯ ทุกฺขเวทนาทุกฺขวตฺถุอาทีสุ ทุกฺขสทฺทปฺปวตฺติ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพาฯ วิปากาวิปากเภทาย สพฺพายปิ สุขเวทนาย วเสน ลกฺขณสฺส วุตฺตตฺตา ตทุภยานุกูลมตฺถํ วิวรโนฺต **“สภาวโต”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วิปากา สภาวโต อิฎฺฐสฺส อนุภวนลกฺขณาฯ อิตรา สภาวโต สงฺกปฺปโต จ อิฎฺฐสฺส อิฎฺฐาการสฺส วา อนุภวนลกฺขณาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อสมานปจฺจเยหิ เอกชฺฌํ อุปฺปตฺติโต สมานปจฺจเยหิ เอกชฺฌํ อุปฺปตฺติ สาติสยาติ อุกฺกํสคติวิชานนวเสน **“สมานปจฺจเยหิ สหุปฺปตฺติกาติ อโตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ อถ วา อุปฺปชฺชนํ อุปฺปาโท, อุปฺปชฺชติ เอตสฺมาติ อุปฺปาโทติ ทุวิโธปิ อุปฺปาโท เอกุปฺปาทาติ เอตฺถ เอกเสสนเยน สงฺคหิโตติ อิมินา อธิปฺปาเยน **“สมา…เป…. อโตฺถ”**ติ วุตฺตํ สิยาฯ **เตน ตานิ เอกวตฺถุกานีติ** เอตสฺส จ ‘‘กเปฺปนฺตสฺสา’’ติอาทินา สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ ปฺริมวิกเปฺป เอกํ วตฺถุ นิสฺสโย เอเตสนฺติ โยชนา, น เอกํเยว วตฺถูติฯ เอเกกภูตสฺส ภูตตฺตยนิสฺสิตตฺตา จตุภูตนิสฺสิตตฺตา จ อุปาทารูปานํฯ ทุติยวิกเปฺป ปน เอกํเยว วตฺถุ เอเตสุ นิสฺสิตนฺติ โยชนาฯ นิสฺสยนิสฺสิตตา สงฺขาตอุปการูปกตฺตพฺพภาวทีปนํ เอกวตฺถุกวจนนฺติ ทุติยวิกเปฺป มหาภูตวเสน โยชนา กตาฯ อิตรถา **เอกํ วตฺถุ เอเตสูติ** สมาสตฺถภาเวน อุปาทารูปานมฺปิ ปริคฺคโห วตฺตโพฺพ สิยาฯ **ปญฺจวิญฺญาณสมฺปฎิจฺฉนานนฺติ** อิทํ นิทสฺสนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ กิริยมโนธาตุจกฺขุวิญฺญาณาทโยปิ หิ เอการมฺมณาภินฺนวตฺถุกา จาติ ปากโฏยมโตฺถติฯ **สนฺตีรณาทีนนฺติ อาทิ**-สเทฺทน โวฎฺฐพฺพนชวนตทารมฺมณานิ สงฺคยฺหนฺติ, เอตานิ จ สมฺปฎิจฺฉนาทีนิ จุติอาสนฺนานิ อิธาธิเปฺปตานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตานิ หิ ตทุทฺธํ กมฺมชรูปสฺส อนุปฺปตฺติโต เอกสฺมิํเยว หทยวตฺถุสฺมิํ วตฺตนฺติ, อิตรานิ ปน ปุริมปุริมจิตฺตกฺขณุปฺปเนฺน หทยวตฺถุสฺมิํ อุตฺตรุตฺตรานิ ปวตฺตนฺตีติฯ

ฉสุ วา วตฺถูสุ เอกํ หทยวตฺถุเยว วตฺถุ เอเตสนฺติ เอวํ ปน อเตฺถ สติ จุติอาสนฺนโต อิตเรสํ สมฺปฏิจฺฉนาทีนํ คหณํ สิยาติ ญาตพฺพํฯ

เอตฺถาห – ‘‘กสฺมา ปเนตฺถ กุสลตฺติกานนฺตรํ เวทนาตฺติโกว วุโตฺต’’ติ? กิสฺมิํ ปน วุจฺจมาเน อยมนุโยโค น สิยา, อปิจ อวยวานํ อเนกเภทตาทสฺสนตฺถา ติกนฺตรเทสนาฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ กุสลตฺติเกน สพฺพธมฺมานํ ติธา วิภาคํ ทเสฺสตฺวา ปุน ตทวยวานํ กุสลาทีนมฺปิ อเนกเภทภินฺนตํ ทเสฺสเนฺตน เตสํ เวทนาสมฺปโยควิภาควิภาวนตฺถํ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ กุสลา หิ ธมฺมา สิยา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, สิยา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตาฯ อกุสลา ธมฺมา สิยา สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, สิยา ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, สิยา อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา, ตถา อพฺยากตา สมฺปโยคารหาติฯ เอวํ กุสลาทิธมฺมานํ ปเจฺจกํ เวทนาเภเทน วิภาคทสฺสนตฺถํ กุสลตฺติกานนฺตรํ เวทนาตฺติกํ วตฺวา อิทานิ สุขสมฺปยุตฺตาทีนํ ปเจฺจกํ วิปากาทิเภทภินฺนตํ ทเสฺสตุํ เวทนาตฺติกานนฺตรํ วิปากตฺติโก วุโตฺตฯ สุขสมฺปยุตฺตา หิ ธมฺมา สิยา วิปากา, สิยา วิปากธมฺมธมฺมา, สิยา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาฯ ตถา อทุกฺขมสุขสมฺปยุตฺตา, ทุกฺขสมฺปยุตฺตา ปน สิยา วิปากา, สิยา วิปากธมฺมธมฺมาติ อิมินา นเยน อวเสสตฺติกานํ ทุกานญฺจ ตสฺส ตสฺส อนนฺตรวจเน ปโยชนํ วิภาเวตพฺพํฯ

๓. **วิปากนิรุตฺติญฺจ ลภนฺตี**ติ เตสุ วิปากสทฺทสฺส นิรุฬฺหตํ ทเสฺสติฯ **สุกฺกกณฺหาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อกณฺหอสุกฺกผสฺสาทิภาโว ปริคฺคหิโตฯ สติ ปน ปาก-สทฺทสฺส ผลปริยายภาเว รูปํ วิย น นิหีโน ปกฺกํ วิย วิสิโฏฺฐ ปาโกติ **วิปาโก**ติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **สพฺยาปารตา**ติ สอุสฺสาหตาฯ **สนฺตาเน สพฺยาปารตา**ติ เอเตน จิตฺตปฺปโยคสงฺขาเตนกิริยาภาเวน วิปากธมฺมานํ สนฺตานวิเสสมาห ‘‘ยโต ยสฺมิํ จิตฺตุปฺปาเท กุสลากุสลา เจตนา, ตํสนฺตาเน เอว ตสฺสา วิปากุปฺปตฺตี’’ติฯ เอตฺถ จ ‘‘สพฺยาปารตา’’ติ เอเตน อาวชฺชนทฺวยํ วิปากญฺจ นิวเตฺตติ, ‘‘อนุปจฺฉินฺนาวิชฺชาตณฺหามาเน’’ติ อิมินา อวสิฎฺฐํ กิริยํ นิวเตฺตติฯ อุภเยนปิ อนุสยสหายสอุสฺสาหตาลกฺขณา วิปากธมฺมธมฺมาติ ทเสฺสติฯ โลกุตฺตรกุสลานมฺปิ หิ อนุสยา อุปนิสฺสยา โหนฺติ, ยโต ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมิํ สมเย โลกุตฺตรํ…เป.… ตสฺมิํ สมเย อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทินา (วิภ. ๓๔๒) อริยมคฺคเจตนาย อวิชฺชาอุปนิสฺสยตา ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค ปกาสิตาฯ นิรุสฺสาหสนฺตภาวลกฺขณา วิปากา, อุภยวิปรีตลกฺขณา เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมาติฯ

อภิญฺญาทิกุสลานนฺติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อโหสิ กมฺมํ นาโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๔) อิมินา ติเกน สงฺคหิตํ คติอุปธิกาลปโยคาภาเวน อวิปากํ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺชเวทนียญฺจ สงฺคณฺหาติฯ อปราปริยเวทนียํ ปน สํสารปฺปวตฺติยํ อโหสิกมฺมาทิภาวํ น ภชติฯ **ภาวนาย ปหาตพฺพาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ทสฺสเนน ปหาตพฺพํ สงฺคณฺหาติฯ อุภยมฺปิ ‘‘วิปากานุปฺปาทเน’’ติ วจนโต คติอุปธิกาลปโยคาภาเวน อนุปฺปนฺนวิปากเมว อธิเปฺปตํ ภาวนาย ปหาตพฺพสฺสปิ ปวตฺติวิปากสฺส อนุชานนโตฯ เยสํ ปน ภาวนาย ปหาตพฺพา อวิปากา, เตสํ มเตน **อาทิ**-สเทฺทน ทสฺสเนน ปหาตพฺพสฺส อโหสิกมฺมนฺติ เอวํปการเสฺสว ปริคฺคโหติ เวทิตพฺพํฯ

๔. ‘‘กถมาทินฺนา’’ติ อยมฺปิ ปโญฺห ลพฺภติฯ ‘‘ผลภาเวนา’’ติ หิ อาทานปฺปการวจนํฯ เกสญฺจิ โคตฺรภุปจฺจเวกฺขณาทีนํ อุเปตกิริยภูตานํ ตํกตฺตุภูตานญฺจ อตฺถานํ อุเปตพฺพสมฺพนฺธภาวโต ตทภิธายิโนปิ สทฺทา สมฺพนฺธา เอวาติ **‘‘อุเปตสทฺทสมฺพนฺธินา’’**ติ วุตฺตํฯ **อุ**

เปตนฺติ หิ อุเปตพฺพเตฺถ วุจฺจมาเน อวสฺสํ อุเปตกิริยา อุเปตา จ ญายตีติฯ ‘‘รูปธาตุยา โข ปน, คหปติ, โย ฉโนฺท โย ราโค ยา นนฺที ยา ตณฺหา เย อุปยุปาทานา, เจตโส อธิฏฺฐานา อภินิเวสา อนุสยา’’ติอาทีสุ ‘‘อุปโย’’ติ ตณฺหาทิฏฺฐิโย อธิเปฺปตาติ อาห **‘‘อุปย...เป.... ทิฏฺฐีหี’’**ติฯ **ยถาสมฺภว**นฺติ ‘‘อารมฺมณกรณวเสนา’’ติอาทินา อฏฺฐกถายํ วุตฺตอเตฺถสุ โย โย สมฺภวติ โยเชตุํ, โส โสติ อโตฺถฯ **น วจนานุปุเพฺพนา**ติ ‘‘กึ ปน ตํ อุเปต’’นฺติอาทินา วุตฺตว จนานุปุเพฺพน น โยเชตโพฺพฯ **สพฺพปจฺจยุปฺปนฺนาน**นฺติ สพฺพเตฺภูมกปจฺจยุปฺปนฺนานํฯ **นาปชฺชติ** สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต วิเสสตฺถินา จ วิเสโส อนุปยุชฺชตีติ ตํ ปน วิ เสสํ วุตฺตปฺปการํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘โพธเนยฺยา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อุเปตํ ทีเปตีติ ยถา ‘‘ปาจริโย’’ติ เอตฺถ ปคโต อาจริโย ปาจริโยติ **ป**-สโทฺท ปคตํ ที เปติ, เอวํ **อุป**-สโทฺท อุเปตํ ทีเปติ เอว, น เจตฺถ คตาทิอตฺถานํ เอกเนฺตน ปจฺจตฺตวจนโยโค อิจฺฉิโตติฯ **อติสโทฺท วิยา**ติ จ อิทํ สสาธนกิริยาทีปนสามเญฺญน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปจฺจย ภาเวนา**ติ เอเตน ปุริมนิพฺพตฺตึ วิเสเสติฯ เตน สหชาตสฺสปิ อุปาทานสฺส สงฺคโห กโต โห ติฯ สหชาโตปิ หิ ธโมฺม ปจฺจยภูโต ปุริมนิปฺผโนฺน วิย โวหรียติ ยถา ‘‘เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ ตโย มหาภูตา’’ติ, ‘‘เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๓) จฯ **ธาตุกถายํ ปกา สิต**นฺติ ‘‘อุปฺปตฺติภโว ปญฺจหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหายตเนหิ สตฺตรสหิ ธาตูหิ สงฺคหิโตฯ กติหิ อสงฺคหิโตฯ น เกหิจิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา อสงฺคหิโต’’ติ (ธาตุ. ๖๗) เอว มาทึ สนฺธายาหฯ **ตสฺมา เอวา**ติ อุปาทินฺนสทฺทานเปกฺขตฺตา เอวฯ **อวิเสเสตฺวา**ติ อุปาทินฺ นานุปาทินฺนวิเสสํ อกตฺวาฯ อุปาทานานํ อารมฺมณภาวานติวตฺตนโต อุปาทาเนหิ อุปาทาตพฺ พาติ วา **อุปาทานิยา,** อุปาทาตุํ วา อรหนฺตีติ **อุปาทานิยา,** อุปาทาเน นิยุตฺตาติ วา **อุปา ทานิยา ก**-การสฺส **ย**-การํ กตฺวาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพติฯ

๕. **วิพาธนํ** ปีฬนํ กิลมนํ **อุปตาโป** ปริฬาโห อปฺปสฺสทฺธิภาโวฯ **วิทูสิตา มลีนา** จ ยโต เกจิ อกิเลสสภาวาปิ อนิฏฺฐผลา คารยฺหา จ ชาตาฯ

๖. ‘‘สีลมตฺตกํ, ปรํ วิย มตฺตายา’’ติอาทีสุ มตฺตา-สทฺทสฺส ปมาณวาจกตา ทฏฺฐพฺพาฯ มริยาทวาจโก วา มตฺตา-สโทฺทฯ วิจาโร เหตฺถ ฌานเงฺคสุ เหฏฺฐิมมริยาโท, น ปฐมชฺฌาน อุปจารชฺฌาเนสุ วิย วิตโกฺกฯ สา ปน วิจารมริยาทตา วิตกฺกาภาเวน เอเตสํ ชาตาติ อวิ ตกฺกคฺคหณํ กตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อวิตกฺกา หุตฺวา วิจารมริยาทฌานเงฺคสุ วิจารเหฏฺฐิมโกฏิ กาติฯ อถ วา อีสทโตฺถ **มตฺตา**-สโทฺท ‘‘มตฺตาสุขปริจฺจาคา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๙๐) วิยฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – วิตกฺกรหิตา ภาวนาย อติสุขุมภูตวิจารตฺตา อีสํ วิจารา จ อวิตกฺกวิจา รมตฺตาติฯ น หิ อิโต ปรํ วิจาโร อตฺถีติฯ ยทิ วิตกฺกวิเสสรหิตา วิจารมตฺตา, เอวํ สเนฺต อวิ ตกฺกวจนํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **‘‘วิจารมตฺตวจเนนา’’**ติอาทิฯ ยทิ วิจารมตฺตโต อเญฺญสมฺปิ อวิ ตกฺกานํ อตฺถิภาวโชตนตฺถํ อวิตกฺกวจนํ, อวิตกฺกา จ วิจารมตฺตา อวิจาราติ นิวเตฺตตพฺพา ค เหตพฺพา จ, เอวํ สติ วิจารมตฺตา วิเสสนํ, อวิตกฺกา วิเสสิตพฺพาติ วิจารมตฺตาวิตกฺกาติ วตฺตพฺ พนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘วิเสสนวิเสสิตพฺพภาโว’’**ติอาทิฯ **ยถากาม**นฺติ วตฺตุอิจฺฉานุ รูปํ ฯ เยน เยน หิ ปกาเรน ธเมฺมสุ นิวเตฺตตพฺพคเหตพฺพภาวา ลพฺภนฺติ, เตน เตน ปกาเรน วิ เสสนวิเสสิตพฺพภาโว สมฺภวตีติฯ ปทานํ อนุกฺกโม **ปทานุกฺกโม**ฯ

อวิตกฺกา สวิตกฺกา จ สวิจารา อวิจารา จาติ อวิตกฺกาสวิจารา สวิตกฺกา อวิจาราติ โยเชตพฺพํฯ อุภเยกเทสทสฺสนมฺปิ อุภยทสฺสนนฺติ อธิปฺปาเยน **‘‘ยทิ สวิตกฺกสวิจารา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **อิตรมฺปิ ปกาเสตุ**นฺติ อิทํ ยถา สวิตกฺกสวิจาเรสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ วิตโกฺก อวิ

ตกฺกสวิจารตาย ‘‘อวิตกฺกวิจารมโตฺต’’ติ วุโตฺต, เอวํ ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาเทสุ วิจาโร ‘‘สวิตกฺกอวิจาโร’’ติ สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **วิตกฺกาภาเวน เอเต วิจารมตฺตา**ติ อยมฺปิ อโตฺถ วิเสสนิวตฺติอตฺถํเยว **มตฺตา**-สทฺทํ คเหตฺวา วุโตฺตฯ **วิจารมตฺตา**ติ หิ วิจารมตฺตวโนฺตติ วิญฺญายมานตฺตา ตทญฺญวิเสสวิรหสามญฺญโต นิวเตฺตตฺวา วิตกฺกวิเสสวิรหสงฺขาเต **อวิตกฺก**-สโทฺท สนฺนิธาปิโต วิเสเสติ ทุติยชฺฌานธเมฺมติฯ ยถาห **‘‘น วิจารโต’’**ติ อาทิฯ

๗. **เวทยมานา**ติ อนุภวมานาฯ **สุขากาเร**ติ อิฎฺฐากาเร, อิฎฺฐานุภวนากาเร วาฯ **อุทาสินา**ติ นติอปนติรหิตาฯ **สุขทุกฺขานํ อวิรุทฺธา** เตสํ พฺยวธายิกาภาวโตฯ สุขทุกฺขานิ วิย หิ สุขทุกฺขานํ อนนฺตรํ ปวตฺตนโต พฺยวธายิกาภูตา น เตหิ วิรุชฺฌติ, น ปน สุขทุกฺขานิ อนนฺตรา ปวตฺติโตฯ ‘‘อุปฺปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา’’ติ อยํ ปนโตฺถ อิธ **อุเปกฺขา**-สทฺทสฺส สพฺพุเปกฺขาปริยาทานโต น วุโตฺตฯ น หิ โลภสมฺปยุตฺตาทิอุเปกฺขา อุปฺปตฺติโต อิกฺขตีติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปีติสหคตาเยว น สุขสหคตา, สุขสหคตาปิ น ปีติสหคตา เอวาติ ปีติสหคตา สุขสหคตา จ อญฺญมญฺญํ ภินฺนา, ตสฺมาฯ สติปิ สุขสหคตานํ เยภุเยฺยน ปีติสหคตภาเว เยน สุเขน สมนฺนาคตา สุขสหคตา เอว โหนฺติ, น ปีติสหคตา, ตํ สุขํ นิปฺปีติกสุขนฺติ อยํ วิเสโส อิมินา ติเกน ทสฺสิโตติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **‘‘ปีติสหคตาติ วตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ

สิโทฺธติ สาวเสสํ นิรวเสสญฺจ สุขปีติโย สงฺคเหตฺวา ปวเตฺตหิ ปฐมทุติยปเทหิ โย ปีติสหคโต ธมฺมวิเสโส, ตํ สุขํ, โย จ สุขสหคโต ธมฺมวิเสโส, สา ปีตีติ สติปิ อญฺญมญฺญํ สํสฎฺฐภาเว ปทนฺตรสงฺคหิตภาวทีปนโตสิโทฺธ ญาโต วิทิโตติ อโตฺถฯ ‘‘จตุตฺถชฺฌานสุขํ อติปณีตสุขนฺติ โอฬาริกงฺคโต นีหริตฺวา ตสฺส ปณีตภาวํ ทเสฺสตุํ อยํ ติโก วุโตฺต’’ติ เกจิ วทนฺติ, ต เทตํ สเพฺพสํ สุขเวทนาสมฺปยุตฺตธมฺมานํ อิธ **‘‘สุขสหคตา’’**ติ วุตฺตตฺตา วิจาเรตพฺพํฯ ตถา หิ ‘‘สุขภูมิยํ กามาวจเร’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๘๓) ‘‘กามาวจรกุสลโต จตฺตาโร โสมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๕๙๘) จ นิเทฺทโส ปวโตฺตติฯ

๘. **นิพฺพานารมฺมณตํ สนฺธายาห,** น นิพฺพานปฎิวิชฺฌนํ, อิตรถา โคตฺรภุสฺส ทสฺสนภาวาปตฺติ อโจทนียา สิยาติ อธิปฺปาโยฯ นนุ จ ทิสฺวา กตฺตพฺพกิจฺจกรเณน โสตาปตฺติมโคฺคว ทสฺสนนฺติ อุกฺกํสคติวิชานเนน นิพฺพานสฺส ปฎิวิชฺฌนเมว ทสฺสนนฺติ โคตฺรภุสฺส ทสฺสนภาวาปตฺติ น โจเทตพฺพาวาติ? น, ทสฺสนสามญฺญเสฺสว สุยฺยมานตฺตา ทสฺสนกตฺตพฺพกิจฺจกรณานญฺจ เภเทน วุตฺตตฺตาฯ ตตฺถ ยทิปิ ‘‘ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี’’ติ อาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๘๒) วิย อภินฺนกาลสฺสปิ ภินฺนกาลสฺส วิย เภโทปจารทสฺสนโต เภทวจนํ ยุตฺตํ, ทสฺสนวิเสเส ปน อธิเปฺปเต ทสฺสนสามญฺญวจนํ น กตฺตพฺพนฺติ ทสฺสนสามญฺญมตฺตํ คเหตฺวา โจทนา กตาติ **‘‘นิพฺพานารมฺมณตํ สนฺธายาหา’’**ติ วุตฺตํฯ ทุติยตติยมคฺคานมฺปิ ธมฺมจกฺขุปริยายสพฺภาวโต **‘‘*ภาวนาภาวํ อปฺปตฺต*’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ***ภาวนา*** วฑฺฒนาฯ สา จ พหุลํ อุปฺปตฺติยา โหตีติ อาห **‘‘ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺตเนนา’’**ติฯ **ตถา หิ สตี**ติ ‘‘อุภยปฎิเกฺขปวเสนา’’ติ ปทสฺส ทสฺสนภาวนาปฎิเกฺขปวเสนาติ อเตฺถ สติฯ นนุ โลกิยสมถวิปสฺสนาปิ ยถาพลํ กามจฺฉนฺทาทีนํ ปหายกา, ตตฺร กถมิทํ วุตฺตํ, น จ อโญฺญ ปหายโก อตฺถีติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘อเญฺญหี’’**ติอาทิฯ

๙. **อปฺปหาตพฺพเหตุมเตฺตสู**ติ อปฺปหาตพฺพเหตุกมเตฺตสุฯ สโพฺพ กุสลาพฺยากตธโมฺม **ยถาธิเปฺปตโตฺถฯ สมาโส น อุปฺปชฺชติ** อสมตฺถภาวโตฯ **เยสนฺ**ติ เย ตติยราสิภาเวน วุตฺตา ธมฺมา, อโตฺถ เตสํฯ **อุภินฺนนฺ**ติ วิสุํ วิสุํ โยเชตพฺพตาย เทฺว ปหาตพฺพเหตุสทฺทาติ กตฺ

วา วุตฺตํฯ **เอต**นฺติ ‘‘เนวทสฺสเนน นภาวนาย ปหาตพฺพ เหตุ เอเตสํ อตฺถี’’ติ เอตํ วจนํฯ **เตหิ** ทสฺสนภาวนาปเทหิ **ยุเตฺตน** ปหาตพฺพเหตุกปเทนฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ เอวํ ทสฺสนภาวนาปเทหิ ปหาตพฺพเหตุกปทสฺส วิสุํ วิสุํ โยชนโตฯ เอวญฺหิ ปุริมปททฺวย…เป…. ทสฺสนเมตํ โหตีติฯ **เอว**นฺติ ทสฺสนภาวนาหิ นปหาตพฺพ เหตุ เอเตสนฺติ เอวํ อเตฺถ สติฯ ‘‘เหตุ…เป…. สิยา’’ติ เอตสฺส ‘‘ปุริมสฺมิญฺหิ อเตฺถ’’ติอาทินา อเหตุกานํ อคฺคหิตภาวทสฺสนวเสน อตฺถํ วตฺวา อิทานิ ‘‘อถ วา’’ติอาทินา ทุติยเสฺสว อตฺถสฺส ยุตฺตภาวํ วิภาเวโนฺต **‘‘คเหตพฺพตฺถเสฺสวา’’**ติอาทิมาหฯ โส หิ ‘‘เอวมโตฺถ คเหตโพฺพ’’ติ วุตฺตตฺตา คเหตพฺพโตฺถฯ

๑๐. **อญฺญถา**ติ อารมฺมณกรณมเตฺต อธิเปฺปเตฯ กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ **‘‘อารมฺมณํ กตฺวา**ติ เอเตน จตุกิจฺจสาธกํ อารมฺมณกรณํ วุจฺจตี’’ติ? สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต อริยมคฺคธมฺมานํเยว จ อปจยคามิภาวโตฯ ‘‘จตฺตาโร มคฺคา อปริยาปนฺนา อปจยคามิโน’’ติ (ธ. ส. ๑๐๒๑) หิ วุตฺตํฯ เตเนวาห ‘‘อริยมคฺคานํ เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ เอเตเนว วา วิเสสุปลกฺขณเหตุภูเตน วจเนน ยถาวุโตฺต อารมฺมณกรณวิเสโส วิญฺญายติฯ อุกฺกํสคติวิชานเนน วา อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปจฺจเวกฺขณาทีน**นฺติ โวทานาทโย สงฺคณฺหาติฯ **เหตุภาเวนา**ติ สมฺปาปกเหตุภาเวนฯ ญาปโก การโก สมฺปาปโกติ ติวิโธ หิ เหตุ, ตถา ญาเปตพฺพาทิภาเวน ผลํฯ ยถา นิรยาทิมนุสฺสภาวาทิคามิปฏิปทาภาวโต อกุสลโลกิยกุสลจิตฺตุปฺปาทา ‘‘อาจยคามิโน ธมฺมา’’ติ วุตฺตา, น มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทิโลกิยสมฺมาทิฏฺฐิอาทิธมฺมา เอว, เอวํ นิพฺพานคามิปฏิปทาภาวโต โลกุตฺตรกุสลจิตฺตุปฺปาทา ‘‘อปจยคามิโน’’ติ ทฏฺฐพฺพา, น อริยมคฺคธมฺมา เอวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ปุริมปจฺฉิมาน’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ อริยมคฺคเสฺสว นิพฺพานคามิปฏิปทาภาโว ปริพฺยโตฺตติ ตเสฺสว อปจยคามิภาโว ยุโตฺต, ตทนุวตฺตกตฺตา ปน เสสธเมฺม สงฺคเหตฺวา วุตฺตํฯ อปจเย ทุกฺขปริชานนาทินา สาติสยํ คมนํ เยสเนฺต อปจยคามิโนติ ‘‘มคฺคา เอว อปจยคามิโน’’ติ วุตฺตํฯ **ปุริมปจฺฉิมาน**นฺติ จ อิมสฺมิํ ติเก ปฐมปททุติยปทสงฺคหิตานํ อตฺถานนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ชยํ เวรํ ปสวติ (ธ. ป. ๒๐๑), จรํ วา ยทิ วา ติฏฺฐ’’นฺติอาทีสุ (อิติวุ. ๘๖, ๑๑๐; สุ. นิ. ๑๙๕) วิย สานุนาสิโก อาจย-สโทฺทติ **‘‘อนุนาสิกโลโป กโต’’**ติ วุตฺตํฯ เอเตฺถ จ ‘‘อาจิน’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘อาจย’’นฺติ พฺยตฺตยวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อาจยา หุตฺวา คจฺฉนฺตี**ติ เอเตน อปจินนฺตีติ อปจยา, อปจยา หุตฺวา คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อยมโตฺถ นยโต ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๑. **โลกิเยสุ อเสกฺขภาวานาปตฺติ ทฏฺฐพฺพา**ติ กสฺมา เอวํ วุตฺตํ, นนุ –

> ‘‘สิกฺขตีติ โข ภิกฺขุ ตสฺมา เสโกฺขติ วุจฺจติฯ กิญฺจ สิกฺขติ, อธิสีลมฺปิ สิกฺขติ อธิจิตฺตมฺปิ สิกฺขติ อธิปญฺญมฺปิ สิกฺขติฯ สิกฺขตีติ โข ภิกฺขุ ตสฺมา เสโกฺขติ วุจฺจติ (อ. นิ. ๓.๘๖)ฯ โยปิ กลฺยาณปุถุชฺชโน อนุโลมปฏิปทาย ปริปูรการี สีลสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ ภาวนานุโยคมนุยุโตฺต วิหรติ ‘อชฺช วา เสฺว วา อญฺญตรํ สามญฺญผลํ อธิคมิสฺสามี’ติ, โสปิ สิกฺขตีติ เสโกฺข’’ติ –

วจนโต ยถาวุตฺตกลฺยาณปุถุชฺชนสฺสปิ สีลาทิธมฺมา เสกฺขาติ วุจฺจนฺตีติ? น, ปริยายภาวโตฯ นิปฺปริยาเยน หิ เสกฺขาเสกฺขภาโว ยถาสมฺภวํ มคฺคผลธเมฺมสุ เอวาติ โลกิเยสุ เสกฺขภาวาสงฺกาภาวโต อเสกฺขภาวานาปตฺติ วุตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘สีลสมาธี’’**ติอาทิฯ อรหตฺตผลธมฺมาปิ สิกฺขาผลภาเวน ปวตฺตนโต เหฏฺฐิมผลธมฺมา วิย สิกฺขาสุ ชาตาติอาทิอเตฺถหิ เสกฺขา สิยุํ, เหฏฺฐิมผลธมฺมาปิ วา สิกฺขาผลภาเวน ปวตฺตนโต อรหตฺตผลธมฺมา วิย อเสกฺขาติ โจทนํ มน

สิกฺขิตฺวา “**ปรินิฏฺฐิตสิกฺขากิจฺจตฺตา**”ติ วุตฺตํ, ตถา “**เหฏฺฐิมผเลสุ ปนา**”ติอาทิฯ ‘‘ตํ เอว สาลึ ภุญฺชามิ, สา เอว ติตฺติรี, ตานิ เอว โอสธานี’’ติอาทีสุ ตํสทิเสสุ ตโพฺพหาโร ทฏฺฐโพฺพฯ เอเตน จ เสกฺขสทิสา อเสกฺขา ยถา ‘‘อมนุโสฺส’’ติ วุตฺตํ โหตีติ อเญฺญฯ อญฺญตฺถ ‘‘อริฏฺฐ’’นฺติอาทีสุ วุทฺธิอเตฺถปิ อ-กาโร ทิสฺสตีติ วุทฺธิปฺปตฺตา เสกฺขา อเสกฺขาติ อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ

๑๒. **กิเลสวิกฺขมฺภนสมตฺถตายา**ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ วิตกฺกาทิวิกฺขมฺภนสมตฺถตาปิ เหตฺถ ลพฺภตีติฯ อกุสลวิทฺธํสนรสตฺตา วา กุสลานํ ตตฺถ สาติสยกิจฺจยุตฺตตํ ปริตฺตธเมฺมหิ มหคฺคตานํ ปกาเสตุํ ‘‘กิเลสวิกฺขมฺภนสมตฺถตายา’’ติ วุตฺตํฯ **วิปากกิริเยสุ ทีฆสนฺตานตาว,** น กิเลสวิกฺขมฺภนสมตฺถตา วิปุลผลตา จาติ อโตฺถฯ ‘‘วิปุลํ ผลํ วิปุลผล’’นฺติ เอวํ ปน อเตฺถ คยฺหมาเน วิปาเกสุปิ วิปุลผลตา ลพฺภเตวฯ โสปิ เอกเทสนเยน อฏฺฐกถายํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **มหเนฺตหิ คตา ปฏิปนฺนา**ติ อยํ ปนโตฺถ ติณฺณมฺปิ สาธารโณติฯ คุณโต อยํ เอตฺตโกติ สตฺตานํ ปมาณํ กโรนฺตา วิย ปวตฺตนฺตีติ โอฬาริกา กิเลสา **“ปมาณกรา”**ติ วุตฺตาฯ เตหิ ปริโต ขณฺฑิตา ปริจฺฉินฺนาติ **ปริตฺตา**ฯ สติปิ เกหิจิ ปริจฺฉินฺนเตฺต มหาปมาณภาเวน คตา ปวตฺตาติ **มหคฺคตา** ฯ ปริเจฺฉทกรานํ กิเลสานํ สุขุมานมฺปิ อโคจรภาวโต เตหิ น กถญฺจิปิ ปริจฺฉินฺนา วีติกฺกนฺตาติ **อปริจฺฉินฺนา อปฺปมาณา,** ยโต เต ‘‘อปริยาปนฺนา’’ติปิ วุจฺจนฺติฯ

๑๔. **ติตฺตึ น ชเนนฺติ** สนฺตตรตาย อเสจนกภาวโตฯ เอเตฺถ จ ‘‘ปมาณกเรหี’’ติอาทิโก อตฺถวิกโปฺป ‘‘อตปฺปกเตฺถนา’’ติอาทิกาย หีนตฺติกปทวณฺณนาย ปรโต พหูสุ โปตฺถเกสุ ลิขียติ, ยถาฐาเน เอว ปน อาเนตฺวา วตฺตโพฺพฯ

๑๕. โลกิยสาธุชเนหิปิ อติชิคุจฺฉนีเยสุ อานนฺตริยกมฺมนตฺถิกวาทาทีสุ ปวตฺติ วินา วิปลฺลาสพลวภาเวน น โหตีติ **“วิปริยาสทฬฺหตายา”**ติ วุตฺตํฯ **เอเตนา**ติ ‘‘วิปากทาเน สตี’’ติอาทินา สติปิ กาลนิยเม วิปากุปฺปาทเน สาสงฺกวจเนนฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ยถาวุตฺตนเยน นิยตตาย อติปฺปสโงฺค ทุนฺนิวาโร, ตสฺมาฯ **พลวตา...เป.... ปวตฺตี**ติ เอเตน อสมานชาติเกน อนิวตฺตนียวิปากตํ, สมานชาติเกน จ วิปากานุปฺปาทเนปิ อนนฺตรํ วิปากุปฺปาทนสมตฺถตาย อวิหนฺตพฺพตํ อนนฺตริกานํ ทเสฺสติฯ ยโต เตสํ วิปากธมฺมตา วิย สภาวสิทฺธา **นิยตานนฺตริยตาฯ อญฺญสฺส...เป.... ทานโต**ติ อิมินาปิ อสมานชาติกาทีหิ อนิวตฺตนียผลตํ เอว วิภาเวติฯ

โจทโก อธิปฺปายํ อชานโนฺต ‘‘นนู’’ติอาทินา อติปฺปสงฺคเมว โจเทติฯ อิตโร ‘‘นาปชฺชตี’’ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิวรติฯ **เอกเนฺต**ติ อวสฺสมฺภาวินิฯ **สนฺนิยตตฺตา**ติ สมฺปาทเนน ชนเน นิยตภาวโตฯ อุปรตา อวิปจฺจนสภาวาสงฺกา เยสุ ตานิ อุปรตาวิปจฺจ…เป…. สงฺกานิ, ตพฺภาโว **อุป...เป.... สงฺกตฺตํ,** ตสฺมาฯ **“น สมตฺถตาวิฆาตตฺตา**ติ พลวตาปิ อานนฺตริเยน อนุปหนฺตพฺพตํ อาหฯ **อุปตฺถมฺภกานิ** อนุพลปฺปทายกานิ โหนฺติ อุปฺปตฺติยา สนฺตานสฺส วิเสสิตตฺตาฯ เตน เนสํ วิปากานุปฺปาทเนปิ อโมฆวุตฺติตํ อาหฯ

๑๖. **มคฺคกิจฺจํ** ปริญฺญาทิฯ อฏฺฐงฺคิกมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิมคฺคสมฺปยุตฺตาโลภาโทสสงฺขาเตหิ มคฺคเหตูหิ มคฺคสมฺปยุตฺตขนฺธเสสมคฺคงฺคสมฺมาทิฏฺฐีนํ สเหตุกภาวทสฺสนโต ติณฺณํ นยานํ **อสงฺคหิตสงฺคณฺหนวเสนา**ติ วุตฺตํฯ **เหตุพหุตาวเสนา**ติ พหุเหตุกสฺส ปฐมนยสฺส อนนฺตรํ พหุเหตุกตาสามเญฺญน **นิเกฺขปกณฺฑปาฬิยํ** ตติยํ วุตฺตนโย อิธ **อฏฺฐกถายํ** ทุติยํ วุโตฺตฯ ยถาสกํ ปจฺจเยหิ ปวตฺตมาเนสุ นิรีหเกสุ ธเมฺมสุ เกสญฺจิ อนุวตฺตนียภาโว น เกวลํ

ธมฺมสภาวโตเยว, อถ โข ปุริมธมฺมานํ ปวตฺติวิเสเสนปิ โหตีติ อาห **“ปุพฺพาภิสงฺขารวเสนา”**ติฯ ปวตฺติวิเสโส หิ ปุริมปุริมานํ จิตฺตเจตสิกานํ อุตฺตรุตฺตเรสุ วิเสสาธานํ ภาวนาปุพฺพาภิสงฺขาโรติฯ **อนุวตฺตยมาโน**ติ ครุการยมาโนฯ **อุทาหรณวเสนา**ติ นิทสฺสนวเสน, น นิรวเสสทสฺสนวเสนฯ **ยสฺมา ปนา**ติอาทินา ยถาวุตฺตํ อตฺถํ ปาฐนฺตเรน สาเธติฯ ตตฺถ หิ อธิปติปจฺจยสฺส ปจฺจนีเย ฐิตตฺตา มโคฺค อธิปติ มคฺคาธิปตีติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติฯ **สมานสทฺทตฺถวเสนา**ติ สติปิ อญฺญปทตฺถสมานาธิกรณสมาสตฺถเภเท มคฺคาธิปติสทฺทตฺถเภทาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๑๗. **อุปฺปนฺน**-สโทฺท อุปฺปาทาทึ ปฏิปชฺชมาโน, ปตฺวา วิคโต จาติ ทุวิเธสุ อเตฺถสุ อุภเยสมฺปิ วาจโก, น ปุริมานํเยวาติ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อนุปฺปนฺนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปฺปนฺนภาโว** อุปฺปาทาทิปฺปตฺตตาฯ เตน อตีตาปิ สงฺคหิตา โหนฺติฯ เตเนวาห **“สโพฺพ อุปฺปนฺนภาโว”**ติฯ **อุปฺปนฺนธมฺมภาโว** ‘‘อุปฺปนฺนา ธมฺมา’’ติ ปเทน คหิตธมฺมภาโว, วตฺตมานธมฺมภาโวติ อโตฺถฯ โย วา อุปฺปาทาทิปฺปโตฺต อตฺตโน จ สภาวํ ธาเรติ ปจฺจเยหิ จ ธารียติ, โส อุปฺปนฺนธโมฺมติ ปจฺจุปฺปนฺนภาโว **อุปฺปนฺนธมฺมภาโว**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ อุปฺปนฺนธเมฺม วตฺวา ‘‘อนุปฺปนฺนา’’ติ วจนํ น ยถาธิคตปฏิเสธนนฺติ กถมิทํ ปเจฺจตพฺพนฺติ อาห **“ยทิ หี”**ติอาทิฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘อุปฺปนฺนาติ ปเทน อตีตาปิ สงฺคหิตาฯ ยทิ น สงฺคหิตา, นิพฺพานํ วิย เตปิ นวตฺตพฺพาติ วตฺตพฺพํ สิยา , น จ ตถา วุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตํ ปน เตสํ มติมตฺตเมวฯ อยํ ปน ติโก ทุวินฺนํ อทฺธานํ วเสน ปูเรตฺวา ทสฺสิโตติ อฎฺฐกถายํ วกฺขตีติฯ เอวํ สเนฺตกสฺมา อตีตา นวตฺตพฺพาติ น วุตฺตาติ? ธมฺมวเสน อสงฺคหิตตฺตาภาวโตฯ ธมฺมวเสน หิ อสงฺคหิตํ นิพฺพานํ ตตฺถ นวตฺตพฺพํ ชาตํ, น จ นิโยคโต อตีตา นาม ธมฺมา เกจิ อตฺถิ, เย อิธ อสงฺคหิตตฺตา นวตฺตพฺพา สิยุนฺติฯ ผลนิพฺพตฺติโต การณสฺส ปุเรตรํ นิพฺพตฺติ อิธ ปรินิฏฺฐิตสเทฺทน วุจฺจติ, น ตสฺส หุตฺวา วิคตภาโวติ อาห **“อนาคเต วา”**ติฯ ยโต เมเตฺตยฺยสฺส ภควโต อุปฺปชฺชนกผลมฺปิ ‘‘อุปฺปาที’’ติ วุจฺจติฯ

๒๐. **ยสฺส ฌานา วุฎฺฐหิตฺวา**ติอาทินา ‘‘เตนานนฺทา’’ติอาทิปาฬิยา เหฎฺฐาปาฬึ อตฺถวเสน ทเสฺสติฯ อยญฺหิ ตตฺถ ปาฬิ –

> ‘‘กถญฺจานนฺท , ภิกฺขุ อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปติ สนฺนิสาเทติ เอโกทึ กโรติ สมาทหติฯ อิธานนฺท, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว…เป…. จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เอวํ โข…เป…. สมาทหติฯ โส อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ มนสิ กโรติ, ตสฺส อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ มนสิกโรโต สุญฺญตาย จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติ…เป…. มุจฺจติฯ เอวํ สนฺตเมตํ, อานนฺท, ภิกฺขุ เอวํ สมฺปชานาติ อชฺฌตฺตํ โข เม สุญฺญตํ มนสิกโรโต อชฺฌตฺตํ สุญฺญตาย จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติ…เป…. มุจฺจตีติ, อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ โส พหิทฺธา สุญฺญตํ…เป.… อชฺฌตฺตพหิทฺธา สุญฺญตํ…เป…. โส อาเนญฺชํ มนสิ กโรติ, ตสฺส อาเนญฺชํ มนสิกโรโต อาเนญฺชาย จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติ…เป…. มุจฺจตีติ, อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ เตนานนฺท, ภิกฺขุนา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๘๘)ฯ

ตตฺถ **อชฺฌตฺตสุญฺญตาทีสู**ติ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา อชฺฌตฺตพหิทฺธา จ สุญฺญตาย อาเนญฺช จฯ **ปฐมชฺฌานาทิสมาธินิมิเตฺต**ติ ปาทกภูตปฐมชฺฌานาทิสมาธินิมิเตฺตฯ อปคุณปาทกชฺฌานโต วุฎฺฐิตสฺส หิ อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ มนสิกโรโต ตตฺถ จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติฯ ตโต ‘‘ปรสฺส สนฺตาเน นุ โข กถ’’นฺติ พหิทฺธา มนสิ กโรติ, ตตฺถปิ น ปกฺขนฺทติฯ ตโต ‘‘กาเลน อตฺตโน สนฺตาเน, กาเลน ปรสฺส สนฺตาเน นุ โข กถ’’นฺติ อชฺฌตฺตพหิทฺธา มนสิ กโรติ,

ตตฺถปิ น ปกฺขนฺทติฯ ตโต อุภโตภาควิมุตฺโต โหตุกาโม ‘‘อรูปสมาปตฺติยํ นุ โข กถ’’นฺติ อาเนญฺชํ มนสิ กโรติ, ตตฺถปิ น ปกฺขนฺทติฯ ‘‘อิทานิ เม จิตฺตํ น ปกฺขนฺทตี’’ติ วิสฺสฏฺฐวีริเยน น ภวิตพฺพํ, ปาทกชฺฌานเมว ปน สาธุกํ ปุนปฺปุนํ มนสิ กาตพฺพํ, เอวมสฺส รุกฺขํ ฉินฺทโต ผรสุมฺหิ อวหเนฺต ปุนปฺปุนํ นิสิตนิสิตํ กาเรตฺวา ฉินฺทนฺตสฺส ฉิเชฺช ผรสุ วิย กมฺมฏฺฐาเน มนสิกาโร วหตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตสฺมิํเยวา’’**ติอาทิ วุตฺตนฺติฯ

อตฺถโต จ อสมานตฺตาติ อิทํ กสฺมา วุตฺตํฯ นนุ เยสุ อเตฺถสุ อชฺฌตฺต-สโทฺท วตฺตติ, เต สเพฺพ ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตตฺถนิทฺธารณตฺถํ อตฺถุทฺธารวเสเนตํ วุตฺตํฯ จกฺขาทีสุ จ อชฺฌตฺติก-สโทฺท อชฺฌตฺตานํ อพฺภนฺตรตาวิเสสมุปาทาย ปวตฺตติ, ยโต เต อชฺฌตฺตอชฺฌตฺตาติ วุจฺจนฺติฯ อปิจ ‘‘ฉ อชฺฌตฺติกานี’’ติ อิทํ อชฺฌตฺติก-สทฺทสฺส จกฺขาทีนํ อชฺฌตฺตภาววิภาวนสพฺภาวโต อิธ อุทาหรณวเสน วุตฺตํฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ อชฺฌตฺติกทุเก ‘‘อชฺฌตฺตาว อชฺฌตฺติกา’’ติ วุตฺตํฯ เอวญฺจ สติ น เอตฺถ สทฺทโต อสมานตาปิ สิยา, ตสฺมาเยว ยถาวุตฺตโจทนํ วิโสเธเนฺต **‘‘อยํ ปเนตฺถา’’**ติอาทิมาหฯ **เตนา**ติ ตสฺมาฯ **ตํวาจกสฺสา**ติ อชฺฌตฺตชฺฌตฺตวาจกสฺส **สกฺกา วตฺตุํ** ตทตฺถสฺส อชฺฌตฺตภาวสพฺภาวโตฯ

‘‘น โข, อานนฺท, ภิกฺขุ โสภติ สงฺคณิการาโม สงฺคณิการโต สงฺคณิการามตํ อนุยุโตฺต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๑๘๖) ปพฺพชิตาสารุปฺปสฺส เนกฺขมฺมสุขาทินิกามลาภิตาย อภาวสฺส จ ทสฺสเนน สงฺคณิการามตาย, ‘‘นาหํ, อานนฺท, เอกํ รูปมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยตฺถ รตฺตสฺส ยถาภิรตสฺส รูปสฺส วิปริณามญฺญถาภาวา น อุปฺปเชฺชยฺยุํ โสกปริ…เป.… อุปายาสา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๘๖) เอวํ รูปาทิรติยา จ อาทีนวํ วตฺวา สเจ โกจิ ทุปฺปญฺญชาติโก ปพฺพชิโต วเทยฺย ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ เขเตฺต ปวิฏฺฐา คาวิโย วิย อเมฺหเยว คณโต นีหรติ, เอกีภาเว นิโยเชติ, สยํ ปน ราชราชมหามตฺตาทีหิ ปริวุโต วิหรตี’’ติ, ตสฺส วจโนกาสุปเจฺฉทนตฺถํ จกฺกวาฬปริยนฺตาย ปริสาย มเชฺฌ นิสิโนฺนปิ ตถาคโต เอกโกวาติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อยํ โข ปนา’’ติ เทสนา อารทฺธาติ อาห **‘‘ตปฺปฏิปกฺขวิหารทสฺสนตฺถ’’**นฺติฯ ตตฺถ **สพฺพนิมิตฺตาน**นฺติ รูปาทีนํ สงฺขตนิมิตฺตานํ ฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ วิสยชฺฌตฺตํฯ **สุญฺญต**นฺติ อนตฺตานุปสฺสนานุภาวนิพฺพตฺตผลสมาปตฺติํฯ เตเนวาห **‘‘อชฺฌตฺต’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ ทุติเย วิกเปฺป **ฐาน**-สโทฺท การณปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **สจฺจกสุเตฺตนา**ติ มหาสจฺจกสุเตฺตนฯ ตตฺถ หิ –

> ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, อคฺคิเวสฺสน, อเนกสตาย ปริสาย ธมฺมํ เทเสตา, อปิสฺสุมํ เอกเมโก เอวํ มญฺญติ ‘มเมวารพฺภ สมโณ โคตโม ธมฺมํ เทเสตี’ติฯ น โข ปเนตํ, อคฺคิเวสฺสน, เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยาวเทว วิญฺญาปนตฺถาย ตถาคโต ปเรสํ ธมฺมํ เทเสตีติฯ โส โข อหํ, อคฺคิเวสฺสน, ตสฺสาเยว กถาย ปริโยสาเน ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สนฺนิสาเทมิ, เอโกทิํ กโรมิ, สมาทหามิ ‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) –

อาคตนฺติฯ

๒๒. อเญฺญหิ อนิทสฺสเนหิ อญฺญํ วิย กตฺวา ยถา ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติฯ **ธมฺมสภาวสามเญฺญนา**ติอาทินา กิญฺจาปิ รูปายตนโต อโญฺญ นิทสฺสนภาโว นาม นตฺถิ, ธมฺมสภาโว ปน อตฺถิฯ ตโต จ รูปายตนสฺส วิเสโส นิทสฺสนภาเวน กโตติ ตทญฺญธมฺมวิเสสกโร นิทสฺสนภาโว รูปายตนโต อนโญฺญปิ อโญฺญ วิย กตฺวา อุปจริโตติ ทเสฺสติฯ **อตฺถวิเสโส** สามญฺญวิเสสตฺถเภโทฯ **สยํ สมฺปตฺตานํ** โผฏฺฐพฺพธมฺมานํ, **นิสฺสยวเสน สมฺปตฺตานํ** ฆานชิวฺหากายานํ คนฺธรสานญฺจ, อิตเรสํ อสมฺปตฺตานํฯ **อญฺญมญฺญปตนํ** อญฺญมญฺญสฺส โยคฺยเทเส

อวฏฺฐานํ, **เยน** ปฏิหนนภาเวนฯ **พฺยาปาราที**ติ จิตฺตกิริยาวาโยธาตุวิปฺผารวเสน อกฺขิปฏลาทีนํ เหฏฺฐา อุปริ จ สํสีทนลงฺฆนาทิปฺปวตฺติมาหฯ **วิการุปฺปตฺติ** วิสทิสุปฺปตฺติ, วิสยสฺส อิฏฺฐานิฏฺฐภาเวน อนุคฺคโห อุปฆาโต จาติ อโตฺถฯ

ติกมาติกาปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกมาติกาปทวณฺณนา

๑-๖. **สมานเทสคฺคหณานํ** เอกสฺมึเยว วตฺถุสฺมึ คเหตพฺพานํ, เอกวตฺถุวิสยานํ วาฯ อถ วา สมานเทสานํ เอกวตฺถุกตฺตา สมานคเหตพฺพภาวานํ เอกุปฺปาทิโตติ อโตฺถฯ เย ธมฺมา เหตุสหคตา, เต เหตูหิ สห สงฺคยฺหนฺติฯ โย จ เตสํ สเหตุกภาโว, โส สหชาตาทีหิ เหตูหิ กโตติ กตฺวา วุตฺตํ **“สมา…เป…. สพฺภาว”**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจตฺถ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนาทิเหตุพฺยาปาเร ปริคฺคณฺหาติฯ **เอกีภาวูปคมน**นฺติ เอกกลาปภาเวน ปวตฺตมานานํ จิตฺตเจตสิกานํ สํสฏฺฐตาย สมูหฆนภาเวน ทุวิเญฺญยฺยนานากรณตํเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ **ธมฺมนานตฺตาภาเวปี**ติ สภาวตฺถเภทาภาเวปิฯ **ปทตฺถนานเตฺตนา**ติ นานาปทาภิเธยฺยตาเภเทนฯ เอเตน ปการนฺตราเปกฺขํ ทุกนฺตรวจนนฺติ ทเสฺสติฯ อเนกปฺปการา หิ ธมฺมาฯ เตเนว ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี’’ติ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕) วุตฺตํฯ อยญฺจ อโตฺถ ติเกสุปิ ทฏฺฐโพฺพฯ เยสํ วิเนยฺยานํ เยหิ ปการวิเสเสหิ ธมฺมานํ วิภาวเน กเต ปฏิเวโธ โหติ, เตสํ ตปฺปการเภเทหิ ธมฺมานํ วิภาวนํฯ เยสํ ปน เยน เอเกเนว ปกาเรน วิภาวเน ปฏิเวโธ โหติ, เตสมฺปิ ตํ วตฺวา ธมฺมิสฺสรตฺตา ตทญฺญนิรวเสสปฺปการวิภาวนญฺจ เทสนาวิลาโสติ อาห **“เทเสตพฺพปฺปการชานน”**นฺติ อาทิฯ นนุ เอเกน ปกาเรน ชานนฺตสฺส ตทญฺญปฺปการวิภาวนํ อผลํ โหตีติ? น โหติ ปฏิสมฺภิทาปฺปเภทสฺส อุปนิสฺสยตฺตาฯ เต ปการา เอเตสนฺติ ตปฺปการา, ตพฺภาโว **ตปฺปการตา**ฯ อิมินา ธมฺมานํ วิชฺชมานเสฺสว ปการวิเสสสฺส วิภาวนํ เทสนาวิลาโสติ ทเสฺสติฯ

อญฺญตฺถาปีติ ‘‘อเหตุกา เจว ธมฺมา น จ เหตู’’ติอาทีสุฯ ยถา ปฐมทุเกกเทเส คเหตฺวา ทุติยตติยทุเกหิ สทฺธึ ฉฏฺฐทุกนเย โยชนา ‘‘เหตู ธมฺมา สเหตุกาปิ อเหตุกาปี’’ติอาทโยตโย ทุกา ลพฺภนฺติ, เอวํ ทุติยตติยทุเกกเทเส คเหตฺวา ปฐมทุเกน สทฺธึ โยชนาย ‘‘สเหตุกา ธมฺมา เหตูปิ น เหตูปิ, อเหตุกา ธมฺมา เหตูปิ น เหตูปิ, เหตุสมฺปยุตฺตา ธมฺมา เหตูปิ น เหตูปิ, เหตุวิปฺปยุตฺตา ธมฺมา เหตูปิ น เหตูปี’’ติ จตฺตาโร ทุกา ลพฺภนฺติ, เต ปน วุตฺตนเยเนว สกฺกา ทเสฺสตุนฺติ น ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ อถ วา ปาฬิยํ วุเตฺตหิ จตุตฺถปญฺจเมหิ อฏฺฐกถายํ ทสฺสิเตหิ ปุริเมหิ ทฺวีหิ นินฺนานากรณโต เอเต น วุตฺตาฯ สนฺนิเวสวิเสสมตฺตเมว เหตฺถ วิเสโสติฯ เตเนว หิ นินฺนานตฺถตฺตา ปาฬิยํ อาคตทุเกสุ ยถานิทฺธาริตทุกานํ ยถาสมฺภวํ อวโรธเนน อวุตฺตตํ ทเสฺสตุํ **“เอเตสุ ปนา”**ติอาทิมาหฯ

อถ วา ‘‘เอเตน วา คติทสฺสเนนา’’ติอาทินา วกฺขมานนเยน ‘‘เหตู เจว ธมฺมา อเหตุกา จา’’ติอาทีนํ สมฺภวนฺตานํ ทุกานํ สงฺคเห สติ เอเตสมฺปิ สงฺคโห สิยาฯ ยโต วา ทุกโต ปทํ นิทฺธาเรตฺวา ทุกนฺตรํ วุจฺจติ, เตน สติ จ นานเตฺต ทุกนฺตรํ ลพฺภติ, น เจตฺถ โกจิ วิเสโส ยถาวุตฺตทุเกหีติ สํวณฺณนาสุ น ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ ยถา สเหตุกทุกโต เหตุสมฺปยุตฺตทุกสฺส, เหตุสเหตุกทุกโต จ เหตุเหตุสมฺปยุตฺตทุกสฺส ปทตฺถมตฺตโต นานตฺตํ, น สภาวตฺถโตฯ เอวํ สเนฺตปิ สเหตุกเหตุสเหตุกทุเก วตฺวา อิตเรปิ วุตฺตา, เอวํ เหตุสมฺปยุตฺตเหตุเหตุสมฺปยุตฺตทุกาทีหิ สภาวตฺถนานตฺตาภาเวปิ ปทตฺถนานตฺตสมฺภวโต ธมฺมนานตฺตาภาเวปิ ปทตฺถนานเตฺตน ทุกนฺตรํ วุจฺจตีติ วุตฺตตฺตา ‘‘เหตุสหคตา ธมฺมา, น เหตุสหคตา ธมฺมา, เหตุสหชาตา ธมฺมา, น เหตุสหชาตา ธมฺมาฯ เหตุสํสฏฺฐา ธมฺมา, เหตุวิสํสฏฺฐา ธมฺมาฯ เหตุสมุฏฺฐานา ธมฺมา, น เหตุสมุฏฺฐานา ธมฺมาฯ เหตุสหภุโน ธมฺมา, น เหตุสหภุโน ธมฺมา’’ติอาทีนํ, ตถา ‘‘เหตู เจว ธมฺมา เหตุสหคตา จา’’ติอาทีนํ, ‘‘น เหตู โข ปน ธมฺมา เหตุสหคตาปิ, น เหตุสหคตาปี’’ติอาทีนญฺจ สมฺภวนฺตานํ อเนเกสํ ทุกานํ สงฺคโห อนุญฺญาโต วิย ทิสฺสติฯ ตถา

หิ วกฺขติ ‘‘เอเตน วา คติทสฺสเนนา’’ติอาทิฯ เอวํ อาสวโคจฺฉกาทีสุปิ อยมโตฺถ ยถาสมฺภวํ วตฺตโพฺพฯ ธมฺมานํ วา สภาวกิจฺจาทิํ โพเธตพฺพาการญฺจ ยาถาวโต ชานเนฺตน ธมฺมสามินา ยตฺตกา ทุกา วุตฺตา, ตตฺตเกสุ ฐาตพฺพํฯ อทฺธา หิ เต ทุกา น วตฺตพฺพา, เย ภควตา น วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ น เหตุเหตุสมฺปยุตฺตทุโก ฉฎฺฐทุเกน นินฺนานโตฺถติ อธิปฺปาโยฯ **เตสู**ติ ปฐมทุกตติยทุเกสุฯ ยทิ ทุกนฺตเรหิ ทุกนฺตรปเทหิ จ สมานตฺถตฺตา เอเตสํ ทุกานํ ทุกนฺตรปทานญฺจ อวจนํ , เอวํ สติ ฉฎฺฐทุเก ปฐมปทมฺปิ น วตฺตพฺพํ จตุตฺถทุเก ทุติยปเทน สมานตฺถตฺตาฯ ตถา จ ฉฎฺฐทุโกเยว น โหตีติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘จตุตฺถทุเก’’**ติอาทิฯ **ทุกปูรณตฺถ**นฺติ อิทํ สมานตฺถตํเยว สนฺธาย วุตฺตํ, เทสนาวิเสโส ปน วิชฺชติเยวฯ อตฺถนฺตราภาเวปิ ปการเภทเหตุกํ ทุกนฺตรวจนนฺติ ทสฺสิโต หิ อยมโตฺถติฯ **เอเตน คติทสฺสเนนา**ติ อตฺถวิเสสาภาเวปิ ฉฎฺฐทุกปูรณสงฺขาเตน นยทสฺสเนนฯ **ปฐมทุเก…เป…. ทสฺสิโต** ปาฬิยํ วุเตฺตหิ จตุตฺถปญฺจเมหิ, อฎฺฐกถายํ ทสฺสิเตหิ ปุริเมหิ ทฺวีหิ, อิธ ทสฺสิเตหิ จตูหิฯ **เตสู**ติ ทุติยตติยทุเกสุฯ **ปฐมทุกปเกฺขเปน ทสฺสิโต** ปาฬิยํ ฉฎฺฐทุเกน อิตรตฺร จ อิตรทุเกหีติ เวทิตพฺพํฯ

๗-๑๓. **ปจฺจยภาวมเตฺตน…เป…. อตฺถิต**นฺติ เอเตน น ปฎิลทฺธตฺตตาสงฺขาตา สสภาวตาว อตฺถิตา, อถ โข ปฎิปเกฺขน อนิโรโธ อปฺปหีนตา อนิปฺผาทิตผลตา การณาสมฺคฺฆาเตน ผลนิพฺพตฺตนารหตา จาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหตี’’ติ เอตฺถ ‘‘สตี’’ติ อิมินา วจเนน เยน วินา ยํ น โหติ, ตํ อตีตาทิปิ การณํ สงฺคหิตเมวาติฯ เตเนวาห **‘‘น สเหตุ…เป…. กาลานเมวา’’**ติฯ **สเม…เป…. ทีเปติ** สเมจฺจ สมฺภูย ปจฺจเยหิ กตนฺติ **สงฺขต**นฺติฯ **อยเมเตสํ วิเสโส**ติ อยํ ปจฺจยนิพฺพตฺตานํ ปจฺจยวนฺตตา อเนกปจฺจยนิปฺผาทิตตา จ ทุกทฺวเย ปุริมปทตฺถานํ เภโท, อิตเรสํ ปน ปุริมปทสงฺคหิตธมฺมวิธุรสภาวตายาติฯ **อวินิ…เป…. ฐปนโต**ติ ‘‘เอตฺตกา’’ติ ปเภทปริเจฺฉทนิทฺธารณวเสน อภิธมฺมมาติกายํ ธมฺมานํ อวุตฺตตฺตา วุตฺตํฯ สุตฺตนฺตมาติกายํ ปน นิทฺธาริตสรูปสงฺขาวิเสสตฺตา วินิจฺฉิตตฺถปริเจฺฉทาเยว อวิชฺชาทโย วุตฺตาติฯ **‘‘ปถวีอาทิ รูป’’**นฺติ เอตสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป อเนกเหตุเกสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ เหตูนํ สเหตุกภาโว วิย สเพฺพสํ ปถวีอาทีนํ รูปีภาโว สิโทฺธติ อาห **‘‘ปุริม…เป…. ปชฺชตี’’**ติฯ น หิ เตสุ นิยโต กตฺถจิ สํสามิภาโวติฯ อนิจฺจานุปสฺสนาย วา ลุชฺชติ ฉิชฺชติ วินสฺสตีติ คเหตโพฺพ โลโกติ ตํคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตาฯ **เตเนวา**ติ ทุกฺขสจฺจภาเวน ปริเญฺญยฺยภาเวนาติ อโตฺถฯ

ทุกพหุตา อาปชฺชตีติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ วีสติ ทุกา วิภตฺตา, ‘‘อวุโตฺตปิ ยถาลาภวเสน เวทิตโพฺพ’’ติ จ วกฺขตีติ ทุกพหุตา อิจฺฉิตา เอวาติ? สจฺจเมตํ, ตํเยว ปน ทุกพหุตํ อนิจฺฉโนฺต เอวมาหฯ อปิจ ทุกพหุตา อาปชฺชติ, สา จ โข วิญฺญาณเภทานุสาริณี, ตตฺราปิ กามาวจรกุสลโต ญาณสมฺปยุตฺตานิ, ตถา มหากิริยโต มโนทฺวาราวชฺชนนฺติ เอวํปการานํ สพฺพธมฺมารมฺมณวิญฺญาณานํ อนามสนโต น พฺยาปินีติ ทเสฺสติ **‘‘ทุกพหุตา’’**ติอาทินาฯ อพฺยาปิภาเว ปน โทสํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตถา จ…เป…. สิยา’’**ติ อาหฯ **นิเทฺทเสน จ วิรุทฺธ**นฺติ ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยา’’ติอาทินา รูปายตนาทีนํ ปเจฺจกจกฺขุวิญฺญาณาทินา เกนจิ วิเญฺญยฺยตํ, โสตวิญฺญาณาทินา เกนจิ นวิเญฺญยฺยตญฺจ ทเสฺสเนฺตน นิเกฺขปราสินิเทฺทเสน ‘‘ทฺวินฺนมฺปิ ปทานํ อตฺถนานตฺตโต ทุโก โหตี’’ติ อิทํ วจนํ วิรุทฺธํ, ตถา อตฺถุทฺธารนิเทฺทเสนปิ อตฺถโต น สเมตีติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ นิเกฺขปราสิสํวณฺณนายํฯ โย จ ปฎิเสโธ กโต อตฺถนานตฺตโต ทุกํ ทเสฺสตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **น หิ สม…เป…. เสเธตฺ**นฺติ เอเตน ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยา’’ติ เอตฺตเกสุ นิเทฺทสปเทสุ ทุกปททฺวยปฺปวตฺติ ปาฬิโต เอว วิญฺญายตีติ ทเสฺสติฯ

ตเถวาติ อุภินฺนํ เกจิน-สทฺทานํ อนิยมโต จกฺขุโสตาทินิสฺสยโวหาเรน จกฺขุโสตวิญฺญาณาทิโก ภินฺนสภาโวเยว ธมฺโม อโตฺถติ ทสฺสนวเสนฯ รูปายตนเมว หิ จกฺขุโสตวิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยาวิเญฺญยฺยภาวโต ‘‘เกนจิ วิเญฺญยฺยํ เกนจิ นวิเญฺญยฺย’’นฺติ จ วุจฺจตีติฯ ยทิ เอวํ อิมสฺมิมฺปิ ปเกฺข ทุกพหุตา อาปชฺชตีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘น เจตฺถา’’**ติ อาทิฯ **วิญฺญาตพฺพเภเทนา**ติ วิญฺญาตพฺพวิเสเสน, วิเญฺญเยฺยกเทเสนาติ อโตฺถฯ **ทุกเภโท**ติ ทุกวิเสโส, เกนจิ วิเญฺญยฺยทุโก, ตปฺปเภโทเยว วาฯ **สมโตฺต** ปริยโตฺต ปริปุโณฺณติ อโตฺถฯ **ยตฺตกา วิญฺญาตพฺพา ตตฺตกา ทุกา**ติ ทุกเภทาปชฺชนปฺปการทสฺสนํฯ **เอวญฺจ สตี**ติอาทินา อิมิสฺสา สํวณฺณนาย ลทฺธคุณํ ทเสฺสติฯ ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยา’’ติ รูปายตนเสฺสว วุตฺตตฺตา อตฺถเภทาภาวโต กถมยํ ทุโก โหตีติ อาห **‘‘วิญฺญาณนานเตฺตนา’’**ติอาทิฯ ยทิ ปน สพฺพวิญฺญาตพฺพสงฺคเห ทุโกสมโตฺต โหติ, นิเกฺขปราสินิเทฺทโส กถํ นียตีติ อาห **‘‘เอตสฺส ปนา’’**ติอาทิฯ

เอตฺถ ปน ยถา วิญฺญาณนานเตฺตน วิญฺญาตพฺพํ ภินฺทิตฺวา ทุเก วุจฺจมาเน สติปิ วิญฺญาตพฺพานํ พหุภาเว ยตฺตกา วิญฺญาตพฺพา, ตตฺตกา ทุกาติ นตฺถิ ทุกพหุตา ทุกสงฺคหิตธเมฺมกเทเสสุ ทุกปททฺวยปฺปวตฺติทสฺสนภาวโตฯ เอวํ ทฺวินฺนมฺปิ ปทานํ อตฺถนานเตฺตน ทุเก วุจฺจมาเนปิ ยตฺตกานิ วิญฺญาณานิ, ตตฺตกา ทุกาติ นตฺถิ ทุกพหุตา ทุกสงฺค…เป….ภาวโต เอวฯ น หิ เอกํเยว วิญฺญาณํ ‘‘เกนจิ เกนจี’’ติ วุตฺตํ, กินฺตุ อปรมฺปีติ สพฺพวิญฺญาณสงฺคเห ทุโก สมโตฺต โหติ, น จ กตฺถจิ ทุกสฺส ปเจฺฉโท อตฺถิ อินฺทฺริยวิญฺญาณานํ วิย มโนวิญฺญาณสฺสปิ วิสยสฺส ภินฺนตฺตาฯ น หิ อตีตารมฺมณํ วิญฺญาณํ อนาคตาทิอารมฺมณํ โหติ, อนาคตารมฺมณํ วา อตีตาทิอารมฺมณํ, ตสฺมา ยถาลทฺธวิเสเสน วิสิเฏฺฐสุ มโนวิญฺญาณเภเทสุ ตสฺส ตสฺส วิสยสฺส อาลมฺพนานาลมฺพนวเสน ทุกปททฺวยปฺปวตฺติ น สกฺกา นิวาเรตุํฯ เตเนว จ อฏฺฐกถายํ ‘‘มโนวิญฺญาเณน ปน เกนจิ วิเญฺญยฺยเญฺจว อวิเญฺญยฺยญฺจาติ อยมโตฺถ อตฺถิ, ตสฺมา โส อวุโตฺตปิ ยถาลาภวเสน เวทิตโพฺพ’’ติ ภูมิเภทวเสน ยถาลาภํ ทเสฺสสฺสติฯ ‘‘ววตฺถานาภาวโต’’ติ อิทมฺปิ อนามฏฺฐวิเสสํ มโนวิญฺญาณสามญฺญเมว คเหตฺวา วุตฺตํฯ ปาฬิ ปน อินฺทฺริยวิญฺญาเณหิ นยทสฺสนวเสน อาคตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺจ กตฺวา อิมิสฺสาปิ อตฺถวณฺณนาย ‘‘เกนจี’’ติ ปทํ อนิยเมน สพฺพวิญฺญาณสงฺคาหกนฺติ สิทฺธํ โหติ, นิเทฺทเสน จ น โกจิ วิโรโธฯ จกฺขุวิเญฺญยฺยนโสตวิเญฺญยฺยภาเวหิ ทุกปททฺวยปฺปวตฺติ ทสฺสิตา, น ปน จกฺขุวิเญฺญยฺยาจกฺขุวิเญฺญยฺยภาเวหิ วิเสสการณาภาวโตฯ กิญฺจ ‘‘เย วา ปนา’’ติ ปทนฺตรสมฺปิณฺฑนโตปิ ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา…เป…. น เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา’’ติ (ธ. ส. ๑๑๐๑) เอตฺตาวตา ทุกปททฺวยปฺปวตฺติ ทสฺสิตาติ วิญฺญายติฯ ปทนฺตรภาวทสฺสนโตฺถ หิ เยวาปน-สโทฺท ยถา ‘‘เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลาฯ เย วา ปน กุสลมูลา, สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา’’ติอาทีสุ (ยม. ๑.มูลยมก.๑)ฯ อญฺญถา ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยาฯ เย เต ธมฺมา โสตวิเญฺญยฺยา, น เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา’’ติ ปาฬิ อภวิสฺสฯ ยํ ปน วทนฺติ ‘‘เย เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยา…เป…. น เต ธมฺมา จกฺขุวิเญฺญยฺยาติ อิมินา อตฺถโต เทฺว ทุกา วุตฺตา โหนฺตี’’ติ, ตทปิ จกฺขุวิเญฺญยฺยาจกฺขุวิเญฺญยฺยตํ โสตวิเญฺญยฺยาโสตวิเญฺญยฺยตญฺจ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปน ‘‘จกฺขุวิเญฺญยฺยนโสตวิเญฺญยฺยตํ โสตวิเญฺญยฺยนจกฺขุวิเญฺญยฺยตญฺจา’’ติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอเตน ปาฬิปฏิเสธนญฺจ นิวาริตํ ทฏฺฐพฺพํ ปฏิเสธนเสฺสว อภาวโตฯ ตถา ยสฺส อารมฺมณสฺส วิชานนภาเวน โย อโตฺถ วุจฺจมาโน อนิยมทสฺสนตฺถํ ‘‘เกนจี’’ติ วุโตฺต, โสเยว ตโต อญฺญสฺส อวิชานนภาเวน วุจฺจมาโน อนิยมทสฺสนตฺถํ ปุน ‘‘เกนจี’’ติ วุโตฺตติ ตทตฺถทสฺสเน เตเนวาติ อยํ ปทโตฺถ น สมฺภวตีติ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ เอวเมตฺถ ยถา อฏฺฐกถา อวฏฺฐิตา, ตถา อโตฺถ ยุชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ

๑๔-๑๙. สนฺตานสฺส อชฌฺญมลีนภาวกรณโต กณฺหกมฺมวิปากเหตุโต จ อปริสุทฺธตฺตา **“อสุจิภาเวน สนฺทนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ วเณฯ **ปคฺฆรณก...เป.... สโทฺท**ติ เอเตน อาส โว วิย อาสโวติ อยมฺปิ อโตฺถ ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โคตฺรภุ...เป.... วุตฺตานี**ติ เอเตน โคตฺรภุคฺคหณํ อุปลกฺขณํ ยถา ‘‘กาเกหิ สปฺปิ รกฺขิตพฺพ’’นฺติ ทเสฺสติฯ โคตฺรภุสทิสา โคตฺร ภูติ ปน อเตฺถ สติ คุณปฺปธานตฺถานํ เอเกน สเทฺทน อวจนียตฺตา โวทานาทโยว วุตฺตา ภเวยฺ ยุํฯ อถ วา **โคตฺรภู**ติ เอกเสเสน สามเญฺญน วา อยํ นิเทฺทโสติ เวทิตพฺพํฯ อภิวิธิวิสยํ อวธินฺ ติ วิภตฺตึ ปริณาเมตฺวา วตฺตพฺพํฯ

สมฺปยุเตฺตหิ อาสเวหิ **ตํสหิตตา** อาสวสหิตตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา สเหตุกานํ สมฺปยุเตฺตหิ เหตูหิ สเหตุกตา, น เอวํ สาสวาติ วุตฺตธมฺมานํ สมฺปยุเตฺตหิ อาสเวหิ สาสวตา, อถ โข วิปฺปยุเตฺตหีติฯ ทุกนฺตเร อวุตฺตปทภาโวเยเวตฺถ ทุกโยชนาย ญายาคตตาฯ ยทิ เอวํ เหตุโคจฺฉเก กถนฺติ อาห **“เหตุโคจฺฉเก ปนา”**ติอาทิฯ **ปฐเม ทุเก ทุติยสฺส ปเกฺขเป เอโก**ติ จตุตฺถทุกมาหฯ **ปฐเม ทุเก ตติยสฺส ปเกฺขเป เทฺว**ติ ‘‘อาสวา เจว ธมฺมา อาสววิปฺป ยุตฺตา จ, อาสววิปฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ อาสวา’’ติ อิมินา สทฺธึ ปญฺจมทุกมาหฯ **ปฐมสฺส ทุติเย ทุเก ปเกฺขเป เอโก**ติ ‘‘โน อาสวา ธมฺมา สาสวาปิ อนาสวาปี’’ติ อยเมโกฯ **ตติเย ปฐมสฺส ปเกฺขเป เทฺว**ติ ‘‘อาสวา ธมฺมา อาสวสมฺปยุตฺตาปิ อาสววิปฺปยุตฺตาปิ, โน อาสวา ธมฺมา อาสวสมฺปยุตฺตาปิ อาสววิปฺปยุตฺตาปี’’ติ อิเม เทฺวฯ **ตติเย ทุติยสฺส ปเกฺขเป เอโก**ติ ‘‘สาสวา ธมฺมา อาสวสมฺปยุตฺตาปิ อาสววิปฺปยุตฺตาปี’’ติ เอโกฯ **ทุติเย ตติยสฺส ปเกฺขเป เอโก**ติ ฉฏฺฐทุกมาหฯ **ตีหี**ติ จตุตฺถปญฺจมฉเฏฺฐหิฯ **อิตเร**ติ ตทวสิฏฺฐา ปญฺจฯ เต ปน ปฐเม ตติยทุกทุติยปทปเกฺขเป เอโก, ทุติเย ปฐมทุกทุติยปทปเกฺขเป เอโก, ตติเย ปฐมสฺส เอ เกกปทปเกฺขเป เทฺว, ตติเย ทุติยทุกปฐมปทปเกฺขเป เอโกติ เอวํ เวทิตพฺพาฯ ‘‘สาสวา ธมฺ มา อาสวาปิ โน อาสวาปิฯ อาสวสมฺปยุตฺตา ธมฺมา อาสวาปิ โน อาสวาปิฯ อาสววิปฺปยุตฺตา ธมฺมา อาสวาปิ โน อาสวาปี’’ติ เอเตสมฺปิ, ‘‘อาสวสหคตา ธมฺมา โน อาสวสหคตา ธมฺมา’’ติ เอวมาทีนญฺจ อคฺคหเณ การณํ คหณนโย จ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

เอส นโยติ โย เอส ปฐมทุเก ทุติยทุกปเกฺขปาทิโก อุปาโย อิธ อาสวโคจฺฉเก วุโตฺต, เอส นโย สํโยชนโคจฺฉกาทีสุ ทุกนฺตรนิทฺธารเณติ อโตฺถฯ ตตฺถ ปาฬิยํ อนาคตทุกา สํโยชน โคจฺฉเก ตาว ‘‘สํโยชนา เจว ธมฺมา สํโยชนวิปฺปยุตฺตา จ, สํโยชนวิปฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ สํโยชนา, สํโยชนา ธมฺมา สํโยชนสมฺปยุตฺตาปิ สํโยชนวิปฺปยุตฺตาปิ, โน สํโยชนา ธมฺมา สํ โยชนสมฺปยุตฺตาปิ สํโยชนวิปฺปยุตฺตาปิ, โน สํโยชนา ธมฺมา สํโยชนิยาปิ อสํโยชนิยาปิ, สํ โยชนิยา ธมฺมา สํโยชนสมฺปยุตฺตาปิ สํโยชนวิปฺปยุตฺตาปี’’ติ ปญฺจฯ เอวํ คนฺถโอฆโยคอุปา ทานโคจฺฉเกสุ ปเจฺจกํ ปญฺจฯ นีวรณโคจฺฉเก ปน นีวรณานํ นีวรณวิปฺปยุตฺตภาวาภาวโต ‘‘โน นีวรณา ธมฺมา นีวรณิยาปิ อนีวรณิยาปิ, โน นีวรณา ธมฺมา นีวรณสมฺปยุตฺตาปิ นีวรณ วิปฺปยุตฺตาปิ, นีวรณิยา ธมฺมา นีวรณสมฺปยุตฺตาปิ นีวรณวิปฺปยุตฺตาปี’’ติ ตโยฯ ตถา ปรามาส โคจฺฉเก ‘‘โน ปรามาสา ธมฺมา ปรามฏฺฐาปิ อปรามฏฺฐาปิ, โน ปรามาสา ธมฺมา ปรามาสสมฺป ยุตฺตาปิ ปรามาสวิปฺปยุตฺตาปิ, ปรามฏฺฐา ธมฺมา ปรามาสสมฺปยุตฺตาปิ ปรามาสวิปฺปยุตฺ ตาปี’’ติฯ กิเลสโคจฺฉเก ‘‘โน กิเลสา ธมฺมา สํกิเลสิกาปิ อสํกิเลสิกาปิ, โน กิเลสา ธมฺมา สํกิ ลิฏฺฐาปิ อสํกิลิฏฺฐาปิ, โน กิเลสา ธมฺมา กิเลสสมฺปยุตฺตาปิ กิเลสวิปฺปยุตฺตาปิ, สํกิเลสิกา ธมฺ มา สํกิลิฏฺฐาปิ อสํกิลิฏฺฐาปิ, สํกิเลสิกา ธมฺมา กิเลสสมฺปยุตฺตาปิ กิเลสวิปฺปยุตฺตาปิ, อสํกิ ลิฏฺฐา ธมฺมา สํกิเลสิกาปิ อสํกิเลสิกาปี’’ติ ฉ ทุกาติ เอวํ เวทิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

๒๐-๒๕. ปจฺจยภาเวนาติ สํโยชนตฺถํ ทเสฺสติฯ ยถาสกํ ปจฺจยภาโว เอว หิ กามราคาทีนํ วฏฺฏสํโยชนนฺติฯ ยทิ เอวํ กถํ กามราคาทีนํเยว สํโยชนภาโวติ อาห **“สติปี”**ติอาทิฯ **อเญฺญสนฺ**ติ สํโยชเนหิ อเญฺญสํ กิเลสาภิสงฺขาราทีนํฯ **ตปฺปจฺจยภาเว**ติ เตสํ กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานํ ปจฺจยภาเวฯ โอรมฺภาคิยุทฺธํภาคิยภาเวน สงฺคหิตา ปริจฺฉินฺนา **โอร...เป.... สงฺคหิตา,** เตหิ กามราคาทีหิ วิเสสปจฺจยภูเตหิฯ กามกมฺมภวาทีนํ กามูปปตฺติภวาทินิปฺผาทเนปิ นิยโมติ กตฺวา อาห **“ตํตํ...เป.... โหตี”**ติฯ เตน สํโยชนานํ ภาเว ยถาวุตฺตนิยมานํ กมฺมูปปตฺติภวานํ ภาวํ ทเสฺสตฺวา ตทภาเว อภาวํ ทเสฺสนฺโต **“น จา”**ติอาทิมาหฯ **พนฺธนํ** อเสริภาวกรณํ อนุพนฺธนาทโย วิยฯ **คนฺถกรณํ** อวจฺฉินฺนตากรณํฯ **จกฺกลกํ** ปาทปุญฺฉนรชฺชุมณฺฑลํฯ **น โจเทตพฺพ**นฺติ ปญฺญาจกฺขุนา ปจฺรชนสฺส ปสฺสิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ยถาวุตฺตวิเสสสฺส สเทฺธยฺยตํ อาหฯ ติวิโธ หิ อโตฺถ โกจิ ปจฺจกฺขสิโทฺธ โย รูปาทิธมฺมานํ ปจฺจตฺตเวทนีโย อนิทฺทิสิตพฺพากาโร, สพฺพธมฺมานํ สภาวลกฺขณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ โกจิ อนุมานสิโทฺธ โย ฆฏาทีสุ ปฏาทีสุ จ ปสิเทฺธน ปจฺจยายตฺตภาเวน ฆฏปฏ-สทฺทาทีนํ อนิจฺจตาทิอากาโร, โกจิ โอกปฺปนสิโทฺธ โย ปจฺรชนสฺส อจฺจนฺตมทิโฏฺฐ สทฺธาวิสโย สคฺคนิพฺพานาทิฯ ตตฺถ ยสฺส สตฺถุโน วจนํ ปจฺจกฺขสิเทฺธ อนุมานสิเทฺธ จ อเตฺถ น วิสํวาเทติ อวิปรีตปฺปวตฺติยา, ตสฺส วจเนน สเทฺธยฺยตฺถสิทฺธีติ ตถารูโป จ ภควาติ **“ธมฺมานํ สภาว...เป.... น โจเทตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุฯ

๒๖-๓๗. ยถา สรเภหิ อติกฺกมิตพฺพา ปพฺพตราชิ สรภนิยา, เอวํ โอฆนิยาติ สทฺทสิทฺธีติ อาห **“เตนา”**ติอาทิฯ

๕๐-๕๔. วิปริเยสคฺคาโห ปรามสนนฺติ ‘‘ปรโต’’ติ เอตฺถ น ธมฺมสภาวโต อญฺญถามตฺตํ ปรนฺติ อธิเปฺปตํ, อถ โข ตพฺพิปริยาโยติ อาห **“ปรโตติ นิจฺจาทิโต”**ติฯ

๕๕-๖๘. ยทิ สภาวโต อวิชฺชมานํ, กถมารมฺมณภาโวติ อาห **“วิจิตฺตสญฺญาย สญฺญิต”**นฺติ, ปริกปฺปนามตฺตสิทฺธนฺติ อโตฺถฯ ทุวิเญฺญยฺยนานตฺตตาย นิรนฺตรภาวูปคมนํ สํสฏฺฐภาโวติ **“สุวิเญฺญยฺยนานตฺตตฺตา น สํสฏฺฐตา”**ติ วุตฺตํฯ **เตสํ** อรูปกฺขนฺธานํฯ **อิตเรหิ** รูปนิพฺพาเนหิฯ กิํ ปน การณํ สมานุปฺปาทนิโรธานํ เอกกลาปภูตานํ อรูปธมฺมานเมว อญฺญมญฺญํ สํสฏฺฐตา วุจฺจติ, น ปน ตถาภูตานมฺปิ รูปธมฺมานนฺติ อาห **“เอส หิ เตสํ สภาโว”**ติฯ เตน ยทิปิ เกจิ อรูปธมฺมา วิสุํ อารมฺมณํ โหนฺติ, ทนฺธปฺปวตฺติกตฺตา ปน รูปธมฺมานํเยว สุวิเญฺญยฺยนานตฺตํ, น อรูปธมฺมานนฺติ เตสํ สํสฏฺฐภาโว ตทภาโว จ อิตเรสํ สภาวสิโทฺธติ ทเสฺสติฯ สมูหฆนตาย วา ทุพฺพิภาคตรตฺตา นตฺถิ อรูปธมฺมานํ วิสุํ อารมฺมณภาโวติ ทุวิเญฺญยฺยนานตฺตตฺตา เตสํเยว สํสฏฺฐตาฯ **อมุญฺจิตฺวา** ตทธีนวุตฺติตาย **คเหตพฺพโต** พุทฺธิยาฯ

๘๓-๑๐๐. กามตณฺหา **กาโม** อุตฺตรปทโลเปน ยถา รูปภโว รูปํฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **อารมฺมณกรณวเสนา**ติ เอเตน กามรูปารูปตณฺหานํ วิสยภาโว ยถากฺกมํ กามรูปารูปาวจรตายการณนฺติ ทเสฺสติฯ อวสฺสเญฺจตเมวํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา กามาวจราทิภาโว อปริปุณฺณวิสโย สิยาฯ ยทิ หิ อาลมฺพิตพฺพธมฺมวเสน ภูมิปริเจฺฉโท, เอวํ สติ อนารมฺมณานํ สงฺคโห น สิยาฯ อถ วิปากทานวเสน, เอวมฺปิ อวิปากานํ สงฺคโห น สิยา, ตสฺมา อารมฺมณกรณวเสน ปริยาปนฺนานํ ภูมิปริเจฺฉโท กาตโพฺพฯ เอวญฺหิ สติ กามาวจราทิภาโว ปริปุณฺณวิสโย สิยาฯ เตเนวาห **“เอวญฺหิ สตี”**ติอาทิฯ อปริยาปนฺนานํ ปน โลกโต อุตฺติณฺณภาเวน อนุตฺตรภูมิตาฯ **อกามาวจราทิตา นาปชฺชตี**ติ อพฺยาปิตโทสํ ปริหรติ, **กามาวจราทิตา นาปชฺชตี**ติ อติพฺ

ยาปิตโทสํฯ นนุ จ อิมสฺมึ ปเกฺข กามตณฺหา กตมา, กามาวจรธมฺมารมฺมณา ตณฺหา, กามาวจรธมฺมา กตเม, กามตณฺหาวิสยาติ อิตรีตรนิสฺสยตา โทโสติ? น, อวีจิอาทิเอกาทโสกาสนินฺนตาย กิญฺจิ ตณฺหํ กามตณฺหาภาเวน คเหตฺวา ตํสภาวาย วิสยภาเวน กามาวจรธมฺมานํ อุปลกฺเขตพฺพตฺตาฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาเฐน สมเตฺถโนฺต **“นิเกฺขปกเณฺฑปี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ หิ กามตณฺหาย อาลมฺพิตพฺพตฺตา กามธาตุปริยาปนฺนธมฺมา จ กามภวสงฺขาเต กาเม โอคาฬฺหา หุตฺวา จรนฺติ, นาญฺญตฺถาติ **เอตฺถาวจรา**ติ วุตฺตนฺติฯ วิเสสตฺถินา วิเสโส อนุปยุชฺชตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **“โลกสฺส วเสน ปริยาปนฺนนิจฺฉยโต”**ติฯ เตน โลกิยธเมฺมสุ ปริยาปนฺน-สทฺทสฺส นิรุฬฺหตํ ทเสฺสติ ภควโต ตทุจฺจารณานนฺตรํ วิเนยฺยานํ ตทตฺถปฏิปตฺติโตฯ ปริเจฺฉทกาเปกฺขา ปริจฺฉินฺนตาติ **“ปริเจฺฉทการิกาย ตณฺหายา”**ติ วุตฺตํฯ สา หิ ธมฺมานํ กามาวจราทิภาวํ ปริจฺฉินฺทติฯ **ปริ**-สโทฺท เจตฺถ ‘‘อุปาทินฺนา’’ติอาทีสุ อุป-สโทฺท วิย สสาธนํ กิริยํ ทีเปตีติ อยมโตฺถ วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นิยฺยานกรณสีลา **นิยฺยานิกา** ยถา ‘‘อปฺปมกฺขนสีโล อาปูปิโก’’ติ, นิยฺยานสีลา เอว วาฯ ราคโทสโมหาว คหิตาติ ญายติ, อิตรถา ปหาเนกฏฺฐตาวจนํ นิปฺปโยชนํ สิยาฯ ‘‘รโณหตา น โชตนฺติ, จนฺทสูริยา สตารกา’’ติอาทีสุ รณ-สทฺทสฺส เรณุปริยายตา ทฏฺฐพฺพาฯ สมฺปหารปริยายตฺตา ยุทฺธ-สทฺทสฺส สมฺปหาโร จ ปหริตพฺพาธาโรติ อกุสลเสนาว ‘‘สรณา’’ติ วุตฺตาฯ **ทุกฺขาทีน**นฺติ ผลภูตานํ ทุกฺขวิฆาตอุปายาสปริฬาหานํ สภาคภูตาย จ มิจฺฉาปฏิปทายฯ **ตนฺนิพฺพตฺตกสภาวานํ อกุสลาน**นฺติ เอเตน สเพฺพสมฺปิ อกุสลานํ สรณตํ ทเสฺสติฯ

อภิธมฺมทุกมาติกาปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สุตฺตนฺติกทุกมาติกาปทวณฺณนา

๑๐๑-๑๐๘. **วิชฺชาสภาคตาย** , น สงฺกปฺปาทโย วิย วิชฺชาย อุปการกภาวโตฯ **“อเภชฺชํ...เป.... รุหตี”**ติ อุภยมฺปิ อนวเสสปฺปหานเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ หิ เหฏฺฐิมมเคฺคหิปิ ปหียมานา กิเลสา เตน เตน โอธินา อนวเสสเมว ปหียนฺติ, เย ปน อวสิฏฺฐา ภินฺทิตพฺพา, เต โลภาทิกิเลสภาวสามญฺญโต ปุน วิรุฬฺหา วิย โหนฺติฯ อรหตฺตมเคฺค ปน อุปฺปเนฺน น เอวํ อวสิฏฺฐาภาวโตฯ **ตทุปจาเรน** นิสฺสยโวหาเรนฯ กุสเลหิ ตาเปตพฺพาติ วา **ตปนิยา,** ตทงฺคาทิวเสน พาธิตพฺพา ปหาตพฺพาติ อโตฺถฯ **สมานตฺถานิ** อธิวจนาทีนํ สงฺขาทิภาวโตฯ ‘‘สเพฺพว ธมฺมา อธิวจนปถา’’ติอาทินา อธิวจนาทีนํ วิสยภาเว น โกจิ ธโมฺม วชฺชิโต, วจนภาโว เอว จ อธิวจนาทีนํ วกฺขมาเนน นเยน ยุชฺชตีติ อธิปฺปาเยนาห **“สพฺพญฺจ วจนํ อธิวจนาทิภาวํ ภชตี”**ติฯ

๑๐๙-๑๑๘. อญฺญํ อนเปกฺขิตฺวา สยเมว อตฺตโน นามกรณสภาโว นามกรณโฏฺฐติ, เตน อรูปธมฺมานํ วิย โอปปาติกนามตาย ปถวีอาทีนมฺปิ นามภาโว สิยาติ อาสงฺกาย นิวตฺตนตฺถํ **“นามนฺตรานาปชฺชนโต”**ติ อาหฯ น หิ วินา ปถวีอาทินาเมนปิ รูปธมฺมา วิย เกสาทินาเมหิ วินา เวทนาทินาเมหิ อเญฺญน นาเมน อรูปธมฺมา ปิณฺฑาการโต โวหรียนฺตีติฯ ยํ ปน ปรสฺส นามํ กโรติ, ตสฺส อญฺญาเปกฺขํ นามกรณนฺติ นามกรณสภาวตา นตฺถีติ สามญฺญนามาทิกรณานํ นามภาโว นาปชฺชติฯ ยสฺส จเญฺญหิ นามํ กรียติ, ตสฺส นามกรณสภาวตาย อภาโวเยวาติ นตฺถิ นามภาโวฯ เย ปน อนาปนฺนนามนฺตรา สภาวสิทฺธนามา จ, เต เวทนาทโยว นามํ นามาติ ทเสฺสโนฺต **“อตฺตนาวา”**ติอาทิมาหฯ ผสฺสาทีนํ อารมฺมณาภิมุขตา ตํ

อคฺคเหตฺวา อปฺปวตฺติเยวาติ ทเสฺสตุํ **“อวินาภาวโต”**ติ วุตฺตํฯ **อธิวจนสมฺผโสฺส** มโน สมฺผโสฺส, โส นามมนฺตเรน คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปากโฏติ นิทสฺสนภาเวน วุโตฺตฯ **รุปฺปน สภาเวนา**ติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ปกาสกปกาสิตพฺพภาเวนปิ หิ วินาปิ นาเมน รูปธมฺมา ปากฏา โหนฺตีติฯ อถ วา ปกาสกปกาสิตพฺพภาโว วิสยิวิสยภาโว จกฺขุรูปาทีนํ สภาโว, โส รุปฺปนสภาเว สามเญฺญ อโนฺตคโธติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๑๙-๑๒๓. **อิโต ปุเพฺพ ปริกมฺม**นฺติอาทินา สมาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา วิย สมาปตฺติกุสลตาปิ ฌานลาภีนํเยว โหตีติ วุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ ‘‘อิตเรสมฺปิ อนุสฺสววเสน สมาปตฺตีนํ อปฺปนาปริเจฺฉทปญฺญา ลพฺภตี’’ติ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ สีลวิโสธนาทินา สมาปตฺตึ อเปฺปตีติ ชานนกปญฺญา สห ปริกเมฺมน อปฺปนาปริเจฺฉทชานนกปญฺญา’’ติ เกจิฯ **วุฏฺฐาเน กุสลภาโว** วุฏฺฐานวสิตาฯ **ปุเพฺพ**ติ สมาปชฺชนโต ปุเพฺพฯ

๑๒๔-๑๓๔. โสภเน รโต สุรโต, ตสฺส ภาโว โสรจฺจนฺติ อาห **“โสภนกมฺมรตตา”**ติฯ สุฏฺฐุ วา โอรโต วิรโต โสรโต , ตสฺส ภาโว โสรจฺจนฺติฯ อยํ ปนโตฺถ อฏฺฐกถายํ วุโตฺต เอวฯ **อปฺปฏิสงฺขานํ** โมโหฯ **กุสลภาวนา** โพธิปกฺขิยธมฺมานํ วฑฺฒนาฯ **สญฺญาณํ** อุปลกฺขณํฯ **สวิคฺคหํ** สพิมฺพกํฯ **อุปลเกฺขตพฺพาการํ** ธมฺมชาตํ, อารมฺมณํ วาฯ **อวิเกฺขโป**ติ จิตฺตวิเกฺขปปฏิปโกฺขฯ อุชุวิปจฺจนีกตาย หิ ปหานวุฏฺฐาเนน จ อวิเกฺขโป วิเกฺขปํ ปฏิกฺขิปติ, ปวตฺติตุํ น เทตีติฯ

๑๓๕-๑๔๒. **การณสีลํ** โลกิยํฯ **ผลสีลํ** โลกุตฺตรํ เตน สิชฺฌตีติ กตฺวา, โลกิยสฺสปิ วา สีลสฺส การณผลภาโว ปุพฺพาปรภาเวน ทฏฺฐโพฺพฯ **สมฺปนฺนสมุทายสฺส** ปริปุณฺณสมูหสฺสฯ **อกุสลา สีลา** อกุสลา สมาจาราฯ **สีลสมฺปทา** สีลสมฺปตฺติ สีลคุณาติ อโตฺถฯ **สโหตฺตปฺปํ ญาณ**นฺติ โอตฺตปฺปสฺส ญาณปฺปธานตํ อาห, น ปน ญาณสฺส โอตฺตปฺปสหิตตามตฺตํฯ น หิ โอตฺตปฺปรหิตํ ญาณํ อตฺถีติฯ **อธิมุตฺตตา** อภิรติวเสน นิราสงฺกาปวตฺติฯ **นิสฺสฏตา** วิสํยุตฺตตาฯ เอตฺถ จ อธิมุตฺตตานิสฺสฏตาวจเนหิ ตทุภยปริยายา เทฺว วิมุตฺติโย เอกเสสนเยน อิธ ‘‘วิมุตฺตี’’ติ วุตฺตาติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺติ นิพฺพานญฺจา’’ติฯ อุปฺปชฺชติ เอเตนาติ อุปฺปาโท, น อุปฺปาโทติ **อนุปฺปาโท,** ตพฺภูเต อนุปฺปาทปริโยสาเน วิโมกฺขเนฺต อนุปฺปาทสฺส อริยมคฺคสฺส กิเลสานํ วา อนุปฺปชฺชนสฺส ปริโยสาเนติ ฐานผเลหิ อริยผลเมว อุปลกฺขียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มาติกาปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กามาวจรกุสลปทภาชนียวณฺณนา

๑. **อเปฺปตุ**นฺติ นิคเมตุํฯ ‘‘ปทภาชนียํ น วุตฺต’’นฺติ ปทภาชนียาวจเนน อปฺปนาวโรธํ สาเธตฺวา ปทภาชนียาวจนสฺส การณํ วทโนฺต **“สรูเปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘ผโสฺส โหตี’’ติ อาทีสุ โหติ-สโทฺท อตฺถิ-สเทฺทน อนานโตฺถติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํ **“ทุติเยน โหติ-สเทฺทนา”**ติฯ ปุเพฺพ อฏฺฐกถาธิปฺปาเยน วตฺวา ยถาวุตฺตสฺส ปาฬิปฺปเทสสฺส อปฺปนาวโรโธ สมตฺถิโตติ อตฺตโน อธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต **“สเงฺขเปนา”**ติอาทิมาหฯ

ญาตุํ อิจฺฉิโตติ ลกฺขณสฺส ปุจฺฉาวิสยตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **เยน เกนจี**ติ ทสฺสนาทิวิเสสยุเตฺตน, อิตเรน วาฯ อวตฺถาวิเสโส หิ ญาณสฺส ทสฺสนตุลนตีรณานิฯ **“อทิฏฺฐ”**นฺติอาทีสุ อาหาติ โยเชตพฺพํ, สพฺพตฺถ จ ลกฺขณสฺสาติฯ ตเณฺหตฺถ อธิกตนฺติฯ **อทิฏฺฐํ โชตียติ เอตายา**ติ เอเตน ทิฏฺฐํ สํสนฺทติ เอตายาติ ทิฏฺฐสํสนฺทนาฯ วิมตึ ฉินฺทติ เอตายาติ วิมติเจฺฉทนาติ เอตาสมฺปิ สทฺทโตฺถ นยโต ทสฺสิโต, อตฺถโต ปน สพฺพาปิ ตถาปวตฺตํ วจนํ, ตทุปฺปาทโก วา จิตฺตุปฺปาโทติ เวทิตพฺพํฯ

อญฺญมญฺญโต ปภิชฺชตีติ ปเภโท, วิเสโส, เตน **ปเภเทนฯ ธมฺมานํ เทสน**นฺติ กิญฺจาปิ สมยภูมิชาติอารมฺมณสภาวาทิวเสน อนวเสสปฺปเภทปริคฺคหโต นิเทฺทสเทสนาว วตฺตุํ ยุตฺตา, ตถาปิ กุสลาทิมาติกาปทสงฺคหิตวิเสโสเยว อิธ ปเภโทติ อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **“ปเภท… เป…. เทสนํ อาหา”**ติฯ เตเนวาห **อฏฺฐกถายํ** ‘‘กุสล…เป…. ทีเปตฺวาติ ผโสฺส โหติ…เป. … อวิเกฺขโป โหตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ธมฺมุเทฺทสวาร ผสฺสปญฺจมกราสิวณฺณนา)ฯ ‘‘ผโสฺส ผุสนา’’ติอาทินา จ ปเภทวโนฺตว สาติสยํ นิทฺทิฏฺฐา, น ปน มาติกายํ วุตฺตปฺปเภโทติ ปเภทวนฺตทสฺสนํ นิเทฺทโสฯ **อิทํ วุตฺตํ โหตี**ติอาทินา ‘‘ปเภเท…เป…. ทสฺสนตฺถ’’นฺติ อิมสฺส วากฺยสฺส ปิณฺฑตฺถมาหฯ ยทิ ธมฺมา เอว ปุจฺฉิตพฺพา วิสฺสเชฺชตพฺพา จ, กสฺมา กุสลาติ ปเภทวจนนฺติ อาห **“เต ปนา”**ติอาทิฯ น หิ ปเภเทหิ วินา ปเภทวโนฺต อตฺถีติฯ ‘‘อิเม ธมฺมา กุสลา’’ติ เอเตน ‘‘ผโสฺส โหตี’’ติ, ‘‘ผโสฺส ผุสนา’’ติ จ อาทินา อุทฺทิฏฺฐนิทฺทิฏฺฐานํ ธมฺมานํ กุสลภาโว วิสฺสชฺชิโต โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน **“อิเม ธมฺมา กุสลาติ วิสฺสชฺชเนปี”**ติ อาหฯ **อิมสฺมิญฺหีติ หิ**-สโทฺท การณโตฺถฯ เตน ยสฺมา ธมฺมาว เทเสตพฺพา, เต จ กุสลา… เป…. เภทา เทเสตพฺพา , ตสฺมาติ เอวํ วา โยชนาฯ **ธมฺมานเมวา**ติ อวธารณผลํ ทเสฺสติ **“อโวหารเทสนาโต”**ติฯ **อตฺถานญฺจา**ติ **จ**-สเทฺทน ‘‘ผโสฺส ผุสนา’’ติ เอวมาทิสภาวนิรุตฺตึ ยถาวุตฺตธมฺมาทิญาณญฺจ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘อิติ เอวํ อยํ ปวเตฺตตโพฺพ นิวเตฺตตโพฺพ จา’’ติ ตถา ตถา วิเธตพฺพภาโว อิติกตฺตพฺพตา, ตาย ยุโตฺต **อิติ…เป…. ยุโตฺต** , ตสฺส วิเธตพฺพสฺสาติ อโตฺถ, **วิเสสนตฺตา** ปเภทสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

อิติกตฺตพฺพตายุตฺตสฺส วิเสสิตพฺพตฺตา **อุเทฺทโส ธมฺมปฺปธาโน,** ตสฺมา ตตฺถ ธมฺมสฺส วิเสสิตพฺพตฺตา ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ อยํ ปทานุกฺกโม กโตฯ **ปุจฺฉา สํสยิตปฺปธานา** อนิจฺฉิตนิจฺฉยนาย ปวเตฺตตพฺพตฺตาฯ เตน สพฺพธเมฺมสุ สมฺมุขาภูตวิจิกิจฺฉานุสยานมฺปิ ปุจฺฉา เทเสตพฺพปุคฺคลคตสํสยาปตฺตึ อตฺตนิ อาโรเปตฺวา สํสยาปเนฺนหิ วิย ปวตฺตียตีติ ทเสฺสติฯ กามาวจราทิเภโท วิย กุสลาทิภาเวน กุสลาทิเภโท ธมฺมภาเวน นิยโตติ ธมฺมาติ วุเตฺต นิจฺฉยาภาวโต ‘‘กุสลา นุ โข อกุสลา นุ โข’’ติอาทินา สํสโย โหตีติ อาห **“กุสลาทิเภโท ปน สํสยิโต”**ติฯ ธมฺมภาโว ปน กุสลาทีสุ เอกนฺติกตฺตา นิจฺฉิโตเยวาติ วุตฺตํ **“น จ ธมฺมภาโว สํสยิโต”**ติฯ เตน สํสยิโต นิเจฺฉตพฺพภาเวน ปธาโน เอตฺถ กุสลภาโว, น ตถา ธมฺมภาโวติ ธมฺมา กุสลาติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ

จิตฺตุปฺปาทสมเยติ จิตฺตสฺส อุปฺปชฺชนสมเยฯ ‘‘อถ วิชฺชมาเน’’ติ เอตฺถ อถ-สทฺทสฺส อตฺถมาห **‘‘ปจฺฉา’’**ติฯ โภชนคมนาทีหิ สมเยกเทสนานตฺตํ ทเสฺสตฺวา อวเสสนานตฺตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สมวายาที’’**ติ วุตฺตํฯ **วิเสสิตา**ติ เอเตน ‘‘นิยมิตา’’ติ ปทสฺส อตฺถํ วิวรติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตจิตฺตวิเสสิตพฺพโต สมยโตติ อโตฺถฯ **ยถาธิเปฺปตาน**นฺติ กามาวจราทิวิเสสยุตฺตานํฯ ‘‘ตสฺมิํ สมเย’’ติ จิตฺตุปฺปตฺติยา วิเสสิตโพฺพปิ สมโย เยน จิเตฺตน อุปฺปชฺชมาเนน วิเสสียติ, ตเสฺสว จิตฺตสฺส ‘‘ยสฺมิํ สมเย’’ติ เอตฺถ สยํ วิเสสนภาวํ อาปชฺชติฯ ตถา ‘‘ตสฺมิํ สมเย’’ติ เอตฺถ วิเสสนภูตํ จิตฺตํ อตฺตนา วิเสสิตพฺพสมยสฺส อุปการตฺถํ ‘‘ยสฺมิํ สมเย…เป.… จิตฺต’’นฺติ วิเสสิตพฺพภาวํ อาปชฺชติฯ อุปกาโรติ จ อญฺญมญฺญํ อวเจฺฉทกาวจฺฉินฺทิตพฺพภาโวติ ทฎฺฐพฺพํฯ ปุริมธมฺมานํ ภงฺคสมกาลํ, ภงฺคานนฺตรเมว วา ปจฺฉิมธมฺมานํ อุปฺปตฺติ **ปุริมปจฺฉิมานํ นิรนฺตรตา** เกนจิ อนนฺตริตตาฯ ยาย ภาวปกฺขสฺส พลวภาเวน ปฎิจฺฉาทิโต วิย หุตฺวา อภาวปโกฺข น ปญฺญายตีติ ตเทเวตนฺติ คหณวเสน ปจฺจุรชโน วิปริเยสิโต, โสยมโตฺถ อลาตจเกฺกน สุปากโฎ โหติฯ เตเนวาห **‘‘เอกีภูตานมิวา’’**ติ ฯ เอกสมูหวเสน เอกีภูตานมิว ปวตฺติ **สมูหฆนตา,** ทุพฺพิเญฺญยฺยกิจฺจเภทวเสน เอกีภูตานมิว ปวตฺติ **กิจฺจฆนตา**ติ โยชนาฯ เอตฺถ จ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน ปวตฺตมานานํ อเนเกสํ ธมฺมานํ กาลสภาวพฺยาปารารมฺมเณหิ ทุพฺพิเญฺญยฺยเภทตาย เอกีภูตานมิว คเหตพฺพตา ยถากฺกมํ สนฺตติฆนตาทโยติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สหการีการณสนฺนิชฺฌํ สเมตีติ **สมโย,** สมเวตีติ อโตฺถติ **สมย**-สทฺทสฺส สมวายตฺถตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจฺจยสามคฺคิ’’**นฺติ อาหฯ สเมติ สมาคจฺฉติ เอตฺถ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทาธารปุคฺคเลหีติ **สมโย,** ขโณฯ สเมนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา, สมาคจฺฉนฺติ ธมฺมา สหชาตธเมฺมหิ อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กรณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหรียตีติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฎฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติฯ อวยวสหาวฎฺฐานเมว หิ สมูโหฯ ปจฺจยนฺตรสมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตตีติ จาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ‘‘สมุทโย’’ติฯ สเมติ สมฺพโนฺธ เอติ สวิสเย ปวตฺตตีติ, สมฺพนฺธา วา อยนฺติ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฎฺฐิฯ ทิฎฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติฯ สมยนํ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฎิลาโภฯ สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโม อปฺปวตฺตีติ **สมโย,** ปหานํฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอตโพฺพ อภิสเมตโพฺพ อธิคนฺตโพฺพติ อวิปรีโต สภาโว **อภิสมโย**ฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา วา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** อวิราเธตฺวา ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวาวโพโธฯ เอตฺถ จ อุปสคฺคานํ โชตกมตฺตตฺตา ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วาจโก **สมย**-สโทฺท เอวาติ สอุปสโคฺคปิ วุโตฺตฯ **ตาเนวา**ติ ปีฬนาทีเนวฯ **วิปฺผาริกตา** เสริภาเวน กิริยาสุ อุสฺสาหนปรินิปฺผโนฺนฯ

เกสุจีติ อกุสลวิปากาทีสุฯ ขณสฺส อสมฺภโว เตน วินาภาโวติ อาห **‘‘นนู’’**ติอาทิฯ **ธเมฺมเนวา**ติ วิเสสนฺตรรหิเตนฯ ตํเยว หิ อวธารเณน นิวตฺติตํ วิเสสํ ทเสฺสติ **‘‘น ตสฺส ปวตฺติตฺถา’’**ติอาทินาฯ **ยถา วา ตถา วา**ติ กาเลน โลโก ปวตฺตติ นิวตฺตตีติ วา กาโล นาม ภาโววตฺตนลกฺขโณ ภาวานํ ปวตฺติโอกาสทายโกติ วา เยน เตน ปกาเรนฯ อิธ อุตฺตมเหตุโน สมฺภโว เอว นตฺถีติ เหตุเหตุสาธารณเหตูเยว ปฎิเสเธติฯ **ตปฺปจฺจยตํ** อเนกปจฺจยตํฯ

ปกติสฺสรวาทคฺคหณํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฎฺฐพฺพํฯ ปชาปติปุริสกาลวาทาทโยปิ **‘‘เอกการณวาโท’’**ติฯ **วา**-สเทฺทน วา เตสมฺปิ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **อวยว…เป.… ทาโย วุโตฺต** อวยวธเมฺมน สมุทายสฺส อปทิสิตพฺพตฺตา, ยถา ‘‘สมํ จุณฺณํ, อลงฺกโต เทวทโตฺต’’ติ จฯ **อนิปฺผาทนํ** นิปฺผาทนาภาโว อเหตุภาโวฯ นิปฺผาเทตุํ อสมตฺถสฺส ปน ปจฺจยนฺตรานํ สหเสฺสปิ สมาคเต นเตฺถว สมตฺถตาติ อาห **‘‘นิปฺผาทนสมตฺถสฺสา’’**ติฯ เอตฺถ จ สหการีการณายตฺตา

ผลุปฺปาทนา ปจฺจยธมฺมานํ อญฺญมญฺญาเปกฺขาติ วุตฺตาติ อเปกฺขา วิยาติ อเปกฺขา ทฏฺฐพฺพาฯ

นิพฺยาปาเรสุ อพฺยาวเฎสุฯ **เอเกกสฺมิ**นฺติ อฏฺฐกถายํ อาเมฑิตวจนสฺส ลุตฺตนิทฺทิฏฺฐตํ ทเสฺสติฯ สติ จ อาเมฑิเต สิโทฺธ พหุภาโวติฯ อนฺธสตํ ปสฺสตีติ จ ปจฺจตฺตวจนํ นิทฺธารเณ ภุมฺมวเสน ปริณาเมตฺวา **"อนฺธสเต"**ติ อาหฯ ตถา เอเกกสฺมินฺติ อิมินา วิสุํ อสมตฺถตา โชติตาติ อนฺธสตํ ปสฺสตีติ สมฺทิตํ ปสฺสตีติ อตฺถโต อยมโตฺถ อาปนฺนนฺติ อาห **"อนฺธสตํ สหิตํ ปสฺสตีติ อธิปฺปาโย"**ติฯ **อญฺญถาติ** ยถารุตวเสน อเตฺถ คยฺหมาเนฯ ยสฺมา **อสา...เป.... สิโทฺธ** สิวิกุพฺพหนาทีสุ, ตสฺมา นายมโตฺถ สาเธตโพฺพฯ อิทานิ ตสฺสตฺถสฺส สุปากฏภาเวน อสาเธตพฺพตํ ทเสฺสโนฺต **"วิสุ"**นฺติอาทิมาหฯ

เอเตนุปาเยนาติ โยยํ ขณสงฺขาโต สมโย กุสลุปฺปตฺติยา ทุลฺลภภาวํ ทีเปติฯ **อตฺตโน ทุลฺลภตายาติ** เอตฺถ ขณโตฺถ วา สมย-สโทฺท ขณสงฺขาโต สมโยติ อโตฺถ วุโตฺตฯ เอเตน อุปายภูเตน นยภูเตนฯ **โยชนา กาตพฺพาติ** เอตฺถายํ โยชนา – **สมวาย...เป.... วุตฺตึ ทีเปติ** สยํ ปจฺจยสามคฺคิภาวโต, สมวายโตฺถ วา สมย-สโทฺท สมวายสงฺขาโต สมโยฯ โส ยาย ปจฺจยสามคฺคิยา สตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ปกาสนวเสน ธมฺมานํ อเนกเหตุโต วุตฺตึ ทีเปติฯ **กาล...เป.... ปริตฺตตํ ทีเปติ** อตฺตโน อติปริตฺตตายฯ **สมูห...เป.... สหุปฺปตฺตึ ทีเปติ** สยํ ธมฺมานํ สมุทายภาวโตฯ **เหตุ...เป.... วุตฺติตํ ทีเปติ** สติ เอว อตฺตนิ อตฺตโน ผลานํ สมฺภวโตติฯ อตฺถปเกฺข จ สทฺทปเกฺข จ ยสฺมึ อติปริเตฺต กาเล ยสฺมึ ธมฺมสมุทาเย ยมฺหิ เหตุมฺหิ สตีติ เอตสฺส อตฺถสฺส ญาปนวเสน ตทาธาราย ตทธีนาย จ กุสลธมฺมปฺปวตฺติยา ทุปฺปฏิวิชฺฌตํ อเนเกสํ สหุปฺปตฺตึ ปราธีนปฺปตฺติญฺจ ทีเปตีติฯ

ทฬฺหธมฺมา ธนุคฺคหาติ ทฬฺหธนุโน อิสฺสาสาฯ **ทฬฺหธนุ** นาม ทฺวิสหสฺสถามํ วุจฺจติฯ **ทฺวิสหสฺสถามนฺติ** จ ยสฺส อาโรปิตสฺส ชิยาพโทฺธ โลหสีสาทีนํ ภาโร ทเณฺฑ คเหตฺวา ยาว กณฺฑปฺปมาณา อุกฺขิตฺตสฺส ปถวิโต มุจฺจติฯ **สิกฺขิตาติ** ทสทฺวาทสวสฺสานิ อาจริยกุเล อุคฺคหิตสิปฺปาฯ **กตหตฺถาติ** ธนุสฺมึ จิณฺณวสีภาวาฯ โกจิ สิปฺปเมว อุคฺคณฺหาติ, กตหโตฺถ น โหติ, อิเม ปน น ตถาติ ทเสฺสติฯ **กตุปาสนาติ** ราชกุลาทีสุ ทสฺสิตสิปฺปาฯ **จตุทฺทิสา ฐิตา อสฺสูติ** เอกสฺมิํเยว ปเทเส ถมฺภํ วา รุกฺขํ วา ยํ กิญฺจิ เอกํเยว นิสฺสาย จตุทฺทิสาภิมุขา ฐิตา สิยุนฺติ อโตฺถฯ **เอวํ วุตฺตชวนปุริสสฺสาติ** น เอวรูโป ปุริโส โกจิ ภูตปุโพฺพ อญฺญตฺร โพธิสเตฺตนฯ โส หิ ชวนหํสกาเล เอวรูปมกาสิฯ สุเตฺต ปน อภูตปริกปฺปนวเสน อุปมามตฺตํ อาหฤฯ **ตปฺปรภาวาติ** ตปฺปรภาวโต เหตุสงฺขาตสฺส สมยสฺส ปรายตฺตวุตฺติทีปเน เอกนฺตพฺยาวฏสภาวโตติ อโตฺถฯ เย ปน ''ตปฺปรภาโว''ติ ปฐนฺติ, เตสํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติทีปนโต ตปฺปรภาโว เหตุสงฺขาตสฺส สมยสฺส, ตสฺมา ตสฺส ปรายตฺตวุตฺติทีปนตา วุตฺตาติ โยชนาฯ สมุทายายตฺตตาทีปเน ตปฺปโร, ตเทกเทสายตฺตตาทีปเน ตปฺปโร น โหตีติ อาห **"อตปฺปรภาวโต"**ติฯ

นนุ จ ตํ ตํ อุปาทาย ปญฺญโตฺต กาโล โวหารมตฺตโก, โส กถํ อาธาโร ตตฺถ วุตฺตธมฺมานนฺติ อาห **"กาโลปิ หี"**ติอาทิฯ ยทิ กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณํ ภาเวนภาวลกฺขณํ, กา ปเนตฺถ ลกฺขณกิริยาติ อาห **"อิหาปี"**ติอาทิฯ **ลกฺขณภูตภาวยุโตฺตติ อิติ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา สตฺตาสงฺขาตาย ลกฺขณกิริยาย ยุโตฺต สมโย, ตสฺมา ตตฺถ ภุมฺมินิเทฺทโสติฯ

อุทฺทานโตติ ยทิ สเงฺขปโตติ อโตฺถฯ นนุ จ อวสิฏฺฐกิเลสาทโย วิย กิเลสกาโมปิ อสฺสาเทตพฺพตาย วตฺถุกาเม สมวรุโทฺธ ญาณํ วิย เญยฺยติ สเงฺขปโต เอโกเยว กาโม สิยาติ

อนุโยคํ สนฺธายาห **“กิเลสกาโม”**ติอาทิฯ **สหิตสฺสา**ติ วิสยวิสยิภาเวน อวฏฺฐิตสฺสฯ ‘‘อุทฺทานโต เทฺว กามา’’ติ กิญฺจาปิ สเพฺพ กามา อุทฺทิฏฺฐา, ‘‘จตุนฺนํ อปายาน’’นฺติอาทินา ปน วิสยสฺส วิเสสิตตฺตา โอรมฺภาคิยกิเลสภูโต กามราโค อิธ กิเลสกาโมติ คหิโตติ **“เตนา”**ติ อาทิมาหฯ โจทโก ตสฺส อธิปฺปายํ อชานโนฺต **“นนุ จา”**ติอาทินา อนุยุญฺชติฯ อิตโร ปน **“พหลกิเลสสฺสา”**ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิวรติฯ

กามาวจรธเมฺมสุ วิมานกปฺปรุกฺขาทิปฺปกาเรสุ ปริตฺตกุสลาทีสุ วาฯ นนุ จ ‘‘จตุนฺนํ อปายาน’’นฺติ วิสยสฺส วิเสสิตตฺตา รูปารูปธาตุคฺคหณสฺส อสมฺภโวเยวาติ? น, ‘‘อุทฺทานโต เทฺว กามา’’ติ นิรวเสสโต กามานํ อุทฺทิฏฺฐตฺตาฯ อุทฺทิเฏฺฐปิ หิ กามสมุทาเย ยถา ตเทกเทโสว คยฺหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ทุวิโธ”**ติอาทิมาหฯ **กามราโค** ปญฺจกามคุณิโก ราโคฯ **กามตณฺหา** กามาวจรธมฺมวิสยา ตณฺหาฯ **นิโรธตณฺหา** อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโคฯ **อิธา**ติ เอกาทสวิเธ ปเทเสฯ ยทิ อนวเสสปฺปวตฺติ อธิเปฺปตา, ‘‘ทุวิโธเปโส’’ติ น วตฺตพฺพํ วตฺถุกาเมกเทสสฺส อิธ อปฺปวตฺตนโตติ อนุโยเคน เยภุยฺยภาวโต อนวเสโส วิย อนวเสโสติ วา อโตฺถ คเหตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **“วตฺถุกาโมปี”**ติอาทิมาหฯ อนวเสสสทิสตา เจตฺถ สภาวภินฺนสฺส กสฺสจิ อนวเสสโตฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ กิเลสกามวตฺถุกามานํ อนวเสสปริปุณฺณภาเวน อภิลกฺขิตตฺตาติ อโตฺถฯ **จาสทฺทสฺส รสฺสตฺตํ กต**นฺติ กามาวจรสเทฺท เหตุกตฺตุอโตฺถ อโนฺตนีโตติ ทเสฺสติฯ

วิสเยติ วตฺถุสฺมิํ อภิเธยฺยเตฺถติ อโตฺถฯ **นิมิตฺตวิรเห**ติ เอเตน รุฬฺหีสุ กิริยา วิภาคกรณาย, น อตฺตกิริยายาติ ทเสฺสติฯ **กุสลภาว**นฺติ ชาตกพาหิติกสุตฺตอภิธมฺมปริยาเยน กถิตํ กุสลตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ สุขวิปากภาวสฺสฯ **ตสฺส ปจฺจุปฏฺฐานตํ วตฺตุกามตายา**ติ เอเตน ‘‘อนวชฺชสุขวิปากลกฺขณ’’นฺติ เอตฺถ สุขสโทฺท อิฏฺฐปริยาโย วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ สญฺญาปญฺญากิจฺจํ สญฺญาณกรณปฏิวิชฺฌนานิ, ตทุภยวิธุรา อารมฺมณูปลทฺธิ ‘‘วิชานาตี’’ติ อิมินา วุจฺจตีติ อาห **“สญฺญา...เป.... คหณ”**นฺติฯ นนุ จ ผสฺสาทิกิจฺจโตปิ วิสิฏฺฐกิจฺจํ จิตฺตนฺติ? สจฺจเมตํ, โส ปน วิเสโส น ตถา ทุรวโพโธ, ยถา สญฺญาปญฺญาวิญฺญาณานนฺติ สญฺญาปญฺญากิจฺจวิสิฏฺฐลกฺขณตาย วิญฺญาณลกฺขณมาหฯ อนนฺตรธมฺมานํ ปคุณพลวภาวสฺส การณภาเวน ปวตฺตมาโน สนฺตานํ จิโนติ นามฯ ตถาปวตฺติ จ อาเสวนปจฺจยภาโวติ อาห **“อาเสวนปจฺจยภาเวน จิโนตี”**ติฯ

จิตฺตกตเมวาติ อภิสงฺขารวิญฺญาณกตเมวฯ **นานตฺตาทีนํ ววตฺถาน**นฺติ เอตฺถ ววตฺถานํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ **ววตฺถานํ** ปริเจฺฉโท อสงฺกรภาโวฯ เตน จ ธโมฺม นิจฺฉิโต นาม โหตีติ อาห **“นิจฺฉิตตา”**ติฯ **ลิงฺคนานตฺตาทีนี**ติ เอตฺถ อิตฺถิปุริสสณฺฐานวเสน ลิงฺคนานตฺตํฯ เทวมนุสฺสติรจฺฉานาทิวเสน อิตฺถิลิงฺคสฺส ปุถุตฺตํ, ตถา ปุริสลิงฺคสฺสฯ เทวาทิเภเท อิตฺถิลิเงฺค ปเจฺจกํ นานตฺตกายตาสงฺขาตสฺส อญฺญมญฺญวิสทิสสภาวสฺส เทสาทิเภทภินฺนสฺส จ วิเสสสฺส วเสน ปเภโท เวทิตโพฺพฯ ตถา ปุริสลิเงฺคฯ ลิงฺคนิพฺพตฺตกสฺส วา กมฺมสฺส ยถาวุตฺตนานตฺตาทิวเสน ลิงฺคสฺส นานตฺตาทีนิ โยเชตพฺพานิฯ ลิงฺคนานตฺตาทีสุ ปวตฺตตฺตา สญฺญาทีนํ นานตฺตาทีนิฯ เตเนวาห ‘‘กมฺมนานตฺตาทีหิ นิพฺพตฺตานิ หิ ตานี’’ติฯ อปทาทินานากรณทสฺสเนน ลิงฺคนานตฺตํ ทสฺสิตํฯ ตสฺมิญฺจ ทสฺสิเต สญฺญานานตฺตาทโย ทสฺสิตา เอวาติ อาวตฺตติ ภวจกฺกนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อนาค...เป.... ฆเฏฺฏโนฺต”**ติฯ อิตฺถิลิงฺคปุริสลิงฺคาทิวิญฺญาณาธิฏฺฐิตสฺส รูปกฺขนฺธสฺส สนฺนิเวสวิเสโสฯ สญฺญาสีเสน จตฺตาโร ขนฺธา วุตฺตาฯ โวหารวจเนน จ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ โวหริตพฺพภาเวน ปวตฺติ ทีปิตา, ยา สา ตณฺหาทิฏฺฐิอภินิเวสเหตูติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ลิงฺคาทิ...เป.... โยสานานี”**ติ อาหฯ

‘‘เย เกจิ, ภิกฺขเว, ธมฺมา อกุสลา อกุสลภาคิยา, สเพฺพเต มโนปุพฺพงฺคมา’’ติ (อ. นิ. ๑.๕๖-๕๗), ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ (ธ. ป. ๑, ๒) จ เอวมาทิวจนโต จิตฺตเหตุกํ กมฺมนฺติ อาห **‘‘กมฺมณฺหิ จิตฺตโต นิพฺพตฺต’’**นฺติฯ **ยถาสงฺขฺย**นฺติ กมฺมโต ลิงฺคํ ลิงฺคโต สญฺญาติ อ โตฺถฯ น ปุริมวิกเปฺป วิย กมฺมโต ลิงฺคสญฺญา ลิงฺคโต ลิงฺคสญฺญาติ อุภยโต อุภยปฺปวตฺติทสฺ สนวเสนฯ ‘‘เภทํ คจฺฉนฺติ อิตฺถายํ ปุริโสติ วา’’ติ เภทสฺส วิเสสิตตฺตา อิตฺถาทิภาเวน โวหริต พฺพภาโว อิธ เภโทติ **‘‘อิตฺถิปุริสาทิโวหารํ คจฺฉนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ **อทฺธทฺวยวเสนา**ติ อตีตปจฺ จุปฺปนฺนทฺธทฺวยวเสนฯ คุณาภิพฺยาปนํ กิตฺตีติ อาห **‘‘ปตฺถฎยสต’’**นฺติฯ กมฺมนานากรเณน วินา กมฺมนิพฺพตฺตนานาการณาภาวโต **‘‘กมฺมเชหิ...เป.... นานากรณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อ วิปจฺจโนกาโส** อฎฺฐานภูตา, คติกาโลปิ วาฯ กามาวจรํ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ รูปธาตุยา จกฺขุ วิญฺญาณาทิํ ชเนตฺวา อโนกาสตาย ตทารมฺมณํ อชเนนฺตํ เอตฺถ นิทเสฺสตพฺพํฯ เอกจฺจจิตฺตก รณสฺส อธิเปฺปตตฺตา จกฺขาทิเวกเลฺลน จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อชนกํ กมฺมวิญฺญาณํ อวเส สปจฺจยวิกเล อโนคธํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตทปิ **กาลคติปโยคาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคหิตนฺติฯ เอตฺถ จ ‘‘สหการีการณวิกลํ วิปากสฺส อจฺจนฺตํ โอกาสเมว น ลภติ, อิตรํ วิปาเกกเทสสฺส ล โทฺธกาสนฺติ, อิทเมเตสํ นานตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตํ วิปากสฺส โอกาสลาเภ สติ สหายการณวิกล ตาว นตฺถีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ

ภวตุ ตาว ภวิตฺวา อปคตํ ภูตาปคตํ, อนุภวิตฺวา อปคตํ ปน กถนฺติ อาห **‘‘อนุภูตภูตา’’**ติ อาทิฯ เตน **อนุภูต**-สเทฺทน โย อโตฺถ วุจฺจติ, ตสฺส **ภูต**-สโทฺทเยว วาจโก, น **อนุ**-สโทฺท, **อนุ**-สโทฺท ปน โชตโกติ ทเสฺสติฯ สาขาภงฺคสทิสา หิ นิปาโตปสคฺคาติฯ กิริยาวิเส สกตฺตญฺจ อุปสคฺคานํ อเนกตฺถตฺตา ธาตุสทฺทานํ เตหิ วตฺตพฺพวิเสสสฺส โชตนภาเวเนว อวจฺ ฉินฺทนนฺติ ยตฺตกา ธาตุสเทฺทน อภิธาตพฺพา อตฺถวิเสสา, เตสํ ยํ สามญฺญํ อวิเสโส, ตสฺส วิ เสเส อวฎฺฐาปนํ ตสฺส ตสฺส วิเสสสฺส โชตนเมวาติ อาห **‘‘สามญฺญ...เป.... วิเสสียตี’’**ติฯ **อนุภูต**-สโทฺท พหุลํ กมฺมเตฺถ เอว ทิสฺสตีติ ตสฺส อิธ กตฺตุอตฺถวาจิตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อนุภูตส โทฺท จา’’**ติอาทิมาหฯ สติปิ สเพฺพสํ จิตฺตุปฺปาทานํ สเวทยิตภาวโต อารมฺมณานุภวเน, สวิ ปลฺลาเส ปน สนฺตาเน จิตฺตาภิสงฺขารวเสน ปวตฺติโต อพฺยากเตหิ วิสิโฎฺฐ กุสลากุสลานํ สา ติสโย วิสยานุภวนากาโรติ อยมโตฺถ อิธาธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘วตฺตุํ อธิปฺปายวเสนา’’**ติ อาหฯ **ภูตาปคตภาวาภิธานาธิปฺปาเยนา**ติ กุสลากุสลสฺส อากฑฺฒนุปายมาหฯ

อุปฺปติตกิจฺจนิปฺผาทนโต อุปฺปติตสทิสตฺตา **‘‘อุปฺปติต’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อุปฺปชฺชิตุํ อาร โทฺธ**ติ อนาคตสฺสปิ ตเสฺสว อุปฺปนฺน-สเทฺทน วุตฺตตาย การณมาหฯ เอตฺถ จ รชฺชนาทิวเสน อารมฺมณรสานุภวนํ สาติสยนฺติ อกุสลญฺจ กุสลญฺจ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธตาสามญฺเญน ‘‘สพฺพ สงฺขตํ ภูตาปคต’’นฺติ วุตฺตํฯ สโมฺมหวิโนทนิยํ ปน ‘‘วิปากานุภวนวเสน ตทารมฺมณํฯ อวิปกฺก วิปากสฺส สพฺพถา อวิคตตฺตา ภวิตฺวา วิคตตามตฺตวเสนกมฺมญฺจ ภูตาปคต’’นฺติ วุตฺตํฯ เตเนว ตตฺถ โอกาสกตุปฺปนฺนนฺติ วิปากเมวาหฯ อิธ ปน กมฺมมฺปีติฯ อารมฺมณกรณวเสน ภวติ เอตฺถ กิเลสชาตนฺติ **ภูมี**ติ วุตฺตา อุปาทานกฺขนฺธาฯ **อคฺคิอาหิโต วิยา**ติ ภูมิลทฺธนฺติ วตฺตพฺพตาย อุปายํ ทเสฺสติฯ **เอเตนา**ติ กมฺมํฯ **เอตสฺสา**ติ วิปาโก วุโตฺตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อวิกฺขมฺภิตตฺตาติ อวิโนทิตตฺตาฯ **สภูมิย**นฺติ สกภูมิยํฯ **วิจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ปุน อุปฺปชฺชิตุํ อทตฺวาฯ **ขณตฺตยเกเทสคตํ ขณตฺตยคตนฺติ วุตฺต**นฺติ ยถาวุตฺตสฺส อุทาหรณสฺส อุปจาร ภาวมาหฯ เตน อุปฺปนฺนา ธมฺมา ปจฺจุปฺปนฺนา ธมฺมาติ อิทเมตฺถ อุทาหรณํ ยุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **ปธาเนนา**ติ ปธานภาเวนฯ **เทสนาย จิตฺตํ ปุพฺพงฺคม**นฺติ โลกิยธเมฺม เทเสตเพฺพ จิตฺตํ ปุพฺ พงฺคมํ กตฺวา เทสนา ภควตา อุจิตาติ ทเสฺสติฯ **ธมฺมสภาวํ วา สนฺธายา**ติ โลกิยธมฺมานํ อยํ

สภาโว ยทิทํ เต จิตฺตเชฏฺฐกา จิตฺตปุพฺพงฺคมา ปวตฺตนฺตีติ ทเสฺสติฯ เตน เตสํ ตถาเทสนาย การณมาห, สเพฺพ อกุสลา ธมฺมา จิตฺตวชฺชาติ อโตฺถฯ **เกจี**ติ ปทการาฯ **ผสฺสาทโยปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ราคาทโย สมฺปิเณฺฑติฯ กาลเภทาภาเวปิ ปจฺจยภาเวน อเปกฺขิโต ธโมฺม ปุริมนิปฺผโนฺน วิย โวหรียตีติ อาห **“ปฐมํ อุปฺปโนฺน วิยา”**ติฯ อนุปจริตเมวสฺส ปุพฺพงฺคมภาวํ ทเสฺสตุํ **“อนนฺตรปจฺจยมน”**ฺติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ขีณา ภวเนตฺตี’’ติอาทิวจนโต (ที. นิ. ๒.๑๕๕; เนตฺติ. ๑๑๔) เนตฺติภูตาย ตณฺหาย ยุตฺตํ จิตฺตํ นายกนฺติ อาห **“ตณฺหาสมฺปยุตฺตํ วา”**ติฯ

‘‘ยํ ตสฺมิํ สมเย เจตสิกํ สาต’’นฺติ นิทฺทิฎฺฐตฺตา โสมนสฺสเวทนา สาตสภาวาติ อาห **“สภาววเสน วุตฺต”**นฺติฯ นิปฺปริยาเยน **มธุร**-สโทฺท รสวิเสสปริยาโย, อิฎฺฐภาวสามเญฺญน อิธ อุปจาเรน วุโตฺตติอาห **“มธุรํ วิยา”**ติฯ ปรมตฺถโต ตณฺหาวินิมุโตฺต นนฺทิราโค นนฺทิราคภาโว วา นตฺถีติ **“น เอตฺถ สมฺปโยควเสน สหคตภาโว อตฺถี”**ติ, **“นนฺทิราคสหคตา”**ติ จ วุจฺจติฯ เตน วิญฺญายติ ‘‘สหคตสโทฺท ตณฺหาย นนฺทิราคภาวํ โชเตตี’’ติฯ อวตฺถาวิเสสวาจโก วา สห-สโทฺท ‘‘สนิทสฺสนา’’ติอาทีสุ วิย, สพฺพาสุปิ อวตฺถาสุ นนฺทิราคสภาวาวิชหนทีปนวเสน นนฺทิราคภาวํ คตา นนฺทิราคสหคตาติ ตณฺหา วุตฺตาฯ คต-สทฺทสฺส วา ‘‘ทิฎฺฐิคต’’นฺติอาทีสุ วิย อตฺถนฺตราภาวโต นนฺทิราคสภาวา ตณฺหา **“นนฺทิราคสหคตา”**ติ วุตฺตา, นนฺทิราคสภาวาติ อโตฺถฯ **อิธาปี**ติ อิมิสฺสํ อฎฺฐกถายํฯ **อิมสฺมิมฺปิ ปเท**ติ ‘‘โสมนสฺสสหคต’’นฺติ เอตสฺมิมฺปิ ปเทฯ **อยเมวโตฺถ**ติ สํสโฎฺฐ เอวฯ **ยถาทสฺสิตสํสฎฺฐสโทฺท**ติ อตฺถุทฺธารปฺปสเงฺคน ปาฬิโต อฎฺฐกถาย อาคตสํสฎฺฐสโทฺทฯ **สหชาเต**ติ สหชาตเตฺถฯ

กาลวิเสสานเปโกฺข กมฺมสาธโน **อาภฎฺฐ**-สโทฺท ภาสิตปริยาโยติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อภาสิตพฺพตา อนาภฎฺฐตา”**ติฯ **ปาฬิย**นฺติ อิมิสฺสา ปฐมจิตฺตุปฺปาทปาฬิยํฯ **อภาสิตตฺตา เอววา**ติ อสงฺขาริกภาวสฺส อวุตฺตตฺตา เอวฯ การณปริยายตฺตา วตฺถุสทฺทสฺส ปจฺจยภาวสามญฺญโต ทฺวารภูตธมฺมานมฺปิ สิยา วตฺถุปริยาโยติ อาห **“ทฺวารํ วตฺถูติ วุตฺต”**นฺติฯ เตน วตฺถุ วิย วตฺถูติ ทเสฺสติฯ มโนทฺวารภูตา ธมฺมา เยภุเยฺยน หทยวตฺถุนา สห จรนฺตีติ **ทฺวาเรน…เป.… หทยวตฺถุ วุตฺต**นฺติ อาห ยถา ‘‘กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติฯ **สกิจฺจภาเวนา**ติ อตฺตโน กิจฺจภาเวน, กิจฺจสหิตตาย วาฯ **อญฺญาสาธารโณ**ติ **ส**-สทฺทสฺส อตฺถมาหฯ สโก หิ รโส สรโสติฯ

อนนฺตรจิตฺตเหตุกตฺตา จิตฺตสฺส เอกสมุฎฺฐานตา วุตฺตา, สหชาตจิตฺตผสฺสเหตุกตฺตา เจตสิกานํ ทฺวิสมุฎฺฐานตาฯ ‘‘จิตฺตสมุฎฺฐานา ธมฺมา, ผุโฎฺฐ ภิกฺขเว เวเทติ, ผุโฎฺฐ สญฺชานาติ, ผุโฎฺฐ เจเตตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๓) หิ วุตฺตํฯ

สุขุมรชาทิรูปนฺติ อณุตชฺชาริรูปมาหฯ ปรมาณุรูเป ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **วตฺถุปริตฺตตายา**ติ เอเตน อเนกกลาปคตานิ พหูนิเยว รูปายตนานิ สมุทิตานิ สํหจฺจการิตาย สิวิกุพฺพหนญาเยน จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจโย, น เอกํ กติปยานิ วาติ ทเสฺสติฯ นนุ จ เอวํ สเนฺต จกฺขุวิญฺญาณํ สมุทายารมฺมณํ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ สมุทายเสฺสว อภาวโตฯ น หิ ปรมตฺถโต สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิฯ วณฺณายตนเมว หิ ยตฺตกํ โยคฺยเทเส อวฎฺฐิตํ, สติ ปจฺจยนฺตรสมาโยเค ตตฺตกํ ยถาวุเตฺตน ญาเยน จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจโย โหติ อวิกปฺปกตฺตา ตสฺสฯ ตทภินิหฎํ ปน มโนวิญฺญาณํ อเนกกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชมานํ ปุริมสิทฺธกปฺปนาวเสน สมูหาการาเรน สณฺฐานาทิอาการาเรน จ ปวตฺตตีติ กิํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส เอกํ วณฺณายตนํ อารมฺมณํ, อุทาหุ อเนกานีติ น โจเทตพฺพเมตํฯ น หิ ปจฺจกฺขวิสเย ยุตฺติมคฺคนา ยุตฺตาฯ กิญฺจ ภิโยฺย อจฺฉราสงฺฆาตกฺขเณน อเนกโกฎิสงฺขาย จิตฺตุปฺปตฺติยา ปวตฺตนโต จิตฺตสฺส ลหุปริวตฺติตาย สมาเนปิ ฆฎสราวาทิวณฺณานํ โยคฺยเทสาวฎฺฐาเน ปุริมมนสิการานุรูปํ ‘‘ฆโฎ’’ติ

วา ‘‘สราโว’’ติ วา ปฐมํ ตาว เอโก มโนวิญฺญาณสนฺตาเนน ปริจฺฉิชฺชติ, ปจฺฉา อิตโร จกฺขุวิญฺญาณวีถิยา พฺยวหิเตนาติ อวิเสสวิทฺตาย ปน ฆฏสราวาทิพุทฺธิยา อเภทาปตฺติปริกปฺปนาติฯ อีทิสีเปตฺถ โจทนา อโจทนาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **ขณปริตฺตตายา**ติ ปพนฺธกฺขณสฺส อิตฺตรตายฯ ปพนฺธวเสน หิ ปเจฺจกํ รูปารูปธมฺมา วิโรธิอวิโรธิปจฺจยสมาโยเค ลหุํ ทนฺธญฺจ นิรุชฺฌมนโต ปริตฺตกาลา ทีฆกาลา จ โหนฺติ, สภาวลกฺขณวเสน ปน เอกปริเจฺฉทา เอวาติฯ ยถา จ รูปายตนํ, เอวํ อิตรานิปิฯ สทฺทาทโยปิ หิ วตฺถุปริตฺตตาทิภาเวน ลพฺภนฺตีติฯ **อจฺจาสนฺนาทิตายา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อนาวชฺชนํ เกนจิ ปฏิจฺฉนฺนตาติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติฯ วิสยิธมฺมํ วิเสสโต สิโนติ พนฺธตีติ วิสโยติ อนญฺญตฺถภาวาเปกฺข วิสโยติ อาห **‘‘วิสโย อนญฺญตฺถภาเวนา’’**ติฯ น หิ จกฺขุวิญฺญาณาทโย รูปายตนาทิโต อญฺญสฺมึ อารมฺมเณ ปวตฺตนฺตีติฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, โคจโร วิยาติ โคจโรติ สมฺพหุลจาริตาเปกฺข โคจโรติ อาห **‘‘โคจโรตฺถ จรเณนา’’**ติฯ พหุลญฺหิ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ รูปาทโย คยฺหนฺติ, น ตถา มโนวิญฺญาเณนาติฯ **เตส**นฺติ มโนวิญฺญาเณน คยฺหมานานํ รูปายตนาทีนํฯ ‘‘วจนสฺส อนุปปตฺติโต’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ปญฺจทฺวาเร ปวตฺตมโนวิญฺญาณธาตุํ สนฺธาย เตสํ โคจรวิสยํ ปจฺจนุโภตีติ วจนํ อุปปชฺชติเยวาติ? น, นิยมาภาวโตฯ น หิ ปญฺจทฺวาราภินิหฏํเยว มโน อิธ ‘‘มโน’’ติ วุตฺตนฺติ นิยมเหตุ อตฺถีติ, เอตํเยว วา โจทนํ มนสิ กตฺวา ทิพฺพจกฺขุญาณาทิคฺคหณํ กตํฯ **เอวํวโณฺณ**ติอาทิวจนโต ปุเพฺพนิวาสอตีตานาคตํสญาณาทโยปิ อิธ สมฺภวนฺติฯ **อิตรถา**ติ รูปํ สทฺทนฺติ อาทินาฯ

โภชน …เป…. **อุสฺสาหาทีหี**ติ อิทํ ยาย กมฺมญฺญตาย รูปกายสฺส กลฺลตา โหติ, ตสฺสา ปจฺจยนิทสฺสนํฯ โภชเน หิ สมฺมาปริณเต สปฺปาเย จ อุตุโภชเน สมฺมุปยุเตฺต สมฺมาปโยคสงฺขาเต กายิกเจตสิกวีริเย จ สมารเทฺธ ลหุตาทิสพฺภาเวน กาโย กมฺมกฺขโม โหติ สพฺพกิริยานุกูโลติฯ อถ วา **โภชน…เป…. อุสฺสาหาทีหี**ติ อิทํ กายสฺส กลฺยตาย วิย อุปทฺทุตตายปิ การณวจนํฯ วิสมโภชนาปริณามาทิโต หิ กายสฺส อุปทฺทวกรา วาตาทโย อุปฺปชฺชนฺตีติฯ **อนุวตฺตนฺตสฺสา**ติ ปทํ ‘‘ชยํ เวรํ ปสวตี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๐๑) วิย เหตุอตฺถวเสน เวทิตพฺพํฯ ชาครณนิมิตฺตญฺหิ อิธ อนุวตฺตนํ อธิเปฺปตนฺติฯ อถ วา **อนุวตฺตนฺตสฺสา**ติ อิทํ ปกติยา ทิฏฺฐาทิวเสน อาปาถคมนุปนิสฺสยานํ กลฺยตาทินิพฺพตฺตานํ กายิกสุขาทีนํ สมฺภวทสฺสนํฯ กายกลฺยตาทึ อนนุวตฺตนฺตสฺส หิ ยถาวุตฺตอุปนิสฺสยาโภคาภาเวน วุตฺตปฺปการํ อาปาถคมนํ น สิยาติฯ ยถานุภูเต รูปาทิวิสเย จิตฺตสฺส ฐปนํ อาวชฺชนํ จิตฺตปณิทหนํฯ ยถานุภูเตน รูปาทินา สทิสํ อสทิสํ สมฺพนฺธญฺจ สทิสาสทิสสมฺพนฺธํ, ตสฺส ทสฺสนาทิ สทิสาสทิสสมฺพนฺธทสฺสนาทิ, จิตฺตปณิทหนญฺจ สทิสาสทิส…เป…. ทสฺสนาทิ จ **จิตฺต…เป…. ทสฺสนาทโย** เต ปจฺจยาติ โยเชตพฺพํฯ **ธาตุโกฺขภาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เทวตูปสํหาราทึ สงฺคณฺหาติฯ **ตํสทิสตา** ทิฏฺฐสุตสทิสตาฯ **ตํสมฺปยุตฺตตา** ทิฏฺฐสุตปฏิพทฺธตาฯ **เกนจิ วุเตฺต**ติ อิมินา สทฺธาย อนุสฺสวนิพฺพตฺตตํ อาหฯ **อาการวิจารณ**นฺติ เตสํ เตสํ อตฺถานํ อุปฏฺฐานาการวิจารณํฯ **กตฺถจิ** อเตฺถฯ

นิยมิตสฺสาติ กุสลเมว มยา อุปฺปาเทตพฺพนฺติ เอวํ นิยมิตสฺสฯ ปสาทสิเนหาภาโว โทสพหุลตาย โหตีติ **ลูขปุคฺคลา โทสพหุลา**ติ อาหฯ

อายตนภาวโตติ การณภาวโตฯ

วิชฺชมานวตฺถุสฺมินฺติ เอเตน ‘‘วินาปิ เทยฺยธมฺมปริจฺจาเคน จิตฺตุปฺปาทมเตฺตเนว ทานมยํ กุสลํ อุปจิตํ โหตี’’ติ เกสญฺจิ อติธาวนํ นิวตฺติตํ โหตีติฯ

ธมฺมสวนสฺส โฆสนํ **ธมฺมสวนโฆสนํฯ ตสฺสา**ติ ‘‘สทฺทหานํ ทสฺสามี’’ติ สทฺทวตฺถูนํ ฐานกรณเภริอาทีนํ สสทฺทปฺปวตฺติกรณสฺสฯ **จินฺตนํ** ตถา ตถา จิตฺตุปฺปาทนํฯ **อญฺญตฺถา**ติ สุเตฺตสุฯ **อปรตฺถา**ติ อภิธมฺมปเทสุฯ **อปริยาปนฺนา**ติ ปทสฺส อตฺถวณฺณนา ‘‘ปริโภครโส’’ติ อาทิกาย อตฺถวณฺณนาย ปรโต พหูสุ โปตฺถเกสุ ลิขียติ, ยถาฐาเนเยว ปน อาเนตฺวา วตฺตพฺพาฯ ตตฺถ ปรมตฺถโต อวิชฺชมานตฺตา ลกฺขณปญฺญตฺติโย อญฺญายตนตฺตา ฉ อชฺฌตฺติกายตนานิ อสงฺคหิตา ธมฺมายตเนนาติ โยเชตพฺพํฯ

‘‘เอกทฺวาริกกมฺมํ อญฺญสฺมิํ ทฺวาเร อุปฺปชฺชตี’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ รูปาทีสุ เอการมฺมณํ จิตฺตํ ยถา น อญฺญารมฺมณํ โหติ จิตฺตวิเสสสฺส อธิเปฺปตตฺตา, เอวํ กมฺมวิเสเส อธิเปฺปเต กายทฺวาราทีสุ เอกทฺวาริกกมฺมํ อญฺญสฺมิํ ทฺวาเร น อุปฺปชฺชติ ตเตฺถว ปริโยสิตตฺตา, อถ กมฺมสามญฺญํ อธิเปฺปตํ, รูปาทีสุ เอการมฺมณนฺติ อิทํ อุทาหรณํ น สิยาติ? น, อสทิสภาววิภาวนวเสน อุทาหฏตฺตา, อิตรถา มโนวิญฺญาณภูตํ อิทํ จิตฺตํ ฉสฺปิ วิสเยสุ ปวตฺตนโต อนิพทฺธารมฺมณนฺติ อารมฺมณํ สทิสูทาหรณภาเวน วุเจฺจยฺย อารมฺมณํ วิย ทฺวารมฺปิ อนิพทฺธนฺติฯ ยสฺมา ปน สติปิ กมฺมานํ ทฺวารนฺตรจรเณ เยภุเยฺยน วุตฺติยา ตพฺพหุลวุตฺติยา จ ทฺวารกมฺมานํ อญฺญมญฺญํ ววตฺถานํ วกฺขติ, ตสฺมา ปาณาติปาตาทิภาวสามเญฺญน กมฺมํ เอกตฺตนยวเสน คเหตฺวา ตสฺส วจีทฺวาราทีสุ ปวตฺติสพฺภาวโต กมฺมสฺส อนิพทฺธตฺตาติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘กายทฺวาราทีสุ เอกทฺวาริกกมฺมํ อญฺญสฺมิํ ทฺวาเร น นุปฺปชฺชตี’’**ติฯ รูปาทีสุ ปน เอการมฺมณํ จิตฺตํ เตเนวารมฺมเณน ปริจฺฉินฺนนฺติ วิสิฎฺฐเมว คหิตนฺติ อารมฺมณเมว นิพทฺธนฺติ วุตฺตนฺติ จิตฺตวิเสโส เอว คหิโต, น จิตฺตสามญฺญํฯ ‘‘นนุ จ รูปารมฺมณํ วา…เป…. ธมฺมารมฺมณํ วา ยํ ยํ วา ปนา’’ติ อารมฺมณมฺปิ อนิยเมเนว วุตฺตนฺติ? สจฺจเมตํ, ตตฺถ ปน ยํ รูปาทีสุ เอการมฺมณํ จิตฺตํ, ตํ เตน วินา นปฺปวตฺตติ, กมฺมํ ปน กายทฺวาริกาทิเภทํ วจีทฺวาราทีสุ น นปฺปวตฺตตีติ อิมสฺส วิเสสสฺส โชตนตฺถํ ปาฬิยํ อารมฺมณเมว คหิตํ, ทฺวารํ น คหิตนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **‘‘อารมฺมณเมว นิพทฺธ**’’นฺติอาทินาฯ **วจีทฺวาเร อุปฺปชฺชมานมฺปิ** ปาณาติปาตาทีติ อโตฺถฯ

กามาวจรกุสลํ

กายกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา

กมฺมทฺวารานนฺติอาทินา ปกาเสตพฺพสฺส สรูปํ ปกาสนุปายญฺจ ทเสฺสติฯ **นิยตรูปรูปวเสนา**ติ ธมฺมสงฺคเห นิทฺทิฎฺฐนิยตรูปรูปวเสนฯ อญฺญถา กมฺมสมุฎฺฐานิกกาเย หทยวตฺถุปิ คเหตพฺพํ สิยาฯ เอกสนฺตติปริยาปโนฺน อุปาทินฺนกกาโย อิธ คหิโตติ จกฺขายตนาทีติ วุเตฺตสุ เอโก ภาโว หทยวตฺถุ จ คหิตนฺติ น สกฺกา วตฺตุํ ‘‘จกฺขายตนาทีนิ ชีวิตปริยนฺตานี’’ติ สนฺนิเวสสฺส วิภาวิตตฺตาฯ

วิปฺผนฺทมานวณฺณคฺคหณานนฺตรํ วิญฺญตฺติคฺคหณสฺส อิจฺฉิตตฺตา จลนาการาว วาโยธาตุ วิญฺญตฺติวิการสหิตาติ กทาจิ อาสเงฺกยฺยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **‘‘ปฐมชวนสมุฎฺฐิตา’’**ติ อาหฯ **เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาเวน จาเลตุ**นฺติ เอเตน เทสนฺตรุปฺปตฺติ จลนํ, ตํนิมิเตฺต จ กตฺตุภาโว อุปจริโตติ ทเสฺสติ, อญฺญถา ขณิกตา อพฺยาปารตา จ ธมฺมานํ น สมฺภเวยฺยาติฯ **ตทภิมุขภาววิการวตี**ติ ตํทิสมภิมุโข ตทภิมุโข, ตสฺส ภาโว ตทภิมุขภาโว, โส เอว วิกาโร, ตํสมงฺคินี วาโยธาตุ ตทภิมุขภาววิการวตีฯ อิทานิ ตทภิมุขภาววิกา รสฺส วิญฺญตฺติภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อธิปฺปายสหภาวี’’**ติอาทิฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติอาทินา อิมิสฺสา อตฺถวณฺณนาย ลทฺธคุณํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อาวชฺชนสฺสา**ติ มโนทฺวาราวชฺชนสฺสฯ **ยโต พาตฺติํสา**ติอาทินา ตสฺส วิญฺญตฺติสมุฎฺฐาปกตา น สกฺกา ปฏิเสเธตุนฺติ ทเสฺสติฯ

ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถติ เอเตน ยถาวุตฺตวาโยธาตุยา ถมฺภนจลนสงฺขาตกิจฺจนิปฺผาทเน ตสฺส อาการวิเสสสฺส สหการีการณภาวมาหฯ อนิทสฺสนสปฺปฏิฆตาทโย วิย มหาภูตานํ อวตฺถาวิเสสมตฺตํ โส อาการวิเสโสติ ปรมตฺถโต น กิญฺจิ โหตีติ "**ปรมตฺถโต อภาวํ ทเสฺสตี**"ติ อาหฯ ปรมตฺถโต จิตฺตสมุฏฺฐานภาโว ปฏิเสธิโตฯ กมฺมสมุฏฺฐานาทิภาวสฺส ปน สมฺภโวเยว นตฺถีติ ยถาวุตฺตวิการสฺส ปรมตฺถโต สพฺภาเว นกุโตจิสมุฏฺฐิตตฺตา อปฺปจฺจยตฺตํ อาปนฺนํฯ น หิ รูปํ อปฺปจฺจยํ อตฺถิ, อปฺปจฺจยเตฺต จ สติ นิจฺจภาโว อาปชฺชติ, น จ นิพฺพานวโชฺชอโตฺถ สภาวธโมฺม นิโจฺจ อตฺถิฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานภาโว วิยา**ติ วิญฺญตฺติยา จิตฺตสมุฏฺฐานอุปาทารูปภาโว อุปจารสิโทฺธติ ทเสฺสติฯ

วิญฺญตฺติยา กรณภูตายฯ **ยํ กรณ**นฺติ ยํ จิตฺตกิริยํ จิตฺตพฺยาปารํฯ **วิญฺญตฺติยา วิญฺญาตตฺต**นฺติ อิทเมส กาเรตีติ ยเทตํ อธิปฺปายวิภาวนํ, เอตํ วิญฺญตฺติวิการรหิเตสุ รุกฺขจลนาทีสุ น ทิฏฺฐํ, หตฺถจลนาทีสุ ปน ทิฏฺฐํ, ตสฺมา วิปฺผนฺทมานวณฺณวินิมุโตฺต โกจิ วิกาโร อตฺถิ กายิกกรณสงฺขาตสฺส อธิปฺปายสฺส ญาปโกติ วิญฺญายติฯ ญาปโก จ เหตุ ญาเปตพฺพมตฺถํ สยํ ญาโตเยว ญาเปติ, น สพฺภาวมเตฺตนาติ วณฺณคฺคหณานนฺตรํ วิการคฺคหณมฺปิ วิญฺญายติฯ ตถา หิ วิสยภาวมาปโนฺน เอว สโทฺท อตฺถํ ปกาเสติ, เนตโรฯ เตเนวาห "**น หิ วิญฺญตฺตี**"ติอาทิฯ ยทิ ปน จิตฺตชรูปานํ จลนาการโร วิญฺญตฺติ, จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิปฺผนฺทมานวณฺณารมฺมณตฺตา เตนปิ สา คหิตา สิยาติ อาสงฺกาย นิวตฺตนตฺถํ อาห "**จกฺขุวิญฺญาณสฺสา**"ติอาทิฯ

ตาลปณฺณาทิรูปานีติอาทินาปิ วิญฺญตฺติยา วิญฺญาตพฺพตํ มโนวิญฺญาเณเนว จ วิญฺญาตพฺพตํ ทเสฺสติฯ สญฺชานาติ เอเตนาติ สญฺญาณํ, ตสฺส อุทกาทิโน สญฺญาณํ ตํสญฺญาณํ, ตสฺส อากาโร ตํสญฺญาณากาโร, อุทกาทิสหจาริปฺปกาโร จ โส ตํสญฺญาณากาโร จาติ **อุทกา...เป.... กาโร,** ตํ **คเหตฺวา** ชานิตฺวาฯ **ตทาการสฺสา**ติ อุทกาทิญาปนาการสฺสฯ ยทิ ยถาวุตฺตวิการคฺคหณํเยว การณํ อธิปฺปายคฺคหณสฺส, อถ กสฺมา อคฺคหิตสเงฺกตสฺส อธิปฺปายคฺคหณํ น โหตีติ? น เกวลํ วิการคฺคหณเมว อธิปฺปายคฺคหณสฺส การณํ, กิญฺจรหีติ อาห "**เอตสฺส ปนา**"ติอาทิฯ

อถ ปนาติอาทินา วิญฺญตฺติยา อนุมาเนน คเหตพฺพตํ ทเสฺสติฯ **สาธิปฺปาย...เป.... นนฺตร**นฺติ อธิปฺปายสหิตวิกาเรน สหชาตวณฺณายตนคฺคหณสงฺขาตสฺส จกฺขุทฺวาริกวิญฺญาณสนฺตานสฺส อนนฺตรํฯ **อธิปฺปายคฺคหณสฺสา**ติ อธิปฺปายววตฺถาปกสฺส ตติยวาเร ชวนสฺสฯ **อธิปฺปายสหภู วิการาภาเว อภาวโต**ติ เอเตน ยถาวุตฺตวิการํ อธิปฺปายคฺคหเณน อนุมิโนติฯ **เอวํ สตี**ติอาทินา ยถานุมิตมตฺถํ นิคมนวเสน ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อุทกาทิคฺคหเณเนวา**ติ ตาลปณฺณาทีนํ วณฺณคฺคหณานนฺตเรน ปุริมสิทฺธสมฺพนฺธานุคฺคหิเตน อุทกาทีนํ ตตฺถ อตฺถิภาววิชานเนเนวฯ ยถา ตาลปณฺณาทีนํ อุทกาทิสหจาริปฺปการตํ สญฺญาณากาโร วิญฺญาโตเยว โหติ นานนฺตริยกตฺตา, เอวํ วิปฺผนฺทมานวณฺณคฺคหณานนฺตเรน ปุริมสิทฺธสมฺพนฺธานุคฺคหิเตน คนฺตุกามตาทิอธิปฺปายวิชานเนเนว วิญฺญตฺติ วิญฺญาตา โหติ ตทภาเว อภาวโตติ อุปมาโยชนาฯ

สภาวภูตนฺติ อนุวตฺถภูตํฯ **ทุวิธา**ติ วิญฺญาปนโต วิเญฺญยฺยโต จฯ กายวิญฺญตฺติยา ตถาปวตฺตมานาย เจตนาสงฺขาตสฺส กมฺมสฺส กายกมฺมภาโว นิปฺผชฺชติ ตาย อุปลกฺขิตพฺพตฺตา, น ปน จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ เกนจิ ปจฺจยภาวโตติ ทเสฺสโนฺต "**ตสฺมิํ ทฺวาเร สิทฺธา**"ติอาทิมาหฯ เตน วจีทฺวารุปฺปนฺนาปิ ปาณาติปาตาทโย สงฺคหิตาติ เตสํ สงฺคหิตภาวํ ทเสฺสติฯ อถ

วา กายทฺวารุปฺปนฺนาย กายกมฺมภูตาย เจตนาย วเสน **“เตน ทฺวาเรน วิญฺญาตพฺพภาวโต”**ติ วุตฺตํ, ตสฺสาเยว ทฺวารนฺตรุปฺปนฺนาย วเสน **“เตน ทฺวาเรน นามลาภโต”**ติฯ มโนทฺวาราวชฺชนสฺสปิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกภาโว นิจฺฉิโตติ **“เอกาทสนฺนํ กิริยจิตฺตาน”**นฺติ อาหฯ

ทฺวารนฺตรจาริโนติ ทฺวารนฺตรภาเวน ปวตฺตนกาฯ **ทฺวารสเมฺภทา**ติ ทฺวารานํ สงฺกรณโตฯ ทฺวารานญฺหิ ทฺวารนฺตรภาวปฺปตฺติยา สติ กายทฺวารสฺส วจีทฺวาราทิภาโว, วจีทฺวารสฺส จ กายทฺวาราทิภาโว อาปชฺชตีติ ตํตํทฺวารุปฺปนฺนกมฺมานมฺปิ สงฺกโร สิยาฯ เตนาห **“กมฺมสเมฺภโทปี”**ติฯ เอวํ สติ กายกมฺมํ…เป…. ววตฺถานํ น สิยาฯ ยทิ กมฺมานิ กมฺมนฺตรจารีนิ โหนฺติ, กายกมฺมาทิกสฺส วจีกมฺมาทิกภาวาปตฺติโต ‘‘กมฺมสเมฺภทา ทฺวารสเมฺภโทปี’’ติ กายกมฺมํ กายกมฺมทฺวารนฺติ อญฺญมญฺญววตฺถานํ น สิยาติ อิมมตฺถมาห **“กมฺมานมฺปิ กมฺมนฺตรจรเณ เอเสว นโย”**ติฯ กมฺมนฺตรจรณํ กมฺมนฺตรูปลกฺขณตาฯ เตเนวาห **“ทฺวารภาเวนา”**ติฯ **ทฺวารนฺตรจรณํ** ทฺวารนฺตรุปฺปตฺติฯ **ทฺวาเร**ติ อตฺตโน ทฺวาเรฯ **อญฺญสฺมินฺ**ติ ทฺวารนฺตเรฯ **กมฺมานี**ติ ตํตํทฺวาริกกมฺมานิฯ **อญฺญานี**ติ อญฺญทฺวาริกกมฺมานิฯ **ทฺวาเร ทฺวารานิ น จรนฺตี**ติ ทฺวารนฺตรภาเวน นปฺปวตฺตนฺติ, ทฺวารนฺตรํ วา น สงฺกมนฺติฯ กิญฺจาปิ วิญฺญตฺติยา จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ เยน เกนจิ ปจฺจเยน เจตนาย ปจฺจยภาโว นตฺถิ, ตถา ปน วิญฺญตฺติยา ปวตฺตมานาย เอว ปาณาติปาตาทิ โหติ, นาญฺญถาติ สิยา วิญฺญตฺติยา เหตุภาโว เจตนายาติ วุตฺตํ **“ทฺวาเรหิ การณภูเตหี”**ติฯ กายกมฺมํ วจีกมฺมนฺติ กมฺมววตฺถานเสฺสว วา การณภาวํ สนฺธาย **“ทฺวาเรหิ การณภูเตหี”**ติ วุตฺตํฯ ยทิปิ ‘‘ทฺวาเรหิ กมฺมานี’’ติ วุตฺตํ, ‘‘อญฺญมญฺญํ ววตฺถิตา’’ติ ปน วุตฺตตฺตา กเมฺมหิปิ ทฺวารานิ ววตฺถิตานีติ อยมโตฺถปิ สิโทฺธเยวาติ ทเสฺสตุํ **“น เกวล”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อทฺวารจารีหี**ติ ทฺวารานํ สยํ ววตฺถิตภาวมาห, น ปน อววตฺถานํ, ววตฺถานเมวาติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ ตํ ววตฺถานํ วิภาเวติ **กมฺมานเปกฺขา**ติอาทินาฯ ตตฺถ สมยนิยมิเตน จิเตฺตน สมโย วิย ทฺวารนิยมิเตหิ กเมฺมหิ ทฺวารานิ นิยมิตานีติ อยํ สเงฺขปโตฺถฯ

เอวํสภาวตฺตาติ ทฺวารภูเตหิ กายาทีหิ อุปลกฺขณียสภาวตฺตาฯ **อาณตฺติ…เป…. มานสฺสา**ติ กายวจีกมฺมานํ วจีกายวิญฺญตฺตีหิ ปกาเสตพฺพตํ อาหฯ **กายาทีหี**ติ กายวจีวิญฺญตฺตีหิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ทฺวารนฺตเร จรนฺตานิปิ กมฺมานิ สเกน ทฺวาเรน อุปลกฺขิตาเนว จรนฺติ, ตสฺมาฯ **นาปิ กมฺมํ ทฺวารสฺสา**ติ ยสฺมิํ ทฺวารนฺตเร กมฺมํ จรติ, ตสฺส ทฺวารสฺส อนตฺตนิยสฺสฯ **ตํตํทฺวารเมวา**ติ สกทฺวารเมวฯ **กมฺมสฺสา**ติ สกสกกมฺมสฺสฯ ยทิ กเมฺมหิ ทฺวารานิ ววตฺถิตานิ, ‘‘กมฺมสฺส อนิพทฺธตฺตา’’ติ อิทํ กถํ นียตีติ อาห **“ปุเพฺพ ปนา”**ติอาทิฯ

สาติ วิญฺญตฺติฯ **ตสฺสา**ติ กมฺมสฺสฯ **เกนจิ ปกาเรนา**ติ จตุวีสติยา ปจฺจยปฺปกาเรสุ เกนจิ ปกาเรนฯ **ตํสหชาตา**ติ เอเตน กายวิญฺญตฺติยา สพฺภาเวเยว กายกมฺมสฺส สพฺภาโว, นาญฺญถาติ ปริยาเยน วิญฺญตฺติยา กมฺมสฺส การณภาวํ วิภาเวติฯ เตเนวาห **“อุปฺปตฺติฏฺฐานภาเวน วุตฺตา”**ติฯ **ยถาวุตฺตนิยเมนา**ติอาทินา กมฺมสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภาเว พฺยภิจาราภาวมาหฯ ตตฺถ **ยถาวุตฺตนิยเมนา**ติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตปฺปกาเรน ววตฺถานยุตฺติสงฺขาเตน นิยเมนฯ **ทฺวารจรเณ**ติ อญฺญทฺวารจรเณฯ

กายกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วจีกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา

จตูหิ องฺเคหีติ เอตฺถ ‘‘สุภาสิตํเยว ภาสติ, โน ทุพฺภาสิตํฯ ธมฺมํเยว, ปิยํเยว, สจฺจํเยว ภาสติ, โน อลิก’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๑๓; สุ. นิ. สุภาสิตสุตฺต) ยานิ องฺคานิ สุเตฺต วุตฺตานิ, เตสํ เจตนาสภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘สุภาสิตภาสนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตถาปวตฺตา**ติ สุภาสิตภาสนาทิภาเวน ปวตฺตาฯ **สห สมฺภูตตฺตา**ติ สเหว อุปฺปนฺนตฺตาฯ น หิ วจีวิญฺญตฺติ สทฺทรหิตา อตฺถิฯ ตถา หิ **‘‘ยา ตาย วาจาย วิญฺญตฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘วาจาคิรา พฺยปโถ’’ติอาทินา (ธ. ส. ๖๓๖) นาติสุขุมํเยว สทฺทวาจํ วตฺวา ‘‘ยา ตาย วาจาย วิญฺญตฺตี’’ติ, ตาย สทฺทํ โยเชตฺวา วจีวิญฺญตฺติยา วุตฺตตฺตา รูปายตนํ วิย วตฺถุปริตฺตตาทินา สทฺทายตนมฺปิ อนินฺทฺริยโคจโร อตฺถีติ จ อธิปฺปาเยน **‘‘ยา ตาย…เป…. วิญฺญายตี’’**ติ อาหฯ

อิทานิ อวิเสเสน จิตฺตสมุฏฺฐานสทฺทสฺส โสตวิญฺญาณารมฺมณตา ปาฬิยํ วุตฺตาติ วิตกฺกวิปฺผารสโทฺท น โสตวิเญฺญเยฺยติ มหาอฎฺฐกถาวาทสฺส ปาฬิยา วิโรธํ ทเสฺสตุํ **‘‘จิตฺตสมุฏฺฐาน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ สงฺคหการสฺส อธิปฺปาเย ฐตฺวา มหาอฎฺฐกถาวาทสฺส ปฏิเสเธตพฺพตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน อธิปฺปาเย ฐตฺวา ตํ ปริหริตุํ **‘‘มหาอฎฺฐกถายํ ปนา’’**ติอาทิมาหฯ สงฺฆฎฺฏนากาเรน ปวตฺตานํ ภูตานํ สทฺทสฺส นิสฺสยภาวโต สงฺฆฎฺฏเนน สเหว สโทฺท อุปฺปชฺชติฯ **ตปฺปจฺจยภาโว**ติ อุปาทินฺนกฆฎฺฏนสฺส ปจฺจยภาโวฯ จิตฺตชปถวีธาตุยา อุปาทินฺนกฆฎฺฏเน ปจฺจโย ภวิตุํ สมโตฺถ จิตฺตสมุฏฺฐานมหาภูตานํ เอโก อาการวิเสโส อตฺถิฯ ตทาการตฺตา หิ เตสํ ปถวีธาตุ อุปาทินฺนกํ ฆเฏฺฏตีติ อิมมตฺถํ วุตฺตานุสาเรน เวทิตพฺพตฺตา ‘‘วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ’’ติ วตฺวา ตเมว วุตฺตนยํ **‘‘ตพฺพิการาน’’**นฺติอาทินา วิภาเวติฯ ตตฺถ อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยภาโว ตปฺปจฺจยภาโว วุโตฺตติ อโตฺถฯ **อญฺญมฺปิ สพฺพํ วิธาน**นฺติ ‘‘น จิตฺตสมุฏฺฐานาติ เอเตน ปรมตฺถโต อภาวํ ทเสฺสตี’’ติอาทินา อตฺตนา วุตฺตวิธานํฯ อฎฺฐกถายํ ปน วุตฺตวิธานํ ‘‘เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ’’นฺติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตเมวาติฯ

อตฺตโน อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส เทสนฺตเร ปารมฺปริเยน อุปฺปาทนํ **เทสนฺตรุปฺปาทนปรมฺปรตาฯ ลทฺธาเสวเนนา**ติ ลทฺธปุพฺพาภิสงฺขาเรนฯ **จิเตฺตเนวา**ติ ปฐมจิเตฺตเนวฯ ‘‘สตฺต ชวนานิ สตฺต อกฺขรานิ นิพฺพเตฺตนฺตีติ วาทํ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกชวนวารปริยาปนฺนานิ จิตฺตานิ เอกมกฺขรํ นิพฺพเตฺตนฺตี’’ติ วทนฺติฯ กิญฺจาปิ ปฐมจิเตฺตนปิ ฆฎฺฏนา นิปฺผชฺชติ, เอกเสฺสว ปน พหุโส ปวตฺตเนน อตฺถิ โกจิ วิเสโสติ ปุริมชวนสมุฏฺฐิตาหิ ฆฎฺฏนาหิ ปฏิลทฺธาเสวเนน สตฺตมชวเนน สมุฏฺฐิตา ฆฎฺฏนา ปริพฺยตฺตมกฺขรํ นิพฺพเตฺตตีติ อุปตฺถมฺภนํ นตฺถีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ลทฺธาภิสงฺขาเรน ปน ปฐมจิเตฺตนปิ ฆฎฺฏนา พลวตี โหตีติ อฎฺฐกถายํ ‘‘อุปตฺถมฺภนกิจฺจํ นตฺถี’’ติ วุตฺตํ สิยา, สพฺพเมตํ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

วจีกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มโนกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา

‘‘สพฺพายปิ กายวจีวิญฺญตฺติยา กายวจีทฺวารภาโว วิย สพฺพสฺสปิ จิตฺตสฺส มโนทฺวารภาโว สมฺภวตี’’ติ ทสฺสนตฺถํ อฎฺฐกถายํ ‘‘อยํ นาม มโน มโนทฺวารํ น โหตีติ น วตฺตโพฺพ’’ติ วตฺวา ตํทฺวารวนฺตธมฺมทสฺสนตฺถํ ‘‘อยํ นาม เจตนา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ยสฺส ทฺวารํ มโน, ตํ ทสฺสนตฺถํ วุตฺต’’**นฺติฯ ยถา ปน ติวิธจตุพฺพิธกายวจีกมฺมานํ ทฺวารภาวโต กายกมฺมทฺวารวจีกมฺมทฺวารานิ วุตฺตานิ, เอวํ มโนกมฺมนฺติ วุตฺตอภิชฺฌาทีนํ ทฺวารภาวโต วฎฺฎเหตุภูตโลกิยกุสลากุสลสมฺปยุตฺตมโน เอว มโนกมฺมทฺวารนฺติ สนฺนิฎฺฐานํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เจตนาย อตฺตโน กิจฺจํ อารทฺธาย สมฺปยุตฺตาปิ ตํ ตํ สกิจฺจํ อารภนฺตีติ สา เน สกิเจฺจ ปวเตฺตติ นาม, ตถา ปวเตฺตนฺตี จ สมฺปยุเตฺต เอกสฺมึ อารมฺมเณ อวิปฺปกิเณฺณ กโรติ พฺยาปาเรติ จาติ วุจฺจติ, ตถา

สมฺปยุตฺตานํ ยถาวุตฺตํ อวิปฺปกิณฺณกรณํ สมฺปิณฺฑนํ อายูหนํ พฺยาปาราปาทนํ พฺยาปารณํ เจตยนนฺติ อายูหนเจตยนานํ นานตฺตํ ทเสฺสโนฺต **“ผสฺสาทิธเมฺมหี”**ติอาทิมาหฯ **ตถากรณ**นฺติ ยถา ผสฺสาทโย สกสกกิเจฺจ ปสุตา ภวนฺติ, ตถา กรณํฯ เตเนว ยถาวุเตฺตน อวิปฺปกิณฺณพฺยาปารณาการเรน สมฺปยุตฺตานํ กรณํ ปวตฺตนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กมฺมกฺขยกรตฺตา**ติ กมฺมกฺขยกรมนสฺส กมฺมทฺวารภาโว น ยุชฺชตีติ อธิปฺปาโยฯ ยโต ‘‘กมฺมปถกถา โลกิยา เอวา’’ติ วทนฺติฯ

มโนกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กมฺมกถาวณฺณนา

สมานกาลาปิ การณผลกิริยา ปุพฺพาปรกาลา วิย วตฺตุํ ยุตฺตาเยวฯ เสยฺยถาปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิมาหฯ **โจปนกิริย**นฺติ วิญฺญตฺติทฺวยํ อาหฯ ตสฺสา หิ จิตฺตสมุฏฺฐานกายสทฺทวาจาหิ กายวจีวิญฺญตฺตีหิ เอว วา ปุริมปุริมาหิ ปวเตฺตตพฺพตฺตา ‘‘กายวาจาหิ โจปนกิริยํ กโรตี’’ติ วุตฺตํ ตพฺพิการานํ ภูตานํ ตถาปวตฺตนโตฯ อถ วา **กายวาจาหี**ติ กายวจีวิญฺญตฺตีหิ ฯ **โจปนกิริย**นฺติ รูปกายสฺส ถมฺภนจลนกิริยํ อุปาทินฺนกฆฏฺฏนกิริยญฺจฯ เอสา หิ กิริยา ‘‘รูปกายํ ถเมฺภตุํ จาเลตุํ ปจฺจโย ภวิตุํ สมโตฺถ’’ติ, ‘‘อุปาทินฺนกฆฏฺฏนสฺส ปจฺจยภูโต’’ติ จ วุตฺตตฺตา กายวจีวิญฺญตฺตีหิ นิปฺผชฺชตีติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘โจปนกิริยานิสฺสยภูตา กายวาจา’’ติ, ‘‘กายาทีหิ กรณภูเตหิ โจปนาภิชฺฌาทิกิริยํ กโรนฺติ วาสิอาทีหิ วิย เฉทนาทิ’’นฺติ จ อิทมฺปิ วจนํ สมตฺถิตํ ภวติฯ น เกวลํ ธรมานตาว สพฺภาโว, อถ โข มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนตาปีติ ทเสฺสโนฺต **“อนิโรธิเต วา”**ติ อาหฯ อสมุจฺฉินฺนตา จ กายาทีนํ ตทุปนิสฺสยกิเลสาสมุเจฺฉเทเนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘กายาทีหิ กรณภูเตหิ โจปนาภิชฺฌาทิกิริยํ กโรนฺตี’’ติ เอเตน โจปนาภิชฺฌาทิกิริยานิพฺพตฺติทฺวาเรน เจตนานิพฺพตฺติเยว วุตฺตาติ อิมินา อธิปฺปาเยน **“เอวญฺจ...เป.... ยุชฺชนฺตี”**ติ อาหฯ เอวญฺจ กตฺวา **กาเย สติ วาจาย สตี**ติอาทิวจนํ อนุโลมิตํ โหติฯ **ยาย เจตนายา**ติ กรณนิเทฺทโส ปน กายาทีนํ โจปนาภิชฺฌาทิกิริยาย จ เจตนาเหตุกตฺตทสฺสนตฺถํ วุโตฺตติฯ

สภาวโต อุปการกโต มเคฺค สติ สพฺภาวโต จ โพชฺฌงฺคา มเคฺค อโนฺตคธาติ อาห **“น จ น สกฺกา”**ติอาทิฯ

กมฺมปถํ อปฺปตฺตานมฺปิ ตํตํทฺวาเร สํสนฺทนนฺติ ยถา กมฺมปถํ ปตฺตานํ, เอวํ กมฺมปถํ อปฺปตฺตานมฺปิ สติปิ ทฺวารนฺตรุปฺปตฺติยํ ยถาสกํ ทฺวาเรเหว นามคฺคหณนฺติ วทนฺติ, เอวํ สติ อฏฺฐกถาย วิโรโธฯ ทุติยตฺถสฺส จ อภาโว สิยา, ตสฺมา **ตํตํทฺวาเร สํสนฺทน**นฺติ ยสฺมึ ยสฺมึ ทฺวาเร กมฺมปถํ อปฺปตฺตา อกุสลเจตนาทโย ปวตฺตา, ตาสํ เตน เตเนว ทฺวาเรน นามคฺคหณํฯ ตํ ปน ตํตํทฺวารปกฺขิกภาวกรณโต ตตฺถ อวโรธนนฺติ วุตฺตํฯ ยถา หิ กมฺมปถํ ปตฺตา กายกมฺมาทิสงฺขาตา เจตนา ทฺวารนฺตเร อุปฺปนฺนาปิ กายกมฺมาทินามเมว ลภนฺติ, น เอวํ กมฺมปถํ อปฺปตฺตาฯ ตา ปน ยตฺถ ยตฺถ ทฺวาเร อุปฺปชฺชนฺติ, เตน เตเนว ทฺวาเรน กายทุจฺจริตํ วจีทุจฺจริตนฺติอาทินามํ ลภนฺติฯ เอวํ นามคฺคหณเมว หิ เตสํ ตํตํทฺวารปกฺขิกกรณํ วุตฺตํฯ เตเนว หิ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘กิญฺจาปิ วจีทฺวาเร โจปนปฺปตฺตํ กมฺมปถํ, อปฺปตฺตตาย ปน กายกมฺมํ น โหติ, เกวลํ วจีทุจฺจริตํ นาม โหตี’’ติ วุตฺตํฯ

สติปิ ปาณาติปาตาทิเจตนาย วจีทฺวาราทีสุ ปวตฺติยํ ยถาวุตฺตเยภุยฺยตพฺพหุลวุตฺติยา กายกมฺมาทิภาววฺวตฺถาปนํ กายาทิกสฺส ตํตํทฺวารภาววฺวตฺถาปนญฺจ **กมฺมทฺวาราเภทนํ**ฯ

ตณฺหิ กมฺมทฺวารานํ อสํกิณฺณภาเวน ปติฏฺฐาปนํฯ ยํ สนฺธาย ‘‘อาณตฺติสมุฏฺฐิเตสู’’ติ **อฏฺฐกถายํ** วกฺขติฯ เกจิ ปน ‘‘เอเกกสฺมิํ ทฺวาเร อเนเกสํ กมฺมานํ ปวตฺติทสฺสนมฺปิ ทฺวารสํสนฺทน’’นฺติ วทนฺติฯ ยถา ปวโตฺต พฺยาปาโท กมฺมปโถ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิเม สตฺตา หญฺญนฺตู’’**ติ ปวตฺติ พฺยาปาทสฺส ทสฺสิตาฯ กายทฺวาริกเจตนาย สหการีการณภาวโต **กายกมฺมโวหารลาภา,** อภิชฺฌาทีนํ ปรสนฺตกสฺส อตฺตโน ปริณามนวเสน ‘‘อิเม สตฺตา หญฺญนฺตู’’ติ อาทินา จ อปฺปวตฺตตฺตา **มโนกมฺมโวหารวิรหา,** อเจตนาสภาวโต วา ปาณาติปาตาทิวเสน อโพฺพหาริกา, ปาณาติปาตาทิภาเวน น วตฺตพฺพาติ อโตฺถฯ **เอตฺถา**ติ อโพฺพหาริกภาเวฯ

ทสวิธา อิทฺธิ…เป…. ตพฺพา วิตฺถาเรนาติ อธิปฺปาโยฯ

เตนาธิเปฺปตนฺติ ‘‘อกุสลํ วจีกมฺมํ มโนทฺวาเร สมุฏฺฐาตี’’ติ วทเนฺตน อธิเปฺปตํฯ **‘‘น อุโปสถกฺขนฺธเก วุตฺต’’**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เตน อุโปสถกฺขนฺธกโต สุตฺตํ อาหฏนฺติ? กิญฺจาปิ อาหฏํ, ตตฺถ อวุโตฺตเยว ปน โส เตน วุโตฺตติ คหิโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ อวุตฺตเมวา’’**ติอาทิมาหฯ

‘‘สุคติทุคฺคตีสุ อุปปชฺชนํ สุกตทุกฺกฏกมฺมโต น โหติ, ขนฺธสิวาทีหิ ปน โหตีติ คเหตฺวา ‘นตฺถิ ทินฺน’นฺติอาทินา ปรามสนฺตสฺส วเสน **‘มิจฺฉาทิฏฺฐิ…เป…. ปริภณฺฑาทีนิ กโรตี’**ติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ **อภิชฺฌาทิปธานตฺตา**ติ เอเตน วิชฺชมาเนสุปิ พฺยาปาทาทีสุ ยทา กายวจีทฺวาเรสุ เจตนา พลวตี โหติ, น ตถา อิตเร, ตทา ปธานภาวโต เจตนา กายกมฺมํ วจีกมฺมนฺติ จ โวหารํ ลภติฯ โส โข ปนสฺสา ปธานภาโว ปาณาติปาตาทิสิทฺธิยา วิญฺญายติฯ ยทา ปน เตสุเยว ทฺวาเรสุ อภิชฺฌาทโย พลวโนฺต โหนฺติ, น ตถา เจตนา, ตทา ตตฺถ วิชฺชมานาปิ เจตนา อปธานภาวโต กายกมฺมํ วจีกมฺมนฺติ จ โวหารํ น ลภติฯ อภิชฺฌาทโย ปน ปธานภาวโต สติปิ กายงฺควาจงฺคโจปเน สเกน ววตฺถาเนน มโนกมฺมเนฺตวว วุจฺจนฺตีติ ทเสฺสติฯ เย ปน ‘‘ตีสุปิ ทฺวาเรสุ กมฺมปถภาเวน อปฺปตฺติยา ทฺวารตฺตเยปิ กมฺมปถปฺปตฺตมโนกเมฺมน สห ปวตฺติยา จ เจตนา เอตฺถ กมฺมนฺติ น วุจฺจตี’’ติ วทนฺติ, เตหิ อภิชฺฌาทีนํ ปธานสภาวํเยว สนฺธาย วุตฺตํ สิยาฯ อถ วา เจตนาย นิปฺปริยายกมฺมภาวโต ปริยายกเมฺม อนวโรเธตพฺพตฺตา **‘‘อโพฺพหาริกา’’**ติ วุตฺตํฯ อตฺตโน สภาเวเนว ปน สา เอตฺถาปิ กมฺมนฺติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามี’’ติอาทิ (กถา. ๕๓๙)ฯ **อฏฺฐกถายญฺจ** ‘‘ตสฺมิํ ทฺวาเร สิทฺธา เจตนา’’ติอาทินา เจตนาเยว ปธานํ กตฺวา วุตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘สภาเวเนว สา มโนกมฺม’’**นฺติอาทิฯ อถ วา กมฺมปถปฺปตฺตอภิชฺฌาทีหิ กายวจีทฺวาเร สหชาตา เจตนา กายวจีกมฺมวเสน อโพฺพหาริกา เจตนาสงฺขาตมโนกมฺมตฺตาติฯ ยทิ อภิชฺฌาทโย ปธานา, น เจตนา, เอวํ สติ อภิชฺฌาทโย เจตฺถ กมฺมํ, น เจตนา, อภิชฺฌาทิปกฺขิกา วา สา สิยาติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘ติวิธา, ภิกฺขเว’’**ติอาทิฯ ‘‘เจตนาปิ…เป…. มโนทฺวาเร เอว สมุฏฺฐหนฺตี’’ติ อิทํ มโนทฺวาเร เจตนาย อภิชฺฌาทีหิ มโนกมฺมภาเว นิพฺพิเสสภาวทสฺสนนฺติ กตฺวา **‘‘เจตนา…เป…. อธิปฺปาโย’’**ติ อาหฯ เจตนา เจตนากมฺมํ, อภิชฺฌาทโย เจตนาสมฺปยุตฺตกมฺมนฺติ เอตฺตกเมว หิ เอตฺถ วิเสโสติฯ เอตฺถ จ เจตนาย กายวจีกมฺมภาโว สิยาติ อาสงฺกาย อภาวโต มโนทฺวาเร อกุสลกายวจีกมฺมานํ อนุปฺปตฺติโต จ อโพฺพหาริกาติ น วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิรติวิสิฏฺฐาติ วิรติโต เจตนาย ปธานภาวมาหฯ ตตฺถ ‘‘ติวิธา, ภิกฺขเว, กายสเญฺจตนา’’ติอาทินา (กถา. ๕๓๙) อาคมมฺหิ **‘‘ปาณาติปาตาทิปฏิปกฺขภูตา’’**ติ ยุตฺติํ ทเสฺสติฯ ยสฺมา จ ปฏฺฐาเน เจตนาว ‘‘กมฺมปจฺจโย’’ติ วุตฺตา, น วิรติ, อภิชฺฌาทโย วา, ตสฺมา นิปฺปริยาเยน กมฺมํ ‘‘เจตนา’’ติ อนภิชฺฌาทโย ‘‘เจตนาปกฺขิกา วา’’ติ วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ อสงฺกรโต

กมฺมทฺวารานิ ววตฺถเปนฺต **“รกฺขตี”**ติ, วิปริยาเยน **“ภินฺทตี”**ติ วุโตฺตติ รกฺขณภินฺทนานิ อนาเสตฺวา นาเสตฺวา จ กถนนฺติ วุตฺตานีติฯ

กมฺมกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติโย วิกโปฺป ปฐมจตฺตฺถวิญฺญาณทฺวาเรสฺเยว ลพฺภติ, น อิตรตฺถ ‘‘โสตํ ฌาน’’นฺติอาทินา อวุตฺตตฺตา, อิตรถาปิ วา อวิภตฺติเก นิเทฺทเส ลพฺภติฯ ยโต สํวรวเสน ปาติโมกฺขสีลํ ปวตฺตติ, ตํ ทุสฺสีลฺยนฺติ อาห **“ทุสฺสีลฺยํ ปาณาติปาตาทิเจตนา”**ติฯ อิตรา สํวรวินิมุตฺตา อภิชฺฌาโทมนสฺสยุตฺตา ตปฺปธานา วา อกุสลธมฺมา **สติปฏิปกฺขา อกุสลา ธมฺมา** ฯ อารมฺมเณ จิตฺตโวสฺสคฺควเสน ปวโตฺต อกุสลจิตฺตุปฺปาโท **ปมาโท**ฯ วีริยปโนทนภาวโต ถินมิทฺธํ **“โกสชฺช”**นฺติ วุตฺตํ, ถินมิทฺธปฺปธาโน วา จิตฺตุปฺปาโทฯ

อสุทฺธตาติ อเกวลตา อเญฺญน สมฺมิสฺสตาฯ ทฺวารญฺหิ ทฺวารนฺตริกกมฺมสฺส ทฺวารํ โหนฺตํ เตน มิสฺสิตํ วิย โหติฯ เตเนวาห **“มุสาวาทาทิโนปิ กายทฺวาเร ปวตฺติสพฺภาวา”**ติฯ เกจิ ปน ‘‘อวิเญฺญยฺยมานนฺตรานํ ทฺวารนฺตรจิตฺตานํ อนฺตรนฺตรา อปฺปวตฺติโต สุทฺธนฺติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตํ อเนกสฺสปิ ชวนวารสฺส กายกมฺมาทิภาเวน ปพนฺธนวเสน ปวตฺติ อตฺถีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **อวิรุทฺธํ โหตี**ติ อกุสลกายกมฺมาทิภาเวน อวธาเรตฺวา อสํวรํ วตฺวา ปุน ตเสฺสว วาจาอสํวรทฺวาราทีสุ อุปฺปตฺติวจนํ กายทฺวารูปลกฺขิโต อสํวโร ทฺวารนฺตเร ปวโตฺตปิ กายทฺวาริโก เอวาติ เอวํ สํวณฺณนาย สติ น วิรุชฺฌตีติ อโตฺถฯ อิทานิ ตํ อวิรุชฺฌนาการํ **“อสํวโร หี”**ติอาทินา วิภาเวติฯ **สทฺวาเร**ติ อตฺตโน ทฺวาเรฯ **อสํวโร ทฺวารนฺตเร อุปฺปชฺชมาโนปิ สทฺวารวเสน อุปฺปโนฺนติ วุจฺจตี**ติ เอเตน วาจาอสํวรทฺวาเร อุปฺปโนฺนปิ กายิโก อสํวโร โจปนกายอสํวรทฺวารวเสน อุปฺปโนฺนเตฺวว วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิตรตฺถาปิฯ **กมฺมํ อญฺญทฺวาเร**ติ กมฺมสฺส ทฺวารนฺตรจรณํ ปากฏนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ

เอวํ สตีติ โจปนสงฺขาเต กายอสํวรทฺวาเร อสํวโรติ เอตฺตเก เอว คหิเตฯ กมฺมปถภาวปฺปตฺตเสฺสว กมฺมภาโว อฏฺฐกถายํ วุโตฺตติ อาห **“กมฺมปถภาวปฺปตฺตตาย วจีมโนกมฺม”**นฺติฯ **เสส**นฺติ ทฺวารนฺตรานุปลกฺขิตํฯ **ตถา น วุจฺจตี**ติ กายกมฺมนฺติ น วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **ตเตฺถว วกฺขามา**ติ กมฺมปถสํสนฺทเน วกฺขามฯ ‘‘โส หิ กายทฺวาเร โจปนปฺปโตฺต อกุสลํ กายกมฺมํ โหตี’’ติอาทินา (ธ. ส. อฏฺฐ. กมฺมปถสํสนฺทนกถา) ‘‘โจปนกายอสํวรทฺวารวเสน อุปฺปโนฺน อกุสลํ กายกมฺมเมว โหตี’’ติอาทินา จ วจีกมฺมาทีนญฺจ กมฺมปถปฺปตฺตานํ อสํวรภูตานํ กายกมฺมาทิภาเว อาปเนฺน ‘‘จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ อกุสลํ วจีกมฺมเมว โหตี’’ติอาทินา อปวาเทน นิวตฺติ ทฏฺฐพฺพาติ เอวํ วกฺขมานตํ สนฺธายาหฯ **อโนฺตคธตา ทฏฺฐพฺพา** ปจฺจยสนฺนิสฺสิต อาชีวปาริสุทฺธิสีลานํ ญาณวีริเยหิ สาเธตพฺพตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

อกุสลกมฺมปถกถาวณฺณนา

สรเสน อตฺตโน สภาเวนฯ ยาย เจตนาย ปวตฺตมานสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส ปจฺจยภูเตสุ มหาภูเตสุ อุปกฺกมกรณเหตุ ตํมหาภูตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกมหาภูตา นุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สา ตาทิสปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปาณาติปาโต นามฯ ลทฺธุปกฺกมานิ หิ ภูตานิ น ปุริมภูตานิ วิย วิสทานีติ สมานชาติยานํ ภูตานํ การณํ น โหนฺตีติฯ เอกสฺสปิ ปโยคสฺส สหสา นิปฺผาทนวเสน กิจฺจสาธิกาย พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวเนหิ ลทฺธาเสวนาย จ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย วเสน ปโยคสฺส มหนฺตภาโวฯ สติปิ กทาจิ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ ปาเณ ปโยคสฺส สมภาเว มหนฺตํ หนนฺตสฺส เจตนา ติพฺพตรา อุปฺปชฺชตีติ วตฺถุสฺส มหนฺตภาโวติ ตทฺทุยํ เจตนาย พลวภา

เวเนว โหตีติ อาห “**ปโยค...เป.... ภาวโต**”ติฯ **ยถาวุตฺตปจฺจยวิปริยาเยปี**ติ ปโยควตฺถุอาทิปจฺจยานํ อมหเตฺตปิฯ **ตํตํปจฺจเยหี**ติ คุณวนฺตตาทิปจฺจเยหิฯ เอตฺถ จ หนฺตพฺพสฺส คุณวนฺตตาย มหาสาวชฺชตา วตฺถุมหนฺตตาย วิย ทฏฺฐพฺพาฯ กิเลสานํ อุปกฺกมานํ ทุวินฺนญฺจ มุทุตาย ติพฺพตาย จ อปฺปสาวชฺชตา มหาสาวชฺชตา จ โยเชตพฺพาฯ ปาโณ ปาณสญฺญิตา วธกจิตฺตญฺจ ปุพฺพภาคสมฺภารา, อุปกฺกโม วธกเจตนาสมุฏฺฐาปิโต, ปญฺจสมฺภารวตี ปาณาติปาตเจตนาติ สา ปญฺจสมฺภารวินิมุตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ เอส นโย อทินฺนาทานาทีสุปิฯ

มนฺตปริชปฺปเนน ปรสฺส สนฺตกหรณํ **วิชฺชามโย,** วินา มเนฺตน ปรสนฺตกสฺส กายวจีปโยเคหิ อากฑฺฒนํ ตาทิสอิทฺธิโยเคน **อิทฺธิมโย** ปโยโคติ อทินฺนาทานสฺสปิ ฉ ปโยคา สาหตฺถิกาทโย เวทิตพฺพาฯ

อภิภวิตฺวา วีติกฺกมเน มิจฺฉาจาโร มหาสาวโชฺช, น ตถา อุภินฺนํ สมานจฺฉนฺทภาเวฯ “**จตฺตาโร สมฺภารา**ติ วุตฺตตฺตา อภิภวิตฺวา วีติกฺกมเน สติปิ มเคฺคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสเน ปุริมุปฺปนฺนเสวนาภิสนฺธิปโยคาภาวโต มิจฺฉาจาโร น โหติ อภิภุยฺยมานสฺสา’’ติ วทนฺติฯ เสวนจิเตฺต สติ ปโยคาภาโว น ปมาณํ อิตฺถิยา เสวนปฺปโยคสฺส เยภุเยฺยน อภาวโตฯ ปุริสเสฺสว หิ เยภุเยฺยน เสวนปฺปโยโค โหตีติ อิตฺถิยา ปุเรตรํ เสวนจิตฺตํ อุปฏฺฐาเปตฺวา นิปนฺนายปิ มิจฺฉาจาโร น สิยาติ อาปชฺชติ, ตสฺมา ปุริสสฺส วเสน อุกฺกํสโต จตฺตาโร สมฺภารา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อญฺญถา อิตฺถิยา ปุริสกิจฺจกรณกาเล ปุริสสฺสปิ เสวนปฺปโยคาภาวโต มิจฺฉาจาโร น สิยาติฯ เกจิ ปน ‘‘อตฺตโน รุจิยา ปวตฺติตสฺส ตีณิ องฺคานิ, พลกฺกาเรน ปวตฺติตสฺส ตีณีติ สพฺพานิ อคฺคหิตคฺคหเณน จตฺตารี’’ติ วทนฺติ, วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

ทุฏฺฐจิตฺตสฺส อมรณาธิปฺปายสฺส ผรุสกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา ผรุสเจตนา **ผรุสวาจา**ฯ มรณาธิปฺปาเย ปน สติ อตฺถสิทฺธิตทภาเวสุ ปาณาติปาตา พฺยาปาทา จ โหนฺตีติฯ ยํ ปติ ผรุสวาจา ปยุชฺชติ, ตสฺส สมฺมุขาว สีสํ เอติฯ ‘‘ปรมฺมุเขปิ ผรุสวาจา โหตี’’ติ วทนฺติฯ

ยทิ เจตนาย สพฺพทา กมฺมปถภาวาภาวโต อนิยโต กมฺมปถภาโวติ กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ, นนุ อภิชฺฌาทีนมฺปิ กมฺมปถํ อปฺปตฺตานํ อตฺถิตาย อนิยโต กมฺมปถภาโวติ เตสมฺปิ กมฺมปถราสิยํ อวจนํ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, กมฺมปถตาตํสภาคตาหิ เตสํ ตตฺถ วุตฺตตฺตาฯ ยทิ เอวํ เจตนาปิ ตตฺถ วตฺตพฺพา สิยาติ? สจฺจเมตํ, สา ปน ปาณาติปาตาทิกาติ ปากโฏ ตสฺสา กมฺมปถภาโวติ น วุตฺตํ สิยาฯ เจตนาย หิ ‘‘เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามิ,’’‘‘ติวิธา, ภิกฺขเว, กายสเญฺจตนา อกุสลํ กายกมฺม’’นฺติอาทิวจเนหิ กมฺมภาโว ทีปิโตฯ กมฺมํเยว จ สุคติทุคฺคตีนํ ตทุปฺปชฺชนสุขทุกฺขานญฺจ ปถภาเวน ปวตฺตํ กมฺมปโถติ วุจฺจตีติ ปากโฏ ตสฺสา กมฺมปถภาโวฯ อภิชฺฌาทีนํ ปน เจตนาสมีหนภาเวน สุจริตทุจฺจริตภาโว, เจตนาชนิตตํพนฺธติภาเวน สุคติทุคฺคติตทุปฺปชฺชนสุขทุกฺขานํ ปถภาโว จาติ น ตถา ปากโฏ กมฺมปถภาโวติ เต เอว กมฺมปถราสิภาเวน วุตฺตาฯ อตถาชาติยตฺตา วา เจตนา เตหิ สทฺธึ น วุตฺตา สิยาฯ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ

ปาณาติปาตาทีนํ อารมฺมณาเนว ตพฺพิรติอารมฺมณานีติ **ปญฺจ สิกฺขาปทา ปริตฺตารมฺมณา เอวา**ติ วจเนน อทินฺนาทานาทีนํ สตฺตารมฺมณตาวจนสฺส วิโรธํ โจเทติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘วีติกฺกมิตพฺพโตเยว หิ เวรมณี นาม โหตี’’ติฯ **สยเมว ปริหริสฺสตีติ สิกฺขาปทวิภเงฺค** ปญฺหปุจฺฉกวณฺณนํ สนฺธาย วทติฯ ตตฺถ หิ ‘‘ยสฺมา สโตฺตติ สงฺขฺยํ คเต สงฺขาเรเยว อารมฺมณํ กโรติ, ตสฺมา ปริตฺตารมฺมณาติ วุจฺจนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ

ทุคฺคตตาทีนีติ อาทิ-สเทฺทน ‘‘อลทฺธาลาโภ ลทฺธวินาโส อิจฺฉิตานํ โภคานํ กิจฺฉปฏิลาโภ ราชาทีหิ สาธารณโภคตา ทุกฺขวิหาโร สาสงฺกวิหาโร’’ติ เอวมาทโย สงฺคหิตาฯ เกจิ ปน ‘‘ทิเฏฺฐว ธเมฺม โภคชานิอาทโย นิสฺสนฺทผล’’นฺติ วทนฺติฯ

กุสลกมฺมปถกถาวณฺณนา

ตาสญฺจ วิรตีนํ เจตนาสมฺปยุตฺตตฺตา เจตนาทฺวาเรน สุคติทุคฺคติตทุปฺปชฺชนสุขทุกฺขานํ ปถภาโว ยุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ

กมฺมปถสํสนฺทนกถาวณฺณนา

ตถาติ กมฺมปถปฺปตฺตานํฯ **เกจี**ติ ธมฺมสิริเตฺถรํ สนฺธายาหฯ โส หิ กมฺมปถปฺปตฺตานเมว ทุสฺสีลฺยาทีนํ สุสีลฺยาทีนญฺจ กมฺมปเถหิ อตฺถโต นานตฺตาภาวทสฺสนํ, เตสํ วา ผสฺสทฺวาราทีหิ อวิโรธภาเวน ทีปนํ กมฺมปถสํสนฺทนนฺติ วทติฯ **กมฺมปถตา นตฺถี**ติ เอเตน ยถาวุตฺตานํ อสํวรสํวรานํ เตสํ วาเท กมฺมปถสํสนฺทเน อสงฺคหิตตํ ทเสฺสติฯ เย ปน สงฺคหํ ลภนฺติ, เตสํ คหเณ ปโยชนาภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ติวิธ…เป…. ทสฺสเนนา’’**ติ วุตฺตํฯ เอวํ ปุริมปเกฺข สเงฺขปโต โทสํ วตฺวา ทุติยปเกฺขปิ วตฺตุํ **‘‘น จ ทุจฺจริตาน’’**นฺติอาทิมาหฯ เตน เย ทุจฺจริตสุจริตอสํวรสํวรา อนฺจรียนฺติ, เตสํ กายกมฺมาทิตา วิธียตีติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปญฺจผสฺสทฺวารวเสน อุปฺปโนฺน อสํวโร อกุสลํ มโนกมฺมเมว โหตี’’ติอาทินา หิ วุตฺตนฺติฯ **ยทิ จา**ติอาทินา อนวเสสปริยาทานาภาวมาหฯ **อุปฺปตฺติ น วตฺตพฺพา**ติ กมฺมปถ…เป…. วทเนฺตหิ ‘‘มโนกมฺมํ ฉผสฺสทฺวารวเสน อุปฺปชฺชตี’’ติ น วตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อถ วา ยทิ กมฺมปถปฺปตฺตาเนว ทุสฺสีลฺยาทีนิ กายกมฺมาทินาเมหิ อฏฺฐกถายํ วุตฺตานีติ เอวํ วทเนฺตหิ อฏฺฐกถาจริเยหิ มโนกมฺมสฺส ฉผสฺสทฺวารวเสน อุปฺปตฺติ น วตฺตพฺพาติ อโตฺถฯ **ตํตํกมฺมภาวสฺส วุตฺตตฺตา**ติ ‘‘ติวิธํ กายทุจฺจริตํ อกุสลํ กายกมฺมเมว โหตี’’ติอาทึ (วิภ. ๙๑๓) สนฺธายาหฯ

กมฺมนฺตรมฺปิ ตํทฺวาริกกมฺมเมว สิยาติ ปาณาติปาตาทิกสฺส วจีกมฺมาทิภาวมาสงฺกติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เกสญฺจิ อสํวรานํ สํวรานญฺจ กมฺมปถตา นตฺถิ, กายทุจฺจริตาทีนญฺจ กมฺมปเถหิ นานตฺตาภาวทสฺสเนน ปโยชนํ นตฺถิ, น จ ทุจฺจริตาทีนํ ผสฺสทฺวารานํ วเสน อุปฺปตฺติ ทีปิตา, น จายํ วิธิ นิรวเสสสงฺคาหิกา, กมฺมานญฺจ สงฺกโร อาปชฺชติ, อฏฺฐกถายญฺจ ปุพฺพาปรวิโรโธ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **สมานนามตา** กายกมฺมาทิตาฯ **สามญฺญนามาวิชหนํ** กายกมฺมาทิภาวาวิชหนํฯ **อุภเยส**นฺติ กมฺมปถากมฺมปถานํฯ **อุปฺปตฺติปริยายวจนาภาวโต**ติ เอเตน ผสฺสทฺวารอสํวรทฺวาราทีนํ ตํทฺวาริกกมฺมานญฺจ อตฺถโต นานตฺตาภาเวปิ ตถา ตถา ปวตฺตเทสนาวเสน เต วิจาริตาติ ทเสฺสติฯ ‘‘อกุสลํ กายกมฺมํ ปญฺจผสฺสทฺวารวเสน น อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิโก ทุติยวินิจฺฉโยฯ

กาเย วาจาย จ…เป…. สิทฺธิโตติ เอเตน โจปนปฺปตฺตํ อกุสลํ มโนกมฺมํ โจปนํ อปฺปตฺตโต วิเสเสตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘กายวจีกมฺม’’**นฺติ วุตฺตํ, น ปน กายวจีกมฺมภาวโตติ ทเสฺสติฯ เตน กายวจีคหณํ ยถาวุตฺตโจปนปฺปตฺตํ เอว วิภาเวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห – ‘‘โจปนปฺปตฺตํ อกุสลํ กายทฺวาเร วจีทฺวาเร จ มโนกมฺมํ โหตี’’ติฯ **ตํ**-สเทฺท วุเตฺต **ยํ**-สโทฺท อพฺยภิจาริตสมฺพนฺธตาย วุโตฺตเยว โหตีติ กตฺวา **‘‘ยํ อุปฺปชฺชตี’’**ติ วุตฺตํฯ **อุปฺปาทมตฺตปริจฺฉิเนฺนนา**ติ ฉผสฺสทฺวาริกเภฺมนาติ อโตฺถฯ **มตฺต**-สเทฺทน วิเสสนิวตฺติอเตฺถน มโนกมฺมตาวิเสสํ นิวเตฺตติฯ **นิยมสฺส เอว**-สทฺทสฺส **อกตตฺตา** ‘‘กายวจีกมฺมเมว โหตี’’ติ อวุตฺตตฺตาฯ อิทานิ นิยมากรเณน ลทฺธคุณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘น ปน สพฺพมฺปี’’**ติอาทิมาหฯ

‘‘นิยมสฺส อกตตฺตา’’ติอาทิ **ปุริมนโย**ติ อธิเปฺปโตฯ วตฺตุอธิปฺปายานุโรธินี สทฺทปฺปวตฺตีติ สมาสปเท เอกเทโสปิ อากฑฺฒียติ อธิการวเสนาติ อธิปฺปาเยน **‘‘กมฺม-สทฺทมเตฺตน สมฺพนฺธํ กตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **ยํ ปน วทนฺตี**ติอาทินา เอตฺถ ปทการมตสฺส อยุตฺตตํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **เจตนาปกฺขิกาน**นฺติ กายวจีกมฺมภูตเจตนาปกฺขิกานํฯ **สต**นฺติ สมานานํฯ **ตํตํทฺวารกมฺมปถานญฺจา**ติ อิทํ อิมสฺส จิตฺตสฺส กมฺมปถภาเวน ปวตฺตํ กาลํ สนฺธาย วุตฺตํ, น สพฺพทา, กมฺมปถภาเวเนว ปวตฺตนโตฯ **จ**-สเทฺทน วา อกมฺมปถสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา ตํตํทฺวารา จ ตํตํทฺวารกมฺมปถา จ ตํตํทฺวารกมฺมปถาติ ‘‘ตํตํทฺวารา’’ติ ปเทน อกมฺมปถานํ สํวรานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **เตน สภาเวนา**ติ มโนกมฺมสฺส ทฺวารภาเวน, น อตฺตโนติ อธิปฺปาโยฯ **เอวมิธาปี**ติ จิตฺตชนิโต จิตฺตสมฺปยุตฺตสฺส กมฺมสฺส ทฺวารภาโว จิเตฺตปิ อุปจริโตติ อโตฺถฯ **วตฺตพฺพเมว นตฺถิ** อนนฺตรปจฺจยภูตมโนรหิตสฺส จิตฺตสฺส อภาวโตติฯ

ทฺวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กมาภาวนิยมาภาเว **สพฺพารมฺมณตาทีติ อาทิ**-สเทฺทน สงฺคณฺหาติฯ **น หิ…เป…. อตฺถี**ติ ปธาเน อสมฺภวโต อปฺปธานํ อธิกรียตีติ ทเสฺสติฯ

ธมฺมุเทฺทสวารกถา

ผสฺสปญฺจมกราสิวณฺณนา

‘‘ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส โหตี’’ติอาทิกาย ปาฬิยา ผสฺสาทีนํ กามาวจรตาทิทสฺสเน น ตปฺปรภาโว, สภาวทสฺสเน เอว ปน ตปฺปรภาโวติ ทเสฺสติ **‘‘น หิ ผสฺสาทีน’’**นฺติอาทินาฯ

จิตฺตกิริยาภาวนาติ จิตฺตพฺยาปารภาเวนฯ ผสฺสสฺส สมฺปชฺชนมุปฺปชฺชนเมวฯ **สนฺนิปติตปฺปวตฺติยา ปจฺจโย โหตี**ติ เอเตน จิตฺตารมฺมณสนฺนิปาตการณํ ผโสฺส จิตฺตารมฺมณสนฺนิปาโตติ วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ ผโสฺส หิ จิตฺตสฺส อารมฺมเณ ผุสนากาเรเนว ปวตฺติโต ตสฺส อารมฺมเณ สนฺนิปติตปฺปวตฺติยา ปจฺจโยติ จ วุจฺจติฯ สา จสฺส ผุสนาการปฺปวตฺติ สาขเคฺค ฐิตํ ทิสฺวา ภูมิสณฺฐิตสฺส อวีรกปุริสสฺส ชงฺฆจลนํ, อมฺพิลอมฺพปกฺกาทิํ ขาทนฺตํ ทิสฺวา มุเขเขฬุปฺปตฺติ, ทยาลุกสฺส ปรํ หญฺญมานํ ทิสฺวา สรีรกมฺปนนฺติ เอวมาทีสุ ปริพฺยตฺตา โหติฯ **ตพฺพิเสสภูตา รูปธมฺมา**ติ ยถา ปฏิหนนวเสน อญฺญมญฺญํ อาสนฺนตรํ อุปฺปชฺชมาเนสุ รูปธมฺมวิเสเสสุ สงฺฆฏฺฏนปริยาโย, เอวํ จิตฺตารมฺมณานํ วิสยกรณวิสยภาวปฺปตฺติ ปฏิหนนาการเรน โหติฯ โส จ จิตฺตนิสฺสิโต ธมฺมวิเสโส สงฺฆฏฺฏนปริยาเยน วุโตฺต, ยทาห **‘‘เอว’’**นฺติอาทิฯ เกจิ ปน ‘‘สงฺฆฏฺฏนรโส ผโสฺส ปญฺจทฺวาริโกว, น อิตโร วตฺถารมฺมณสงฺฆฏฺฏนาภาวโต’’ติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติ อุปจารสิทฺธตฺตา สงฺฆฏฺฏนสฺสฯ อิตรถา ปญฺจทฺวาริกสฺสปิ ตํ น สมฺภเวยฺยาติฯ อินฺทฺริยมนสิกาเรสุ ยถาปวตฺตมาเนสุ ตํตํอารมฺมเณ วิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, เตสํ ตถาปวตฺติเยว **วิญฺญาณสฺส วิสยภาวกรณํ**ฯ

‘‘ยํ โข, ภิกฺขเว, อิเม ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ วุจฺจติ กามานํ อสฺสาโท’’ติอาทิวจนโต (อ. นิ. ๙.๓๔) สุขเวทนาว อสฺสาโทติ อาห **‘‘อสฺสาทภาวโต’’**ติฯ **ผุสนาทิภาเวน อารมฺมณคฺคหณํ เอกเทสานุภวน**นฺติ อนุปจริตเมว ผสฺสาทีนํ อนุภวนกิจฺจมาหฯ

นิมิเตฺตนาติ นีลาทินา ทีฆาทินา จ นิมิเตฺตนฯ **เอเตนุปาเยนา**ติ ยถา ญาณปฺปธาเน จิตฺตุปฺปาเท สญฺญา ญาณมนุวตฺตติ, เอวํ สมาธิปฺปธาเน สมาธินฺติ ทเสฺสติฯ

ปพนฺธตีติ ปฏฺฐเปติ สมฺปยุตฺตธเมฺม สกสกกิเจฺจ ปฏฺฐเปติฯ เตเนว หิ ตทตฺถํ วิวรโนฺต **“ปวเตฺตตี”**ติ อาหฯ

วิชฺชมานตาวาจี **โหติ**-สโทฺท, วิชฺชมานตา จ สงฺขตธมฺมานํ อุปฺปชฺชเนน วินา นตฺถีติ ‘‘จิตฺตํ น ตถา อตฺถโต นุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ เตน ยสฺมา จิตฺตํ น นุปฺปชฺชติ อุปฺปชฺชติ เอว, ตสฺมา จิตฺตํ โหตีติ วุตฺตนฺติ อยเมตฺถ อฏฺฐกถาย อโตฺถฯ เอวมวฏฺฐิเต **โหติ-อุปฺปชฺชติ**-สทฺทานํ สมานตฺถเตฺตน น กิญฺจิ ปโยชนํ ทิสฺสติฯ อถ วา ภวนํ นาม สตฺตา, สตฺตา จ อุปฺปาทาทินา สมงฺคิตาติ ผสฺสาทีนํ ขณตฺตยปริยาปนฺนตา ‘‘ผโสฺส โหตี’’ติอาทีสุ **โหติ**-สเทฺทน วุตฺตาฯ ตตฺถ โย ภาโว อุปฺปาทสมงฺคี, น โส น โหติ นาม, ตสฺมา **อุปฺปชฺชติ**-สเทฺทน วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส **โหติ**-สทฺทวจนียตา น น สมฺภวติฯ **อุปฺปนฺนํ โหตี**ติ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ **อุปฺปนฺน**-สเทฺทเนว อุปฺปาทาทิสมงฺคิตา วุจฺจติ, ตพฺภาวานติวตฺติ ปน **โหติ**-สเทฺทน วุตฺตา ขณตฺตยวีติวเตฺตปิ **อุปฺปนฺน**-สทฺทสฺส วตฺตนโต, ตสฺมา น เอตฺถ **อุปฺปชฺชติ**-สเทฺทน สมานตฺถตาสพฺภาวทสฺสนํ วิย อุปฺปชฺชติทสฺสนมฺปิ วิรุชฺฌติ ปากฏกรณภาวโตฯ อิตรถา ‘‘จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ อิมินาว จิตฺตสฺส วิชฺชมานภาโว ทสฺสิโตติ กิํ ปุน วิชฺชมานภาวทสฺสเนนาติ น น สกฺกา วตฺตุํ, สมยววตฺถานวเสน สวิเสสํ วุตฺตมฺปิ จิตฺตํ ผสฺสาทีหิ สหุปฺปตฺติยา สุฏฺฐุตรํ นิพฺพิเสสนฺติ ทเสฺสตุํ จิตฺตสฺส ปุน วจนํฯ อุทฺทิฏฺฐธมฺมานํเยว เจตฺถ นิเทฺทสวาเร วิภชนํ, น วิภเงฺค วิย ปาฬิยา อารุฬฺหสพฺพปทานนฺติ ‘‘อุเทฺทสวาเร สงฺคณฺหนตฺถํ นิเทฺทสวาเร วิภชนตฺถ’’นฺติ อยมฺปิ อโตฺถ นิจฺจโลฯ ตถา หิ ‘‘ยสฺมิํ สมเย รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี’’ติอาทีสุ มคฺคาทโย น วิภตฺตาฯ อปิจ อธิปติภาเวน อินฺทฺริเยสุ วิย ผสฺสเวทนาสญฺญาเจตนาหิ สห สพฺพจิตฺตุปฺปาทสาธารณราสิยํ คเหตพฺพตฺตา สมยววตฺถาเน วุตฺตมฺปิ จิตฺตํ ผสฺสปญฺจมเก วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ฌานงฺคราสิวณฺณนา

วิตกฺกนนฺติ วิตกฺกนกิริยา, สา จ วิตกฺกสฺส อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปวตฺติมตฺตเมวาติ ภาวนิเทฺทโส วสวตฺติภาวนิวารณาย โหติฯ ยสฺมิํ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ, ตํ ตสฺส คหณโยคฺยํ กโรโนฺต วิตโกฺก อาโกเฏโนฺต วิย ปริวเตฺตโนฺต วิย จ โหตีติ ตสฺส อาโกฏนลกฺขณตา ปริยาหนนรสตา จ วุตฺตาฯ อิทญฺจ ลกฺขณํ กิจฺจสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วุตฺตํฯ ธมฺมานญฺหิ สภาววินิมุตฺตา กาจิ กิริยา นาม นตฺถิ, ตถา คเหตพฺพากาโรฯ โพธเนยฺยชนานุโรเธน ปน ปรมตฺถโต เอกสภาโวปิ สภาวธโมฺม ปริยายวจเนหิ วิย สมาโรปิตรูเปหิ พหูหิ ปกาเรหิ ปกาสียติฯ เอวญฺหิ โส สุฏฺฐุ ปกาสิโต โหตีติฯ

วิปฺผาโร นาม วิตกฺกสฺส ถินมิทฺธปฏิปโกฺข อารมฺมเณ อโนลีนตา อสโงฺกโจ, โส ปน อภินิโรปนภาวโต จลนํ วิย โหตีติ อธิปฺปาเยน **“วิปฺผารวาติ วิจลนยุโตฺต”**ติ วุตฺตํฯ **อุปจารปฺปนาสุ สนฺตาเนน ปวตฺติย**นฺติ เอเตน ยถา อปุพฺพารมฺมเณ ปฐมาภินิปาตภูโต วิตโกฺก วิปฺผารวา โหติ, น ตถา เอกสฺมิํเยว อารมฺมเณ นิรนฺตรํ อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺติยํ, นาติวิปฺผารวา ปน ตตฺถ โหติ สนฺนิสินฺนภาวโตติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห **“นิจฺจโล หุตฺวา”**ติอาทิฯ

‘‘ปีติสุเขน อภิสเนฺทตี’’ติอาทิวจนโต (ที. นิ. ๑.๒๒๖; ม. นิ. ๑.๔๒๗) ปีติยา ผรณํ กายวิสยนฺติ ยถา ตํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปณีตรูเปหี”**ติ วุตฺตํฯ

วิสารสฺส พฺยคฺคภาวสฺส ปฏิปกฺข สภาโว อวิสาโร, น วิสาราภาวมตฺตํฯ อวิสาราวิเกฺข ปานํ สมาธานภาวโต อตฺถโต วิเสสาภาเวปิ สมฺเขน สมฺปยุตฺตมฺเขน จ อุภยํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **“อวิสา...เป.... วิเกฺขโป”**ติ วุตฺตํฯ **วิเสสโต**ติ อติสเยนาติ วา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ สุขญฺหิ สมาธิสฺส วิเสสการณํ ‘‘สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๙; อ. นิ. ๓.๙๖; ๖.๑๐; ๑๑.๑๒) วจนโตฯ

อินฺทฺริยราสิวณฺณนา

ตตฺถาติ สทฺทหนสงฺขาเต อธิโมกฺขลกฺขเณฯ **ปุคฺคโล สทฺทหตี**ติ อิมินาปิ สทฺธาย อาหิตวิเสสานํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานํ สทฺทหนกิริยาย กตฺตุภาวเมว วิภาเวติฯ อวยวพฺยาปาโร หิ สมุทาเย โวหรียตีติฯ น เกวลํ ปสาทนียวตฺถุสฺมึ อปฺปสาทนาการปฺปวตฺตเมว อกุสลํ อสฺสทฺธิยํ, อถ โข อปฺปสาทนียวตฺถุสฺมึ ปสาทนาการปฺปวตฺตมฺปีติ ทเสฺสตุํ **“มิจฺฉาธิโมโกฺข”**ติ วุตฺตํฯ เตน ปูรณาทีสุ ปสาทสฺส อสฺสทฺธิยตมาหฯ **ปสาทภูโต**ติ เอเตน อปฺปสาทภูตํ อสฺสทฺธิยํ นิวเตฺตติฯ **วตฺถุคโต**ติ อิมินา มิจฺฉาธิโมกฺขํฯ ‘‘ปสาทภูโต นิจฺฉโย’’ติ อิมินา ปน วิภาวิตเมวตฺถํ ปากฏํ กโรโนฺต **“น เยวาปนกาธิโมโกฺข”**ติ อาหฯ อกาลุสฺสิยํ ปสาโท, ตํ ปน อสโงฺขภาวโต **“อนาวิลภาโว”**ติ วุตฺตํฯ ตญฺหิ สมฺปยุเตฺตสุ วิทหนฺตี สทฺธา อกาลุสฺสิยปจฺจุปฏฺฐานาฯ **เอวเมต**นฺติ อธิมุจฺจนากาเรน ปน คเหตพฺพตฺตา อธิมุตฺติปจฺจุปฏฺฐานาฯ **พุทฺธาทิวตฺถูนี**ติ เอตฺถ อิธโลกปรโลกกมฺมผลสมฺพนฺธาปิ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘สทฺธาหโตฺถ, มหานาม, อริยสาวโก’’ติ, ‘‘สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔), ‘‘สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๙๗; สุ. นิ. ๗๗) เอวมาทิวจนโต กุสลธมฺมานํ อาทานาทีสุ หตฺถาทโย วิย สทฺธา ทฏฺฐพฺพาฯ

> ‘‘อิธ ภิกฺขุนา กมฺมํ กตฺตพฺพํ โหติฯ ตสฺส เอวํ โหติ ‘กมฺมํ โข เม กตฺตพฺพํ ภวิสฺสติ, กมฺมํ โข ปน เม กโรนฺตสฺส น สุกรํ พุทฺธานํ สาสนํ มนสิ กาตุํ, หนฺทาหํ วีริยํ อารภามิ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมาย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยายา’’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๕) –

อาทิกา อนุรูปปจฺจเวกฺขณาฯ

ตํมูลกานีติ คนฺตพฺพมคฺคาทิมูลกานิฯ เอตฺถ จ **มโคฺค คนฺตโพฺพ โหตี**ติอาทโย อฏฺฐ กถายํ ทสฺสนวเสเนว วุตฺตา, น ปาฬิยํ อาคตานุกฺกเมนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กรณาทิกาเล วิย จิรกตาทิอารมฺมณํ วิภูตํ กตฺวา ปวตฺตนฺตี สติ ตํ อุปคนฺตฺวา ติฏฺฐนฺตี อนิสฺสชฺชนฺตี จ โหติฯ ยํ อารมฺมณํ สมฺมุฏฺฐํ, ตํ ปิลวิตฺวา คตํ วิย จลิตํ วิย จ โหติ, ตปฺปฏิปกฺขภาเวน ปน อสมฺมุฏฺฐนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อุทเก อลาพุ วิยา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สารณ**นฺติ เอเตน ‘‘สรนฺติ ตายา’’ติ อิมเมวตฺถํ วิภาเวติฯ สรณกิริยาย หิ ปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ ตตฺถ อาธิปจฺจภาเวน สติ ปจฺจโยฯ ตสฺสา หิ ตถา ปจฺจยภาเว สติ เต ธมฺมา สาริตา อสมฺมุฏฺฐกตา อปิลาวิตาโหนฺตีติฯ ‘‘อิเมหิ นาม เหตูหิ ปจฺจเยหิ จ เอเต ธมฺมา สมฺภวนฺตี’’ติ **สมฺภวโต**ฯ ‘‘อิมํ นาม ผลํ นิพฺพเตฺตนฺตี’’ติ **ผลโต** ธมฺมา อุปฺปชฺชเนน วิปจฺจเนน จ นิปฺผนฺนา นาม โหนฺตีติฯ **วตฺถุภูตา**ติ อารมฺมณภูตาฯ

สติปิ สเพฺพสํ สารมฺมณธมฺมานํ อารมฺมณคฺคหเณ น จิตฺตํ วิย ปเร ปริจฺฉิชฺชคาหิโนติ **“ปริจฺฉิโนฺนปลทฺธิวเสน ชานาตี”**ติ จิตฺตํ วุตฺตํฯ เจตสิเกสุ หิ เกจิ วิสยํ ปริจฺฉิชฺช คเหตุํ น

สโกฺกนฺติ, เกจิ ปน ปริเจฺฉทมเตฺตเยว ติฏฺฐนฺติ, น วิญฺญาณํ วิย วิสยํ คณฺหนฺตีติ เย อาสงฺกิตพฺพา, เตสุ ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต **"น สญฺญา...เป.... วิชฺฌนวเสนา"**ติ อาหฯ

ปีติยา จ โสมนสฺสภาโว อาปชฺชตีติ อิทํ ปีติ จ โสมนสฺสญฺจ ปีติโสมนสฺสนฺติ ปีติโสมนสฺสานํ ตุลฺยโยคํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โสมนสฺสเสฺสว ปน ''อาชญฺญรโถ''ติ วิย ปีติยุตฺตํ โสมนสฺสํ ปีติโสมนสฺสนฺติ ปธานภาโว อิจฺฉิโตติ น ปีติยา โสมนสฺสภาวปฺปตฺติฯ น หิ ปธาเน วิชฺชมาเน อปฺปธานํ อุปยุชฺชติ, ปีติคฺคหณเญฺจตฺถ ปีติยุตฺตสฺส โสมนสฺสสฺส เยภุเยฺยน ภาวโต ปริพฺยตฺตกิจฺจโต จ กตํ, น จ นิปฺปีติกโสมนสฺสสฺส อสงฺคโหฯ รุฬฺหีสเทฺทสุ กิริยาย อนจฺจนฺติกภาวโตฯ ปีติยา ปน อุปลกฺขณภาเวน อยมโตฺถ สุฏฺฐุ ยุชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"ปีติอุปลกฺขิตํ วา"**ติอาทิฯ

ปวตฺตํ อุปาทินฺนกฺขนฺธํฯ **จิรฏฺฐิติกํ โหตี**ติ เอเตน น เกวลํ อนุปาเลตพฺพธมฺมานํ ขณฏฺฐิติยาเยว, อถ โข ปพนฺธานุปเจฺฉทสฺสปิ ชีวิตํ การณนฺติ ทเสฺสติฯ อญฺญถา หิ อายุกฺขยมรณํ น ยุเชฺชยฺยาติฯ **อวิเสเสนา**ติ การณวิเสสานเปกฺขน ชีวิตินฺทฺริยตาสามเญฺญนฯ ยทิปิ อรูปาสญฺญภเวสุ รูปารูปธมฺมา นปฺปวตฺตนฺติ, เตหิ ปน ปุริมปจฺฉิมภเวสุ จริมปฐมธมฺมา สมานชาติเยน อพฺยวหิตตาย นิรนฺตราเยว นาม โหนฺตีติ **"ยาว ปรินิพฺพานํ อวิจฺฉินฺนํ ปวตฺตตี"**ติ วุตฺตํฯ **อนุปาลนาทิกสฺสา**ติ อนุปาลนปวตฺตนฏฺฐปนานิเยว วทติฯ **ชีวมานวิเสสปฺปจฺจยภาวโต**ติ สหชาตานํ ชีวมานตาวิเสสสฺส ปจฺจยภาวโตฯ อินฺทฺริยพทฺธสฺส หิ มตรูปโต กมฺมชสฺส จ อุตุชาทิโต วิเสโส ชีวิตินฺทฺริยกโตติฯ

มคฺคงฺคราสิวณฺณนา

อวิปรีตนิยฺยานิกภาเวนาติ อิทํ **สมฺมา**-สทฺทสฺส **ทิฏฺฐิ**-อาทิสทฺทานญฺจ สมานาธิกรณตาวเสน ทิฏฺฐิอาทีนํ อวิเสสภูตสฺส นิยฺยานิกภาวสฺส สมฺมา-สเทฺทน วิเสสิตพฺพตฺตา วุตฺตํฯ อวิปรีตโตฺถ หิ สมฺมา-สโทฺท, น นิยฺยานิกโตฺถติฯ อวิปรีตนิยฺยานิกโตฺถ เอว วา สมฺมา-สโทฺทฯ อเนกตฺถา หิ นิปาตาติฯ **เอวเมวา**ติ อวิปรีตนิยฺยานิกภาเวนฯ

พลราสิวณฺณนา

ปติสฺสโว วจนสมฺปฏิคฺคโหติ อธิปฺปาเยน **"สปฺปติสฺสวํ ปติสฺสวภูตํ ตํสภาคญฺจ ยํ กิญฺจิ คารว"**นฺติ อาหฯ **ตตฺถ ตตฺถ ปากฏภาเวนา**ติ อชฺฌตฺตภูเตสุ ชาติยาทีสุ พหิทฺธาภูเตสุ ภิกฺขุอาทีสุ หิโรตฺตปฺปานํ อนุรูปปจฺจเวกฺขณวเสน สสมฺภารปถวีอาทีสุ ปถวีธาตุอาทีนํ วิย วิภูตกิจฺจภาเวนาติ อโตฺถฯ

มูลราสิวณฺณนา

เอวญฺหิ อุปมาย สเมตีติ ยถา อสุจิมฺหิ ปติตปุริสสฺส สติปิ กาเยน อลฺลียเน ภาโว อนลฺลีโน, เอวํ อโลโภปิ อารมฺมณกรณวเสน คหิเตปิ อารมฺมเณ อลคฺคภาเวน อนลฺลีนภาโว อนลฺลีนากาโร เอว ปวตฺตติฯ เอวํสภาโว หิ โส ธโมฺมติฯ กิญฺจิ ทุสฺสีลฺยํ โทสสมุฏฺฐานํ สพฺพมฺปิ ทุสฺสีลฺยํ โทสูปนิสฺสยนฺติ **"โทสสมุฏฺฐานตํ โทสูปนิสฺสยตญฺจา"**ติ วุตฺตํฯ เตน อโทโส โทสเสฺสว อุชุวิปจฺจนีโก, ตมฺเขน ทุสฺสีลฺยสฺสาติ ทเสฺสติฯ

ตตฺถ ชาตานํ ธมฺมานํ อนติวตฺตนเฏฺฐน...เป.... อาเสวนเฏฺฐน ภาวนาติ โย โส เอกตฺตุปคโต ปฐมชฺฌานาทิอปฺปนาจิตฺตุปฺปาโท อาสนฺนูปจาราหิตวิเสโส นีวรณาทิปริปนฺถ

วิสุทฺธิยา วิสุโทฺธ, ตทาวรณวิสยวิรเหน จ สมปฺปวตฺตอปฺปนาสมาธิสงฺขาตํ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปโนฺน, เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา เอว ตตฺถุปคมเนน ตตฺถ จ ปกฺขโนฺท, วิโสเธตพฺพสฺส วิเกฺขปสฺส กิเลสสํสคฺคสฺส จ อภาวโต วิโสธนสมาธานเอกตฺตุปฏฺฐานพฺยาปารวิรเหน วิสุทฺธิสมถปฏิปตฺติเอกตฺตุปฏฺฐานากาเร อชฺฌุเปกฺขโนฺต อภิพฺยตฺตรูปาย สหชาตตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย กิจฺจวเสน อุเปกฺขานุพฺรูหิโต, ตสฺมิํเยว ชาตา สมาธิปญฺญาสงฺขาตา ยุคนทฺธธมฺมาฯ เตยถา อญฺญํ อนติวตฺตมานา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, เอวํ ภาวนา พฺรูหนาฯ ตถา ยานิ ตตฺถ สทฺธาทีนิอินฺทฺริยานิ นานากิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา วิมุตฺติรเสน เอกรสานิ หุตฺวา ปวตฺตานิฯ ยญฺจ ตตฺถ ตทุปคํ, เตสํ อนติวตฺตนเอกรสภาวานํ อนุจฺฉวิกํ วีริยํ วาหียติ ปวตฺตียติ, ยา จสฺส ตสฺมิํ ขเณ ปวตฺตา ปคุณพลวภาวาปตฺติสงฺขาตา อาเสวนาฯ สเพฺพสํ เอเตสํ อาการานํ ภาวนา อุปฺปาทนา วฑฺฒนา, อยํ **ตตฺถ ชาตานํ...เป.... อาเสวนเฏฺฐน ภาวนา** นามฯ

ยสฺมา ปนายํ ภาวนากาโร ‘‘ปฐมสฺส ฌานสฺส ปฏิปทาวิสุทฺธิ อาที’’ติอาทินาปิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๕๘) **ปาฬิยํ** อาคโต เอว, ญาเณน จ สํกิเลสโวทาเนสุ ตํ ตํ อาทีนวํ อานิสํสญฺจ ทิสฺวา ตถา ตถา นิปฺผาเทตโพฺพ, ตสฺมา **‘‘เอวํ วุตฺตาย ปญฺญาสาธนาย ภาวนายา’’**ติ วุตฺตํฯ **อปฺปวตฺตี**ติ ยสฺมิํ ธเมฺม สติ ยถาวุตฺตา ภาวนา นปฺปวตฺตติ, โส ธโมฺม ปฏิปกฺขภาวนาปรามสเนน อภาวนาติ วุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ น หิ อภาวมตฺตสฺส อโมโห ปฏิปโกฺขติ ยุชฺชตีติฯ **ตปฺปฏิปกฺขภูตา อกุสลา** กามจฺฉนฺทาทโย ทฏฺฐพฺพาฯ ปมาทวิเสโส วา **อภาวนา**ฯ โส หิ ‘‘กุสลานํ วา ธมฺมานํ อนาเสวนา อภาวนา อพหุลีกมฺม’’นฺติอาทินา นิทฺทิโฏฺฐติฯ

เอกเนฺตน อลพฺภเนยฺยทสฺสนตฺถํ **‘‘ชราธโมฺม’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ปาฬิยํ ‘‘ชาติธมฺมานํ, ภิกฺขเว, สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๗๓) อิจฺฉิตาลาโภ วิภโตฺตฯ อโลภานุภาเวน กายานุปสฺสนาย, อโมหานุภาเวน จิตฺตธมฺมานุปสฺสนาย สิทฺธิ ปากฏาเยวาติ อปากฏํ อโทสานุภาเวน เวทนานุปสฺสนาสิทฺธิํ วิภาเวโนฺต **‘‘สุขวิปริณาเม’’**ติอาทิมาหฯ อยญฺจ โยชนา อโลภาทีนํ วิเสสปจฺจยตํ สนฺธาย กตา, อวิเสเสน ปน สเพฺพ สเพฺพสํ ปจฺจยาฯ สภาวโต สงฺกปฺปโต จ อุปฺปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส อสหนวเสเนว อุปฺปชฺชตีติ โทโส ตํทสฺสนสฺส **อาสนฺนปฏิปโกฺข,** น ราโค วิย ทูรปฏิปโกฺขฯ

กมฺมปถราสิวณฺณนา

อภิชฺฌาทโย วิย อนภิชฺฌาทโยปิ น เอกนฺตํ กมฺมปถภูตาเยวาติ อาห **‘‘กมฺมปถตาตํสภาคตาหี’’**ติฯ มโนกมฺมปถภาเวน ปวตฺตนกมฺมภาวโต หิ เอเตสํ กมฺมปถราสิภาเวนสงฺคโห, น สพฺพทา กมฺมปถาเยวาติฯ เตน โย อโญฺญปิ ธโมฺม อนิยโต กมฺมปถภาเวน ปากโฏ จ, ตสฺสปิ กมฺมปถตาวจนํ น วิรุชฺฌตีติ ทเสฺสติฯ

ปสฺสทฺธาทิยุคลวณฺณนา

สมนฺติ สมฺมาฯ **เจติยวนฺทนาทิอตฺถ**นฺติ เจติยวนฺทนาทิเหตุฯ สมถจตุสจฺจกมฺมฏฺฐานวเสน ตเพฺภทวเสน จ สพฺพกมฺมฏฺฐานภาวนาภิยุตฺตานํ มุทุมชฺฌิมติกฺขินฺทฺริยตาทิเภทวเสนสพฺพโยคีนํ จิตฺตสฺส ลีนุทฺธจฺจาทิกาลวเสน สพฺพทา หิตาหิตธมฺมูปลกฺขณภาวโต ยถาสภาวํปฏิเวธภาวโต จ สติสมฺปชญฺญานํ ปาริพนฺธกหรณภาวนาวฑฺฒนานิ อวิเสสโต ทฏฺฐพฺพานิฯ ยถา อปฺปนาโกสเลฺลน วินา สมโถ สมถมนฺตเรน ยถาภูตาวโพโธ จ นตฺถีติ นานากฺขณิกาสมาธิปญฺญา อญฺญมญฺญสฺส วิเสสการณํ, เอวํ ปฏิเวเธ เอกกฺขณิกาปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อญฺญมญฺญํ นิมิตฺตภาเวนา’’**ติฯ ปญฺญาย หิ สาติสยํ อวภาสิยมาเน วิสเย สมาธิ เอก

ตฺตวเสน อเปฺปตุํ สโกฺกติ, สมาธิมฺหิ จ มชฺฌิมํ สมถนิมิตฺตํ ปฏิปเนฺน ปญฺญา อารมฺมเณสุ วิส ทา วหตีติฯ **สมํ ปวตฺตา**ติ อญฺญมญฺญานติวตฺตเนน สมํ อวิสมํ เอกรสภาเวน ปวตฺตาฯ อญฺญมญฺญสหายภาวูปคมเนน โยคิโน มโนรถธุรากฑฺฒเน รถธุรากฑฺฒเน วิย อาชาเนยฺยยุโค ยุคลโก หุตฺวา อญฺญมญฺญานติวตฺตมาเนน นทฺธา พทฺธา วิยาติ วา **ยุคนทฺธา**ฯ อธิจิตฺตมนุยุเตฺตหิ วีริยสมาธโย สมํ โยเชตพฺพาติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ ปุเพฺพ คหิตาปิ เต ปุน คหิตาติ ทเสฺสตุํ วีริยสมาธิโยชนตฺถายาติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ ตํ ปน สมาธิวีริยโยคสฺส วิภาวนํ โหตีติ **“โยควจนตฺถายาติ อโตฺถ”**ติ อาหฯ

เยวาปนกวณฺณนา

ยถา ตถา วาติ สมฺมา มิจฺฉา วาฯ **อนธิมุจฺจโนฺต**ติ ‘‘อิทํ กริสฺสามิ, เอตํ กริสฺสามี’’ติ เอวํ ปวตฺตปุพฺพภาคสนฺนิฏฺฐานเหตุเกน ปโยคกาลสนฺนิฏฺฐาเนน อนิจฺฉิโนฺตฯ ยตฺถ หิ อนิจฺฉโย, ตตฺถ อปฺปฏิปตฺติ เอวาติฯ **สํสปฺปนํ** สํสโยฯ โส หิ ‘‘อาสปฺปนา ปริสปฺปนา’’ติ วุโตฺตฯ อสติปิ พฺยาปาเร ตตฺรมชฺฌตฺตตาย สติ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา สกสกกิจฺจวเสน อนูนานธิกตาย อลีนอนุทฺธตตาย จ สํวตฺตนฺตีติ สา เตสํ ตถาปวตฺติยา ปจฺจยภูตา อูนาธิกภาวํ นิวาเรติ วิยาติ **อูนาธิกนิวารณรสา** วุตฺตาฯ ตถา ปวตฺติปจฺจยตฺตาเยว เตสุ ธเมฺมสุ มชฺฌตฺตตาติ จ วุตฺตาฯ

ฌานปทสฺสาติ **ฌาน**สทฺทสฺสฯ **เตสู**ติ ปญฺจสุฯ **ปญฺจ หิ องฺคานิ ฌานปทสฺส อโตฺถ**ติ อิทํ สํวณฺณิยมานตฺตาเยว อิมํ จิตฺตุปฺปาทํ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ สพฺพสฺมิํ จิตฺตุปฺปาเท ปเญฺจว ฌานงฺคานิฯ **ปทสมูโห** วากฺยํ, **ปทโกฏฺฐาโส วา** ผสฺสปญฺจมกาทิ ธมฺมราสิฯ **วุตฺตํ ปูริต**นฺติ ฉปณฺณาสาทิตาย ปูรณวเสนฯ ผสฺสปจฺจยา เวทนา ‘‘ผุโฏฺฐ เวเทติ, ผุโฏฺฐ สญฺชานาตี’’ติอาทิวจนโต (สํ. นิ. ๔.๙๓) ผโสฺส เวทนาทีนํ ปจฺจโยฯ ยทิปิ ฉนฺทาทโย ยถาวุตฺตราสิกิจฺจาภาวโต เตสุ น วตฺตพฺพา, วิสุํ ราสิอนฺตรภาเวน ปน สรูปโต วตฺตพฺพาติ โจทนํ มนสิกตฺวา **“วุตฺตานมฺปิ”**ติอาทิมาหฯ

ธมฺมุเทฺทสวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กามาวจรกุสลํ

นิเทฺทสวารกถาวณฺณนา

๒. **สเนฺต**ติ สภาวโต วิชฺชมาเนฯ ผสฺสสฺส วิสยวิสยีนํ สนฺนิปตนากาเรน คเหตพฺพตฺตา ผุสนํ วิสเย จิตฺตสฺส สนฺนิปตนํ วุตฺตํฯ ‘‘จินฺตนเฏฺฐน จิตฺตํ, มนนเฏฺฐน มโน’’ติอาทินา จิตฺตาทิสทฺทา จินฺตนาทิพฺยาปารมุเขน อตฺตโน อตฺถํ วิภาเวนฺตีติ อาห **“จิตฺตํ มโนติอาทีสุ วิย กิจฺจวิเสสํ อนเปกฺขิตฺวา”**ติฯ ยถา โลเก วิกตเมว เวกตํ, วิสโย เอว เวสยนฺติ วุจฺจติ, เอวํ มโน เอว มานสนฺติ สทฺทมตฺตวิเสโสฯ **นีลา**ทิ-สทฺทา วิย วตฺถาทีสุ จิเตฺตสุ ปริสุทฺธภาวนิพนฺธนา **ปณฺฑร**สทฺทสฺส ปวตฺตีติ ตสฺส **คุณวิเสสา**เปกฺขตา วุตฺตาฯ ยถา กายิกํ สาตนฺติ เอตฺถ กายปฺปสาทนิสฺสิตนฺติ อโตฺถ, เอวํ **เจตสิกํ สาต**นฺติ เอตฺถ เจโตนิสฺสิตํ สาตนฺติ **นิสฺสยวิเสสา**เปกฺขตา วุตฺตาฯ เอกกฺขณิกา นานากฺขณิกา จ จิตฺตสฺส ฐิติ นาม, ตสฺส อวตฺถาวิเสโสติ **อวตฺถาวิเสสา**เปโกฺข จิตฺตสฺส ฐิตีติ เอวํปกาโร นิเทฺทโสฯ ‘‘น ลุพฺภตี’’ติ วุตฺตสฺส จิตฺตสฺส, ปุคฺคลสฺส วา ปวตฺติอาการภาเวน อลุพฺภนาติ อโลโภ วุโตฺตติ **อญฺญสฺส กิริยาภาววิเสสา**เปโกฺข **อลุพฺภนา**ติ นิเทฺทโสฯ วุตฺตนเยเนว อลุพฺภิตสฺส ภาโว **อลุพฺภิตตฺต**นฺติ อยํ นิเทฺทโส **อญฺญสฺส ภาวภูตตาวิเสสา**เปโกฺข วุโตฺตฯ กตฺตุกรณภาวาทโย สภาวธมฺมานํ

อชฺฌาโรปนวเสเนว สิชฺฌนฺติ , ภาวนิเทฺทโส ปน อชฺฌาโรปนานเปโกฺข, ตโตเยว จ วิเส สนฺตรวินิมุตฺโต วินิวตฺโต วิเสสโต นิชฺชีวภาวคิภาวโต สภาวนิเทฺทโส นาม โหตีติ ผโสฺสติ อิทํ ผุสนเฏฺฐน **“ธมฺมมตฺตทีปนํ สภาวปท”**นฺติ วุตฺตํฯ อารมฺมณํ ผุสนฺตสฺส จิตฺตสฺส ปวตฺติ อากาโร ผุสนพฺยาปาโร โหตีติ **“ผุสนกิริยา ผุสนากาโร”**ติ วุตฺตํฯ สมฺผุสนาติ สํ-สโทฺท ‘‘สมุทโย’’ติอาทีสุ วิย สมาคมตฺถทีปโกติ อาห **“สมาคมผุสนา”**ติฯ ‘‘ผุสามิ เนกฺขมฺม สุข’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๗๒) ปฏิลาโภปิ ผุสนา สมฺผุสนาติ จ วุจฺจตีติ อาห **“น ปฏิลาภสมฺผุสนา”**ติฯ

อปเรน เววจเนนฯ พหุสฺสุตภาวสมฺปาทิกาย ปญฺญาย **ปณฺฑิจฺจ**ปริยาโยฯ สิปฺปาย ตนาทีสุ ทกฺขตาภูตาย **โกสลฺล**ปริยาโย, ยตฺถ กตฺถจิ ติกฺขสุขุมาย **เนปุญฺญ**ปริยาโย, สมฺมา ธเมฺม ปญฺญเปนฺติยา **เวภพฺยา**ปริยาโยติ เอวมาทินา เตสุ เตสุ ปญฺญาวิเสเสสุ เต เต ปริยาย วิเสสา วิเสเสน ปวตฺตาติ เตสํ ปญฺญาวิเสสานํ นานากาเล ลพฺภมานตา วุตฺตา, **อิตเรปิ อนุคตา โหนฺติ** เยภุเยฺยนาติ อธิปฺปาโยฯ **อตฺถนานเตฺตน** ปญฺญาทิอตฺถวิเสเสนฯ **โกโธ กุชฺฌนา กุชฺฌิตตฺต**นฺติ เอวํปการา นิเทฺทสา สภาวาการภาวทีปนวเสน พฺยญฺชนวเสเนว วิภาควจนํฯ ปณฺฑิจฺจนฺติอาทโย ปญฺญาวิเสสนิพนฺธนตฺตา อตฺถวเสน วิภาควจนนฺติ อิมมตฺถมาห **“อถ วา”**ติอาทินาฯ **เอวมากาโร ปนา**ติ ปุริมาการโต วิเสโส อตฺถโต วิภตฺติคมนสฺส การณํ วุตฺตํฯ

ปฏิกฺขิปนํ ปฏิเสธนํ ปฏิเกฺขโป, ตสฺส นานตฺตํ วิเสโส ปฏิเกฺขปนานตฺตํ, สทฺธมฺมครุตาย ปฏิเกฺขโป สทฺธมฺมครุตาปฏิเกฺขโป, เตน สทฺธมฺมครุตาปฏิเกฺขเปน นานตฺตํ **สทฺธมฺมครุตาปฏิเกฺขปนานตฺตํ**ฯ ตํ สทฺธมฺมครุตาปฏิเกฺขปนานตฺตํ ปน โกธครุตาทิเภทภินฺนนฺติ **“โกธครุตาทิวิสิเฏฺฐนา”**ติ วุตฺตํฯ โกธาทีหิ วิสิโฏฺฐ ภิโนฺน สทฺธมฺมครุตาย ปฏิเกฺขโป ปฏิเสธนํ โกธาทิวิสิฏฺฐปฏิเกฺขโปฯ โกธครุตาทิเยว, ตสฺส นานเตฺตน **สทฺธมฺมครุตาปฏิปกฺขนานเตฺตนา**ติ โกธครุตา สทฺธมฺมครุตาย ปฏิปโกฺขฯ มกฺขลาภสกฺการครุตา สทฺธมฺมครุตาย ปฏิปโกฺขติ สทฺธมฺมครุตาย ปฏิปกฺขภาววิเสเสน อสทฺธมฺมครุตา ตพฺภาเวน เอกีภูตาปิ นานตฺตํ คตาฯ ยสฺมา ปน **โกโธ** อตฺถโต โทโสเยวฯ **มโกฺข** โทสปฺปธานา ปรคุณวิทฺธํสนาการปฺปวตฺตา อกุสลา ขนฺธาฯ ตคฺครุตา จ เตสํ สาทรอภิสงฺขรณวเสน ปวตฺตนเมวฯ **ลาภครุตา** จตุนฺนํ ปจฺจยานํ สกฺการครุตา, เตสํเยว สุสงฺขตานํ ลทฺธกามตาฯ ตทุภเยสุ จ อาทรกิริยา ตถาปวตฺตา อิจฺฉาเยว, ตสฺมา ‘‘สทฺธมฺมครุตาปฏิปกฺขนานเตฺตน อสทฺธมฺมา นานตฺตํ คตา’’ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ จตฺตาโร อสทฺธมฺมา อิเจฺจว อุทฺทิฏฺฐาฯ **อสทฺธมฺมครุตา**ติ เอตฺถ จ ปุริมสฺมิํ วิกเปฺป ‘‘น สทฺธมฺมครุตา’’ติ สทฺธมฺมครุตา น โหตีติ อโตฺถฯ ทุติยสฺมิํ สทฺธมฺมครุตาย ปฏิปโกฺขติ สทฺธมฺมครุตา เอว วา ปฏิปโกฺข, ตสฺส นานเตฺตน **สทฺธมฺมครุตาปฏิปกฺขนานเตฺตนา**ติ เอว เมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ โกธมกฺขครุตานญฺหิ สทฺธมฺมวิเสสา ปวตฺติเภทภินฺนา เมตฺตา ปฏิป โกฺขฯ ลาภสกฺการครุตานํ อปฺปิจฺฉตา สโนฺตสาฯ เตน โกธครุตา น สทฺธมฺมครุตาติ โกธครุตา กายจิ สทฺธมฺมครุตาย ปฏิปโกฺขติ อยมโตฺถ วุโตฺต โหติฯ ตถา มกฺขครุตาทีสุปิฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘จตฺตาโร สทฺธมฺมา สทฺธมฺมครุตา น โกธครุตา…เป…. สทฺธมฺมครุตา น สกฺการครุตา’’ติ (อ. นิ. ๔.๔๔) อาคตตนฺติปิ สมตฺถิตา ภวติฯ โลโภ น โหตีติ **อโลโภ** ลุพฺภนา น โหตีติ **อลุพฺภนา**ติ เอวมาทิโก อโลโภติอาทีนํ โลภาทิวิสิโฏฺฐ ปฏิเกฺขโป ‘‘ผโสฺส ผุสนา’’ติอาทิเกหิ วิสทิสภาวโต **“ผสฺสาทีหิ นานตฺต”**นฺติ วุโตฺตฯ **ผสฺสาทีหี**ติ เจตฺถ อลุพฺภนาทโยปิ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โลภาทิปฏิปเกฺขนา**ติ ‘‘โลภปฏิปโกฺข อโลโภ’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ อโลภาโทสาโมหานํ วิธุรตาย ปฏิปกฺขภาเวน จ ลพฺภมาโน อญฺญมญฺญวิสทิโส โลภาทิวิสิฏฺฐปฏิเกฺขปภาเวน โลภาทิปฏิปกฺขภาเวน จ วิญฺญายตี

ติ อาห “**อโลภา...เป.... โยเชตพฺพ**”นฺติฯ พหูหิ ปกาเรหิ ทีเปตพฺพตฺถตา **มหตฺถตาฯ อาทรวเสน** โสตูนํฯ

๓. ยทิปิ เอกสฺมึ ขเณ เอกํเยว อารมฺมณํ โหติ, ฉสุปิ ปน อารมฺมเณสุ อุปฺปตฺติรหตฺตา “**เตหิ วา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ สาตสฺส สุขสฺสฯ **ชาตา**ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ “**การณภาเวน ผสฺสตฺถํ ปวตฺตา**”ติ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เจตสิกสาตสงฺขาตา โสมนสฺสเวทนา สเหว อุปฺปชฺชติ, เอวํ ตทนุรูปผสฺสสหิตา หุตฺวา ปวตฺตา ตชฺชาติ วุตฺตาฯ **สาทยตี**ติ อธิคมาสีสาย อนญฺญนินฺนํ กโรติฯ

๕. **น ตสฺสา ตชฺชตา**ติ ตสฺสา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตสฺสารุปฺปา ‘‘ตสฺส ชาตา’’ติ วา อุภยถาปิ ตชฺชตา น ยุชฺชติฯ ยทิปิ ผโสฺส วิญฺญาณสฺส วิเสสปจฺจโย น โหติ, ตถาปิ โส ตสฺส ปจฺจโย โหติเยวาติ ตสฺส ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชตา วตฺตพฺพาติ โจทนํ สนฺธายาห “**น จ ตเทวา**”ติอาทิฯ **เตหิ อารมฺมเณหิ ชาตา ตชฺชา**ติ อิมินาปิ อเตฺถน ตชฺชา มโนวิญฺญาณธาตุสมฺผสฺสชาติ วตฺตุํ น สกฺกาฯ วิญฺญาณสฺส ปน ตชฺชตาปญฺญตฺติ ลพฺภเตวฯ ตถา หิ ‘‘กึ วา เอเตนา’’ติอาทินา ผสฺสาทีนํ ตถา เทเสตพฺพตํ อาหฯ

๗. จิตฺตสฺส อารมฺมเณ อานยนาการปฺปวโตฺต วิตโกฺก อตฺถโต อารมฺมณํ ตตฺถ อากฑฺฒโนฺต วิย โหตีติ “**อารมฺมณสฺส อากฑฺฒนํ วิตกฺกน**”นฺติ วุตฺตํฯ

๘. อารมฺมณสฺส อนุมชฺชนาการปฺปวโตฺต วิจาโร ตตฺถ ปริพฺภมโนฺต วิย สมนฺตโต จรโนฺต วิย จ โหตีติ “**สมนฺตโต จรณํ วิจรณ**”นฺติ วุตฺตํฯ

๑๑. **ตถา อวฎฺฐานมตฺตภาวโต**ติ ปาณวธาทิสาธนอวฎฺฐานมตฺตภาวโต, น พลวภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

๑๔. เยน ธเมฺมน จิเตฺต อารมฺมณํ อุปติฎฺฐติ โชตติ จ, โส ธโมฺม อุปฎฺฐานํ โชตนนฺติ จ วุโตฺตติ อาห “**อุปฎฺฐานํ โชตนญฺจ สติเยวา**”ติฯ

๑๖. **สณฺหเฎฺฐนา**ติ สุขุมเฎฺฐนฯ

๓๐. **ภาโว**ติ หิริยนํ วทติฯ

๓๓. **น พฺยาปาเทตโพฺพติ อพฺยาปชฺช**-สทฺทสฺส กมฺมตฺถตํ อาหฯ

๔๒-๔๓. ยทิ อนวชฺชธมฺมานํ สีฆสีฆปริวตฺตนสมตฺถตา ลหุตา, สาวชฺชธมฺมานํ กถนฺติ อาห “**อวิชฺชานีวรณาน**”นฺติอาทิฯ **เตสํ ภาโว ครุตา**ติ เอเตน สติปิ สเพฺพสํ อรูปธมฺมานํ สมานขณเตฺต โมหสมฺปยุตฺตานํ สาติสโย ทโนฺธ ปวตฺติอาการโรติ ทเสฺสติฯ โส ปน เตสํ ทนฺธาการโร สนฺตาเน ปากโฎ โหติฯ

๔๔-๔๕. อปฺปฎิฆาโต อวิโลมนํฯ

๔๖-๔๗. **กิลินฺนนฺ**ติ อวสฺสุตํฯ

๕๐-๕๑. **ปโจฺจสกฺกนํ** มายา ยา อจฺจสราติปิ วุจฺจติฯ **อรุมกฺขนํ** วณาเลปนํฯ เวฬุํ เอว ทาตพฺพภาเวน ปริคฺคหิโต **เวฬุทานํ** นามฯ

นิเทฺทสวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โกฏฺฐาสวารกถาวณฺณนา

๕๘-๑๒๐. **เต**ติ ผสฺสปญฺจมกาทโยฯ **สงฺคหคมเนเนวา**ติ สาธารณตาทินา เกนจิ สทิสตาเลเสน, น ผสฺสาทโย วิย วิสุํ ธมฺมภาเวเนวาติ อโตฺถฯ **ตถา อวิปฺปกิณฺณตฺตา**ติ ผสฺสาทโย วิย สรูเปน วิสุํ วิสุํ อวุตฺตตฺตาฯ ยทิปิ ฉนฺทาทโย สงฺคหสุญฺญตวาเรสุปิ สรูเปน น วุตฺตา, ขนฺธายตนธาตุราสีสุ ปน สงฺคหิตาเยวาติ ทเสฺสตุํ **"ยสฺมา ปนา"**ติอาทิมาหฯ **ตํนิเทฺทเส**ติ สงฺขารกฺขนฺธนิเทฺทเสฯ ขนฺธานํ ธาตายตนภาเว พฺยภิจาราภาวโต อขนฺธภาวนิวารเณน อนายตนาธาตุภาวนิวารณมฺปิ ทฏฺฐพฺพํฯ **น เยวาปนกา ฐเปตพฺพา**ติ ขนฺธาทิราสิอโนฺตคธตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อุเทฺทสาทีสุ ปน ''เยวาปนาเตฺวว วุตฺตานํ เตสํ ตถาเยว สงฺคโห ยุโตฺต''ติ อฏฺฐกถายํ ''ฐเปตฺวา เยวาปนเก''ติ วุตฺตํฯ สรูเปน อวุตฺตานมฺปิ จิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนานํ ขนฺธาทิภาโว น วาเรตโพฺพติ น เยวาปนกา ฐเปตพฺพาติ วุตฺตนฺติ อุภเยสมฺปิ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

อาหารปจฺจยสงฺขาเตนาติ อุปตฺถมฺภกปจฺจยสงฺขาเตนฯ โส จ อาหารานํ อุปตฺถมฺภกภาโว ปากโฏติ กตฺวา วุโตฺต, น ชนกตฺตาภาวโตฯ โอชฏฺฐมกรูปสฺส หิ เวทนาทีนญฺจ อาหารณโต เตสํ ชนกตฺตํ ลพฺภตีติฯ ยทิ อุปตฺถมฺภโก อิธ ปจฺจโยติ อธิเปฺปโต, กพฬีการาหารสฺสตาว โหตุ, อิตเรสํ กถนฺติ อาห **"ยถา หี"**ติอาทิ ฯ **สหชาตาทิปจฺจเย**ติ สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเย วทติ, มหาจตุกฺกํ วา, **เอเกนากาเรนา**ติ รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกเตฺตน อุปการกภาวมาหฯ โส เอว จ เนสํ อาหรณกิจฺจํฯ ''สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ''นฺติ วจนโต เจตนาย วิญฺญาณสฺส ปจฺจยภาโว สาติสโยติ อาห **"วิญฺญาณํ วิเสเสนา"**ติฯ

ยถาคตมโคฺคติ วุโตฺต การณผลานํ อเภทูปจาเรนาติ ทฏฺฐพฺพํ, นานากฺขณิโก อฏฺฐงฺคิกมโคฺค อุปนิสฺสโย เอตสฺสาติ **อฏฺฐงฺคิกมคฺคูปนิสฺสโย**ฯ อริยมคฺคสฺส ยถาคตมคฺคปริยาโย วุจฺจมาโน ตสฺส ยา ปุริมกาลภูตา อเภโทปจารสิทฺธา อาคมนาวตฺถา ตโต นาติวิลกฺขณาติ อิมมตฺถํ วิภาเวตีติ อาห **"ปุพฺพภาค...เป.... ทีปิตา"**ติฯ วิญฺญาณสฺส จิตฺตวิจิตฺตตา วิชานนภาววิเสสา เอวาติ อาห **"วิชานนเมว จิตฺตวิจิตฺตตา"**ติฯ **เวทนากฺขนฺธาทีนนฺติ อาทิ**-สเทฺทน ''ทฺวายตนานิ โหนฺตี''ติอาทีสุ วุตฺตมนายตนาทโยปิ สงฺคณฺหาติฯ **ตปฺปฏิเกฺขโป**ติ ตสฺส ชาตินิเทฺทสภาวสฺส ปฏิเกฺขโปฯ **กโต โหตี**ติ เอเตน อาหารินฺทฺริยฌานมคฺคผลเหตุโย ยตฺตกา อิมสฺมึ จิเตฺต ลพฺภนฺติ, เต สเพฺพปิ ''เอโก วิญฺญาณาหาโร โหตี''ติอาทินา อวุตฺตาปิ อตฺถโต วุตฺตาเยวาติ ทเสฺสติฯ เอส นโย อญฺญตฺถาปิฯ

โกฏฺฐาสวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สุญฺญตวาราทิวณฺณนา

๑๒๑-๑๔๕. **ยถาวุเตฺต สมเย**ติ วุตฺตปฺปการสมูเหฯ

๑๔๖. **อุสฺสาหนํ** เปสนํ นิโยชนํฯ

๑๕๖-๑๕๙. **นาติสมาหิตายา**ติ นานาวชฺชนูปจารํ สนฺธาย วทติฯ **เยวาปนเกหิปิ นิพฺพิเสสตํ ทเสฺสติ** กรุณามุทิตานมฺปิ อุปฺปชฺชนโตฯ

กายวจีกิริยา กายวจีปวตฺติ, วิญฺญตฺติ เอว วาฯ **อสมตฺตภาวน**นฺติ ปุพฺพภาคภาวน มาหฯ

กามาวจรกุสลวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปาวจรกุสลํ

จตุกฺกนโย

ปฐมชฺฌานกถาวณฺณนา

๑๖๐. **อุตฺตรปทโลปํ กตฺวา “รูปภโว รูป**”นฺติ วุโตฺต, ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสติ (ม. นิ. ๒.๒๔๘; ๓.๓๑๒; ธ. ส. ๒๔๘; ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙), รูปราโค’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๓๖๓) วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปโยคสมฺปาทิตสฺส รูปชฺฌานสฺส รูปภวาติกฺกมสฺสปิ อุปายภาวโต ยถา รูปูปปตฺติยา เอว มโคฺคติ อยํ นิยโม น ยุชฺชติ, เอวํ ปจฺจยนฺตรวิกลตาทีหิ รูปูปปตฺติยา อนภินิปฺผาทกสฺสปิ อตฺถิภาวโต รูปูปปตฺติยา มโคฺค เอวาติ อยมฺปิ นิยโม น ยุชฺชติฯ เอวญฺจ สติ ยเทว รูปูปปตฺติยา นิปฺผาทกํ, ตเสฺสว สมฺปยุตฺตสฺส รูปาวจรกุสลภาโว, น อนภินิปฺผาทกสฺสาติ อยม โตฺถ อาปโนฺนติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปติ **น สพฺพสฺส กุสลชฺฌานสฺสา**ติอาทินาฯ ตตฺถ สาม ญฺญสโทฺทปิ อธิการวเสน วิเสสนิทฺทิโฏฺฐ โหตีติ **“กุสลชฺฌานสฺส มคฺคภาโว”**ติ วุตฺตํฯ

รูปูปปตฺติชนกสภาโว รูปภววิปจฺจนสภาโวติ ตสฺสปิ วิปากธมฺมภาเว สติปิ สพฺพกุสลา กุสลสาธารณํ วิปากธมฺมภาวสามญฺญํ ‘‘วิปากธมฺมภาโว วิยา’’ติ อุทาหรณภาเวน วุตฺตํฯ สามญฺญมฺปิ หิ วิเสสโต ภินฺนํ กตฺวา โวหรียตีติฯ **สพฺพสมาโน**ติ รูปูปปตฺติยา นิปฺผาทกสฺส ปจฺจยนฺตรวิกลตาทีหิ อนิปฺผาทกสฺส จ สพฺพสฺส ยถาธิคตสฺส ฌานสฺส สาธารโณฯ เอเตน อุตฺตรปทาวธารณสฺส ปริคฺคหิตตํ ทเสฺสติฯ ‘‘อิโต อโญฺญ มโคฺค นาม นตฺถี’’ติ อิมินาปิ ส ชาติยา สาธารโณ อญฺญชาติวินิวตฺติยา อนญฺญสาธารโณ อิมสฺส ฌานสฺส รูปูปปตฺติยา อุ ปายภาโว วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อิตเร เทฺว** สทฺธา หิรี จฯ ยทิ ปฏิปทาย สาเธตพฺพโต ปุคฺคล ปุพฺพงฺคมาย เทสนาย ภาเวเนฺตน สมยววตฺถานํ กตํฯ ปฏิปทารหิเตสุ กถนฺติ อาห **“เกสญฺ จี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **เกสญฺจี**ติ สมถภาวนาย กตาธิการานํฯ เตสญฺหิ มคฺคาธิคมนโต ปุเพฺพ อนธิคตชฺฌานานํ ปฏิสมฺภิทาทโย วิย มคฺคาธิคเมเนว ตานิ สมิชฺฌนฺติฯ

อญฺญานีติ อริยมคฺคสิทฺธิโต อญฺญานิฯ **เตสุปี**ติ อริยมเคฺคน สิทฺธตฺตา ปฏิปทารหิเตสุ ปิฯ นนุ จ อริยมคฺคสิทฺธสฺสปิ อาคมนวเสน ปฏิปทา อุปลพฺภติเยวฯ อิตรถา ‘‘น กามาวจรํ วิย วินา ปฏิปทาย อุปฺปชฺชตี’’ติ , ‘‘พหุตรํ โลกิยชฺฌานมฺปิ น วินา ปฏิปทาย อิชฺฌตี’’ติ จ วจนํ วิ รุเชฺฌยฺยาติ? น, เยภุเยฺยน คหณโต ปุคฺคลวิเสสาเปกฺขตฺตา จฯ อริยมคฺคสมิชฺฌนกญฺหิ ฌานํ กสฺสจิเทว โหติ, ตสฺมา อิตรํ พหุตรํ โลกิยชฺฌานํ ปุถุชฺชนสฺส อริยสฺส จ อกตาธิการสฺส น วินา ปฏิปทาย สิชฺฌตีติ เตสํ วเสน วุตฺตํฯ อริยมคฺคสิทฺธสฺสปิ ฌานสฺส วิปากานํ วิย กุส เลน อริยมเคฺคน สทิสตฺตาภาวโต อตพฺพิปากตฺตา จ น มคฺคาคมนวเสน ปฏิปทา ยุชฺชติ, เอวมสฺส ปฏิปทาวิรโห สิโทฺธฯ เอวญฺจ กตฺวา สุทฺธิกนวกเทสนาปิ สุฏฺฐุ นีตา โหติฯ ตถา จ วกฺขติ โลกุตฺตรกถายํ ‘‘โลกิยชฺฌานมฺปี’’ติอาทิ (ธ. ส. มูลฏี. ๒๗๗)ฯ

วฏฺฏาสยสฺส วิเสสปจฺจยภูตาย ตณฺหาย ตนุกรณวเสน วิวฏฺฏาสยสฺส วฑฺฒนนฺติ อาห **“ตณฺหาสํกิเลสโสธเนน อาสยโปสน”**นฺติฯ อาสยโปสนนฺติ จ ฌานภาวนาย ปจฺจยภูตา

ปุพฺพโยคาทิวเสน สิทฺธา อชฺฌาสยสมฺปทาฯ สา ปน ตณฺหุปตาปวิคเมน โหตีติ อาห **“ตณฺหาสํกิเลสโสธเนนา”**ติฯ

ถินมิทฺธาทีนนฺติ ถินมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉานํฯ **ปหาน**นฺติ ปหายกํฯ

ตํสทิเสสูติ มหคฺคตภาวาทินา ปฐมชฺฌานสมาธิสทิเสสุฯ

ปีติสุขวนฺตํ ฌานํ ปีติสุขนฺติ วุตฺตํ ยถา อริสโสติ ทเสฺสโนฺต **“ปีติสุข…เป…. อกาโร วุโตฺต”**ติ อาหฯ มคฺคสฺสปิ วา นิพฺพานารมฺมณโต ตถลกฺขณูปนิชฺฌานตา โยเชตพฺพาฯ **อสโมฺมสธมฺม**นฺติ อวินาสภาวํฯ

ทุติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๑๖๑-๑๖๒. ทิฏฺฐาทีนวสฺส ตํตํฌานกฺขเณ อนุปฺปชฺชนธมฺมตาปาทนํ วูปสมนํ วิรชฺชนํ ปหานญฺจาติ อิธาธิเปฺปตวิตกฺกาทโยเยว ฌานงฺคภูตา ตถา กรียนฺติ, น ตํสมฺปยุตฺตผสฺสาทโยติ วิตกฺกาทีนํเยว วูปสมาทิวจนํ ญายาคตํฯ ยสฺมา ปน วิตกฺกาทโย วิย ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ เอเตน เอตํ โอฬาริกนฺติ ทิฏฺฐาทีนวา เอว, ตสฺมา อวิเสเสน วิตกฺกาทีนํ ตํสหชาตานญฺจ วูปสมาทิเก วตฺตเพฺพ วิตกฺกวิจาราทีนํเยว วูปสมาทิกํ วุจฺจมานํ ‘‘อธิกวจนมญฺญมตฺถํ โพเธตี’’ติ กิญฺจิ วิเสสํ ทีเปตีติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“เยหิ วิตกฺกวิจาเรหี”**ติอาทิมาหฯ วิสุํ วิสุํ ฐิตานิปิ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนาทีนิ ปเหยฺยงฺคนิเทฺทสตาสามเญฺญน จิเตฺตน สมูหโต คเหตฺวา อวยเวน สมุทาโยปลกฺขณํ กตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เตสํ…เป…. ตํ ทีปกนฺติ วุตฺต”**นฺติ อาหฯ อิทานิ อวยเวน สมุทาโยปลกฺขณํ วินา วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนน ปีติวิราคาทิวจนานํ สวิสเยสมานพฺยาปารตํ ทเสฺสโนฺต **“อถ วา”**ติอาทิมาหฯ

ตสฺมิํ ทสฺสิเตติ ‘‘ยา สทฺธา สทฺทหนา’’ติอาทินา ฌานวิภเงฺค สมฺปสาทเน ทสฺสิเตฯ **สมานาธิกรณนิเทฺทเสเนวา**ติ ตเตฺถว วิภเงฺค อุเทฺทสปทุทฺธาราทีสุ สทฺธาฌานานํ ‘‘สมฺปสาทน’’นฺติ เอกาธิกรณตาวจเนเนวฯ

โอฬาริกงฺคมุเขน **“ตทนุธมฺมตา สตี”**ติ วุตฺตาย ตํตํฌานนิกนฺติยา วิกฺขมฺภนํ วิตกฺกวิจารวูปสมวจนาทีหิ ปกาสิตนฺติ อาห **“ตณฺหาปฺปหานํ เอเตสํ วูปสมน”**นฺติ (วิภ. ๗๙๙)ฯ ยโต วิตกฺกวิจาเรสุ วิรตฺตภาวทีปกํ วิตกฺกวิจารวูปสมวจนนฺติ ตทุภยาภาวทีปนํ ปุน กตนฺติ ทเสฺสตุํ **“เย จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตติยชฺฌานกถาวณฺณนา

๑๖๓. **วีริยํ อุเปกฺขาติ วุตฺตํ** ‘‘ปคฺคหนิคฺคเหสุ พฺยาปารากรเณน อุเปกฺขิยตี’’ติฯ คหเณ มชฺฌตฺตภาเวน สงฺขาเร อุเปกฺขตีติ สงฺขารุเปกฺขา, ตถาปวตฺตา วิปสฺสนา ปญฺญาฯ ตสฺสา ปน วิสยโต ปเภโท ‘‘อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา’’ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๕๗) ยสฺสํ **ปาฬิยํ** วุโตฺต, ตํ ปาฬิเสสํ ทเสฺสโนฺต **“ปฐมชฺฌาน”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปฺปาท**นฺติ ปุริมกมฺมปจฺจยา อิธ อุปฺปตฺติํฯ **ปวตฺต**นฺติ ตถา อุปฺปนฺนสฺส ปวตฺติํฯ **นิมิตฺต**นฺติ สพฺพมฺปิ สงฺขารคตํ นิมิตฺตภาเวน อุปฏฺฐานโตฯ **อายูหน**นฺติ อายติํ ปฏิสนฺธิเหตุภูตํ กมฺมํฯ **ปฏิสนฺธิ**นฺติ อายติํ อุปปตฺติํฯ **คติ**นฺติ ยาย คติยา สา ปฏิสนฺธิ โหติฯ **นิพฺพตฺติ**นฺติ ขนฺธานํ นิพฺพตฺตนํฯ **อุปปตฺติ**นฺติ ‘‘สมาปนฺนสฺส วา อุปปนฺนสฺส วา’’ติ เอวํ วุตฺตํ วิปากปฺปวตฺติํฯ **ชาติ**นฺติ ชราทีนํ ปจฺจยภูตํ ภวปจฺจยา ชาติํฯ **ชรามรณาทโย** ปากฏา เอวฯ เอตฺถ จ อุปฺปาทาทโย ปเญฺจว สงฺขารุเปกฺขา

ญาณสฺส วิสยวเสน วุตฺตา, เสสา เตสํ เววจนวเสนฯ ‘‘นิพฺพตฺติ ชาตี’’ติ อิทญฺหิ ทฺวยํ อุปฺปาทสฺส เจว ปฏิสนฺธิยา จ เววจนํฯ ‘‘คติ อุปฺปตฺติ จา’’ติ อิทํ ทฺวยํ ปวตฺตสฺสฯ ชราทโย นิมิตฺตสฺสาติฯ

ภูตสฺสาติ ขนฺธปญฺจกสฺสฯ **เอเตหี**ติ ฌานจิตฺตสมุฏฺฐิตรูเปหิฯ

จตุกฺกนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจกนยวณฺณนา

๑๖๗. **อาการเภท**นฺติ อาการวิเสสํฯ อเนกาการา หิ ธมฺมา, เต จ นิรวเสสํ ยาถาวโต ภควตา อภิสมฺพุทฺธาฯ ยถาห – ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี’’ติ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ๓.๕)ฯ **ทุติยชฺฌานปกฺขิกํ** น ปฐมชฺฌานปกฺขิกนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตเนวาห **‘‘ปฐมชฺฌานเมว หี’’**ติ อาทิฯ อตฺถโต หิ จตุกฺกปญฺจกนยา อญฺญมญฺญานุปฺปเวสิโนฯ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานํ กิํ สวิจารตาย ปฐมชฺฌานปกฺขิกํ อุทาหุ อวิตกฺกตาย ทุติยชฺฌานปกฺขิกนฺติ สิยา อาสงฺกาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถมิทํ วุตฺตํฯ **กสฺมา**ติอาทินา ตตฺถ การณมาหฯ สุตฺตนฺตเทสนาสุ จ ทุติยชฺฌานเมว ภชนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ จ-สเทฺทน น เกวลํ อิเธว, อถ โข สุตฺตนฺตเทสนาสุปีติ เทสนนฺตเรปิ ยถาวุตฺตชฺฌานสฺส ปฐมชฺฌานปกฺขิกตฺตาภาวํ ทเสฺสติฯ อิทานิ ภชนมฺปิ ทเสฺสตุํ **‘‘วิตกฺกวูปสมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน สุตฺตเนฺตปิ ปญฺจกนยสฺส ลพฺภมานตํ ทเสฺสติฯ

นนุ จ สุตฺตเนฺต จตฺตาริเยว ฌานานิ วิภตฺตานีติ ปญฺจกนโย นตฺถิเยวาติ? น, ‘‘สวิตกฺกสวิจาโร สมาธี’’ติอาทินา สมาธิตฺตยาปเทเสน ปญฺจกนยสฺส ลพฺภมานตฺตาฯ จตุกฺกนยนิสฺสิโต ปน กตฺวา ปญฺจกนโย วิภโตฺตติ ตตฺถาปิ ปญฺจกนโย นิทฺธาเรตโพฺพฯ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมาติ หิ วิตกฺกสฺส วิจารสฺส วิตกฺกวิจารานญฺจ วิตกฺกวิจารานนฺติ สกฺกา วตฺตุํฯ ตถา อวิตกฺกอวิจารานนฺติ จ วินา สห จ วิจาเรน วิตกฺกปฺปหาเนน อวิตกฺกํ สห วินา จ วิตเกฺกน วิจารปฺปหาเนน อวิจารนฺติ อวิตกฺกํ อวิจารํ อวิตกฺกอวิจารญฺจาติ วา ติวิธมฺปิ สกฺกา สงฺคณฺหิตุํฯ

ทุติยนฺติ จ วิตกฺกรหิเต วิตกฺกวิจารทฺวยรหิเต จ ญายาคตา เทสนาฯ ทุติยํ อธิคนฺตพฺพตฺตา วิจารมตฺตรหิเตปิ ทฺวยปฺปหานาธิคตสมานธมฺมตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ปญฺจกนยนิเทฺทเส ทุติเย วูปสโนฺตปิ วิตโกฺก ตํสหายวิจาราวูปสเมน น สมฺมาวูปสโนฺตติ วิตกฺกวิจารทฺวยรหิเต วิย วิจารวูปสเมเนว ตทุปสมํ เสสธมฺมสมานตญฺจ ทเสฺสเนฺตน ‘‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ ตติยํ จตุกฺกนเย ทุติเยน นิพฺพิเสสํ วิภตฺตํฯ ทฺวิธสฺสปิ สหายวิรเหน อญฺญถา จ วิตกฺกปฺปหาเนน อวิตกฺกตฺตํ สมาธิชํ ปีติสุขตฺตญฺจ สมานนฺติ สมานธมฺมตฺตาปิ ทุติยนฺติ นิเทฺทโสฯ วิจารมตฺตมฺปิ หิ วิตกฺกวิจารทฺวยรหิตํ วิย ‘‘ยสฺมิํ สมเย รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ อวิตกฺกวิจารมตฺตํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ อวิตกฺกํ สมาธิชํ ปีติสุขนฺติ วิภตฺตํฯ ปฐมชฺฌาเน วา สหจารีสุ วิตกฺกวิจาเรสุ เอกํ อติกฺกมิตฺวา ทุติยมฺปิ ตตฺรฏฺฐเมว โทสโต ทิสฺวา อุภยมฺปิ สหาติกฺกมนฺตสฺส ปญฺจกนเย ตติยํ วุตฺตํ ตติยํ อธิคนฺตพฺพตฺตาฯ ปฐมโต อนนฺตรภาเวน ปนสฺส ทุติยภาโว จ อุปฺปชฺชติฯ กสฺมา ปเนตฺถ สรูปโต ปญฺจกนโย น วิภโตฺตติ? วิเนยฺยชฺฌาสยโตฯ ยถานุโลมเทสนา หิ สุตฺตนฺตเทสนาติฯ

ปฏิปทาจตุกฺกาทิวณฺณนา

๑๗๖-๑๘๐. **ตทนุรูปตา**ติ ตสฺส ปฐมาทิชฺฌานสฺส อนุรูปสภาวาฯ ยถาลทฺธชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต ทิสฺวา อสฺสาทยมานา นิกนฺติ ตํสมฺปยุตฺตา ขนฺธา วา ตทารกฺขภูตา สติเยว วา ตสฺส ฌานสฺส อนุจฺฉวิกตาย ‘‘ตทนุธมฺมตา สตี’’ติ วุตฺตาติฯ **กทาจี**ติ ยทา ปฐมํ อธิคนฺตฺวา ยถานิสิโนฺนเยว วินา ปโยคนฺตรํ ทุติยาทีนิ อธิคจฺฉติ, อีทิเส กาเลติ อโตฺถฯ

๑๘๖. กุสลชฺฌานสฺส อธิคตตฺตา ‘‘เสกฺขา’’ติ วุตฺตํฯ **น หิ เต อุปฺปาเทนฺติ นามา**ติ อริยมคฺคกฺขเณ รูปาวจรชฺฌานานํ อนุปฺปชฺชมานตํ สนฺธายาหฯ

กสิณกถาวณฺณนา

๒๐๓. **อารุปฺปปาทกตา จ ทสฺสิตา** วินา อภาวโตฯ น หิ เตสํ อารุปฺปปาทกตาย วินา นิโรธปาทกตา อตฺถีติฯ นิมฺมินิตุํ อิจฺฉิตสฺส วตฺถุโน นิมฺมานวเสน ขิปฺปํ นิสนฺติ นิสามนํ อาโลจนํ อธิคโม เอตสฺสาติ ขิปฺปนิสนฺติฯ ตพฺภาโว ‘‘ขิปฺปนิสนฺติภาโว’’ติ อาห **‘‘ขิปฺปทสฺสนํ ขิปฺปาภิญฺญตา**’’ติฯ

กสิณกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อภิภายตนกถาวณฺณนา

๒๐๔. ปฎิภาคนิมิตฺตภูตํ กสิณารมฺมณสงฺขาตํ อายตนํ การณํ เอตสฺสาติ **กสิณายตนํ,** ฌานํฯ อถ วา อารมฺมณสฺส อนวเสสผรณเฎฺฐน กสิณญฺจ ตํ อายตนญฺจ โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฎฺฐานภาวโต มนายตนธมฺมายตนภาวโต จาติ สสมฺปยุตฺตํ ฌานํ **กสิณายตนํ**ฯ เตเนวาห ‘‘สติปิ อภิภายตนานํ กสิณายตนเตฺต’’ติฯ ภาวนาย นิมิตฺตํ ภาวนานิมิตฺตํ, อารมฺมณสฺส ปริตฺตปฺปมาณตา สุวิสุทฺธนีลาทิตา จ, ตเทว นานตฺตํฯ ภาวนา เอว วา ปุพฺพภาคภูตา ภาวนานิมิตฺตํ, ตสฺส นานตฺตํ ภาวนานิมิตฺตนานตฺตํฯ ปุพฺพภาคภาวนา หิ ยถาวุตฺตวิเสเส อารมฺมเณ ปวตฺติอาการวิเสสโต นานาสภาวาติฯ กสิณนิมิตฺตสฺส อภิภวนกภาวนานิมิตฺตนานตฺตํ **กสิณ...เป.... นานตฺตํ,** ตโตติ โยเชตพฺพํฯ

เอตฺถ จ ปุริมานิ จตฺตาริ อภิภายตนานิ ภูตกสิณารมฺมณานิ, ภูตกสิเณสุ จ ยํ สุวณฺณํ ทุพฺพณฺณนฺติ จ น สกฺกา วตฺตุํฯ ตตฺถ ปวตฺติตานิ สพฺพตฺถ วา วณฺณาโภครหิเตน ปวตฺติตานิ ปฐมตติยาภิภายตนานีติ ทุติยจตุตฺถานิ วณฺณกสิณารมฺมณานิฯ ยทิ เอวํ ทุติยจตุเตฺถหิ ปญฺจมาทีนํ โก วิเสโสติ ‘‘ปญฺจมาทีนิ วณฺณโต รมณียตรานิ, น ตถา อิตรานี’’ติ วทนฺติฯ ปุริมานิปิ จตฺตาริ อฎฺฐ กสิณารมฺมณาเนว, ตสฺมา ตํ เนสํ มติมตฺตํ ‘‘อฎฺฐสุ กสิเณสู’’ติ วุตฺตตฺตาฯ วิโมเกฺขสุ จ ปฐมทุติยวิโมกฺขา อฎฺฐ กสิณารมฺมณาฯ ตติโย วณฺณกสิณารมฺมโณฯ ปฐมทุติยาปิ วา วณฺณกสิณารมฺมณา เอว ‘‘พหิทฺธา นีลกสิณาทิรูปานิ ฌานจกฺขุนา ปสฺสตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ อารมฺมณมนุญฺญตาย หิ ตตฺถ อนิคฺคติตภาเวน เตสํ ปวตฺตีติฯ เอวํ สเนฺต ตติยสฺส อิตเรหิ โก วิเสโสติ? สุภาการาโภโคฯ ตติโย เอว หิ สุภนฺติ อาภุชนวเสน ปวตฺตติ, น อิตเรติฯ

ญาณํ อปฺปนาปญฺญาฯ **วิชฺชมาเนปี**ติ **อปิ**-สเทฺทน อวิชฺชมาเนปีติ ทเสฺสติฯ **ปริตฺตปฺปมาณตา อภิภวนสฺส การณํ** อิเมสุ จตูสุ อภิภายตเนสูติ อธิปฺปาโยฯ นนุ จ สพฺพตฺถ **‘‘สุวณฺณทุพฺพณฺณานี**’’ติ วจนโต วณฺณาโภคสหิตานิเยว คหิตานีติ? น คหิตานีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ จา**’’ติอาทิมาหฯ **ตตฺถา**ติ อาคเมสุฯ **ตถา อปฺปมาณานี**ติ วณฺณาโภครหิตานิ จ

สพฺพานิ อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานีติ อโตฺถฯ ยทิ เอวํ กถํ วิสิฏฺฐานํ วณฺณาโภเคน รหิตานํ สหิตานญฺจ เอกชฺฌํ มนสิ กโรติ? น เอกชฺฌํ, วิสุํเยว ปน เตสุ มนสิการโรฯ ยทิ วิสุํ กถเมกนฺติ? ปริตฺตภาวสามญฺญโตฯ ยทิ เอวํ ''สุวณฺณทุพฺพณฺณคฺคหณํ อติริจฺฉตี''ติ, นาติริจฺฉตีติ ทเสฺสโนฺต **''อตฺถิ หิ เอโส ปริยาโย''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยทิทํ วณฺณาโภคชนิตํ วิเสสํ อคฺคเหตฺวา ปริตฺตสามเญฺญน เอกตฺตํ เนตฺวา ''ปริตฺตานิ อภิภุยฺยา''ติ วตฺวา ปุน ตทโนฺตคธธมฺมปฺปเภทํ วิเนยฺยวเสน ทเสฺสตุํ ''ตานิ เจ กทาจิ วณฺณวเสน อาภุชิตานิ โหนฺติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ อภิภุยฺยา''ติ วตฺตพฺพตาย วณฺณาโภครหิตานิ สหิตานิ จ วิสุํ มนสิ กตฺวา อุภยตฺถาปิ วณฺณาโภครหิตปริตฺตาภิภวเน ตํ สหิตปริตฺตาภิภวเน จ ปริตฺตาภิภวนสฺส สามญฺญํ คเหตฺวา เอกนฺติ วจนํ, เอโส ปริยาโย วิชฺชตีติ อยมธิปฺปาโยฯ

เอวํ สุตฺตนฺตาภิธมฺมปาฐวิเสสโต อฏฺฐกถาย วิโรธาภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สุตฺตนฺตาภิธมฺมปาฐานํ อวิโรธํ อธิปฺปายวิภาวเนน ทเสฺสตุํ **''ตตฺถจา''**ติอาทิมาหฯ เอวํ อภิธเมฺม วณฺณาโภครหิตานิ สหิตานิ จ วิสุํ วุตฺตานิฯ สุตฺตเนฺต ปน ''อุภยานิ เอกชฺฌ''นฺติ วุตฺตํ, ตํ กถํ วิญฺญายตีติ อาห **''ตเทต''**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อาคตสฺสา**ติ สุตฺตเนฺต อาคตสฺสฯ ตตฺถ หิ ''อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี''ติ อาคตํฯ **อวจนโต**ติ อภิธเมฺม อวจนโตฯ ยทิปิ วิโมกฺขา วิสุํ เทสิตา, กสิณายตนภาโว วิย ปน อภิภายตนานํ วิโมกฺขกิจฺจตาปิ อตฺถีติ อภิภายตนวิโมกฺขานํ อิธาปิ สงฺกโร ทุนฺนิวาโรติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **''สพฺพวิโมกฺขกิจฺจสาธารณวจนภาวโต''**ติฯ เตน ยถา อภิภายตนเทสนายํ อภิภายตนกิจฺจานิ นิรวเสสโต วุตฺตานิ, เอวํ วิโมกฺขเทสนายํ วิโมกฺขกิจฺจานีติ อิธ เตสํ อสงฺกโรเยวาติ ทเสฺสติฯ

เย จ ยถาวุตฺตํ ววตฺถานํ น สมฺปฏิจฺฉนฺติ, เตหิ สุตฺตนฺตาภิธมฺมปาฐเภเท อญฺญํ การณํ วตฺตพฺพํ สิยาฯ กิเมตฺถ วตฺตพฺพํ, นนุ อฏฺฐกถายํ ''กสฺมา ปน ยถา สุตฺตเนฺต''ติอาทึ วตฺวา ''อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโต''ติ การณํ วุตฺตนฺติฯ น ตํ ตสฺส การณวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **''อชฺฌตฺตรูปาน''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยนฺ**ติ อิธ สุตฺตเนฺต จ ''พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี''ติ (อ. นิ. ๘.๖๕) วุตฺตวจนํ สนฺธายาหฯ พหิทฺธา รูปานิเยว หิ อภิภวนียานีติฯ **อญฺญเหตุก**นฺติ เทสนาวิลาสโต อญฺญํ อภิภวนียเหตุ เอตสฺสาติ อญฺญเหตุกํฯ อชฺฌตฺตอรูปสญฺญิตาย เอว, น สุตฺตเนฺต วิย อชฺฌตฺตรูปสญฺญิตาย จาติ อโตฺถฯ **อวิภูตตฺตา**ติ อิทํ ญาณุตฺตรานํ สห นิมิตฺตุปฺปาทเนน อปฺปนานิพฺพตฺตนํ อารมฺมณสฺส อภิภโว น สุฏฺฐุ วิภูตภาวมนฺตเรน สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ นนุ จ อฏฺฐกถายํ ปาฐทฺวยวิเสสสฺส เทสนาวิลาโส การณภาเวน วุโตฺตติ อาห **''เทสนาวิลาโส จ ยถาวุตฺตววตฺถานวเสน เวทิตโพฺพ''**ติฯ เทสนาวิลาโส หิ นาม วิเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิชฺชมานเสฺสว ปริยายสฺส วิภาวนํ น ยสฺส กสฺสจีติฯ ตตฺถ จ ''ปริยายเทสนตฺตา''ติอาทินา วุตฺตปฺปการววตฺถานํ เทสนาวิลาสนิพนฺธนมาหฯ ตถา เจว หิ ปุรโต เทสนาวิลาโส วิภาวิโตฯ

อภิภายตนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิโมกฺขกถาวณฺณนา

๒๔๘. **ต**นฺติ ''สสนฺตติปริยาปนฺนรูป''นฺติ วุตฺตเกสาทิวณฺณมาหฯ ตํ ปน ยสฺมา ขลมณฺฑลาทิ วิย ปรมฺปราย ฌานสฺส การณํ, ตสฺมา **''ฌานสฺส เหตุภาเวนา''**ติ อาหฯ **เยนา**ติ ยถาวุตฺตรูปวิเสเสนฯ **วิสิเฏฺฐนา**ติ อติสยปฺปเตฺตน ''รูปูปปตฺติยา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖๐ อาทโย; วิภ. ๖๒๕) วิย อุตฺตรปทโลเปน ''รูป''นฺติ วุเตฺตน รูปฌาเนนฯ ''วิสิเฏฺฐนา''ติ อิมินา หิ อติสยรูปยุโตฺต รูปีติ วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ ''ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ปถวีกสิณ''นฺติอาทินา

(ธ. ส. ๔๙๙) **ฌานานเมว กสิณภาเวน ปวตฺตาฯ สุเตฺต อารมฺมณานํ** กสิณภาเวน ปวตฺตา ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๖๐; อ. นิ. ๑๐.๒๕)ฯ

วิโมกฺขกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พฺรหฺมวิหารกถาวณฺณนา

๒๕๑. อญฺญาณสมฺปยุตฺตาปิ วา อุเปกฺขาเวทนา **อญฺญาณุเปกฺขา, อุเปกฺขา**ติ อญฺญาณสมฺปยุตฺตา อุเปกฺขาเวทนา, อญฺญาณุเปกฺขาติปิ เอตาสํเยว นามนฺติ (วิภ. อฏฺฐ. ๙๔๗) หิ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** วกฺขตีติฯ อปฺปฏิภาคนิมิตฺตเตฺตปิ เอกํ กติปเย วา สเตฺต โอทิสฺส ปวตฺตา ปริจฺฉินฺนรูปาทิอุปาทานวิสเย ปวตฺตตฺตา กถมปฺปมาณโคจราติ อาห **‘‘น จ สมฺมุติสจฺจวเสนา’’**ติอาทิฯ เอวมฺปิ ยถา นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกาติ สตฺตวเสน ปวตฺตายปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สงฺขารารมฺมณตา วุจฺจติ อุปาทานวเสน, เอวํ สตฺตวเสน ปวตฺตานมฺปิ เมตฺตาทีนํ สงฺขารารมฺมณตาปิ สิยาติ เจ? น, อปรามสนวเสน ปวตฺตานํ เมตฺตาทีนํ สอุปาทานคฺคหณาสมฺภวโตติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อปรามาสา’’**ติอาทิฯ

พฺรหฺมวิหารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อสุภกถาวณฺณนา

๒๖๓. ‘‘เอกาหมตํ วา ทฺวีหมตํ วา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๙; ม. นิ. ๑.๑๑๒) วุตฺตาสุ นวสุ สิวถิกาสุ วณฺณวเสน ปวตฺตชฺฌานานํ **สิวถิกาวณฺณชฺฌานานํ**ฯ นนุ เจตสฺส วณฺณกสิเณหิ คหณํ ยุตฺตํ, น อสุเภหีติ? น, สิวถิกาวณฺณํ อุปมํ กตฺวา อตฺตโน กาเย ปฏิกูลตฺตํ อมุญฺจิตฺวาว วณฺณวเสน ปวตฺตนโต ฯ เตเนวาห **‘‘ปฏิกูลมนสิการสามเญฺญนา’’**ติฯ อยมโตฺถ **สิวถิกาวณฺณชฺฌานสฺสา**ติ เอตฺถาปิ โยเชตโพฺพติ วิภาเวโนฺต **‘‘ตมฺปิ’’**ติอาทิมาหฯ

อสุภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปาวจรกุสลวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อรูปาวจรกุสลกถาวณฺณนา

๒๖๕. **รูปนิมิตฺต**นฺติ รูปเหตุ รูปาธิกรณํฯ **รูปารูปนิมิเตฺตสู**ติ รูปธเมฺมสุ จ ปถวีกสิณาทินิมิเตฺตสุ จฯ **ตทารมฺมณชฺฌาเนสู**ติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน รูปนิมิตฺตํ ปจฺจามสติ รูปมฺปิ วา รูปธมฺมารมฺมณานมฺปิ รูปาวจรชฺฌานานํ สมฺภวโตฯ **รูปาทีสู**ติ รูปารูปนิมิตฺตทารมฺมณชฺฌาเนสุ รูปปฏิพทฺธธเมฺมสุ จฯ **อนาวชฺชิตุกามตาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อสมาปชฺชิตุกามตาทึ สงฺคณฺหาติฯ

จุติโต อุทฺธํ อุปฺปตฺติรหานํ...เป.... อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนน สมติกฺกโมติ เอเตน สมติกฺกมิตพฺพเตฺตน รูปาวจรกุสลานํ รูปาวจรวิปากกิริเยหิ วิเสสาภาวํ ทเสฺสติ อนธิคตภาวโตฯ เยสญฺหิ รูปสญฺญาทีนํ อรูปภาวนาย สมติกฺกมาทิโก ลพฺภติ, เต ทเสฺสตุํ ‘‘อรูปภาวนาย อภาเว จุติโต อุทฺธํ อุปฺปตฺติรหาน’’นฺติ วุตฺตนฺติฯ **ยา**ติ เอกนฺตรูปนิสฺสิตา อวสิฏฺฐปริตฺตวิปากสญฺญาทโยฯ

อาเนญฺชสนฺตสมาปตฺติสุขานุภวนภววิเสสูปปชฺชนาทโย อารุปฺปสมาปตฺตีนํ อตฺถาติ อาห **“รูปสญฺญา...เป.... น อโตฺถ”**ติฯ

อิธ อุคฺฆาฏิตกสิณวเสน ปริตฺตานนฺตตา โหติ นิปฺปริยายเทสนตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ เอวํ ปริตฺตกสิณุคฺฆาฏิเต กถมากาสานญฺจายตนวจนนฺติ? ตตฺถาปิ อนนฺตผรณสพฺภาวโตฯ เตเนวาห **“อนนฺตผรณตาสพฺภาเว”**ติฯ ยทิ สพฺพตฺถ อนนฺตผรณตา อตฺถิ, อถ กสฺมา ‘‘อนโนฺต อากาโส’’ติ น วุตฺตนฺติ อาห **“สมยววตฺถาปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปฏิปตฺตี**ติ ฌานภาวนาการมาหฯ

๒๖๖. อุคฺฆาฏภาโว **อุคฺฆาฏิมํ**ฯ ยถา ปากิมํฯ

๒๖๘. อากาเส ปวตฺติตวิญฺญาณาติกฺกมโต ตติยาติ ปทุทฺธารํ กตฺวา ยุตฺติโต อาคมโต จ ตทตฺถํ วิภาเวตุํ **“ตทติกฺกมโต หิ”**ติอาทิมาหฯ อารุปฺปสมาปตฺตีนํ อารมฺมณาติกฺกเมน ปตฺตพฺพตฺตา วิเสสโต อารมฺมเณ โทสทสฺสนํ ตเทว อติกฺกมิตพฺพนฺติ อยํ ยุตฺติ, อารมฺมเณ ปน อติกฺกเนฺต ตทารมฺมณํ ฌานมฺปิ อติกฺกนฺตเมว โหติฯ ภาวนาย อารมฺมณสฺส วิคมนํ อปนยนํ วิภาวนาฯ **ปาฬิย**นฺติ วิภเงฺคฯ นนุ จ ปาฬิยํ ‘‘ตเญฺญว วิญฺญาณ’’นฺติ อวิเสเสน วุตฺตํ ‘‘น อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณ’’นฺติฯ ‘‘น ตเญฺญววิญฺญาณนฺติ วิเสสวจเนน อยมโตฺถ สิโทฺธ’’ติ ทเสฺสโนฺต **“วิญฺญาณญฺจายตน”**นฺติอาทิมาหฯ

อรูปาวจรกุสลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เตภูมกกุสลวณฺณนา

๒๖๙. **สตฺตหิ มหาวาเรหี**ติ ปฏิจฺจสหชาตปจฺจยนิสฺสยสํสฏฺฐสมฺปยุตฺตปญฺหาวาเรหิ อนุโลมปจฺจนียอนุโลมปจฺจนียปจฺจนียานุโลมาทินยา **อนุโลมาทินยา**ฯ ภารทฺวาชโคตมาทโย อฏฺฐจตฺตาลีส โลเก โคตฺตานิ มูลภูตานิ, ตถา กฎฺฐกลาปาทโย อฏฺฐจตฺตาลีเสว จรณานีติ อาห **“อฏฺฐจตฺตาลีส”**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **เตส**นฺติ ภพฺพาภพฺพานํฯ ทฺวารสีเสน ทฺวารวนฺตานิ คยฺหนฺตีติ อธิปฺปาเยนาห **“ตํตํทฺวารานิ วา กายาทีนี”**ติฯ อจิตฺตีกาเรน วา กตํ **หีนํ,** อชฺฌุเปกฺขเนน กตํ **มชฺฌิมํ,** สกฺกจฺจกตํ **ปณีตํ**ฯ อามิสกิญฺชกฺขาทิเหตุ วา กตํ **หีนํ,** ปุญฺญผลกามตาย กตํ **มชฺฌิมํ,** กตฺตพฺพมิเจฺจว อริยภาเว ฐิเตน กตํ **ปณีตํ**ฯ ภวสมฺปตฺติโลเภน วา ปวตฺติตํ **หีนํ,** อโลภชฺฌาสเยน ปวตฺติตํ **มชฺฌิมํ,** ปรหิตาย ปวตฺติตํ **ปณีตํ**ฯ ปริตฺตกตํ วา **หีนํ,** มตฺตโส กตํ **มชฺฌิมํ,** อธิมตฺตโส กตํ **ปณีตํ**ฯ มหคฺคเตสุ ปน ปฏิลทฺธมตฺตํ **หีนํ,** นาติสุภาวิตํ **มชฺฌิมํ,** สุภาวิตํ วสิปฺปตฺตํ **ปณีตํ**ฯ อิเมสุปิ เอเกกสฺส หีนาทิกสฺส อายูหนนานตฺตาทิวเสน หีนาทิเภโท ลพฺภติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วเสนา**ติ โย จิตฺตปฺปภาวิโต จิตฺตสมฺปยุตฺตานํ จิตฺตาธิปเตยฺยภาโว, โส ตํนิมิเตฺต จิเตฺต อุปจริโตติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถฯ

เตภูมกกุสลวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โลกุตฺตรกุสลวณฺณนา

๒๗๗. ‘‘เกนเฏฺฐน โลกุตฺตร’’นฺติอาทิ ปฏิสมฺภิทาวจนํ (ปฏิ. ม. ๒.๔๓) อฏฺฐกถายอาภตํ, ตสฺมา ตตฺถ ‘‘ติวิโธปิ อนุตฺตรธโมฺม โลกํ ตรตี’’ติอาทินา สงฺคหิโตติ ตํ ตีหิ ปเทหิ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **“โลกํ ตรตีติ เอเตนา”**ติอาทิมาหฯ เอเกกสฺมึ โยเชตโพฺพ โลกสฺส อนฺต

คมนาทิตาย มคฺคาทีสุปิ ลพฺภมานตฺตาฯ มเคฺคเยว วา ติวิโธปิ อโตฺถ โยเชตโพฺพติ สมฺพ โนฺธฯ **อนติวตฺตนาทีติ อาทิ**-สเทฺทน อินฺทฺริยานํ เอกรสตา ตทุปควีริยวาหนํ อาเสวนาติ อิเม ตโย ภาวนาวิเสเส สงฺคณฺหาติฯ ยสฺมา เจเต ภาวนาวิเสสา สํกิเลสโวทาเนสุ วฎฺฎวิว เฎฺฎสุ จ ตํตํอาทีนวานิสํสทสฺสนภูตาย ปุพฺพภาคปญฺญาย สมฺปาทิเตน ญาณวิเสเสน นิปฺผชฺ ชนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ "**อญฺญมญฺญํ...เป.... วเฑฺฒตี**"ติฯ

นิสฺสโย โหตีติ รุโกฺข วิย สาขาย อาธารภาเวน โวหรียตีติ อโตฺถฯ ผลญาณผลงฺคานํ นิสฺสยวจนํ นิสฺสยปจฺจยตฺตาฯ ตโตเยว นิสฺสยภาวโต ปติฎฺฐาภาวโตฯ อริยผลสนฺนิสฺสเยน หิ อริยา กตกิจฺจา สุฎฺฐุ นิพฺพินฺนสพฺพภวาปิ จิรตรํ โลเก ปรหิตาย ติฎฺฐนฺติฯ กิเลสานํ โอธิโส ปชหนกาปิ อริยมคฺคา อวิเสเสน สพฺพากุสลานํ สพฺพกุสลปฎิปกฺขตาย อญฺญมคฺคปฺปหาต เพฺพสุปิ เกนจิ ปหานาการเรน ปวตฺตนฺตีติ ตํ ปหานาการํ ทเสฺสโนฺต "**อิตเรสํ วิชฺชุโตภา เสน วิย ตมสฺสา**"ติ อาหฯ เยน **ปาฬิยํ** เหฎฺฐิมมคฺคญาณานํ วิชฺชูปมตา ทสฺสิตาฯ ยทิ เอวํ อุปริมคฺควชฺฌา กิเลสา อิตเรติ อิธาธิเปฺปตาฯ น เตสํ สมุเจฺฉทวจนํ ยุตฺตํฯ น หิ ภาวนาย ป หาตเพฺพ ทสฺสนมโคฺค สมุจฺฉินฺทิตุํ สโกฺกติฯ ตถา จ สติ ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เอว เต สิยุํฯ อถ ตทงฺคปฺปหานํ อธิเปฺปตํ, เยน "วิชฺชุโตภาเสน วิย ตมสฺสา"ติ วุตฺตํ, ตํ ปุพฺพภาควิปสฺ สนาย เอว สิทฺธํ น จ ยุตฺตํ โลกุตฺตรมโคฺค ตทงฺควเสน กิเลเส ปชหตีติฯ วิกฺขมฺภเนปิ เอเสว นโย, อนุโลมญาเณเนว ตสฺส สาติสยํ สาธิตตฺตาฯ อถ ปน ปฐมมคฺควชฺฌา เอว กิเลสา อิตเร ติ อธิเปฺปตา, เอวํ สเนฺต เตสํ อิตรภาโวว น สิยา, น จ อนปายคมนียา นาม กิเลสา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา อตฺถิ, นาปิ ปฐมมคฺควชฺฌา กิเลสา เตน วิชฺชุโตภาเสน วิย ตโม สมุจฺฉินฺทิตพฺ พาติ วตฺตุํ ยุตฺตนฺติ อุปปริกฺขิตโพฺพยํ "อิตเรสํ...เป.... สมุเจฺฉโท"ติฯ โลกิยชฺฌานมฺปิ **น วินา ปฎิปทาย อิชฺฌตี**ติ อิทํ อธิปฺปายวเสน เนตพฺพํ เนยฺยตฺถตฺตาติ ตํ อธิปฺปายํ วิภาเว โนฺต "**อกตาธิการสฺสา**"ติ อาหฯ เตน ยถาวุตฺตวจนสฺส จ สปฺปเทสตํ ทเสฺสติฯ นนุ จ กตาธิการสฺส อริยสฺส มเคฺคน สมิชฺฌมานมฺปิ ฌานํ มคฺคปฎิปทาวเสน ปฎิปทาสหิตเมวาติฯ น วินา ปฎิปทาย อิชฺฌตีติ สกฺกา วตฺตุํ, เตเนตํ วจนํ นิปฺปเทสเมวาติ อนุโยคํ สนฺธายาห "**กตาธิการสฺส ปนา**"ติอาทิฯ อิทานิ ตสฺส วจนสฺส อธิปฺปายวเสน คเหตพฺพตฺถตา ปาฬิ โตปิ วิญฺญายตีติ ทเสฺสโนฺต อาห "**ยถาวุตฺต...เป.... กตา**"ติฯ

"โย โกจีติ อวิเสสวจน"นฺติ ตสฺส อปวาทํ ทเสฺสโนฺต "**สกึ ทฺวิกฺขตฺตุ**"นฺติ อาทิมาหฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวา คหณํ ปริชานนํฯ **นามรูปววตฺถาปนาทีน**นฺติ นามรูปววตฺถาปนปจฺจยปริคฺคห ลกฺขณปฎิเวธนิกนฺติปริยาทานานํ ฯ **กิจฺจสิทฺธิโต**ติ นามรูปววตฺถาปนาทีนํ เกสญฺจิ สเพฺพ สมฺปิ วา กิจฺจสิทฺธิโตฯ เอส นโย ทุติยวาราทีสุปิ ยถาสมฺภวํฯ **สุขสิทฺธิยมฺปี**ติ นามรูปววตฺถา ปนาทีนํ กิจฺจสิทฺธิ มคฺคปาตุภาวทนฺธภาวสฺส การณภาเว อเนกนฺติกาฯ วิปสฺสนาสหคตินฺทฺริ ยานํ ปน มนฺทตา ตสฺส เอกนฺตการณนฺติ ทเสฺสติฯ

เอตทนฺตตฺตา ปฎิปทายาติ เอเตน นิปฺปริยายโต ปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิสงฺขา ตาย วิปสฺสนาปญฺญาย จิราจิรปฺปวตฺติวเสน มคฺคสฺส ขิปฺปทนฺธาภิญฺญตา วุตฺตาติ ทเสฺสติฯ **ปุริมาน**นฺติ ปุริมวารานํ, ลกฺขณปฎิเวธาทีนํเยว วาฯ เหฎฺฐิมโกฎิยา ติกฺขตฺตุํ กิเลสวิกฺขมฺภเน สติ ทุกฺขาปฎิปทาภาโว, น ตโต เหฎฺฐาติ นิจฺฉิตตฺตา อาห "**ติกฺขตฺตุํ วิกฺขมฺภนวารตาว เสนา**"ติฯ **ตสฺส สุขาปฎิปทา เวทิตพฺพา** อุกฺกํสวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

ยสฺมึ ปุคฺคเล วิสํวาทนเภทนานิฎฺฐานตฺถนิโยชนานํ ปวตฺติ, ตตฺถ สิเนหวิรเหเนว เตสํ ปวตฺติ, โส จ ปุคฺคโล อสงฺคหิโต โหตีติ มุสาวาทาทีนํ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย ลูขตา จ อปริคฺ

คหตา จ วุตฺตาฯ ตปฺปฏิปกฺขวิรุทฺธสภาวตฺตา สมฺมาวาจาย สินิทฺธภาวตา ปริคฺคาหกสภาวตา ฯ สทฺธาวิเสสโยคโต วา ตสฺสา สินิทฺธภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ **สมุฏฺฐาเปตี**ติ ปวเตฺตติฯ ชีวมาโน วา สโตฺต, **สมฺปยุตฺตธมฺมา วา โวทายนฺ**ติ เอเตน สยํ วา โวทายตีติ โวทานํฯ

๒๘๕. ตณฺหาทิฏฺฐีหิ **ปติฏฺฐานํ**ฯ อวเสสกิเลสาภิสงฺขาเรหิ **อายูหนา**ฯ สสฺสตทิฏฺฐิยา **ปติฏฺฐานํ**ฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิยา **อายูหนา**ฯ ลีนวเสน **ปติฏฺฐานํ**ฯ อุทฺธจฺจวเสน **อายูหนา**ฯ กาม สุขานุโยควเสน **ปติฏฺฐานํ**ฯ อตฺตกิลมถานุโยควเสน **อายูหนา**ฯ สพฺพากุสลาภิสงฺขารวเสน **ปติฏฺฐานํ**ฯ สพฺพโลกิยกุสลาภิสงฺขารวเสน **อายูหนา**ติ โอฆตรณสุตฺตวณฺณนายํ วุเตฺตสุ ปการนฺตเรสุ อิธ อวุตฺตานํ วเสนปิ ปติฏฺฐานายูหนา เวทิตพฺพาฯ

อถ วา กิเลสคฺคหเณน ตณฺหาสสฺสตทิฏฺฐิสพฺพากุสลาภิสงฺขารา คหิตา ตํสภาคตาย ต เทกฏฺฐตาย จฯ ตถา อภิสงฺขารคฺคหเณน อวเสสกิเลสอุเจฺฉททิฏฺฐิสพฺพโลกิยกุสลาภิสงฺขา ราฯ ลีนุทฺธจฺจกามสุขตฺตกิลมถานุโยคานํ วิสุํ วุตฺตตฺตา เตหิ น โยเชตพฺพนฺติ กิเลสาภิสงฺขา รวเสน ปติฏฺฐานายูหเน วตฺวา ตณฺหาทิฏฺฐีนํ ตตฺถ วิเสสปจฺจยตํ ทีเปตุํ ตทุภยวเสนปิ โยชนา กตาฯ นยทสฺสนํ วา เอตํ ตตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวมิตเรปิ ปการา โยเชตพฺพาติ ฯ ‘‘จตูหิ, ภิกฺขเว, อเงฺคหิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๔.๑๑๒, ๑๑๔) **องฺค**-สทฺทสฺส การณตฺถตา ทฏฺฐพฺพาฯ

๒๙๙. มุสาวาทาทีนิ ภาสมาโน กโรติ นาม กึ วกฺขมานํ กิริยํ, กา ปน สาติ? มุสาวาทา ทิกิริยาติ วิทิโตวายมโตฺถฯ เอวํ วา เอตฺถ โยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ

๓๐๑. **นิปฺผาทิตปจฺจยานฺ**ติ จีวราทิปจฺจยานํฯ **กุหนวตฺถูนี**ติ ปาปิจฺฉตํ นิสฺสาย ลูขจี วราทิเสวนวเสน ‘‘โย เต วิหาเร วสติ, โส อรหา’’ติอาทินา (ปารา. ๒๒๔) อตฺตานํ อริยคุณ สามนฺตํ กตฺวา ภณนวเสน วิเสสลาภิโน วิย อตฺตโน ปริหรณวเสน จ ปวตฺตา อกุสลจิตฺตุปฺปา ทา ปเรสํ วิมฺหาปนการณานิ กุหนวตฺถูนิฯ

๓๔๓. สติปิ สคุณารมฺมเณหิ มคฺคสฺส อนิมิตฺตนามลาเภ น นิปฺปริยาเยน วิปสฺสนา อนิ มิตฺตนามิกาติ อาคมนโต มโคฺค อนิมิตฺตนามํ น ลภตีติ อาห **‘‘น ปน สคุณารมฺมเณหิ... เป.... สิทฺธํ โหตี’’**ติฯ ยสฺมา ปน อาคมนโต สุญฺญตํ อปฺปณิหิตนฺติ ลทฺธนามสฺส มคฺคสฺส ส คุณโต อารมฺมณโต จ ตํนามาภาโว น กทาจิปิ อตฺถิ, ตสฺมา นามตฺตยปาริปูริเหตุอาคมนโต นามลาโภติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘ปริปุณฺณนามสิทฺธิเหตุตฺตา’’**ติฯ **สเพฺพส**นฺติ สพฺพวิโมกฺขมุ ขาคตานมฺปิ มคฺคานํฯ **นามตฺตยโยโค**ติ สุญฺญตาปณิหิตานิมิตฺตนามโยโคฯ **ววตฺถานํ** อ สงฺกโรฯ

๓๕๐. นิมิตฺตธมฺมา สงฺขารา เตหิ สนิมิตฺตา สวิคฺคหา วิย อุปฏฺฐหนฺตีติ เตสํ อภาวิตภา วนสฺส ภาวิตภาวนสฺส จ อุปฏฺฐหนาการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมูหาที’’**ติอาทิมาหฯ เตน จ ‘‘วิโมเกฺ ขน สทฺธินฺทฺริยํ อธิมตฺตํ โหตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐) วุตฺตํ, น ‘‘ตสฺมึ วิโมเกฺข’’ติ, ตสฺมา **‘‘อนิ มิตฺตวิโมโกฺขติ อนิจฺจานุปสฺสนํ อาหา’’**ติ วุตฺตํฯ อิตรตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อนิมิตฺตสฺส อนิ มิตฺตภาวาภาโว นตฺถีติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ จ อนิจฺจานุปสฺสนาย อนิมิตฺตวิโมกฺขภาโว ปริยาเยน าติ นิปฺปริยายเทสนาย ตสฺสา อนิมิตฺตภาวาภาโว อตฺถิ เอว, เอวญฺจ สติ ‘‘อนิมิตฺตสฺส อนิมิตฺ ตนามทานาภาโว’’ติ จ น น สกฺกา วตฺตุนฺติ อุปมาสํสนฺทนํ สุฏฺฐุตรํ ยุชฺชติ, ตถา อนิมิเตฺตน มคฺคสฺส อนิมิตฺตภาโว น ยุชฺชติเยวฯ เตนาห ‘‘ปรมตฺถโต นามํ ทาตุํ น สโกฺกตี’’ติ? สจฺจเมตํ , ปริยายสิทฺธํเยว ปน อนิจฺจานุปสฺสนาย อนิมิตฺตภาวํ คเหตฺวา มคฺคโสธนวเสนายมนุโยโค

กโต ‘‘อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส อนิมิตฺตภาวาภาโว นตฺถีติวิรุทฺธํ วิย โหตี’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘อนิมิตฺตํ…เป…. ทีปิโต โหตี’’ติ สยเมว วกฺขตีติฯ **สามญฺญ**นฺติ อุปโมปมิตพฺพานํ สมฺพนฺธมาหฯ **น มคฺคาธิปตี**ติ มโคฺค อธิปติ มคฺคาธิปตีติ ฉนฺทจิตฺตานํ อยํ สมญฺญา นตฺถีติ อโตฺถฯ **น จ เตหิ มคฺคสฺสา**ติ ฉนฺทจิเตฺตหิ มโคฺค อธิปติ เอตสฺสาติ มคฺคาธิปตีติ อยํ สมญฺญา มคฺคสฺส นตฺถิฯ กสฺมา? เตสํ ฉนฺทจิตฺตานํ อมคฺคงฺคตฺตาฯ

ฌานสฺส สุญฺญตาทินามกตฺตาติ เอเตน อินฺทฺริยพลาทีนมฺปิ มคฺคสมฺปโยคโต สุญฺญตาทินามกตา ทสฺสิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ สติปิ ปจฺจนีกามสเน น ตสฺส มคฺคสฺส ตํ ปริพฺยตฺตํ ยถา สรสตาติ อาห **‘‘สรสปฺปธาโน’’**ติฯ **ทฺวีหี**ติ สรสปจฺจนีเกหิฯ **อญฺญนิรเปกฺขหี**ติ อาคมนนิรเปกฺขหิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สรสโตว นามลาเภ อววตฺถานาปตฺติ สพฺพสฺส มคฺคสฺส สพฺพนามภาวาปตฺติ โหติ, ตสฺมาฯ **อตฺตาภิ…เป…. มคฺคา**ติ เตน อาคมนโต นามลาภสฺส ปจฺจนีกโต นามลาภภาวํ ทเสฺสติฯ **สรสนฺตเร**ติ อนิมิตฺตภาวาทิเกฯ **ปจฺจนีกสหิเตน สรเสนา**ติ สุญฺญตาปฺปณิหิตภาเวหิ ตทาคมเนหิฯ **นิมิตฺตคฺคหณานิวารณา**ติ สงฺขารนิมิตฺตคฺคาหสฺส อนิเสธนโตฯ สุญฺญตาปฺปณิหิตเสฺสว มคฺคสฺส วุตฺตตฺตา อนิจฺจโต วุฎฺฐหนฺตสฺส มโคฺค อิธ อสงฺคหิโต สิยาติ อาสงฺกิตฺวา อาห **‘‘อนิจฺจานุปสฺสนา’’**ติอาทิฯ สงฺขาเรหิ วุฎฺฐานํ น สิยา, ลกฺขเณหิ เอว วุฎฺฐานํ สิยาติ อธิปฺปาโย, ลกฺขณปฎิเวโธ น สิยา อตทารมฺมณตฺตาติ อโตฺถฯ สงฺขารานญฺหิ หุตฺวา อภาวอุทยพฺพยปฎิปีฬนาวสวตฺตนากาเรสุ อนิจฺจตาทิลกฺขณโวหาโรฯ

อาการวเนฺตสุ คหิเตสุ ตทาการปิ คหิโตเยว โหตีติ อาห **‘‘ลกฺขณานิปิ ปฎิวิทฺธานิ โหนฺติ ตทาการสงฺขารคฺคหณโต’’**ติฯ **ยถาวุตฺตาธิปฺปาเยนา**ติ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติอาทินา ‘‘สงฺขาเรสู’’ติอาทินาว วุตฺตปฺปการาธิปฺปาเยนฯ **วิสุ**นฺติ สงฺขาเรหิ วินิวเฎฺตตฺวาฯ

โลกุตฺตรกุสลํ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

ปญฺจธา อุทฺทิสตี ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ อชฺฌตฺตทุกวเสน รูปทุกวเสน จ ภินฺทิตฺวา อภินฺทิตฺวา จ นิมิตฺตวจเนเนว อุทฺทิสติ ปวตฺตสฺสปิ สงฺขารนิมิตฺตภาวานติวตฺตนโต วุฎฺฐาตพฺพตาสามญฺญโต จฯ เตเนว อุปาทินฺนานุปาทินฺนวเสน ปวตฺตํ ทฺวิธา กตฺวา นิทฺทิสิตฺวาปิ ‘‘อยํ ตาว นิมิเตฺต วินิจฺฉโย’’ติ นิมิตฺตวเสเนว นิคเมติฯ เอตฺถ จ นิมิตฺตํ อชฺฌตฺตพหิทฺธา, ปวตฺตํ ปน อชฺฌตฺตเมวาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **โพชฺฌงฺคาทิวิเสส**นฺติ โพชฺฌงฺคฌานงฺคมคฺคงฺคานํ อสทิสตํฯ อสมาปชฺชิตุกามตาสงฺขาตา วิตกฺกาทิวิราคภาวนา **อสมาปชฺชิตุกามตาวิราคภาวนาฯ อิตรสฺสา**ติ ปาทกชฺฌานาทิกสฺสฯ **อตพฺภาวโต**ติ ยถาวุตฺตวิราคภาวนาภาวสฺส อภาวโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา มคฺคาสนฺนาย วิปสฺสนาย โสมนสฺสสหคตเตฺต มคฺคสฺส ปฐมาทิชฺฌานิกตา จ อุเปกฺขาสหคตเตฺต ปญฺจมชฺฌานิกตา เอว จ ตพฺพเสน จ โพชฺฌงฺคาทีนํ วิเสโสติ เตสํ นิยเม อาสนฺนการณํ ปธานการณญฺจ วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนา, น เอวํ ปาทกชฺฌานาทโยติฯ

อิทานิ อปาทกปฐมชฺฌานปาทกานํ ปกิณฺณกสงฺขารปฐมชฺฌานานิ สมฺมสิตฺวา นิพฺพตฺติตานญฺจ มคฺคานํ เอกเนฺตน ปฐมชฺฌานิกภาวโต วิปสฺสนานิยโมเยเวตฺถ เอกนฺติโก ปธานญฺจาติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **‘‘วิปสฺสนานิยเมเนวา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิตเร**ติ ทุติยชฺฌานิกาทิมคฺคาฯ ปาทกชฺฌานาติกฺกนฺตานํ องฺคานํ อสมาปชฺชิตุกามตาวิราคภาวนาภูตา วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนา อธิฎฺฐานภูเตน ปาทกชฺฌาเนน อาหิตวิเสสา มคฺคสฺส ฌานงฺคาทิวิเส

สนิยามิกา โหตีติ **“ปาทกชฺฌานวิปสฺสนานิยเมหี”**ติ วุตฺตํฯ ยถา จ อธิฏฺฐานภูเตน ปาทกชฺฌาเนน, เอวํ อารมฺมณภูเตน สมฺมสิตชฺฌาเนน อุภยสพฺภาเว อชฺฌาสยวเสน อาหิตวิเสสา วิปสฺสนา นิยเมตีติ อาห **“เอวํ เสสวาเทสุปิ…เป…. โยเชตโพฺพ”**ติฯ

ปาทกชฺฌานสงฺขาเรสูติ ปฐมชฺฌานสงฺขาเรสุฯ ‘‘ปฐมชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐) หิ วุตฺตํฯ **ตํตํวิราคาวิราคภาวนาภาเวนา**ติ วิตกฺกาทีนํ วิรชฺชนาวิรชฺชนภาวนาภาเวนฯ เตน อารมฺมณชฺฌานสฺสปิ วิปสฺสนาย วิเสสาธานํ อุปนิสฺสยตมาหฯ

ปาทกชฺฌานสมฺมสิตชฺฌานานิเยว โพชฺฌงฺคาทิวิเสสานํ อุปนิสฺสโย การณนฺติ **ปาทกชฺฌานสมฺมสิตชฺฌานุปนิสฺสโย** , ตสฺส สพฺภาเวฯ **ตทภาวาภาวโต**ติ ตสฺส อชฺฌาสยสฺส อภาวาภาวโตฯ

จตุตฺถชฺฌานิกสฺส มคฺคสฺส อารุเปฺป อรูปชฺฌานเมว ปาทกํ สิยาติ อาห **“จตุตฺถชฺฌานิกวชฺชาน”**นฺติฯ อริยมคฺคสฺส โอฬาริกงฺคาติกฺกมนูปนิสฺสยา วิปสฺสนาย อธิฏฺฐานารมฺมณภูตา ทุติยชฺฌานาทโยฯ **ปญฺจหิ องฺเคหี**ติ ปญฺจหิ ฌานงฺเคหิฯ ‘‘ตํตํวาเทหิ ปญฺญาปิยมานานิ ปาทกชฺฌานาทีนิ วาทสหจาริตาย ‘วาทา’ติ วุจฺจนฺตี’’ติ อธิปฺปาเยน **“ตโยเปเต วาเท”**ติ อาหฯ วทนฺติ เอเตหีติ วา วาทกรณภูตานิ ปาทกชฺฌานาทีนิ วาทาฯ

วิปากสนฺตานสฺส…เป…. สฺสงฺขตตฺตาติ เอเตน ยสฺมิํ สนฺตาเน กมฺมํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ อุปฺปชฺชมานเมว กิญฺจิ วิเสสาธานํ กโรตีติ ทีเปติฯ ยโต ตสฺมิํเยว สนฺตาเน ตสฺส วิปาโก, นาญฺญตฺถฯ

ปุริมานุโลมํ วิย ตนฺติ ยถา โคตฺรภุฏฺฐาเน อุปฺปนฺนานุโลมโต ปุริมอนุโลมญาณํ ตํ โคตฺรภุฏฺฐาเน อุปฺปนฺนานุโลมํ อนุพนฺธติ, เอวํฯ **ตทปี**ติ โคตฺรภุฏฺฐาเน อุปฺปนฺนานุโลมญาณมฺปิ อญฺญํ อนุโลมญาณเมว อนุพเนฺธยฺย, ตสฺส อนนฺตรํ อุปฺปเชฺชยฺยฯ **สา ภูมี**ติ สา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตา กิเลสานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย ภูมิฯ **เอโก ภโวติ คเหตฺวา วุตฺต**นฺติ เอเตน สตฺต ภเว เทฺว ภเวติ อิทมฺปิ อธิปฺปายวเสน เนตพฺพตฺถํ, น ยถารุตวเสนาติ ทเสฺสติฯ ตตฺถายํ อธิปฺปาโย – เอกวารํ กามาวจรเทเวสุ เอกวารํ มนุเสฺสสูติ เอวมฺปิ มิสฺสิตูปปตฺติวเสน เตสุ เอกิสฺสา เอว อุปฺปตฺติยา อยํ ปริเจฺฉโทฯ ยํ ปน ‘‘น เต ภวํ อฏฺฐมมาทิยนฺตี’’ติ (ขุ. ปา. ๖.๙; สุ. นิ. ๒๓๒) วุตฺตํ, ตมฺปิ กามาวจรภวํเยว สนฺธายาหฯ มหคฺคตภวานํ ปริเจฺฉโท นตฺถีติ วทนฺติฯ ตถา ‘‘ฐเปตฺวา เทฺว ภเว’’ติ เอตฺถาปิ กามาวจรเทวมนุสฺสภวานํ มิสฺสกวเสเนว, ตสฺมา **กามธาตุยํ เย เทฺว ภวา**ติ กามาวจรเทวมนุสฺสวเสน เย เทฺว ภวาติ อโตฺถฯ ปุริมวิกเปฺปสุ ปุคฺคลเภเทน ปฏิปทา ภินฺทิตฺวา กสฺสจิ จลตีติ, กสฺสจิ น จลตีติ กตฺวา ‘‘จลติ เอวา’’ติ อวธารณมนฺตเรน อโตฺถ วุโตฺตฯ ยสฺมา ปน **อฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๓๕๐ โลกุตฺตรกุสลปกิณฺณกกถา) ‘‘ยถา จ ปฏิปทา, เอวํ อธิปติปิ จลติ เอวา’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา สเพฺพสมฺปิ ปฏิปทาสุ อเภเทน คหิตาสุ เอกเนฺตน จลนํ สมฺภวตีติ **“จลติเจฺจว วุตฺตํ, น น จลตี”**ติ ตติยวิกโปฺป จลนาวธารโณ วุโตฺตฯ

โลกุตฺตรกุสลปกิณฺณกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฐมมคฺควีสติมหานยวณฺณนา

๓๕๗. ฌานมคฺคาทิปริยาเยหิ กถิเต โพชฺฌงฺคาติ อธิเปฺปตา, วิเสสโต ปุพฺพภาเค ‘‘ฌานํ ภาเวมิ มคฺคํ ภาเวมี’’ติ ปวตฺตชฺฌาสยา โหนฺตีติ อธิปฺปาเยน **‘‘ยสฺส ปุพฺพภาเค’’**ติ อาทิมาหฯ

๓๕๘. **อุปนิสฺสยวเสนา**ติ ตถา จิตฺตปฺปวตฺติสงฺขาเตน ปุพฺพภาคาภิสงฺขาเรนฯ เตเนวาห **‘‘ยสฺส หี’’**ติอาทิฯ **ตทนุรูปพลา**ติ อธิปติปจฺจยลาเภน สตฺติวิเสสโยคมาหฯ ยทิ ปุพฺพภาคาภิสงฺขารวเสน ฉนฺทาทีนํ อธิปติภาโว, กิมตฺถเมเตเยว เอวํ วุตฺตา, นนุ สทฺธาทีนมฺปิ ปุพฺพภาคาภิสงฺขาโร ลพฺภตีติ อาห **‘‘เสสธมฺมาน’’**นฺติอาทิฯ **อตํสภาวตฺตา**ติ สมฺปยุตฺเตหิ สาติสยมนุวตฺติตพฺพภาวรหิตตฺตาฯ กิญฺจาปิ หิ สทฺธาทโยปิ อินฺทฺริยปจฺจยตาย สมฺปยุตฺเตหิ อนุวตฺตยนฺติ, เอกสฺมึ ปน จิตฺตุปฺปาเท สมธุเรน อเญฺญน วินา สมฺปยุตฺเตหิ อนุวตฺตนียภาโว น เตสํ ยถา ฉนฺทาทีนนฺติ เตเยว อธิปติภาเวน วุตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา อินฺทฺริยสหชาตาธิปติปจฺจยานํ วิเสโส ปริพฺยตฺโต โหติฯ

จตุมคฺคนยสหสฺสวณฺณนา

๓๖๒. **มานสฺส ทิฏฺฐิสทิสา ปวตฺติ**ฯ ตถา หิ โส อธิปติ วิย อญฺญาธิปตินา ทิฏฺฐิยา สหนปฺปวตฺตตีติฯ **เอกเทส…เป…. อุปมา โหติ,** น สพฺพสามเญฺญน, อิตรถา สูริยตฺถงฺคมเน อนฺธการาวตฺถรณํ วิย อคฺคมคฺคติโรธาเน สจฺจปฏิจฺฉาทกตมปฺปวตฺติ อาปชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **อญฺญมญฺญ**นฺติ อเญฺญ อเญฺญฯ ‘‘อานีตํ อิทํ สุตฺต’’นฺติ วิภตฺติ ปริณาเมตพฺพาฯ **ยถาวุตฺตนเยนา**ติ อิมิสฺสา อฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยนฯ **น อุปมาย วุตฺตตฺตา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺต น อุปมาย วุตฺตภาวโตฯ **ยถาวุตฺตนเยนา**ติ วา เอตสฺมึ สุเตฺต วุตฺตปฺปกาเรน นเยน อิมิสฺสา อฏฺฐกถายํ อุปมาย น วุตฺตตฺตาฯ **อวยวา วิย โหนฺติ,** เยน เต เจตสิ นิยุตฺตา, จิตฺตสฺส เอเตติ จ **เจตสิกา**ติอาทินา วุจฺจนฺติ, น ปน ‘‘ผสฺสิกา’’ติอาทินาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กุสลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อกุสลปทํ

ธมฺมุเทฺทสวาโร

ปฐมจิตฺตวณฺณนา

๓๖๕. ขณตฺตยสฺส อกุสเลสุ อสมฺภวโต สมวายกาลเหตุสมูหโตฺถ **สมย**-สโทฺทฯ โลภาภิภูตาย เอว อิฏฺฐารมฺมณสฺมึ อิตรตฺร จ อิฏฺฐาการคฺคหณวเสน โสมนสฺสสหคตภาโวติ เอวมาทึ สนฺธาย **‘‘ยถานุรูป’’**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘กิเลสาตุรตาย อนาโรคฺยเฏฺฐน กิเลสวชฺชสพฺภาวโต สาวชฺชเฏฺฐน อวิชฺชาสมฺภูตตาย อโกสลฺยสมฺภูตเฏฺฐน อกุสล’’นฺติ จ ‘‘สาวชฺชทุกฺขวิปากลกฺขณํ, อนตฺถชนนรสํ, สํกิเลสปจฺจุปฏฺฐานํ, อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐานํ, คารยฺหภาวโต วา สาวชฺชลกฺขณํ, สํกิเลสภาวรสํ, อนิฏฺฐวิปากปจฺจุปฏฺฐานํ, ยถาวุตฺตปทฏฺฐานเมวา’’ติ จ เอวมาทินา วุตฺตนเยน อนุคนฺตพฺพตาย วุตฺตํ **‘‘วุตฺตนยํ อนุคนฺตฺวา’’**ติฯ

คตํ คมนํ ปวตฺตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘คตมตฺตํ คติมตฺตํ คหณมตฺต’’**นฺติฯ ทิฏฺฐิยา หิ คติ ปวตฺติ เอวาติฯ **อาสนฺนการณตฺตา**ติ ปทฏฺฐานตาย, โยนิโสมนสิกาโร วิย หิ กุสลสฺส อโยนิโสมนสิกาโร อกุสลสฺส อจฺจาสนฺนเหตุฯ ตถา หิ สติปิ อสทฺธมฺมสวนาทิการเณ อโยนิโส อนาวชฺชิเต อววตฺถาปิเต จ นตฺถิ อกุสลปฺปวตฺติฯ ตถา จ วกฺขติ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘อโยนิโส อกุ

สล’’นฺติฯ เอเตน เอกนฺตการณตา จ วุตฺตตฺถา โหติฯ ปฏิสงฺขา สีตาทิขมนํ อปฺปมาทวิหาโรติ วุตฺตํ **“อปฺปมชฺชนํ ขมน”**นฺติฯ เตน สติสํวโรติ อิธ ขนฺติสํวโร วุโตฺตติ อธิปฺปาโย อินฺทฺริยสํวรสฺส วุตฺตตฺตาฯ **ปหานสํวโรติ วีริยสํวโร**ฯ โส หิ ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ปชหตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๔; ๖.๕๘) วุโตฺตติฯ

สมฺมาปฏิปตฺติยา ปฏิปกฺขภาเวน คเหตพฺพตากาโร โมโห **สมฺมาปฏิปตฺติปฏิปกฺขภาวคฺคหณาการโร**ฯ เตน หิ นิวุตา น สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติฯ อภิชฺฌาย วิเสสโยโค **กมฺมปถปฺปตฺติ**ฯ

อนุปปริกฺขา โมโหฯ โส เจตฺถ ทิฏฺฐิรหิโต เวทิตโพฺพฯ ทิฏฺฐิสหิตสฺส ปน ทิฏฺฐิยา อนุวิธายกตฺตา ตคฺคหเณเนว คหณนฺติฯ **อวตฺถุสฺมินฺ**ติ อสทฺทหนีเย วตฺถุสฺมึฯ **สานุนโย อธิโมโกฺข**ติ โมหทิฏฺฐีนํ สทฺธาปติรูปตมาหฯ อหิริกาโนตฺตปฺปโมหาทีหิ ปมชฺชนโต **อหิริกาทีหิ** การเณหิฯ **อารกฺขรหิตจิเตฺต**ติ จิตฺตสฺส สติวิรหตํเยว ทเสฺสติฯ อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา หิ สตีติฯ เอเตน ‘‘อสฺสทฺธิยจิเตฺต อนฺธพาลจิเตฺต’’ติ ปททฺวยํ วุตฺตตฺถํ โหติฯ **อุปนาหาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ราคาทโย สงฺคยฺหนฺติฯ ราคาทีนํ ปริยุฏฺฐานาทิสภาวตาย **“อวิเสเสนา”**ติ วุตฺตํ วิเสสสฺส เอกจฺจสฺส อสมฺภวโตฯ **อิธา**ติ, อิมสฺมึ จิเตฺตฯ **นิปฺผาเทตเพฺพ ปโยชเน ภุมฺมํ** ‘‘จมฺมสฺมึ ทีปินํ หนฺตี’’ติ (วชิร. ฎี. ๑๗-๑๘ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) วิย **อารมฺมณํ วา อวูปสโม** ผลูปจาเรน ‘‘เสโมฺห คุโฬ’’ติ วิยฯ

ธมฺมุเทฺทสวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารกถาวณฺณนา

๓๙๐. สภาวปฏิจฺฉาทวเสน ปกติอตฺตาทิอสนฺตคฺคหณสฺส นิสฺสยตฺตา นิมิตฺตตฺตา **อสนฺตํ พุชฺฌติ,** นิจฺจาทิวิสมคฺคหณสฺส สญฺญาทิวิปริเยสสฺส นิสฺสยตฺตา **อสมํ พุชฺฌตี**ติ โมโห วุโตฺต นิมิตฺตสฺส กตฺตุภาเวน อุปจาริตตฺตา, อยญฺจ อโตฺถ ทิฏฺฐิสหิตโมหวเสน ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ **ปกตี**ติ กาปิลานํ ปธานํฯ

ตติยจิตฺตวณฺณนา

๔๐๐. อปณฺณกปทํ วิย อวิรชฺฌนกปทมฺปิ กทาจิ นิยตภาวํ ทีเปยฺยาติ อนิยตตํ ทีเปตุํ **“อุปฺปตฺติอรหงฺคานี”**ติ วุตฺตํ มานสฺส อนิยตตฺตาฯ ยทิ หิ มาโน นิยโต สิยา, กามราคสฺส มานรหิตา ปวตฺติ น สิยา, ตถา ภวราคสฺสฯ เอวํ สติ ปฏฺฐาเน จตุกฺขตฺตุํ กามราเคน โยชนา น สิยา, ติกฺขตฺตุํเยว สิยา, ภวราคมูลิกา จ น สิยา, เอวญฺจ สํโยชนานํ สํโยชเนหิ อฏฺฐวิเธน โยชนา สิยา, น ทสวิธา ทสฺสิตาติ ยถาวุตฺตาหิ โยชนาหิ มานสฺส อนิยตภาโว ปกาสิโตฯ อถ วา มาเนน สทฺธึ ปญฺจ โหนฺติ ยถาวุตฺตานิ อปณฺณกงฺคานิ, กึ ปน โหนฺตีติ อเปกฺขายํ เยวาปนกาติ วิทิโตวายมโตฺถฯ เยวาปนกานญฺหิ ปญฺจภาโว อิธ วิธียติ, น อปณฺณกงฺคานนฺติ โส ยถา โหติ , ตถา โยเชตพฺพํฯ กิเลสทุเก ปฏิจฺจวาราทีสุ ‘‘กิเลสํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กิเลโส ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทีสุ ‘‘โลภํ ปฏิจฺจ โมโห มาโน ถินํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํฯ โลภํ ปฏิจฺจ โมโห มาโน อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํฯ โลภํ ปฏิจฺจ โมโห ถินํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํฯ โลภํ ปฏิจฺจ โมโห อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺป’’นฺติ วิภตฺตตฺตา **“ตถา กิเลสทุเกปี”**ติ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตสสงฺขาริกาสงฺขาริกจิตฺตวเสน หิ อยํ ปาฬิเภโทติฯ

‘‘กามราโค จตุธา เอกโต อุปฺปชฺชติ, ปฏิโฆ ติธา, มาโน เอกธา, ตถา วิจิกิจฺฉา ภวราโคติ อุทฺทิสิตฺวา กามราโค มานสํโยชนอวิชฺชาสํโยชเนหิ เจว อวิชฺชาสํโยชนมตฺตเนว จ สทฺธึ มาโน ภวราคาวิชฺชาสํโยชเนหิ สทฺธึ ภวราโค อวิชฺชาสํโยชเนน สทฺธิ’’นฺติ **อฎฺฐกถากณฺฑวณฺณนายํ** (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๔๘๕) วกฺขมานตฺตา **“อิธ จ วกฺขตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตเตฺถว ‘‘โลโภ ฉธา เอกโต อุปฺปชฺชติ, ปฏิโฆ เทฺวธา, ตถา โมโห’’ติ อุทฺทิสิตฺวา ‘‘โลโภ อสงฺขาริโก ทิฏฺฐิวิปฺปยุโตฺต โมหอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, สสงฺขาริโก โมหถินอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, อสงฺขาริโก เอว โมหมานอุทฺธจฺจอหิริกอโนตฺตเปฺปหิ, สสงฺขาริโก เอว จ โมหมานถินอุทฺธจฺจอหิริกอโนตฺตเปฺปหี’’ติ วกฺขมานตฺตา **“ตถาทสวิธา กิเลสาน”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อห’’นฺติ คหณตาย อวํกตฺวา คหณมฺปิ **“สมฺปคฺคโห”**ติ วุตฺตํฯ

จตุตฺถจิตฺตวณฺณนา

๔๐๒. **อุสฺสาหํ ชเนนฺตา**ติ เอตฺถ จิตฺตปโยคสงฺขาโต สงฺขาโร เอว อุสฺสาโห, น วีริยุสฺสาโหติฯ

นวมจิตฺตวณฺณนา

๔๑๓. **วิสปฺปนานิฎฺฐรูปสมุฎฺฐานํ** เยน กุปิตสฺส สกลสรีรํ กมฺปติ, กุปิตาการโร ปญฺญายติฯ เอเตน สมฺปตฺติอโตฺถ รโส ทสฺสิโต โหติ, ปวตฺติอาการวเสน วา วิสปฺปนรโสฯ ตถา หิ ยสฺส กุปฺปติ, ตสฺส อมิตฺตสฺส สมฺปตฺติ เยภุเยฺยน ปฏิฆุปฺปตฺติเหตุ โหตีติฯ เอเตน กิจฺจโตฺถ รโส วุโตฺต โหตีติฯ

๔๑๘. **วจนตฺถเมว** วจนปริยายเมวฯ

เอกาทสมจิตฺตวณฺณนา

๔๒๔. **นิจฺฉยาภาวา**ติ อธิโมกฺขาภาวาฯ **อสณฺฐหนโต**ติ สนฺตานวเสน เอกสฺมึ อารมฺมเณ อนวฎฺฐานโตฯ

ทฺวาทสมจิตฺตวณฺณนา

๔๒๙. สหชาตาธิปติ นตฺถิ ‘‘ฉนฺทวโต เจ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, สา มยฺหํ อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติอาทิปฺปวตฺติยา อภาวาฯ **อนุทฺธฎตฺตา ปฏิสิทฺธตา,** ยถาธมฺมสาสเน อวจนมฺปิ อภาวํ ทีเปติฯ

อวจนโตติ **อ**-การสฺส ตทญฺญวจนตํ ทเสฺสติฯ เอเตน จ ทสฺสเนน ปหาตเพฺพสุ อภาววจเนน การณสิทฺธิยา ผลสิทฺธีติ ตตฺถ อภาวสฺส การณเมว ตาว ทเสฺสตุํ **“ปฏิสนฺธิอนากฑฺฒนโต”**ติ วุตฺตํฯ เตน ตํสภาวตา ตสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส วุตฺตา โหติฯ ตโต จ ‘‘พลวํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ, ทุพฺพลํ นากฑฺฒตี’’ติ อิทํ ปฏิสนฺธิทานสภาเวสุฯ ยสฺส ปน ปฏิสนฺธิทานสภาโว เอว นตฺถิ, น ตสฺส พลวภาโว ปฏิสนฺธิอากฑฺฒเน การณนฺติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ อนากฑฺฒนํ สาเธติ ‘‘ยทิ หิ อากเฑฺฒยฺยา’’ติอาทินาฯ ยสฺมา จ นาคตํ, ตสฺมา นากฑฺฒตีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘ยสฺมา ปน ตํ ปฏิสนฺธิทานํ นตฺถิ, ตสฺมา นาคต’’นฺติ วุตฺตตฺตา **“อนากฑฺฒนโต อนาคมนํ สาเธตุ”**นฺติ วุตฺตํฯ

อปายคมนียสฺสาติ อปายํ คเมตีติ อปายคมนียํ, ตํสภาวนฺติ อโตฺถฯ ปฏิสนฺธิ อากฑฺฒเน สติ อุทฺธจฺจสหคตํ เอกเนฺตน อปายคมนียํ สิยาฯ เตน วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๒๙) ''อิตรสฺสาปิ เอเตฺถว ปฏิสนฺธิทานํ ภเวยฺยา''ติฯ น หิ อกุสลปฏิสนฺธิ สุคติยํ สมฺภวตีติฯ ''จตูหิ อปาเยหิ จ วิปฺปมุโตฺต (ขุ. ปา. ๖.๑๑; สุ. นิ. ๒๓๔) อวินิปาตธโมฺม''ติ (ส. นิ. ๒.๔๑; ๕.๙๙๘, ๑๐๐๔) วจนโต อปายคมนียญฺจ ทสฺสเนน ปหาตพฺพํฯ เตนาห ''อปายคมนียสฺส ทสฺสเนน ปหาตพฺพตฺตา''ติฯ น เจตํ ทสฺสเนน ปหาตพฺพํ, น โส ตสฺส อปายคมนีโย ราโค โทโส โมโห ตเทกฏฺฐา จ กิเลสาติ เอเตน สงฺคโหติ สกฺกา วตฺตุํ นิโยคโต ภาวนาย ปหาตพฺพภาเวน วุตฺตตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ ''กตเม ธมฺมา ภาวนาย ปหาตพฺพา, อุทฺธจฺจสหคโต จิตฺตุปฺปาโท''ติ (ธ. ส. ๑๔๐๖)ฯ

''กุสลากุสลํ กมฺมํ วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๗) วุตฺตกมฺมปจฺจยภาโว นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโวฯ โส จ ยทิ อุทฺธจฺจสหคตํ ปฏิสนฺธึ อากเฑฺฒยฺย, ตสฺสาปิ สิยาฯ ตถา จ สติ อุทฺธจฺจสหคตํ ทสฺสเนน ปหาตพฺพํ สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพานํเยว นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺส วุตฺตตฺตาฯ **น เจตํ ทเสฺสเนน ปหาตพฺพ**นฺติ สพฺพํ ปุเพฺพ วิย อาวตฺตติฯ

สหชาตเมว วิภตฺตนฺติ ยถา ทสฺสเนน ปหาตพฺพวิภเงฺค ''ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ ธโมฺม เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพสฺส ธมฺมสฺส กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๒.๘.๘๖) สหชาตํ นานากฺขณิกนฺติ อุทฺทิสิตฺวา ''สหชาตา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย, นานากฺขณิกา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ วิภตฺตํ, เอวํ อวิภชิตฺวา ''ภาวนาย ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๒.๘.๘๙) เอตฺตกเมว วุตฺตํ, น วุตฺตํ ''นานากฺขณิกา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย''ติฯ เตน น ภาวนาย ปหาตพฺพสฺส นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโวติ วิญฺญายติฯ **ปจฺจนีเยปิ** ยถาสมฺภวํ สงฺคาหกปจฺจยานํ วเสน ปจฺจยุทฺธาเร กริยมาเนฯ **อิตรตฺถ จา**ติ ทสฺสเนนปหาตพฺพปเทฯ ตตฺถ หิ ''ทสฺสเนน ปหาตโพฺพ ธโมฺม เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหาตพฺพสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย, สหชาตอุปนิสฺสยปจฺฉาชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๒.๘.๗๑) กมฺมปจฺจโยปิ วุโตฺตติฯ

ตทภาวาติ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยตฺตาภาวาฯ น จ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วินา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนํ อตฺถีติ **''ปฏิสนฺธิอนากฑฺฒนโต ตตฺถ อนาคตา''**ติ วุตฺตํฯ **เอตฺถา**ติ ''ฐเปตฺวา อุทฺธจฺจสหคตํ เสสานิ เอกาทเสว ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒนฺตี''ติ เอตฺถฯ **ปวตฺติวิปากสฺสา**ติ ปวตฺติยํ วิปาโก ปวตฺติเอกเทสตาย ปวตฺติภูโต วา วิปาโก เอตสฺสาติ **ปวตฺติวิปากํ,** กมฺมํ, ตสฺสฯ อถ วา ปวตฺติยํ วิปาโก ปวตฺติวิปาโกฯ อิมสฺมึ ปน อเตฺถ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจโย เอตสฺสาติ นานา...เป.... โย, **ตพฺภาโว...เป.... ตา**ติ เอวํ ปทเจฺฉโท ทฏฺฐโพฺพฯ **น สกฺกา นิวาเรตุํ** นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วินา วิปากสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ

อิทานิ ปวตฺติวิปากานํ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยลาภิตาย อาหจฺจภาสิตตํ ทเสฺสตุํ **''วุตฺตญฺจา''**ติอาทิมาหฯ วิปากทานํ ปฏิสนฺธิวิปากธมฺมตาติ มญฺญมาโน **''ยทิ ภาวนา''**ติ อาทิมาหฯ อิตโร วิปากทานาภาเวปิ สิโทฺธ วิปากธมฺมภาโว ตาทิสานํ อเญฺญสมฺปิ ลพฺภมานตฺตาติ อาห **''อภิญฺญาจิตฺตาทีน''**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน อตฺตโน กาลมติกฺกนฺตํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺชเวทนียญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **วุตฺตํ สิยา**ติ อิทํ สหายปจฺจยลาภโต ปุถุชฺชนสนฺตา

นวุตฺติโน อุทฺธจฺจสหคตสฺส วิปากุปฺปาทนํ, ตทภาวา เสกฺขสนฺตติยํ ตสฺส วิปากานุปฺปาทนญฺจ ยุตฺตํ สิยาติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **“อิทํ ปน ฐานํ สุฏฺฐุ วิจาเรตพฺพ”**นฺติอาทิฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘ปุถุชฺชเนสุ อุปฺปชฺชมานานํ สกภเณฺฑ ฉนฺทราคาทีนํ อุทฺธจฺจสหคตจิตฺตุปฺปาทสฺส จ สํโยชนตฺตยตเทกฏฺฐกิเลสานํ อนุปจฺฉินฺนตาย อปริกฺขีณสหายานํ วิปากุปฺปาทนํ น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุนฺติ อุทฺธจฺจสหคตธมฺมานํ วิปาโก วิภเงฺค วุตฺโต’’ติฯ ตสฺส ตาทิสเสฺสว สติ สหาเย วิปากุปฺปาทนวจนํ, อสติ วิปากานุปฺปาทนวจนํ วิรุชฺฌตีติ จ ปวตฺติวิปากทายิกํ วา อุทฺธจฺจสหคตสฺส มนสิ กตฺวา **“วุตฺตํ สิยา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ปวตฺติวิปากญฺหิ สนฺธาย ‘เตสํ วิปาเก ญาณ’นฺติ **ปฏิสมฺภิทาวิภเงฺค** (วิภ. ๗๒๕-๗๒๖) วุตฺต’’นฺติ เอเก วณฺณยนฺติฯ เอวํ อุทฺธจฺจเจตนาปิ น โหติ, สาปิ วิญฺญาณปจฺจยภาเว อปเนตพฺพาติ อิทมฺปิ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณเมว สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ

อกุสลปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อพฺยากตปทํ

อเหตุกกุสลวิปากวณฺณนา

๔๓๑. **กามาวจร...เป.... อาทิ วุตฺต**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อุปจิตตฺตา’’ติ ปทํ สงฺคยฺหติ ‘‘อสาธารณกมฺมปจฺจยวเสนา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **“อุปจิตตฺตา**ติ ลทฺธาเสวนตฺตา’’ติ เกจิ วทนฺติ , ตํ ปฐมชวนสฺส น ยุชฺชติ อนาเสวนตฺตาฯ ตถา จ สติ ตสฺส วิปากทานเมว น สิยาติ ตโต อญฺญถา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“ยถา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิปากาภิมุข**นฺติ วิปากทานาภิมุขํ กโตกาสํฯ กโตกาสตา จ อนาทิมฺหิ สํสาเร อเนเกสํ กมฺมานํ กตานํ อตฺถิตาย ปรสฺส ปฏิพาหเนน โหตีติ **“อญฺญสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วฑฺฒิตตา** จ สกมฺมสฺส พลทานสมตฺถตาวเสน อตฺตโน การเณหิ อภิสงฺขตตาฯ **อสาธารเณน นามํ อุทฺธฏํ** ‘‘เภรีสโทฺท ยวงฺกุโร’’ติ ยถาฯ **วิญฺญาณาน**นฺติ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํฯ **วิเสสปจฺจยตฺตา**ติ อธิกปจฺจยตฺตาฯ

จกฺขุสนฺนิสฺสิตญฺจ ตํ รูปวิชานนญฺจาติ เอเตน สมานาธิกรณตํ สมาสสฺส ทเสฺสโนฺต ตตฺถ จ **“จกฺขุสนฺนิสฺสิต”**นฺติอาทิปทท฻ยสฺส นีลุปฺปลสทฺทาทีนํ วิย อญฺญมญฺญวิเสสนวิเสสิตพฺพภาวมาหฯ **อญฺญวิญฺญาณ**นฺติ รูปารมฺมณํ มโนวิญฺญาณํฯ รูปํเยวารมฺมณนฺติ ปน อเตฺถ ทิพฺพจกฺขุวิญฺญาณํ ทฏฺฐพฺพํ ตํสทิสานํ ตทุปจารํ กตฺวา ยถา ‘‘สา เอว ติตฺติรี ตานิ เอว โอสธานี’’ติฯ **ฌานปจฺจยตฺตาภาเว น ฌานงฺคตา นตฺถี**ติ ปญฺจวิญฺญาเณสุ อุเปกฺขาทีนํ อุปจริตฌานงฺคตํ สาเธติฯ น หิ ฌานงฺคานํ ฌานปจฺจยตํ วตฺวา เตสํ ฌานปจฺจยภาโว ปฏิกฺขิโตฺตติฯ ยทิ เอวํ ปญฺจวิญฺญาเณสุ อุเปกฺขาทโย ฌานราสิฏฺฐาเน น วตฺตพฺพา สิยุนฺติ อาห **“ฌานปจฺจยตฺตาภาเว”**ติอาทิฯ **อุเปกฺขาทิภาวโต**ติ อุเปกฺขาสุขทุเกฺขกคฺคตาภาวโตฯ **อญฺญฏฺฐานาภาวโต**ติ จิตฺตฏฺฐิติํ เอว สนฺธาย วุตฺตํฯ

๔๓๖. อกุสลํ ภวงฺคนิสฺสเนฺทน **“ปณฺฑร”**นฺติ วุจฺจติ, ภวเงฺค อปณฺฑเร ตํมูลิกา กุโต อกุสลสฺส ปณฺฑรตาติ **“อกุสลสฺส จา”**ติ วุตฺตํฯ **ปณฺฑรตาย การณํ วตฺตพฺพํ,** ยทิ อญฺญการณา ปณฺฑรตา, **สภาโววาย**นฺติ จิตฺตสฺส อกิเลสสภาวตาย วุตฺตํ, น เจตฺถ ผสฺสาทีนมฺปิ ปณฺฑรตาปตฺติฯ ยโต ธมฺมานํ สภาวกิจฺจวิเสสญฺญุนา ภควตา วิญฺญาณํเยว ตถา นิทฺทิฏฺฐนฺติฯ

๔๓๙. อนติกฺกมเนน ภาวนายฯ ปสาทฆฏฺฏนํ วิสยสฺส โยคฺยเทเส อวฏฺฐานนฺติ **"ปสาทํ ฆเฏฺฏตฺวา อาปาถํ คนฺตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ **มหาภูเตสุ ปฏิหญฺญตี**ติ เอตฺถ น สยํ กิญฺจิ ปฏิหญฺญติ, นาปิ เกนจิ ปฏิหญฺญียติ อโผฏฺฐพฺพสภาวตฺตาฯ วิสยวิสยีภูตํ ปน อภิมุขภาว ปฺปตฺติยา วิญฺญาณุปฺปตฺติยา เหตุตาย วิสิฏฺฐภาวปฺปตฺตํ ปฏิหตปฏิฆาตกภาเวน โวหรียติ , ตสฺมา เตสุ สปฺปฏิฆโวหาโรฯ "อุปาทารูปํ ฆเฏฺฏตีติ เอวมาทิ จ อุปจารวเสเนว เวทิตพฺพํฯ มหาภูตารมฺมเณน ปน กายปฺปสาทนิสฺสยภูเตสุ มหาภูเตสุ ฆฏฺฏิยมาเนสุ ปสาโทปิ ฆฏฺฏิโต เอว นาม โหตีติ วตฺวา วีมํสิตพฺพ"นฺติ วทนฺติฯ ยถาธิเปฺปเตน เอกเทสสามเญฺญน อุปมาวจน โต นิสฺสิตนิสฺสยฆฏฺฏนานํ สติปิ ปุพฺพาปรภาเว อุปมเตฺถ อุปมาภาเวน คเหตพฺพภาวํ ทเสฺส โนฺต **"อุภยฆฏฺฏนทสฺสนตฺถ"**นฺติ อาหฯ

๔๕๕. ทสฺสนาทิปฺปวตฺติภาวโตติ มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนํ อทสฺสนาทิตาย สา เอเตสํ เอว วิเสโสฯ **อนญฺญนิสฺสยมโนปุพฺพงฺคมตายา**ติ อญฺญนิสฺสยมโนปุพฺพงฺคมตฺตา ภาวโตฯ **อญฺญนิสฺสยวิญฺญาณสฺส อนนฺตรปจฺจยตฺตาภาเวนา**ติ อิมินา กิริยามโนธาตุ โตปิ วิเสสสฺส วุตฺตตฺตา **"มโนทฺวารนิคฺคมนมุขภาวาภาวโต"**ติ วุตฺตํ, น วุตฺตํ "นิคฺคมน ปเวสมุขภาวาภาวโต"ติฯ ติวิเธนปิ หิ มโนธาตุวิญฺญาณธาตูหิ มโนวิญฺญาณธาตุยา วิเสโส ทสฺสิโตติฯ **ตโต เอว** วิชานนวิเสสวิรหโตเยวฯ ยทิ มโนธาตุ "มโนวิญฺญาณ"นฺติ น วุจฺจติ, ฉวิญฺญาณกายาติ กถํ มโนธาตุยา ตตฺถ สงฺคโห โหตีติ? สงฺคโห เอว ปริยายเทสนตฺตาฯ อตฺถิ หิ เอส ปริยาโย "มนนมตฺตํ วิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณ"นฺติ ยถา "มนนมตฺตา ธาตุ มโน ธาตู"ติฯ อปิจ วตฺถุกิเจฺจหิ มโนวิญฺญาณสภาคตฺตา ตสฺส อุปรมุปฺปาทภาวโต อนฺตาทิภาว โต จ มโนวิญฺญาณกายสงฺคหิตา มโนธาตุ, น เสสวิญฺญาณกายสงฺคหิตา อตํสภาคตฺตา, อิธ ปน นิปฺปริยายกตตฺตา มนโส สมฺภูย วิสิฏฺฐมโนกิจฺจยุตฺตํ มโนวิญฺญาณนฺติ ตทภาวโต "มโน วิญฺญาณนฺติปิ น วุจฺจตี"ติ อิมเมวตฺถํ สาเธตุํ **"น หิ ตํ วิญฺญาณํ มนโต"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน มโนธาตุยา นิปฺปริยายโต มโนวิญฺญาณกิจฺจวิรหํเยว ทเสฺสติฯ **ทสฺสนาทีนํ ปนา**ติอาทินา อญฺญวิญฺญาณวิธุรํ มโนธาตุยา จ สภาวํ ทเสฺสติฯ

ยทิ ชนกสทิสตา นาม มหาวิปาเกสุ วิตกฺกาทีนํ สมฺมาสงฺกปฺปาทิตา, ติเหตุกโต นิพฺพตฺ ตานํ ติเหตุกานํ, ทุเหตุกโต นิพฺพตฺตานํ ทุเหตุกานญฺจ ภวตุ สมฺมาสงฺกปฺปาทิตา, ติเหตุกโต ปน นิพฺพตฺตทุเหตุกานํ กถนฺติ อาห **"ตตฺถ หี"**ติอาทิฯ **ตํโสตปติตตา น สิยา** ตสฺสา อนาน นฺตรตฺตาฯ **ตโต เอว หี**ติอาทินา วุตฺตโสตปติตํ เอวานนฺตเรน วจเนน สมตฺถยติฯ ยทิ วิชฺชมา นานมฺปิ มโนธาตุอาทีสุ วิตกฺกาทีนํ ปญฺจวิญฺญาเณสุ วิย อคณนูปคภาโว, เอวํ สเนฺต ปฏฺฐาเน กถํ เตสํ ฌานปจฺจยตาวจนํฯ "อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส ฌานปจฺจ เยน ปจฺจโย"ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๓๑), "วิปากาพฺยากตานิ กิริยาพฺยากตานิ ฌานงฺคานิ สมฺป ยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๓๑) หิ วุตฺตํฯ ปจฺจนีเยปิ "อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ น ฌานปจฺจยา, ปญฺจวิญฺญาณสหิตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา"ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๙๘) ปญฺจวิญฺญาณ านิ เอว อุทฺธฏานิ, น มโนธาตุอาทีนีติ อาห **"ฌานปจฺจยกิจฺจมตฺตโต"**ติอาทิฯ น เหตฺถ ฌานงฺคานํ พลวทุพฺพลภาโว อธิกโต, อถ โข ฌานปจฺจยภาวมตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๔๖๙. สมานวตฺถุกํ อนนฺตรปจฺจยํ ลภิตฺวาติ ทสฺสนาทิโต มโนธาตุยา จ พลวภาเว การณวจนํฯ **ยถารมฺมณ**นฺติ อารมฺมณานุรูปํฯ ยทิ สมานนิสฺสยตาย มโนธาตุโต พลวตรตฺตํ วิปากมโนวิญฺญาณธาตุยา โสมนสฺสสหคตาย, โวฏฺฐพฺพนํ กถํ มชฺฌตฺตเวทนนฺติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา ตสฺส พลวภาวํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สนฺตติปริณามนพฺยาปารวิเสสา น โสมนสฺสเวทนนุ

ติ ปริหารํ วทโนฺต **“โวฏฺฐพฺพน”**นฺติอาทิมาหฯ **วิปาโก วิย อนุภวนเมว น โหตี**ติ สติ สมตฺถตาย วิปากานํ เอกเนฺตน อารมฺมณรสานุภวนตาย วุตฺตํฯ

อเหตุกกุสลวิปากวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐมหาวิปากจิตฺตวณฺณนา

๔๙๘. วิปากธมฺมานํ กมฺมทฺวารํ วุตฺตํ **ทฺวารกถายํ** ‘‘เตภูมกกุสลากุสโล เอกูนตึสวิโธ มโน’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. มโนกมฺมทฺวารกถา)ฯ **ปโยเคนา**ติ อตฺตนา ปเรหิ วา กเตน อุสฺสาหน ปโยเคนฯ **กุสลากุสลานิ วิย** เยสํ ตํ ตทารมฺมณํ อนุพนฺธภูตํฯ ปฐมปญฺจมจิตฺตานํ อญฺญมญฺญพลวทุพฺพลภาววิจาเรน ทุติยฉฏฺฐาทีนมฺปิ โส วิจาริโต โหตีติ **“เอเตสุ พลวํ ทุพฺพลญฺจ วิจาเรตฺ”**นฺติ วุตฺตํฯ ยถา สาลิอาทีนํ ถทฺธมุทุภูมิวเสน ติณาทีนํ อนีหรณนีหรณ วเสน อุตฺอาทิอวเสสปจฺจยานํ วิปตฺติสมฺปตฺติวเสน จ ผลวิเสสโยโค, เอวํ กมฺมสฺส สุคติทุคฺ คติวเสน อวิสุทฺธวิสุทฺธปโยควเสน อุปฺปตฺติยา วิปตฺติสมฺปตฺติวเสน จ วิสิฏฺฐผลตาย ปริณ มนํ, เอวเมว คิมฺหวสฺสกาลาทีสุ พีชานํ ผลวิเสสโยโค วิย ตํตํกาลวิเสเสน กมฺมสฺส ผลวิเสส โยโค โหตีติ อาห **“กาลวเสน ปริณมตี”**ติฯ **สุกฺกโสณิตปจฺจยาน**นฺติ กมฺมวิเสสปริภาวิต สนฺตานุปฺปนฺนตาย สุกฺกโสณิตานํ อายุวิเสสเหตุภาวมาห สุกฺกโสณิตวเสนปิ วณฺณาทิวิเส สทสฺสนโต, เยน ‘‘ปิตูนํ อาการํ ปุโตฺต อนุวิทหตี’’ติ วุจฺจติฯ **ตํมูลกาน**นฺติ อปฺปายุกสํวตฺตนิ ยกมฺมมูลกานํฯ **อาหาราที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน วิสมูปกฺกมาทโย ปริคฺคณฺหาติฯ

วิปากุทฺธารกถาวณฺณนา

ยโต ติเหตุกาทิกมฺมโตฯ **ยสฺมิญฺจ ฐาเน**ติ ปฏิสนฺธิอาทิฏฺฐาเน, สุคติทุคฺคติยํ วาฯ **ติเหตุกโต ทุเหตุกํ อนิจฺฉโนฺต** ปฏิสนฺธินฺติ อธิปฺปาโยฯ ปวตฺติวิปากํ ปน ติเหตุกโต ทุเหตุ กมฺปิ อิจฺฉติ เอวฯ ตถา หิ วกฺขติ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘ยํ ปุริมาย เหตุกิตฺตนลทฺธิยา น ยุชฺชตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘)ฯ

เย ‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสนา’’ติ, ‘‘เอกปุปฺผํ ยชิตฺวาน, อสีติ กปฺปโกฏิโย (เถร คา. ๙๖)ฯ ทุคฺคตึ นาภิชานามี’’ติ (อป. เถร ๒.๔๖.๖๔) จ เอวมาทิวจนสฺส อธิปฺปายํ อชานนฺ ตา ‘‘กึ นุ โข เอเกนปิ กเมฺมน อเนกา ปฏิสนฺธิ โหตี’’ติ, ‘‘ทิสฺวา กุมารํ สตปุญฺญลกฺขณ’’นฺติ อาทิวจนสฺส (ที. นิ. ๓.๒๐๕) อตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวา ‘‘กินฺนุ โข นานากเมฺมหิ เอกา ปฏิสนฺธิ โหตี’’ติ สํสยปกฺขนฺทา, เตสํ พีชงฺกุโรปมาย ‘‘เอกสฺมา เอกา, อเนกสฺมา จ อเนกา ปฏิสนฺธิ โหตี’’ติ วินิจฺฉิตตฺตา กมฺมปฏิสนฺธิววตฺถานโต สาเกตปเญฺห วิปากุทฺธารกถาย อุสฺสทกิตฺตน คหณสฺส สมฺพนฺธํ อาห **“กมฺมวเสน…เป…. ทเสฺสตุ”**นฺติฯ ปฏิสนฺธิชนกกมฺมวเสน ปฏิสนฺธิ วิปาโก เอว อโลภโลภาทิคุณโทสาติเรกภาวเหตูติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘โส เตน กเมฺมน ทินฺนปฏิสนฺธิวเสน นิพฺพโตฺต ลุโทฺธ โหตี’’ติอาทิฯ เอตฺถ จ โลภวเสน, โทส, โมห , โลภโทส, โลภโมห, โทสโมห, โลภโทสโมหวเสนาติ ตโย เอกกา, ตโย ทฺวิกา, เอโก ติโกติ โลภาทิทสฺสนวเสน อกุสลปเกฺขเยว สตฺต วาราฯ ตถา กุสลปเกฺข อโลภาทิทสฺ สนวเสนาติ จุทฺทส วารา ลพฺภนฺติฯ

ตตฺถ ‘‘อโลภโทสาโมหา, อโลภาโทสโมหา, อโลภโทสาโมหา พลวโนฺต’’ติ อาคเตหิ กุสลปเกฺข ตติยทุติยปฐมวาเรหิ โทสุสฺสทโมหุสฺสทโทสโมหุสฺสทวารา คหิตาฯ ตถา อกุสล ปเกฺข ‘‘โลภาโทสโมหา, โลภโทสาโมหา, โลภาโทสาโมหา พลวโนฺต’’ติ อาคเตหิ ตติย

ทุติยปฐมวาเรหิ อโทสุสฺสทอโมหุสฺสทอโทสาโมหุสฺสทวารา คหิตาเยวาติ อกุสลกุสลป เกฺข ตโย ตโย วาเร อโนฺตคเธ กตฺวา อเฏฺฐว วารา ทสฺสิตาฯ เย ปน อุภเยสํ โวมิสฺสตาวเส เนว โลภาโลภุสฺสทวาราทโย อปเร เอกูนปญฺญาส วารา ทเสฺสตพฺพา, เต อสมฺภวโต เอว น ทสฺสิตาฯ น หิ เอกสฺมิํ สนฺตาเน อนฺตเรน อวตฺถนฺตรํ โลโภ พลวา อโลโภ จาติ ยุชฺชติฯ ปฏิ ปกฺขโตเยว หิ เอเตสํ พลวทุพฺพลภาโว, สหชาตธมฺมโต วาฯ เตสุ โลภสฺส ตาว ปฏิปกฺขโต อโลเภน อนภิภูตตาย พลวภาโว, ตถา โทสโมหานํ อโทสาโมเหหิฯ อโลภาทีนํ ปน โลภาทิ อภิภวนโต สเพฺพสญฺจ สมานชาติยํ สมภิภูย ปวตฺติวเสเนว สหชาตธมฺมโต พลวภาโวฯ เตน วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘โลโภ พลวา, อโลโภ มโนฺท, อโทสาโมหา พลวโนฺต, โทสโมหา มนฺ ทา’’ติฯ โส จ เตสํ มนฺทพลวภาโว ปุริมูปนิสฺสยโต อาสยสฺส ปริภาวิตตาย เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ ปฐมทุติเยหิ, สตฺตมปฐเมหิ วา วาเรหิ ติเหตุกกมฺมโต ปฏิสนฺธิปวตฺติวเสน ติเหตุกวิ ปาโก, อิตเรหิ ติเหตุกทุเหตุกกมฺมโต ยถาสมฺภวํ ปฏิสนฺธิปวตฺติวเสน ทุเหตุกาเหตุกวิปากา ทสฺสิตาติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

อิธาติ วิปากุทฺธารมาติกายํฯ เตน เหตุกิตฺตนํ วิเสเสติฯ **ชจฺจนฺธาทิวิปตฺตินิมิตฺตํ** โมโห, สพฺพากุสลํ วาฯ ยํ ปน วุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **เตน** ปฏิสมฺภิทามคฺควจเนนฯ **คติสมฺปตฺติยา** สติ **ญาณสมฺปยุเตฺต** ปฏิสนฺธิมฺหิ นิปฺผาเทตเพฺพฯ **อญฺญตฺถา**ติ นิกนฺติปฏิสนฺธิกฺขเณสุฯ **กมฺมสริกฺขโก**ติ อิธ สาติสโย สริกฺขภาโว อธิเปฺปโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ อิตรถา ติเหตุกทุเหตุกาปิ อญฺญมญฺญํ สริกฺขาเยวาติ ทสฺสิตเมตนฺติฯ **จกฺขุวิญฺญาณาทีนี**ติ เอตฺถ ปญฺจวิญฺญาณานิ วิย อปุพฺพนิสฺสยปวตฺตินี วิชานนวิเสสรหิตา จ มโนธาตุ อิฏฺฐาทิภาคคฺคหเณ น สมตฺถาติ ‘‘ปากฏาเยวา’’ติ น วุตฺตา, **อาทิ**-สเทฺทน วา สงฺคหิตาฯ **ตทารมฺมณปจฺจยสพฺพชวนวตา**ติ ตทารมฺมณสฺส ปจฺจยภูตสกลชวนปฺปวตฺติสหิเตนฯ ยํ สนฺธาย ‘‘อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนาน’’นฺติ วุตฺตํฯ **อญฺญกาเล**ติ อพุทฺธิปวตฺติกาเลฯ

อนุโลเมติ ธมฺมานุโลเมฯ **อาเสวนปจฺจยา**ติ อาเสวนภูตา ปจฺจยาฯ **น มเคฺค** อมคฺคปจฺจเย ฯ **โสปิ โมฆวาโร ลเพฺภยฺยา**ติ ยทิ โวฏฺฐพฺพนมฺปิ อาเสวนปจฺจโย สิยา, ยถา ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ อาเสวนปจฺจยา น (ปฏฺฐา. ๑.๒.๓) มคฺคปจฺจยา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๒.๑๔) อนุโลมปจฺจนีเย, ปจฺจนียานุโลเม จ ‘‘สุขา…เป.… น มคฺคปจฺจยา อาเสวนปจฺจยา’’ติ จ วุตฺตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตวเสน, เอวํ โวฏฺฐพฺพนวเสน ‘‘อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา’’ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ปาโฐ สิยา, ตถา จ สติ วารทฺวยวเสน คณนายํ ‘‘อาเสวนปจฺจยา น มเคฺค เทฺวฯ น มคฺคปจฺจยา อาเสวเน เทฺว’’ติ จ วตฺตพฺพํ สิยา, น ปน วุตฺตํ, ตสฺมา น ลเพฺภยฺยายํ โมฆวาโรติ อธิปฺปาโยฯ

โวฏฺฐพฺพนมฺปิ ยทิ อาเสวนปจฺจโย สิยา, ทุติยโมฆวาเร อตฺตโน วิย ตติยจตุตฺถวาเรสุปิ สิยา, ตถา สติ อตฺตนาปิ กุสลากุสลานํ สิยาฯ **น หิ…เป.… อวุโตฺต อตฺถิ** ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา’’ติอาทินา อนวเสสโต วุตฺตตฺตาฯ **โวฏฺฐพฺพนสฺส…เป.… อวุโตฺต** ‘‘อพฺยากโต ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อกุสลสฺส…เป.… ปจฺจโย’’ติ วจนาภาวโตฯ น เกวลํ อวุโตฺต, อถ โข **กุสลํ…เป.… ปฏิกฺขิโตฺตวฯ อถาปิ สิยา**ติอาทิ มคฺคโสธนตฺถเมว วุจฺจติฯ สมานเวทนานํ เอว อาเสวนปจฺจยภาวสฺส ทสฺสนโต **‘‘อสมานเวทนานํ วเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ **เอวํ ‘‘อาเสวน ปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติปิ วตฺตพฺพํ สิยา,** สมานเวทนาวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **อภินฺนชาติกสฺส จา**ติ **จ**-สโทฺท อภินฺนเวทนสฺส จาติ สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เวทนาตฺติเกปิ โวฏฺฐพฺพนสฺส อาเสวนปจฺจยตฺตสฺส อภาวาติ โยชนาฯ กุสลตฺติกาทีสุ ยถาทสฺสิต

ปาฬิปฺปเทเสสุปีติ สมฺปิณฺฑนโตฺถ ปิ-สโทฺทฯ **คณนาย** การณภูตาย คณนาย **นิทฺธาริยมานาย** สติ คณนาย วา อพฺภนฺตเรฯ **ทุติโย โมฆวาโร วีสํสิตโพฺพ**ติ อาเสวนปจฺจยตฺตาภาวา ชวนฏฺฐาเน ฐาตุํ น ยุชฺชติฯ น หิ วินา อาเสวนํ ชวนปฺปวตฺติ อตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

อปิเจตฺถ ''ยํ ชวนภาวปฺปตฺตํ, ตํ ฉินฺนมูลกรุกฺขปุปฺผํ วิยา''ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๖๖) วกฺขมานตฺตา อนุปจฺฉินฺนภวมูลานํ ปวตฺตมานสฺส โวฏฺฐพฺพนสฺส กิริยภาโว น สิยา, วุโตฺต จ ''ยสฺมิํ สมเย มโนวิญฺญาณธาตุ อุปฺปนฺนา โหติ กิริยา เนว กุสลา นากุสลา น จ กมฺมวิปากา อุเปกฺขาสหคตา''ติ, ตสฺมา ''ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวาติ ชวนสฺส อุปฺปชฺชนฏฺฐาเน ทฺวิกฺขตฺตุํ ปวตฺติตฺวา, น ชวนภาเวนา''ติ, ''อาเสวนํ ลภิตฺวาติ จ อาเสวนํ วิย อาเสวน''นฺติ วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธ, วิปฺผาริกสฺส ปน สโต ทฺวิกฺขตฺตุํ ปวตฺติเยเวตฺถ อาเสวนสทิสตาฯ วิปฺผาริกตาย หิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตฺตญฺจสฺส วุจฺจติฯ วิปฺผาริกมฺปิ ชวนํ วิย อเนกกฺขตฺตุํ อปฺปวตฺติยา ทุพฺพลตฺตา น นิปฺปริยายโต อาเสวนปจฺจยภาเวน ปวเตฺตยฺยาติ น อิมสฺส ปาเฐ อาเสวนตฺถํ วุตฺตํ, อฏฺฐกถายํ ปน ปริยายโต วุตฺตํ ยถา ''ผลจิเตฺตสุ มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺน''นฺติฯ อยเมตฺถ อตฺตโนมติฯ อยมฺปิ โปราณเกหิ อสํวณฺณิตตฺตา สาธุกํ อุปปริกฺขิตโพฺพฯ

เอวญฺจ กตฺวาติ โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนานํ อนตฺถนฺตรภาวโต **''อาวชฺชนา''อิเจฺจว วุตฺตํ,** โวฏฺฐพฺพนฏฺฐาเนปีติ อธิปฺปาโยฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา โวฏฺฐพฺพนํ อาวชฺชนาเยว อตฺถโต อุเปกฺขาสหคตาเหตุกกิริยมโนวิญฺญาณธาตุภาวโต, ตสฺมาฯ ตํ อาวชฺชนา วิย สติ อุปฺปตฺติยํ กามาวจรกุสลากุสลกิริยชวนานํ เอกนฺตโต อนนฺตรปจฺจยภาเวเนว วเตฺตยฺย, โน อญฺญถาติ อธิปฺปาเยน **''โวฏฺฐพฺพนโต''**ติอาทิมาหฯ **จตุนฺน**นฺติ มุญฺฉามรณาสนฺนเวลาทีสุ มนฺทีภูตเวคตาย จตฺตาริปิ ชวนานิ อุปฺปเชฺชยฺยุนฺติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ **อยเมตสฺส สภาโว**ติ อารมฺมณมุเขนปิ จิตฺตนิยามํเยว ทเสฺสติฯ ยทิปิ **''ชวนาปาริปูริยา...เป.... ยุโตฺต''**ติ วุตฺตํ, **''อาวชฺชนาทีนํ ปจฺจโย ภวิตุํ น สโกฺกตี''**ติ ปน วุตฺตตฺตา จิตฺตปฺปวตฺติวเสน ปฐมโมฆวารโต เอตสฺส น โกจิ วิเสโสฯ เตเนวาห **''อยมฺปิ...เป.... เรตโพฺพ''**ติฯ ปฏิสนฺธิจิเตฺตเยว ปวตฺติยํ ''ภวงฺค''นฺติ วุจฺจมาเน น ตสฺส เหตุวเสน เภโทติ ''สเหตุกํ ภวงฺคํ อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๑๐๒) น สกฺกา วตฺตุํ, วุตฺตญฺจ, ตสฺมา **สเหตุกํ ภวงฺค**นฺติ ตทารมฺมณํ วุตฺตนฺติ วิญฺญายติฯ

สภาวกิเจฺจหิ อตฺตโน ผลสฺส ปจฺจยภาโว, สภาวกิจฺจานํ วา ผลภูตานํ ปจฺจยภาโว **สภาวกิจฺจปจฺจยภาโวฯ อปฺปฏิสิทฺธํ ทฏฺฐพฺพ**นฺติ ''ทุเหตุกโสมนสฺสสหคตอสงฺขาริกชวนาวสาเน เอวา''ติ อิมสฺส อตฺถสฺส อนธิเปฺปตตฺตาฯ ยถา จ อเหตุกทุเหตุกปฏิสนฺธิกานํ ติเหตุกชวนาวสาเน อเหตุกทุเหตุกตทารมฺมณํ อปฺปฏิสิทฺธํ, เอวํ ติเหตุกปฏิสนฺธิกสฺส ติเหตุกชวนานนฺตรํ ทุเหตุกตทารมฺมณํ, ทุเหตุกปฏิสนฺธิกสฺส จ ทุเหตุกานนฺตรํ อเหตุกตทารมฺมณํ อปฺปฏิสิทฺธํ ทฏฺฐพฺพํฯ ''ติเหตุกกมฺมํ ติเหตุกมฺปิ ทุเหตุกมฺปิ อเหตุกมฺปิ วิปากํ เทตี''ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘) หิ วุตฺตํฯ **ปริปุณฺณวิปากสฺสา**ติ อิมินาปิ ติเหตุกชวนโต ยถาวุตฺตตทารมฺมณสฺส อปฺปฏิสิทฺธํเยว สาเธติฯ น หิ ปจฺจยนฺตรสามคฺคิยา อสติ ตทารมฺมณํ สพฺพํ อวิปจฺจนฺตํ กมฺมํ ปริปุณฺณวิปากํ โหตีติฯ **มุขนิทสฺสนมตฺตเมว** ยถาวุตฺตตทารมฺมณปฺปวตฺติยา อวิภาวิตตฺตาฯ ติเหตุกาทิกมฺมสฺส หิ อุกฺกฏฺฐสฺส ติเหตุกกมฺมสฺส โสฬส, อิตรสฺส ทฺวาทส, อุกฺกฏฺฐเสฺสว ทุเหตุกกมฺมสฺส ทฺวาทส, อิตรสฺส อฏฺฐาติ เอวํ โสฬสวิปากจิตฺตาทีนิ โยเชตพฺพานิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปริปุณฺณวิปากสฺส ปฏิสนฺธิชนกกมฺมสฺส วเสน วิปากวิภาวนาย มุขนิทสฺสนมตฺตเมเวตํ, ตสฺมาฯ

เอวญฺจ กตฺวาติ นานากมฺมโต ตทารมฺมณุปฺปตฺติยํ อิโต อญฺญถาปิ สมฺภวโตติ อโตฺถฯ "อุเปกฺขา…เป…. อุปฺปชฺชตี"ติ เอตฺถ เกน กิเจฺจน อุปฺปชฺชตีติ? ตทารมฺมณกิจฺจํ ตาว น โหติ ชวนารมฺมณสฺส อนาลมฺพณโต, นาปิ สนฺตีรณกิจฺจํ ตถา อปฺปวตฺตนโต, ปฏิสนฺธิจุตีสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ปาริเสสโต ภวงฺคกิจฺจนฺติ ยุตฺตํ สิยาฯ น หิ ปฏิสนฺธิภูตํเยว จิตฺตํ "ภวงฺค"นฺติ วุจฺจตีติฯ

ตนฺนินฺนนฺติ อาปาถคตวิสยนินฺนํ อาวชฺชนนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อญฺญสฺส วิย** ปฐมชฺฌานาทิกสฺส วิยฯ เอตสฺสปิ สาวชฺชนตาย ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อตทตฺถา**ติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน นิโรธํ ปจฺจามสติฯ **อุปฺปตฺติยา**ติ อุปฺปตฺติโตฯ **ต**นฺติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํฯ **ตสฺส** นิโรธสฺสฯ **ตถา จ อุปฺปชฺชตี**ติ "อนนฺตรปจฺจโย โหตี"ติ ปทสฺส อตฺถํ วิวรติฯ **ยถาวุตฺตา** วุตฺตปฺปการาฯ **โวทานํ** ทุติยมคฺคาทีนํ ปุเรจาริกญาณํฯ **เอเตส**นฺติ อริยมคฺคจิตฺตมคฺคานนฺตรผลจิตฺตานํฯ **เอตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตวิปากจิตฺตสฺสฯ

อุปนิสฺสยโต ตเสฺสว จกฺขุวิญฺญาณาทิวิปากสฺส ทสฺสนตฺถํ **จกฺขาทีนํ ทสฺสนาทิอตฺถโต** ทสฺสนาทิผลโต, ทสฺสนาทิปฺปโยชนโต วาฯ **ปุริมจิตฺตานิ** อาวชฺชนาทีนิฯ วตฺถนฺตรรหิตเตฺต ทเสฺสตเพฺพ วตฺถนฺตเร วิย อารมฺมณนฺตเรปิ น วตฺตตีติ **"วตฺถารมฺมณนฺตรรหิต"**นฺติ วุตฺตํฯ

ยทิ วิปาเกน กมฺมสริเกฺขเนว ภวิตพฺพํ, เอวํ สติ อิมสฺมึ วาเร อเหตุกวิปากานํ อสมฺภโว เอว สิยา เตสํ อกมฺมสริกฺขกตฺตาติ อิมมตฺถํ มนสิ กตฺวา อาห **"อเหตุกานํ ปนา"**ติฯ **อภินิปาตมตฺต**นฺติ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ กิจฺจมาหฯ เต หิ อาปาถคเตสุ รูปาทีสุ อภินิปาตนมเตฺตเนว วตฺตนฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน สมฺปฏิจฺฉนาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ กุสเลสุ กุสลากุสลกิริเยสุปิ วา วิชฺชมานา สสงฺขาริกาสงฺขาริกตา อญฺญมญฺญํ อสริกฺขตฺตา ปหานาวฏฺฐานโต จ วิรุทฺธา วิยาติ วิปาเกสุ สา ตทนุกูลา สิยา, สา ปน มูลาภาเวน น สุปฺปติฏฺฐิตานํ สวิสยาภินิปตนมตฺตาทิวุตฺตีนํ นตฺถีติ วุตฺตํ **"น สสงฺขาริกวิรุโทฺธ"**ติอาทิฯ **อุภเยนปิ เตสํ นิพฺพตฺตึ อนุชานาติ** ยถา "กฏตฺตารูปาน"นฺติ อธิปฺปาโยฯ "วิปากธมฺมธโมฺม วิปากสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโยฯ วิปากธมฺมธเมฺม ขเนฺธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ, อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ, โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, กุสลากุสเล นิรุเทฺธ"ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๓.๙๓) วิปากตฺติเก วิย สิยา กุสลตฺติเกปิ ปาฬีติ กตฺวา **"กุสลตฺติเก จา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ "กุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ อุทฺทิสิตฺวา "เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ, กุสเล นิรุเทฺธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ, กุสลํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ, ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ, ทิฏฺฐิ, วิจิกิจฺฉา, อุทฺธจฺจํ, โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, อกุสเล นิรุเทฺธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตี"ติ วุตฺตํฯ อวิชฺชมานตฺตา เอว อวจนนฺติ อธิปฺปาเยน ตตฺถ ยุตฺตึ ทเสฺสติ **"วิปฺผาริกญฺหี"**ติอาทินาฯ

เอตฺถ เกจิ "ฉฬงฺคุเปกฺขาวโตปิ กิริยมยจิตฺตตาย กิริยชวนสฺส วิปฺผาริกกิริยภาโว น สกฺกา นิเสเธตุนฺติ นิทสฺสนภาเวน ปณฺณปฺปฏฺฐมุปนีตํ อสมานํฯ กิริยชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณาภาวสฺส ปาฬิยํ อวจนมฺปิ อการณํ ลพฺภมานสฺสปิ กตฺถจิ เกนจิ อธิปฺปาเยน อวจนโตฯ ตถา หิ ธมฺมสงฺคเห อกุสลนิเทฺทเส ลพฺภมาโนปิ อธิปติ น วุโตฺต, ตสฺมา กิริยชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณาภาโว วีมํสิตโพฺพ"ติ วทนฺติฯ สติปิ กิริยมยเตฺต สพฺพตฺถ ตาทิภาวปฺปตฺตานํ ขีณาสวานํ ชวนจิตฺตํ น อิตเรสํ วิย วิปฺผาริกํ, สนฺตสภาวตาย ปน สนฺนิสินฺนรสํ สิยาติ ตสฺส ปณฺณ

ปฺญฺ ทสฺสิตํฯ ธมฺมสงฺคเห อกุสลนิเทฺทเส อธิปติโน วิย ปฏฺฐาเน กิริยชวนานนฺตรํ ตทา รมฺมณสฺส ลพฺภมานสฺส อวจเน น กิญฺจิ การณํ ทิสฺสติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ตตฺถ อฏฺฐกถายํ ‘‘เหฏฺฐา ทสฺสิตนยตฺตา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๒๙)ฯ น เจตฺถ ทสฺสิตนยตฺตาติ สกฺกา วตฺตุํ วิปาก ธมฺมธมฺเมหิ กุสลากุสเลหิ อตํสภาวานํ นยทสฺสนสฺส อยุชฺชมานกตฺตาฯ อปิจ ตตฺถ วีมํสาย เกสฺจิ สเพฺพสญฺจ อธิปตีนํ อภาวโต เอกรสํ เทสนํ ทเสฺสตุํ ‘‘อุทฺธโฏ’’ติ จ สกฺกา วตฺตุํ, อิธ ปน น ตาทิสํ อวจเน การณํ ลพฺภตีติ **‘‘อวจเน การณํ นตฺถี’’**ติ วุตฺตํฯ

อธิปฺปาเยนาติ อกุสลานนฺตรํ สเหตุกตทารมฺมณํ นตฺถีติ ตสฺส เถรสฺส มติมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ ‘‘กุสลากุสเล นิรุเทฺธ สเหตุโก วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตี’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๙๘) ว จนโต ปน อกุสลานนฺตรํ สเหตุกตทารมฺมณมฺปิ วิชฺชติเยวาติ อุปฺปตฺตึ วทนฺตสฺส ยุตฺตคฺ คหณวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

น เอตฺถ การณํ ทิสฺสตีติ เอเตน ติเหตุกชวนานนฺตรํ ติวิธมฺปิ ตทารมฺมณํ ยุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **เยน อธิปฺปาเยนา**ติ ปฐมเถเรน ตาว เอเกน กมฺมุนา อเนกตทารมฺมณํ นิพฺพตฺตมานํ กมฺมวิเสสาภาวา ตํตํชวนสงฺขาตปจฺจยวิเสเสน วิสิฏฺฐํ โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน ชวนวเสน ต ทารมฺมณสฺส สสงฺขาราทิวิธานํ วุตฺตํ, วิปาเกน นาม กมฺมสริเกฺขน ภวิตพฺพํ, น กมฺมวิรุทฺธสภา เวนฯ อญฺญถา อนิฏฺฐปฺปสโงฺค สิยาติ เอวมธิปฺปาเยน ทุติยเตฺถโร กมฺมวเสเนว ตทารมฺมณวิ เสสํ อาหฯ ญาณสฺส ชจฺจนฺธาทิทุคฺคติวิปตฺตินิมิตฺตปฏิปกฺขตา วิย สุคติวิปตฺตินิมิตฺตปฏิปกฺข ตาปิ สิยาติ มญฺญมาโน ตติยเตฺถโร ‘‘ติเหตุกกมฺมโต ทุเหตุกปฏิสนฺธิมฺปิ นานุชานาตี’’ติ อิมิ นา นเยน เตสุ วาเทสุ อธิปฺปายาวิโรธวเสน ยุตฺตํ คเหตพฺพํฯ **มหาปกรเณ อาคตปาฬิยา**ติ ‘‘สเหตุโก ธโมฺม อเหตุกสฺส ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๑๐๒) อิมสฺส วิภเงฺค ‘‘สเหตุกํ ภวงฺคํ อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย, สเหตุกา ขนฺธา วุฏฺ ฐานสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวมาทินา ปฏฺฐาเน สเหตุกทุกาทีสุ อาคตปาฬิยาติ อ โตฺถฯ

กามาวจรกุสลวิปากวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปาวจรารูปาวจรวิปากกถาวณฺณนา

๔๙๙. **ตสฺมึ ขเณ วิชฺชมานานํ ฉนฺทาทีน**นฺติ เอเตน วิปากชฺฌาเน ทุกฺขาปฏิปทาทิ ภาวสฺส อวิชฺชมานตํ ทเสฺสติฯ น หิ กุสลชฺฌานํ วิย วิปากชฺฌานํ ปริกมฺมวเสน นิพฺพตฺตตีติฯ น เจตฺถ ปฏิปทาเภโท วิย กุสลานุรูโป วิปากสฺส อารมฺมณเภโทปิ น ปรมตฺถิโก สิยาติ สกฺกา วตฺตุํ เอกเนฺตน สารมฺมณตฺตา อรูปธมฺมานํ วิปากสฺส จ กมฺมนิมิตฺตารมฺมณตาย อญฺญตฺราปิ วิชฺชมานตฺตาฯ **นานากฺขเณสุ นานาธิปเตยฺยน**ฺติ ‘‘ยสฺมึ ขเณ ยํ ฌานํ ยทธิปติกํ, ตโต อญฺญสฺมึ ขเณ ตํ ฌานํ เอกเนฺตน ตทธิปติกํ น โหตี’’ติ กตฺวา วุตฺตํฯ **จตุตฺถชฺฌานเสฺสวา**ติ จ ปฏิปทา วิย อธิปตโย น เอกนฺติกาติ อิมเมวตฺถํ ทเสฺสติฯ

รูปาวจรารูปาวจรวิปากกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โลกุตฺตรวิปากกถาวณฺณนา

๕๐๕. ตณฺหาวิชฺชาทีหิ อาหิตวิเสสํ โลกิยกมฺมํ วิปากุปฺปาทนสมตฺถํ โหติ, น อญฺญถา ติ วุตฺตํ **‘‘ตณฺหาทีหิ อภิสงฺขต’’**นฺติฯ **อิตรสฺสา**ติ สุญฺญตาปฺปณิหิตนามรหิตสฺสฯ โย

สุทฺธิกปฏิปทาย วิภาวิโต, โย จ สุตฺตนฺตปริยาเยน อนิมิโตตฺติ วุจฺจติฯ เตเนวาห **“อนิจฺจานุปสฺสนานนฺตรสฺสปิ มคฺคสฺสา”**ติอาทิฯ **วณฺณชน...เป.... เภโท โหติ** มคฺคาคมนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘มคฺคานนฺตรผลจิตฺตสฺมึ เยวา’’ติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา **“สุญฺญตาทินามลาเภ สตี”**ติ สาสงฺกํ อาหฯ **อนิมิตฺตนามญฺจ ลภติ** มคฺคาคมนโต ผลสฺส นามลาเภ วิเสสาภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **ตาทิสาย เอวา**ติ ยาทิสา มเคฺค สทฺธา, ตาทิสาย เอว ผเล สทฺธายฯ

๕๕๕. ‘‘กตเม ธมฺมา นิยฺยานิกา? จตฺตาโร มคฺคา’’ติ วจนโต (ธ. ส. ๑๒๙๕, ๑๖๐๙) อนิยฺยานิกปทนิเทฺทเส จ ‘‘จตูสุ ภูมีสุ วิปาโก’’ติ (ธ. ส. ๑๖๑๐) วุตฺตตฺตา น นิปฺปริยาเยน ผลํ นิยฺยานสภาวํ, นิยฺยานสภาวสฺส ปน วิปาโก กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน ปวตฺตมาโน ปริยายโต ตถา วุจฺจตีติ อาห **“นิยฺยานิกสภาวสฺสา”**ติอาทิฯ **ปญฺจงฺคิโก จา**ติ เอเตน มคฺควิภเงฺค สพฺพวาเรสุปิ ผลสฺส มคฺคปริยาโย อาคโตติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ อริยมคฺคกฺขเณ วิชฺชมานาสุปิ วิรตีสุ ตทวสิฏฺฐานํ ปญฺจนฺนํ การาปกงฺคานํ อติเรกกิจฺจตาทสฺสนตฺถํ ปาฬิยํ ปญฺจงฺคิโกปิ มโคฺค อุทฺธโฏติฯ **เอวํ โพชฺฌงฺคาปี**ติ ยถา มโคฺค, เอวํ มคฺคโพชฺฌงฺควิภเงฺคสุ ผเลสุ จ โพชฺฌงฺคา อุทฺธฏาติ อโตฺถฯ

โลกุตฺตรวิปากกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กิริยาพฺยากตกถาวณฺณนา

๕๖๘. **ปุริมา ปวตฺตี**ติ มหากิริยจิตฺตปฺปวตฺตึ อาหฯ ตาย หิ ขีณาสโว เอวํ ปจฺจเวกฺขติฯ เตเนวาห **“อิทํ ปน จิตฺตํ วิจารณปญฺญารหิต”**นฺติฯ **เอวน**ฺติ ยถา โสตทฺวาเร, เอวํ ฆานทฺวาราทีสุปิ มหากิริยจิเตฺตหิ ตสฺมึ ตสฺมึ วิสเย อิทมตฺถิกตาย ปริจฺฉินฺนาย อิทํ จิตฺตํ วตฺตตีติ ทเสฺสติฯ **ปญฺจทฺวารานุคตํ หุตฺวา ลพฺภมาน**นฺติ ปญฺจทฺวาเร ปวตฺตมหากิริยจิตฺตานํ ปิฏฺฐิวฏฺฏกภาเวน อิมสฺส จิตฺตสฺส ปวตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํ, ปญฺจทฺวาเร เอว วา อิทเมว ปวตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **“โลลุปฺป...เป.... ภูต”**นฺติ วุตฺตตฺตา ปญฺจทฺวาเร ปฐมํ อิมินา จิเตฺตน โสมนสฺสิโต หุตฺวา ปจฺฉา มหากิริยจิเตฺตหิ ตํ ตํ อตฺถํ วิจิโนตีติ อยมโตฺถ วุโตฺต วิย ทิสฺสติฯ ปุเพฺพเยว ปน มโนทฺวาริกจิเตฺตน ปธานสารุปฺปปฏฺฐานาทึ ปริจฺฉินฺทนฺตสฺส ปญฺจทฺวาเร ตาทิสเสฺสว ตาทิเสสุ รูปาทีสุ อิทํ จิตฺตํ ปวตฺตตีติ วทนฺติฯ อยมฺปิ อโตฺถ ปญฺจทฺวาเร เอว ปวตฺตํ โลลุปฺปตณฺหาปหานาทิปจฺจเวกฺขณาเหตุ ยถาวุตฺตการณภูตํ ชาตนฺติ เอวํ โยเชตฺวา สกฺกา วตฺตุํฯ เอวญฺจ สติ อิมสฺส จิตฺตสฺส ปจฺจยภูตา ปุริมา ปวตฺตีติ อิทมฺปิ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

เอตฺถ จ ปญฺจทฺวาเร อิมินา จิเตฺตน โสมนสฺสุปฺปาทนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ, น หาสุปฺปาทนํ ปญฺจทฺวาริกจิตฺตานํ อวิญฺญตฺติชนกตฺตา, มโนทฺวาเร ปน หาสุปฺปาทนํ โหติฯ เตเนว หิ **อฏฺฐกถายํ** ปญฺจทฺวาเร ‘‘โสมนสฺสิโต โหตี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํ, มโนทฺวาเร จ ‘‘หาสยมาน’’นฺติฯ อิมินา หสิตุปฺปาทจิเตฺตน ปวตฺติยมานมฺปิ ภควโต สิตกรณํ ปุเพฺพนิวาสอนาคตํสสพฺพญฺญุตญฺญาณานํ อนุวตฺตกตฺตา ญาณานุปริวตฺติเยวาติฯ เอวํ ปน ญาณานุปริวตฺติภาเว สติ น โกจิ ปาฬิอฏฺฐกถานํ วิโรโธ, เอวญฺจ กตฺวา **อฏฺฐกถายํ** ‘‘เตสํ ญาณานํ จิณฺณปริยเนฺต อิทํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ อวสฺสญฺจ เอตํ เอวํ อิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา อาวชฺชนจิตฺตสฺสปิ ภควโต ปวตฺติ น ยุเชฺชยฺยฯ ตสฺสปิ หิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกภาวสฺส นิจฺฉิตตฺตา, น จ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกเตฺต ตํสมุฏฺฐิตาย วิญฺญตฺติยา กายกมฺมาทิภาวํ อาวชฺชนภาโว วิพนฺธตีติฯ

ตโต เอวาติ มูลาภาเวน น สุปฺปติฏฺฐิตตฺตา เอวฯ ‘‘อเหตุกานํ ฌานงฺคานิ พลานิ จา’’ติ สมฺปิณฺฑนโตฺถ **ฌานงฺคานิ จา**ติ **จ**-สโทฺทฯ ยทิ อปริปุณฺณตฺตา พลภาวสฺส อิมสฺมิํ อเหตุกทฺวเย พลานิ อนุทฺทิฏฺฐานิ อสงฺคหิตานิ จ, อถ กสฺมา นิทฺทิฏฺฐานีติ อาห **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติ อาทิฯ สมฺมา นิยฺยานิกสภาวานํ กุสลานํ ปฏิภาคภูโต วิปาโกปิ ผลํ วิย ตํสภาโว สิยาติ สเหตุกวิปากจิตฺตานิ อคฺคเหตฺวา กิริยจิตฺตกตฺตา วา **‘‘มหากิริยจิเตฺตสู’’**ติ วุตฺตํฯ อถ วา **มหากิริยจิเตฺตสุจา**ติ **จ**-สเทฺทน สเหตุกวิปากจิตฺตานิปิ คหิตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

๕๗๔. **‘‘อินฺทฺริย** …เป…. **อิมสฺสานนฺตรํ อุปฺปชฺชมานานี’’**ติ วุตฺตํ เตสํ ญาณานํ กามาวจรตฺตาฯ อิตเรสํ มหคฺคตตฺตา **‘‘ปริกมฺมานนฺตรานี’’**ติ วุตฺตํฯ

๕๗๗. อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ อตฺตา, โส เอว ภวติ อุปฺปชฺชติ, น ปรปริกปฺปิโต วิย นิโจฺจติ **อตฺตภาโว**ฯ อตฺตาติ วา ทิฏฺฐิคติเกหิ คเหตพฺพากาเรน ภวติ ปวตฺตตีติ **อตฺตภาโว**ฯ

กิริยาพฺยากตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตุปฺปาทกณฺฑวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. รูปกณฺฑํ

อุเทฺทสวณฺณนา

เกนจีติ รูเปน วา อรูเปน วาฯ จิตฺตุปฺปาเทน ตาว รูปสฺส สมยววตฺถานํ น สกฺกา กาตุํ อพฺยาปิตาย อเนกนฺติกตาย จาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อจิตฺตสมุฏฺฐานสพฺภาวโต"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อจิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ จิตฺตสฺส ตีสุ ขเณสุ อุปฺปชฺชตีติ อิมสฺมิํ ตาว วาเท จิตฺตุปฺปตฺติสมเยน รูปูปปตฺติสมยสฺส ววตฺถานํ มา โหตุ, จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณเยว สพฺพมฺปิ รูปํ อุปฺปชฺชตีติ อิมสฺมิํ ปน วาเท กถนฺติ? เอตฺถาปิ อจิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ จิเตฺตน สหุปฺปาเทปิ อนินฺทฺริยพทฺธรูปํ วิย อจิตฺตปฏิ พนฺธุปฺปาทตาย น จิเตฺตน ววตฺถาเปตพฺพสมยนฺติ วุตฺตํ **"อจิตฺตสมุฏฺฐานสพฺภาวโต"**ติฯ เตน จิตฺตุปฺปาเทน รูปสฺส สมยววตฺถานํ น พฺยาปีติ ทเสฺสติฯ อเนกจิตฺตสมุฏฺฐานตาย ววตฺถานาภาวโตติ สมฺพนฺธฯ นิยเต หิ สมุฏฺฐาปกจิเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานรูปสฺส สิยา ววตฺถานนฺติฯ

เกสญฺจีติ กามาวจรกุสลาทีนํฯ **กตฺถจี**ติ อารุเปฺปฯ **เกสญฺจี**ติ วา เกสญฺจิ ปญฺจโวการวิปากานํฯ **กตฺถจี**ติ ปฏิสนฺธิกฺขเณ จริมกฺขเณ จฯ "ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส โหตี"ติอาทินา (ธ. ส. ๑) จิตฺตสหภาวินํ เอว จิเตฺตน สมยววตฺถานํ กตนฺติ วุตฺตํ **"อจิตฺตสหภุภาวโต"**ติฯ **เตส**นฺติ อุปาทารูปานํฯ โย ยสฺส สหภาเวน อุปการโก, โส เอว ตสฺส สมยววตฺถาปกภาเวน วุโตฺตติ อาห **"สหชาต…เป…. ตฺตนโต"**ติฯ **นาปิ มหาภูเตหี**ติอาทินา ววตฺถานาภาวเมว ทเสฺสติฯ **เกสญฺจี**ติ อกมฺมชาทีนํฯ **เกหิจี**ติ กมฺมชาทีหิฯ **ปวตฺติโต**ติ ปวตฺตนโตฯ **สหา**ติ เอกสฺมิํ กาเลฯ **อภาวา**ติ นิโยคโต อภาวาฯ

วิญฺญตฺติ …เป…. น สกฺกา วตฺตุํ มหาภูเตหิ สมยววตฺถาเน กริยมาเน เตหิ อยาวภาวิตตายาติ อธิปฺปาโยฯ **เอกสฺมิํ กาเล**ติอาทินาปิ มหาภูเตหิ สมยนิยมเน ววตฺถานาภาวเมว วิภาเวติฯ "ตถา วิภชนตฺถ"นฺติ, "อวิภตฺตํ อพฺยากตํ อตฺถีติ ทเสฺสตุ"นฺติ จ อิเมสํ ปทานํ "วิภตฺตํ อวิภตฺตญฺจ สพฺพํ สงฺคณฺหโนฺต อาหา"ติ อิมินา สมฺพนฺธฯ สมยววตฺถานํ กตฺวา นิทฺทิสิยมานสฺส นิปฺปเทสตาย อสมฺภวโต เอกเทสํ นิทฺทิสิตฺวา สามเญฺญน นิคมนํ ยุตฺตํ, อกตฺวา ปน สมยววตฺถานํ สรูปโต นิทฺทิสเนน ตถาติ อิมมตฺถํ อาห **"สมยววตฺถาเนนา"**ติอาทินาฯ **อวิภเตฺต**ติ วิปากกิริยาพฺยากตํ วิย น ปุเพฺพ วิภเตฺตฯ **วิภชิตเพฺพ**ติ เภทวนฺตตาย วิภชนารเหฯ **ทสฺสิเต**ติ อุทฺทิสนวเสน ทสฺสิเตฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถารตเรน ทเสฺสตุํ **"เอตฺถ ปนา"**ติอาทิมาหฯ

วิปากาทิธมฺมานํ นยนํ นโย, โสว ทสฺสนนฺติ นยทสฺสนํฯ "เทสนา"ติ วุตฺตํ **เหฏฺฐา คหณเมว นยทสฺสน**นฺติฯ ทุติยวิกเปฺป ปน กามาวจราทิภาเวน นียตีติ นโย, กิริยาพฺยากตํฯ ตสฺส ทสฺสนํ นยทสฺสนนฺติ โยเชตพฺพํฯ ทุกาทีสุ นิเทฺทสวาเร จ หทยวตฺถุโน อนาคตตฺตา ตํ อคฺคเหตฺวา ปฐมวิกโปฺป วุโตฺต, เอกเก ปน วตฺถุปิ คหิตนฺติ **"หทยวตฺถุญฺจา"**ติ ทุติยวิกเปฺป วุตฺตํฯ กิํ ปน การณํ ทุกาทีสุ นิเทฺทสวาเร จ หทยวตฺถุ น คหิตนฺติ? อิตรวตฺถูหิ อสมานคติกตฺตา เทสนาเภทโต จฯ ยถา หิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ เอกนฺตโต จกฺขาทินิสฺสยานิ, น เอวํ มโนวิญฺญาณํ เอกนฺตโต หทยวตฺถุนิสฺสยํ, นิสฺสิตมุเขน จ วตฺถุทุกาทิเทสนา ปวตฺตาฯ ยมฺปิ เอกนฺตโต หทยวตฺถุนิสฺสยํ, ตสฺส วเสน "อตฺถิ รูปํ มโนวิญฺญาณสฺส วตฺถู"ติอาทินา ทุกาทีสุ วุจฺจมาเนสุปิ ตทนุกูลอารมฺมณทุกาทโย น สมฺภวนฺติฯ น หิ "อตฺถิ รูปํ มโนวิญฺญาณสฺส อารมฺมณํ, อตฺถิ รูปํ น มโนวิญฺญาณสฺส อารมฺมณ"นฺติอาทินา สกฺกา วตฺตุนฺติ วตฺถารมฺมณทุก

เทสนา ภินฺนคติกา สิยุํ, สมานคติกา จ ตา เทเสตุํ ภควโต อชฺฌาสโยฯ เอสา หิ ภควโต เทสนา ปกติฯ เตเนว หิ **นิเกฺขปกเณฺฑ** จิตฺตุปฺปาทวิภาเคน อวุจฺจมานตฺตา อวิตกฺกาวิจารปทวิสฺสชฺชเน วิจาโรติ วตฺตุํ น สกฺกาติ อวิตกฺกวิจารมตฺตปทวิสฺสชฺชเน ลพฺภมาโนปิ วิตกฺโก น อุทฺธโฏ, อญฺญถา วิตกฺโก จาติ วตฺตพฺพํ สิยาติฯ เอวํ อิตรวตฺถูหิ อสมานคติกตฺตา เทสนาเภทโต จ ทุกาทีสุ อุเทฺทเส น คหิตํฯ อุทฺทิฏฺฐเสฺสว หิ นิทฺทิสนโต นิเทฺทเสปิ น คหิตํ หทยวตฺถูติ วทนฺติฯ

จกฺขาทิทสกา สตฺตาติ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายอิตฺถิภาวปุริสภาวทสกา สตฺต, เอกสนฺตานวเสน วา จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายภาววตฺถุทสกา สตฺตฯ นิพฺพานสฺส อสติปิ ปรมตฺถโต เภเท ปริกปฺปิตเภโทปิ เภโทเยว โวหารวิสเยติ กตฺวา **โสปาทิเสสาทิ**เภโท วุตฺโตฯ

๕๘๔. กิญฺจาปิ อญฺญตฺถ กุกฺกุฏณฺฑสณฺฐาเน ปริมณฺฑล-สโทฺท ทิสฺสติ, จกฺกสณฺฐานตา ปน วฏฺฏสณฺฐาเน จกฺกวาเฬ วุจฺจมาโน ปริมณฺฑล-สโทฺท วฏฺฏปริยาโย สิยาฯ อเนกตฺถา หิ สทฺทาติ อธิปฺปาเยนาห **"วฏฺฏํ ปริมณฺฑล"**นฺติฯ เอตฺถ จ สิเนรุยุคนฺธราทีนํ สมุทฺทโต อุปริอโธภาคานํ วเสน อุเพฺพโธ วุตฺโต, อายามวิตฺถาเรหิปิ สิเนรุ จตุราสีติโยชนสหสฺสปริมาโณฯ ยถาห "สิเนรุ, ภิกฺขเว, ปพฺพตราชา จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิ อายาเมน, จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรนา"ติ (อ. นิ. ๗.๖๖)ฯ สิเนรุํ ปาการปริเกฺขปวเสน ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตา ยุคนฺธราทโย, สิเนรุยุคนฺธราทีนํ อนฺตเรปิ สีตสมุทฺทา นามฯ "เต วิสาลโต ยถากฺกมํ สิเนรุอาทีนํ อจฺจุคฺคมนสมานปริมาณา"ติ วทนฺติฯ

โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬเสฺสว อาณาเขตฺตภาโว ทสสหสฺสจกฺกวาฬสฺส ชาติเขตฺตภาโว วิย ธมฺมตาวเสเนว เวทิตโพฺพฯ วิกปฺปสมานสมุจฺจยวิภาวเนสุ วิย อวธารเณ อนิยเม จ **วา**-สโทฺท วตฺตตีติ ตถา โยชนา กตาฯ อเนกตฺถา หิ นิปาตาติฯ ตตฺถ อเนกนฺติกโตฺถ **อนิยมโตฺถ**ฯ

สีลาทิวิสุทฺธิสมฺปาทเนน, จตุธาตุววตฺถานวเสเนว วา มหากิจฺจตาย **มหเนฺตน วายาเมน**ฯ สติปิ ลกฺขณาทิเภเท เอกสฺมิํ เอว กาเล เอกสฺมิํ สนฺตาเน อเนกสตสหสฺสกลาปวุตฺติโต มหนฺตานิ พหูนิ ภูตานิ ปรมตฺถโต วิชฺชมานานีติ วา **มหาภูตานิ** ยถา "มหาชโน"ติฯ **เอวนฺ**ติ "อุปาทาย ปวตฺต"นฺติ อเตฺถ สติ **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนตา วุตฺตา โหติ** ปจฺจยสมฺภูตตาทีปนโตฯ **อุปาทายตี**ติ อุปาทายติ เอวาติ อธิปฺปาโยฯ เตเนวาห **"เอกนฺตนิสฺสิตสฺสา"**ติฯ **"ภวติ หิ นิสฺสยรูปานํ สามิภาโว"**ติ อาธาราเธยฺยสมฺพนฺธวจนิจฺฉาย อภาเว อาธารภูโตปิ อโตฺถ สํสามิสมฺพนฺธวจนิจฺฉาย สามิภาเวน วุจฺจติ ยถา "รุกฺขสฺส สาขา"ติ อธิปฺปาโยฯ

ติวิธรูปสงฺคหวณฺณนา

๕๘๕. **วิญฺญตฺติทุโก จาติ จ**-สเทฺทน จิตฺตสหภุจิตฺตานุปริวตฺติทุกาปิ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **สกฺกา หิ เอเตน นเยน...เป.... วิญฺญาตุ**นฺติ เอตฺถ ปญฺจวีสาย ตาว วตฺถุทุเกสุ ปฐมทุกปญฺจกาทโย จุทฺทสหิปิ ปกิณฺณกทุเกหิ อวสิเฏฺฐหิ วตฺถุทุเกหิ ปญฺจวีสาย อารมฺมณทุเกหิ ปญฺจหิ พาหิรายตนทุเกหิ รูปธาตุทุกาทีหิ ปญฺจหิ ธาตุทุเกหิ ปจฺฉิมเกหิ ตีหิ อินฺทฺริยทุเกหิ ทฺวาทสหิปิ สุขุมรูปทุเกหิ ปฐมาทิวเชฺชหิ อวสิเฏฺฐหิ อายตนธาตุอินฺทฺริยทุเกหิ จ โยชนํ คจฺฉนฺติฯ ปญฺจวีสาย ปน อารมฺมณทุเกสุ ปุริมโก ทุกปญฺจโก อุปาทินฺนอุปาทินฺนุปาทานิยสนิทสฺสนจิตฺตสมุฏฺฐานจิตฺตสหภุจิตฺตานุปริวตฺติทุกวเชฺชหิ ปกิณฺณกทุเกหิ สเพฺพหิปิ วตฺถุทุเกหิ รูปายตนรูปธาตุทุกวเชฺชหิ อายตนธาตุทุเกหิ สเพฺพหิปิ อินฺทฺริยทุกสุขุมรูปทุเกหิ โยชนํ คจฺฉติฯ ทุติยทุกปญฺจกาทีสุ ยถากฺกมํ สทฺทายตนสทฺทธาตุทุกาทโย โยชนํ น คจฺฉนฺ

ติ, รูปายตนรูปธาตุทุกาทโย คจฺฉนฺติฯ ปกิณฺณกทุเกสุ สนิทสฺสนทุกญฺจาติ อยเมว วิเสโสฯ ยถา จ วตฺถุทุเกสุ, เอวํ จกฺขายตนจกฺขุธาตุจกฺขุนฺทฺริยาทิทุกปญฺจเกสุฯ ยถา จ อารมฺมณทุเกสุ, เอวํ รูปายตนรูปธาตุอาทิทุกปญฺจเกสุ ติกโยชนาฯ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริยทุกา สุขุมรูปทุกา จ สเพฺพหิปิ ทุเกหิ โยชนํ คจฺฉนฺตีติ เอวํ ตาว ติกโยชนา เวทิตพฺพาฯ นนุ จายมฺปิ โยชนา ภควตา น เทสิตาติ น กาตพฺพาติ? นยิทํ เอกนฺติกํฯ กสฺมา? ภควตา ทินฺนนเยน โยชนาปิ ภควโตเยว เทสนาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **มาติกาวณฺณนายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑-๖) ‘‘เหตู เจว ธมฺมา อเหตุกา จาติ อิทมฺปิ สมฺภวตี’’ติอาทิฯ สมฺภโว หิ คหณสฺส การณนฺติ จฯ

ติวิธรูปสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุพฺพิธาทิรูปสงฺคหวณฺณนา

๕๘๖. จิตฺตโต เอว สมุฏฺฐาตีติ จิตฺตสมุฏฺฐานนฺติ อิมเมว อตฺถํ คเหตฺวา **‘‘วิญฺญตฺติทุกาทีหิ สมานคติโก จิตฺตสมุฏฺฐานทุโก’’**ติ วุตฺตํ ฯ วินิวตฺติเต หิ สามเญฺญ ยํ รูปํ ชนกปจฺจเยสุ จิตฺตโต สมุฏฺฐาติ, ตํ จิตฺตโต เอว สมุฏฺฐาตีติฯ **วิญฺญตฺติทุกาทีหีติ** **อาทิ**-สเทฺทน จิตฺตสหภุจิตฺตานุปริวตฺติทุเก สงฺคณฺหาติฯ **ลพฺภมาโน**ติ ยํ ตํ รูปํ อุปาทา, ตํ อตฺถิ จิตฺตสมุฏฺฐานํ, อตฺถิ น จิตฺตสมุฏฺฐานํฯ ยํ ตํ รูปํ นุปาทา, ตํ อตฺถิ จิตฺตสมุฏฺฐานํ, อตฺถิ น จิตฺตสมุฏฺฐานนฺติ เอวํ ลพฺภมาโนฯ **สนิทสฺสนทุกาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สปฺปฏิฆมหาภูตทุกาทโย สงฺคณฺหาติฯ **เตนา**ติ จิตฺตสมุฏฺฐานทุเกนฯ **ตสฺสา**ติ จิตฺตสมุฏฺฐานทุกเสฺสวฯ **อเญฺญ ปนา**ติ วิญฺญตฺติจิตฺตสมุฏฺฐานจิตฺตสหภุจิตฺตานุปริวตฺติทุเกหิ อเญฺญปิ ปกิณฺณกทุกาฯ

สทฺทายตนสฺส เอกนฺตโต อนุปาทินฺนตฺตา **‘‘โสตสมฺผสฺสารมฺมณทุกาทโย วเชฺชตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **จตุกฺกา ลพฺภนฺตี**ติ ยํ ตํ รูปํ อุปาทินฺนํ, ตํ อตฺถิ จกฺขุสมฺผสฺสสฺส อารมฺมณํ, อตฺถิ จกฺขุสมฺผสฺสสฺส นารมฺมณํฯ ยํ ตํ รูปํ อนุปาทินฺนํ, ตํ อตฺถิ จกฺขุสมฺผสฺสสฺส อารมฺมณํ, อตฺถิ จกฺขุสมฺผสฺสสฺส นารมฺมณนฺติ เอวมาทโย สพฺพารมฺมณพาหิรายตนาทิลพฺภมานทุเกหิ โยชนายํ จตุกฺกา ลพฺภนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **อวเสเสหี**ติ อารมฺมณพาหิรายตนรูปธาตุทุกาทิโต ลพฺภมานทุเกหีติ วุตฺตทุกราสิโต อวเสเสหิฯ **เตส**นฺติ อุปาทินฺนอุปาทินฺนุปาทานิยจิตฺตสมุฏฺฐานทุกานํฯ **อเญฺญส**นฺติ อุปาทินฺนทุกาทิโต อเญฺญสํ อุปาทาทุกาทีนํฯ **วตฺถุทุกาทีหีติ** **อาทิ**-สเทฺทน จกฺขายตนทุกาทโย สงฺคณฺหาติฯ เอตฺถาปิ อวเสเสหิ เตสํ อเญฺญสญฺจ โยชนาย จตุกฺกา น ลพฺภนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

จตุพฺพิธาทิรูปสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปวิภตฺติ

เอกกนิเทฺทสวณฺณนา

๕๙๔. ปถวีอาทีนํ ธมฺมานํ รุปฺปนสภาโว วิย น เหตุอาทิภาโวปิ สาธารโณติ น เหตูสุ วิภชิตโพฺพติ วุตฺตํ **‘‘อวิชฺชมานวิภาคสฺสา’’**ติฯ ตสฺส ปน วิภาคาภาวทสฺสนสรูปทสฺสนเมว นิเทฺทโสฯ เอวญฺจ กตฺวา นิพฺพานสฺสปิ วิภาครหิตตฺตา ‘‘อสงฺขตา ธาตู’’ติ เอตฺตกเมว นิเทฺทสวเสน วุตฺตํฯ

ยทิปิ หิโนติ เอเตน ปติฏฺฐาติ กุสลาทิโก ธมฺมติ อโลภาทโย เกวลํ เหตุปทวจนียา, การณภาวสามญฺญโต ปน มหาภูตาทโยปิ เหตุ-สทฺทาภิเธยฺยาติ มูลฏฺฐวาจินา ทุติเยน **เหตุ**-สเทฺทน วิเสเสตฺวา อาห **‘‘เหตุเหตู’’**ติฯ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนโต กุสลาทิธมฺมานํ มูลเฏฺฐน อุปการกธมฺมา ‘‘ตโย กุสลเหตู’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๕๙-๑๐๖๐) ปฏฺฐาเน จ เตเยว ‘‘เหตุปจฺจโย’’ติ วุตฺตาติ อาห **‘‘มูลเหตุ ปจฺจยเหตูติ วา อยมโตฺถ’’**ติฯ หิโนติ เอเตน, เอตสฺมา วา ผลํ ปวตฺตตีติ เหตุ, ปฏิจฺจ เอตสฺมา เอติ ปวตฺตตีติ ปจฺจโยติ เอวํ **เหตุปจฺจย**-สทฺทานํ อนานตฺถตํ สนฺธาย เหตุสทฺทปริยายภาเวน **ปจฺจย**-สโทฺท วุโตฺตติ อาห **‘‘เหตุปจฺจยสทฺทานํ สมานตฺถตฺตา’’**ติฯ ภูตตฺตยนิสฺสิตานิ จ มหาภูตานิ จตุมหาภูตนิสฺสิตํ อุปาทารูปนฺติ สพฺพมฺปิ รูปํ สพฺพทา สพฺพตฺถ สพฺพาการํ จตุมหาภูตเหตุกํ มหาภูตานิ จ อนามฏฺฐเภทานิ สามญฺญโต คหิตานีติ วุตฺตํ **‘‘รูปกฺขนฺธสฺส เหตู’’**ติฯ

กมฺมสมาทานานนฺติ สมาทานานํ กมฺมานํ, สมาทิยิตฺวา กตกมฺมานํ วาฯ **อเญฺญสุ ปจฺจเยสุ** วิปากสฺส ตณฺหาวิชฺชาทีสุฯ

> ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ กายทุจฺจริตสฺส อิโฎฺฐ กโนฺต มนาโป วิปาโก นิพฺพเตฺตยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ ฐานญฺจ โข เอตํ, ภิกฺขเว, วิชฺชติ, ยํ กายทุจฺจริตสฺส อนิโฎฺฐ อกโนฺต อมนาโป วิปาโก นิพฺพเตฺตยฺยฯ ฐานเมตํ วิชฺชติฯ วจี…เป…. มโน…เป…. วิชฺชติ…เป…. อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ กายสุจริตสฺส อนิโฎฺฐ อกโนฺต อมนาโป วิปาโก นิพฺพเตฺตยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๓๑; วิภ. ๘๐๙),

‘‘กมฺมํ สเตฺต วิภชติ, ยทิทํ หีนปณีตตายา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๙) – เอวมาทิวจนโต กมฺมํ วิปากสฺส อิฏฺฐานิฏฺฐตํ นิยเมตีติ อาห **‘‘อิฏฺฐานิฏฺฐวิปากนิยามกตฺตา’’**ติฯ **คติอุปธิกาลปโยคสมฺปตฺติวิปตฺติโยเยว ฐานํ** วิปากสฺส โอกาสภาวโตฯ น หิ เตหิ วินา โกจิ วิปาโก นิพฺพตฺตตีติฯ ยถาวุตฺตฏฺฐาเน สติ อธิคนฺตพฺพํ อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณํ **‘‘คติ…เป…. นิปฺผาทิต’’**นฺติ วุตฺตํฯ วิปากสฺส อารมฺมเณน วินา อภาวโต อารมฺมณมฺปิ ตสฺส ปธานํ การณํฯ **อนญฺญสภาวโต**ติ เหตุอาทิสภาวาภาวโตฯ

รุปฺปนํ รูปํฯ ตํ อสฺส อตฺถีติ เอตฺถ ‘‘อสฺสา’’ติ วุจฺจมาโน ปถวีอาทิอโตฺถเยว รุปฺปตีติปิ วุจฺจตีติ อาห **‘‘รุปฺปนลกฺขณยุตฺตเสฺสว รูปีรูปภาวโต’’**ติฯ **เอตํ สภาว**นฺติ เอตํ อุปฺปนฺนภาเว สติ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยสภาวํ รูเป นิยเมติ รูปเสฺสว ตํสภาวตฺตาฯ **น รูปํ เอตสฺมิ**นฺติ กาลเภทวเสน อตํสภาวสฺสปิ รูปสฺส อตฺถิตาย น รูปํ ตตฺถ นิยนฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **อตฺถิ หี**ติ อาทินา ตตฺถ รูปเสฺสว นิยนฺตพฺพตาภาวํเยว วิวรติฯ **เอตเมวา**ติอาทินา อุเทฺทสเน นิเทฺทสํ สํสเนฺทติฯ เอตฺถ เอตเมว รูเป ยถาวุตฺตสภาวํ นิยเมตพฺพํ นิเทฺทเส **เอว**-สเทฺทน นิยเมติ อวธาเรตีติ อโตฺถฯ **ยถาวุโตฺต นิยโม**ติ อุปฺปนฺนภาเว สติ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยภาโว นิยนฺตพฺพตาย ‘‘นิยโม’’ติ วุโตฺต, โส รูเป อตฺถิ เอว รูปเสฺสว ตํสภาวตฺตาฯ วิสิฏฺฐกาลสฺส วุตฺตปฺปการํ อวธารณํเยว วา ยถาวุโตฺต นิยโม, โส รูเป อตฺถิเยว สมฺภวติเยว, น อรูเป วิย น สมฺภวตีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **กาลเภท**นฺติ กาลวิเสสํฯ **อนามสิตฺวา**ติ อคฺคเหตฺวาฯ **ตํ สพฺพ**นฺติ อนามฏฺฐกาลเภทํ ตโตเยว อรูเปหิ สมานวิเญฺญยฺยสภาวํ สพฺพํ รูปํฯ **อุปฺปนฺน**นฺติ เอเตน กาลเภทามสเนน วิเสเสติ **‘‘อุปฺปนฺนํ…เป…. เมวา’’**ติฯ

วตฺตมานกาลิกํ สพฺพํ รูปํ ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตสภาวํ, ตํ ยถาสกํ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยสภาวเมว, น เตหิ อวิเญฺญยฺยํฯ นาปิ อุปฺปนฺนเมว ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยสภาวํ เอกนฺตลกฺขณนิยมาภาวาปตฺติโตติ เอวํ อวิปรีเต อเตฺถ วิภาวิเตปิ โจทโก อธิปฺปายํ อชาน

โนฺต **“นนุ เอว”**นฺติอาทินา สพฺพสฺส สพฺพารมฺมณตาปตฺตึ โจเทติฯ อิตโร **“รูปํ สพฺพํ สมฺปิเณฺฑตฺวา”**ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิภาเวติฯ เอตฺถ **เอกีภาเวน คเหตฺวา**ติ อิทํ ‘‘สมฺปิเณฺฑตฺวา’’ติ เอตสฺส อตฺถวจนํฯ เอกนฺตลกฺขณํ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยสภาโวเยวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กิญฺจาปิ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ วิสยนฺตเร อปฺปวตฺตนโต น สพฺพสฺส สพฺพารมฺมณตา, สพฺพสฺสปิ ปน รูปสฺส ฉวิญฺญาณารมฺมณภาวโต ยถาสกํ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยตาย ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยตาว อตฺถิ, ตํ เอกโต สงฺคหณวเสน คเหตฺวา ‘‘อุปฺปนฺนํ สพฺพํ รูปํ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺย’’นฺติ วุตฺตํ ยถา ‘‘อภิญฺญาปฺปตฺตํ ปญฺจมชฺฌานํ ฉฬารมฺมณํ โหตี’’ติฯ ยถา หิ ทิพฺพจกฺขุทิพฺพโสตาทิอภิญฺญาปฺปตฺตสฺส ปญฺจมชฺฌานสฺส วิสุํ อสพฺพารมฺมณเตฺตปิ เอกนฺตลกฺขณวเสน เอกีภาเวน คเหตฺวา อารมฺมณวเสน ปฐมชฺฌานาทิโต วิเสสํ ทเสฺสตุํ ‘‘อภิญฺญาปฺปตฺตํ ปญฺจมชฺฌานํ ฉฬารมฺมณํ โหตี’’ติ วุจฺจติ, เอวํ อรูปโต รูปสฺส วิสยวเสน วิเสสํ ทเสฺสตุํ **“อุปฺป …เป…. วิเญฺญยฺย”**นฺติ วุตฺตนฺติฯ ฉหิ วิญฺญาเณหิ วิเญฺญยฺยภาโว รูเป นิยเมตโพฺพ, น ปน รูปํ ตสฺมึ นิยเมตพฺพํ, อนิยตเทโส จ เอว-สโทฺทติ **อฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๔) ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนรูปเมว จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ ฉหิ เวทิตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนรูปเมวา’’ติอาทินา ตตฺถ โทสมาหฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปาฬิยํ วิเญฺญยฺยเมวาติ เอว-สโทฺท วุโตฺต, น จ ตสฺส อฏฺฐานโยชเนน กาจิ อิฏฺฐสิทฺธิ, อถ โข อนิฏฺฐสิทฺธิเยว สพฺพรูปสฺส เอกนฺตลกฺขณนิยมาทสฺสนโต, ตสฺมาฯ ยถารุตวเสเนว นิยเม คยฺหมาเน อุปฺป… เป…. ปตฺติ นตฺถิ, ตโต จ โสตปติตตายปิ ปโยชนํ นตฺถีติฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อรูปโต วิธุร’’นฺติ อาทินา วุตฺตนเยนฯ

ญาณสฺส วา อุตฺตรสฺส ปุริมญาณํ วตฺถุการณนฺติ **ญาณวตฺถุ**ฯ ‘‘สชาตี’’ติ เอตฺถ ส-กาโร สมานสทฺทโตฺถติ ทเสฺสตุํ **“สมานชาติกาน”**นฺติ วุตฺตํฯ สมานชาติตา จ สมฺมาวาจาทีนํ สีลนโตฺถ เอวฯ เอเตน สมานสภาวตา สชาติสงฺคโหติ เวทิตโพฺพฯ อารมฺมเณ เจตโส อวิเกฺขปปฺปวตฺติยา อุปฏฺฐานุสฺสาหนานิ วิย เตสํ อวิเกฺขโปปิ อติสเยน อุปการโกติ **“อญฺญมโญฺญปการวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ เตเนว วิชฺชมาเนสุปิ อเญฺญสุ สหชาตธเมฺมสุ เอเตสํเยว สมาธิกฺขนฺธสงฺคโห ทสฺสิโตฯ ยํ ปน **สจฺจวิภงฺควณฺณนายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙) **วิสุทฺธิมคฺคาทีสุ** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๖๘) จ ‘‘วายามสติโย กิริยโต สงฺคหิตา’’ติ วุตฺตํ, ตํ อสมาธิสภาวตํ เตสํ สมาธิสฺส อุปการกตฺตญฺจ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตเนว จ ตตฺถ ‘‘สมาธิเยเวตฺถ สชาติโต สมาธิกฺขเนฺธน สงฺคหิโต’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๕๖๘; วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙) วุตฺตํฯ อิธ ปน **สชาติสงฺคโห**ติ สมาธิตทุปการกธมฺมานํ อุปฺปตฺติเทสวเสน สงฺคโห วุโตฺตติฯ อวิราเธตฺวา วิสยสภาวาวคฺคหณํ **ปฏิเวโธ, อปฺปนา** จ อารมฺมเณ ทฬฺหนิปาโต ตทวคาโหเยวาติ **“ปฏิเวธสทิสํ กิจฺจ”**นฺติ วุตฺตํฯ อถ วา อารมฺมณปฏิเวธสฺส ตทาหนนปริยาหนนมนุคุณตาย สมานนฺติ ปญฺญาวิตกฺกานํ กิจฺจสริกฺขตา วุตฺตาฯ

เอกกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกนิเทฺทโส

อุปาทาภาชนียวณฺณนา

๕๙๖. สมนฺตโต สพฺพโส ทสฺสนเฏฺฐน จกฺขุ **สมนฺตจกฺขู**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพสงฺขตาสงฺขตทสฺสน”**นฺติ วุตฺตํฯ **เอวมาทินา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สโทฺท ‘‘ทุกฺขํ ปริเญฺญยฺยํ ปริญฺญาต’’นฺติ ตีสุปิ ปเทสุ ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ เม, ภิกฺขเว, ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาที’’ติอาทินา (มหาว. ๑๕; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) หิ ปาฬิ ปวตฺ

ตาติฯ **อากาเรนา**ติ ทฺวาทสวิเธน อากาเรนฯ **ตมฺปิ กามาวจรํ** วิปสฺสนาปจฺจเวกฺขณญาณ ภาวโตฯ ‘‘ญาณจกฺขุ สหอริยมคฺคํ วิปสฺสนาญาณนฺติปิ ยุชฺชตี’’ติ วทนฺติฯ อคฺคมเคฺคน ปน สห วิปสฺสนา ปจฺจเวกฺขณญาณนฺติ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ

ยถาวุเตฺต มํสปิเณฺฑ สสมฺภาเร จกฺขุโวหาโร สนฺตานวเสน ปวตฺตมาเน จตุสมุฏฺฐานิกรูปธเมฺม อุปาทาย ปวโตฺตติ **‘‘จตุ...เป.... สมฺภารา’’**ติ วุตฺตํฯ **สณฺฐานนฺติ วณฺณายตนเมวา**ติ เตน เตน อากาเรน สนฺนิวิเฏฺฐสุ มหาภูเตสุ ตํตํสณฺฐานวเสน วณฺณายตนสฺส วิญฺญายมานตฺตา วุตฺตํ, น วณฺณายตนเสฺสว สณฺฐานปญฺญตฺติยา อุปาทานตฺตาฯ ตถา หิ อนฺธกาเร ผุสิตฺวาปิ สณฺฐานํ วิญฺญายตีติฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘ทีฆาทีนิ ผุสิตฺวาปิ สกฺกา ชานิตุ’’นฺติ, (ธ. ส. อฏฺฐ. ๖๑๖) ‘‘ทีฆาทิสนฺนิเวสํ ภูตสมุทายํ นิสฺสายา’’ติ (ธ. ส. มูลฏี. ๖๑๖) จฯ **เตสํ** สมฺภวสณฺฐานานํ อาโปธาตุวณฺณายตเนหิ อนตฺถนฺตรภาเวปิ เตหิ **วิสุํ วจนํ ตถาภูตานํ** สมฺภวภูตานํ สณฺฐานภูตานญฺจฯ เอเตน อาโปธาตุวณฺณายตนานํ วเสน วตฺตมานอวตฺถาวิเสโส สมฺภโว สณฺฐานญฺจาติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ ตตฺถ สมฺภโว จตุสมุฏฺฐานิโก โสฬสวสฺสกาเล อุปฺปชฺชติฯ ตสฺส ราควเสน ฐานา วจนํ โหตีติ วทนฺติฯ **อตถาภูตานํ** ตโต อญฺญถาภูตานํฯ **ยถาวุเตฺต** สมฺภารวตฺถุสงฺขาเตฯ **วิชฺชมานตฺตา**ติ ภิโยฺยวุตฺติวเสน วุตฺตํฯ ตถา หิ ขีณาสวานํ พฺรหฺมานญฺจ สมฺภโว นตฺถีติฯ อาโปธาตุวิเสสตฺตา สมฺภโว อาโปธาตุสมฺพนฺธี อาโปธาตุตนฺนิสฺสยนิสฺสิโตปิ โหตีติ ตสฺส จตุธาตุนิสฺสิตตาย อวิโรโธ วุโตฺตฯ

อุตุจิตฺตาหาเรหิ อุปตฺถมฺภิยมานนฺติ เอตฺถ ‘‘กลาปนฺตรคตา อุตุอาหารา อธิเปฺปตา’’ติ วทนฺติฯ **อเนกกลาปคตภาวํ จกฺขุสฺส ทเสฺสติ** ยโต อุปทฺทุตปฏเล นิรากรเณปิ จกฺขุ วิชฺชตีติ ฯ **ปฏิฆฏฺฏนํ** วิสยาภิมุขภาโว นิฆํสปจฺจยตฺตาฯ **นิฆํโส** นิสฺสยภาวาปตฺติฯ ยโต จกฺขาทินิสฺสิตา สญฺญา **‘‘ปฏิฆสญฺญา’’**ติ วุจฺจติฯ

อเนกตฺตาติ อิทํ อวจนสฺส การณํ, น เหตุกิริยาย วิญฺญายมานภาวสฺสฯ โส ปน อเปกฺขาสิทฺธิโต เอว เวทิตโพฺพฯ เหตุกิริยาเปกฺขา หิ ผลกิริยาติฯ **จกฺขุํ สงฺคณฺหาตี**ติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส นิสฺสยภาวานุปคมเนปิ ตํสภาวานติวตฺตนโต ตสฺสา สมญฺญาย ตตฺถ นิรุฬฺหภาวํ ทเสฺสติฯ ทสฺสนปริณายกโฏฺฐ จกฺขุสฺส อินฺทโฏฺฐเยวาติ **‘‘ยถา หิ อิสฺสโร’’**ติอาทินา อิสฺสโรปมา วุตฺตาฯ จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิเจฺจ ปริณายนฺตํ จกฺขุ ตํสหชาเต จกฺขุสมฺผสฺสาทโยปิ ตตฺถ ปริณายตีติ วุจฺจตีติ **‘‘เต ธเมฺม...เป.... ปริณายตี’’**ติ วุตฺตํ, น ปน จกฺขุสมฺผสฺสาทีนํ ทสฺสนกิจฺจตฺตาฯ อถ วา จกฺขุสมฺผสฺสาทีนํ อินฺทฺริยปจฺจยภาเวน อุปการกํ จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิเจฺจ ปริณายนฺตํ จกฺขุ ตตฺถ จกฺขุสมฺผสฺสาทโยปิ ตทนุวตฺตเก ปริณายตีติ อตฺถายํ ปริยาโยติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เต ธเมฺม...เป.... ณายตี’’**ติฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ **จกฺขตี**ติ อิมสฺส ‘‘ปริณายติ ปกาเสตี’’ติ จ อตฺถา วุตฺตาฯ สณฺฐานมฺปิ รูปายตนเมวาติ **‘‘สมวิสมานิ รูปานิ จกฺขตีติ จกฺขู’’**ติ วุตฺตํฯ ตํทฺวาริกานํ ผสฺสาทีนํ อุปนิสฺสยปจฺจยภาโว เอว **วฬญฺชนโตฺถ**ฯ

๕๙๙. **ตํทฺวาริกา...เป.... อุปฺปตฺติ วุตฺตา**ติ จกฺขุวิญฺญาเณ อุปฺปเนฺน สมฺปฏิจฺฉนาทีนิ พลวารมฺมเณ ชวนํ เอกเนฺตน อุปฺปชฺชตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตถา เจว หิ อนฺตรา จกฺขุวิญฺญาเณ วา สมฺปฏิจฺฉเน วา สนฺตีรเณ วา ฐตฺวา นิวตฺติสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ นิจฺฉิตํฯ **เตน ปจฺจเยนา**ติ ตํปกาเรน ปจฺจเยนฯ **ตํสทิสานนฺติ** ครุํ กตฺวา อสฺสาทนาทิปฺปวตฺติวิเสสรหิตตาย ทสฺสนสทิสานํ มโนธาตุสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนานํฯ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อสฺสาทนาทิโต อญฺญถา ครุํ กตฺวา ปวตฺติ นตฺถิ รูปธมฺมวิสยตฺตาติ **‘‘อสฺสาทนาภินนฺทนภูตานี’’**ติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ มโนทฺวาริกชวนปิฏฺฐิวฏฺฏกานมฺปิ หิ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อสฺสาทนาภินนฺทนภาเวน รูปํ ครุํ

กตฺวา ปวตฺติ นตฺถีติ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ รูปํ อารมฺมณาธิปติ อกุสลเสฺสว โหติฯ ตถา หิ **ปฎฺฐาเน** ‘‘อพฺยากโต ธโมฺม อกุสลสฺส ธมฺมสฺส อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อารมฺมณาธิปติ จกฺขุํ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินนฺทตี’’ติอาทินา (ปฎฺฐา. ๑.๑.๔๑๖) รูปธโมฺมปิ อารมฺมณาธิปติ วิภโตฺตฯ ‘‘อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส อพฺยากโต ธโมฺม กุสลสฺสา’’ติ เอตฺถ ปน ผลนิพฺพานาเนว อารมฺมณาธิปติภาเวน วิภตฺตานีติฯ คณนาย จ ‘‘อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอุปนิสฺสยปุเรชาตอตฺถิอวิคตนฺติ เอก’’นฺติ (ปฎฺฐา. ๑.๑.๔๔๕) วุตฺตํฯ ยทิ กุสลสฺสปิ สิยา, เทฺวติ วตฺตพฺพํ สิยาติฯ **ตานี**ติ ยถาวุตฺตชวนานิ ปฎฺฐินิทฺทิฎฺฐานิฯ **ตํสมฺปยุตฺตานิ จา**ติ ชวนสมฺปยุตฺตานิฯ **อญฺญานิ** จกฺขุสมฺผสฺสาทีนิฯ ยทิ รูปสฺส อารมฺมณปจฺจยภาวมตฺตํ อธิเปฺปตํ, ‘‘ตํ รูปารมฺมเณติ เอเตเนว สิเชฺฌยฺยา’’ติ เอตฺตกเมว วเทยฺยฯ ยสฺมา ปน รูปํ ตํทฺวาริกชวนานํ ปจฺจยวิเสโสปิ โหติ, ตสฺมา ตสฺส วิเสสสฺส ทีปนตฺถํ ‘‘อารพฺภา’’ติ วจนํ วุตฺตํ สิยาติ อาห **‘‘อารมฺมณปจฺจยโต อญฺญปจฺจยภาวสฺสปิ ทีปก’’**นฺติฯ

๖๐๐. โสตวิญฺญาณปฺปวตฺติยํ สวนกิริยาโวหาโรติ โสตสฺส สวนกิริยาย กตฺตุภาโว โสตวิญฺญาณสฺส ปจฺจยภาเวนาติ วุตฺตํ **‘‘โสตวิญฺญาณสฺส นิสฺสยภาเวน สุณาตี’’**ติฯ ชีวิตนิมิตฺตมาหารรโส ชีวิตํ, ตสฺมิํ นินฺนตาย ตํ อวฺหายตีติ ชิวฺหาติ เอวํ สิเทฺธน ชิวฺหา-สเทฺทน ปกาสิยมานา รสาวฺหายนสงฺขาตา สายนกิริยา ลพฺภตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘ชิวฺหาสเทฺทน วิญฺญายมานา กิริยาสายน’’**นฺติฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘ชีวิตมวฺหายตีติ ชิวฺหา’’ติ (วิภ. อฎฺฐ. ๑๕๔)ฯ **อาโย**ติ อุปฺปตฺติเทโสฯ ปสาทกายสฺส กายิกานํ ทุกฺขสุขานํ นิสฺสยภาวโต อิตเรสํ อุปนิสฺสยภาวโต **‘‘ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขานํ อาโย’’**ติ วุตฺตํฯ **พฺยาปิตายา**ติ พฺยาปิภาเว, พฺยาปิภาเวน วาฯ **กายปฺปสาทภาโว**ติ กายปฺปสาทสพฺภาโวฯ **อนุวิทฺธตฺตา**ติ อนุยุตฺตภาวโต, สํสฎฺฐภาวโตติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ยาวตา อิมสฺมิํ กาเย อุปาทินฺนกปวตฺตํ นาม อตฺถิ, สพฺพตฺถ กายายตนํ กปฺปาสปฎเล เสฺนโห วิยาติ วุตฺตํ, ตสฺมาฯ ปณฺฑรสภาวา ปสาทา อาปาถคตํ วิสยํ วิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุภาเวน ปกาเสนฺตา วิย โหนฺตีติ เตสํ วิสยาวภาสนกิจฺจตา วุตฺตาฯ **สมานนิสฺสยาน**นฺติ เอกนิสฺสยานํฯ อวินิพฺภุเตฺตสุ หิ รูปรสาทีสุ ยํนิสฺสยํ รูปํ, ตํนิสฺสโย เอว รสาทีติฯ **อญฺญมญฺญสภาวานุปคเมนา**ติ ลกฺขณสงฺกราภาวมาหฯ

ยสฺมา ปจฺจยนฺตรสหิโตเยว จกฺขุปฺปสาโท รูปาภิหนนวเสน ปวตฺตติ, น ปจฺจยนฺตรรหิโต, ตสฺมา รูปาภิฆาโต โหตุ วา มา วา โหตุ, เอวํสภาโว โส รูปธโมฺมติ ทเสฺสตุํ **‘‘รูปาภิฆาตารโห’’**ติ วุตฺตํ ยถา ‘‘วิปาการหสภาวา กุสลากุสลา’’ติฯ วิสยวิสยีนํ อญฺญมญฺญํ อภิมุขภาโว อภิฆาโต วิยาติ อภิฆาโต, โส รูเป จกฺขุสฺส , จกฺขุมฺหิ วา รูปสฺส โหตีติ วุตฺตํ **‘‘รูเป, รูปสฺส วา อภิฆาโต’’**ติฯ เตเนวาห ‘‘ยมฺหิ จกฺขุมฺหิ อนิทสฺสนมฺหิ สปฺปฎิฆมฺหิ รูปํ สนิทสฺสนํ สปฺปฎิฆํ ปฎิหญฺญิ วา’’ติ (ธ. ส. ๕๙๗), ‘‘จกฺขุ อนิทสฺสนํ สปฺปฎิฆํ รูปมฺหิ สนิทสฺสนมฺหิ สปฺปฎิฆมฺหิ ปฎิหญฺญิ วา’’ติ (ธ. ส. ๕๙๘) จ อาทิฯ เอตฺถ จ ตํตํภวปตฺถนาวเสน จกฺขาทีสุ อวิคตราคสฺส อตฺตภาวนิปฺผาทกสาธารณกมฺมวเสน ปุริมํ จกฺขุลกฺขณํ วุตฺตํ, สุทูรสุขุมาทิเภทสฺสปิ รูปสฺส คหณสมตฺถเมว จกฺขุ โหตูติ เอวํ นิพฺพตฺติตอาเวณิกกมฺมวเสน ทุติยํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อถ วา สติปิ ปญฺจนฺนํ ปสาทภาวสามเญฺญ สวิสยาวภาสนสงฺขาตสฺส ปสาทพฺยาปารสฺส ทสฺสนวเสน ปุริมํ วุตฺตํ, ปสาทการณสฺส สติปิ กมฺมภาวสามเญฺญ อตฺตโน การณเภเทน เภททสฺสนวเสน ทุติยํฯ

กามตณฺหาติ กามภเว ตณฺหาฯ ตถา รูปตณฺหา ทฎฺฐพฺพาฯ ตสฺส ตสฺส ภวสฺส มูลการณภูตา ตณฺหา ตสฺมิํ ตสฺมิํ ภเว อุปฺปชฺชนารหายตนวิสยาปิ นาม โหตีติ **กามตณฺหาทีนํ ทฎฺฐุกามตาทิโวหารารหตา** วุตฺตาฯ **ทฎฺฐุกามตา**ติ หิ ทฎฺฐุมิจฺฉา รูปตณฺหาติ อโตฺถฯ

ตถา เสสาสุปีติฯ เอตฺถ จ ทฏฺฐุกามตาทีนํ ตํตํอตฺตภาวนิพฺพตฺตกกมฺมายูหนกฺขณโต สติ ปุริมนิพฺพตฺติยํ วตฺตพฺพํ นตฺถิฯ อสติปิ ตสฺส มเคฺคน อสมุคฺฆาติตภาเวเนว การณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยโต มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนํ การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชิตฺวา อตฺตโน ผลสฺส การณภาวูปคมนโต วิชฺชมานเมวาติ อุปฺปนฺนอตฺถิตาปริยาเยหิ วุจฺจติ ''อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวโนฺต อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรโนฺต อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน ปาปเก อกุสเล ธเมฺม อนฺตราเยว อนฺตรธาเปติ'' (สํ. นิ. ๕.๑๕๗), ''สนฺตํ วา อชฺฌตฺตํ กามจฺฉนฺทํ อตฺถิ เม อชฺฌตฺตํ กามจฺฉโนฺทติ ปชานาตี''ติ (ที. นิ. ๒.๓๘๒; ม. นิ. ๑.๑๑๕) จ เอวมาทีสุฯ

เอตฺถาห – จกฺขาทีนํ อินฺทฺริยานํ กึ เอกกมฺมุนา อุปฺปตฺติ, อุทาหุ นานากมฺมุนาติ? อุภยถาปีติ โปราณาฯ ตตฺถ นานากมฺมุนา ตาว อุปฺปตฺติยํ จกฺขาทีนํ วิเสเส วตฺตพฺพํ นตฺถิ การณสฺส ภินฺนตฺตาฯ เอกกมฺมุนา ปน อุปฺปตฺติยํ เตสํ กถํ วิเสโสติ? การณสฺส ภินฺนตฺตาเยวฯ ตํตํภวปตฺถนาภูตา หิ ตณฺหา ตํตํภวปริยาปนฺนายตนาภิลาสตาย สยํ วิจิตฺตรูปา อุปนิสฺสยภาเวน ตํตํภวนิพฺพตฺตกกมฺมสฺส วิจิตฺตเภทตํ วิทหติฯ ยโต ตทาหิตวิเสสํ ตํ ตถารูปสมตฺถตาโยเคน อเนกรูปาปนฺนํ วิย อเนกํ วิสิฏฺฐสภาวํ ผลํ นิพฺพเตฺตติฯ ตถา จ วกฺขติ ''กมฺมเมว เนสํ วิเสสการณ''นฺติฯ น เจตฺถ สมตฺถตาภาวโต อญฺญํ เวทิตพฺพํ การณวิเสเสนาหิตวิเสสสฺส วิสิฏฺฐผลนิปฺผาทนโยคฺยตาภาวโตฯ ตถา หิ สติ เอกสฺสปิ กมฺมสฺส อเนกินฺทฺริยเหตุตาวิเสสโยคํ เอกมฺปิ กมฺมนฺติอาทินา ยุตฺติโต อาคมโตปิ ปรโต สยเมว วกฺขติฯ ตถา จ เอกเสฺสว กุสลจิตฺตสฺส โสฬสาทิวิปากจิตฺตนิพฺพตฺติเหตุภาโว วุจฺจติฯ โลเกปิ เอกเสฺสว สาลิพีชสฺส ปริปุณฺณาปริปุณฺณตณฺฑุลผลนิพฺพตฺติเหตุตา ทิสฺสติฯ กึ วา เอตาย ยุตฺติจินฺตาย, น จินฺติตพฺพเมเวตํฯ ยโต กมฺมวิปาโก จกฺขาทีนิ กมฺมวิปาโก จ สพฺพาการโต พุทฺธานํเยว กมฺมวิปากญาณผลยุตฺตานํ วิสโย, น อเญฺญสํ อตกฺกาวจรตายฯ เตเนว จ ภควตา ''กมฺมวิปาโก อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ, โย จิเนฺตยฺย อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา''ติ (อ. นิ. ๔.๗๗) อาทินวํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺขิตฺตํฯ **อาวิญฺฉนํ ปุคฺคลสฺส วิญฺญาณสฺส วา** ตํนินฺนภาวปฺปตฺติยา เหตุภาโวฯ

สเพฺพสนฺติ ปทสฺส ปกรณโต ปาริเสสโต วา ลพฺภมานํ อตฺถวิเสสํ อชานโนฺต ยถารุตวเสเนว อตฺถํ คเหตฺวา **''โก เอตฺถ วิเสโส''**ติอาทินา โจเทติฯ อิตโร เตชาทีนํ ปเจฺจกํ อธิกภาเว วิย ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา อธิกภาเวปิ ยถาวุตฺตาธิกภาเวเนว เอกกาทิวเสน ลพฺภมานายโอมตฺตตายปิ กายปฺปสาโท น โหตีติ วิญฺญายมานตฺตา ปกรณโต ปาริเสสโต วา จตุนฺนมฺปิ ภูตานํ สมภาเวน กาโย โหตีติ อยมตฺโถ สิโทฺธติ สพฺพ-สโทฺท อิธ สมภาวทีปโกติ ทเสฺสตุํ **''อิทํ ปนา''**ติอาทิมาหฯ **อิมมตฺถํ ทีเปตี**ติ จ ยถาวุเตฺตน ญาเยน ''สเพฺพส''นฺติ วจนโต อยมโตฺถ ลพฺภติ, น ตสฺส วาจกตฺตาติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห **''อนุวตฺต...เป.... วเสน วุตฺตตฺตา''**ติฯ เอกเทสาธิกภาวนิวารเณเนว หิ เอกเทโสมตฺตตานิวารณมฺปิ วิญฺญายตีติฯ **เอกเทโส** อวยโวฯ จตุธาตุสมุทายนิสฺสยสฺส หิ ปสาทสฺส ตเทกธาตุอธิกตา อวยวาธิกตา โหตีติฯ

''ปุริมา เจตฺถ เทฺวปิ วาทิโน นิกายนฺตริยา''ติ วทนฺติฯ อาโลกาทิสหการีการณสหิตานํเยว จกฺขาทีนํ รูปาทิอวภาสนสมตฺถตา วิวรสฺส จ โสตวิญฺญาณุปนิสฺสยภาโว คุโณติ เตสํ ลทฺธีติ อธิปฺปาเยน **''ตํตํภูตคุเณหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตชาทีนํ วิย วิวรสฺส ภูตภาวาภาวโต **''ยถาโยค''**นฺติ วุตฺตํฯ อถ วา รูปาทโย วิย วิวรมฺปิ ภูตคุโณติ ปราธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต **''ตํตํภูตคุเณหี''**ติ อาหฯ เตชสฺส ปน อาโลกรูเปน, อากาสสงฺขาตสฺส วิวรสฺส สเทฺทน, วายุสฺส คเนฺธน, อุทกสฺส รเสน, ปถวิยา โผฏฺฐเพฺพนาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย **''ยถาโยคํ ตํตํภูตคุเณ**

หี’’ติ วุตฺตํ สิยาฯ **รูปาทิคฺคหเณ**ติ รูปาทิวิสเย จกฺขุวิญฺญาณาทิเก นิปฺผาเทตพฺพติ อโตฺถฯ **อุปกริตพฺพโต**ติ สหการีการณภูเตหิ ยถาวุตฺตภูตคุเณหิ จกฺขาทีนํ สกิจฺจกรเณ อุปกริตพฺพ โตฯ **สภาเวน สุยฺยมานสฺสา**ติ เกนจิ อนุจฺจาริยมานเสฺสว ลพฺภมานตฺตา วุตฺตํฯ ฆฏฺฏนํ ปน วินา วายุสโทฺทปิ นตฺถีติฯ อถ วา วายุมฺหิ สโทฺท สภาเวน สุยฺยตีติ อาเป รโส มธุโรติ จ ตสฺส ลทฺธิเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ทุติยวาทิสฺสปิ นิคฺคโห โหติ** ตสฺสปิ เตชาทิคุณา รูปาทโยติ เอวํ ลทฺธิกตฺตาฯ

รูปาทิวิเสสคุเณหีติ รูปาทิวิเสสคุณยุเตฺตหิฯ **เตช…เป…. วายู**หีติ สหากาเสหิ เตชาทิปรมาณูหิฯ **กปฺปาสโต วิสทิสายา**ติ กปฺปาสปถวิโต วิเสสยุตฺตาย ตโต อธิกสามตฺถิยยุตฺตายาติ อธิปฺปาโยฯ **ตสฺสาเยวา**ติ กปฺปาสปถวิยาเยวฯ ยสฺมา สา วิชฺชมานานิปิ อวิเสสภูตานิ อตฺถีติ คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยภาเวน อภิภวิตฺวา ฐิตา, ตสฺมา ตสฺสาเยว คโนฺธ อธิกตโร ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ อยญฺจ สโพฺพ อุตฺตโร ‘‘ตสฺส ตสฺส ภูตสฺส อธิกตายา’’ติอาทินา **อฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๖๐๐) วุตฺตตฺตา ตถาคตานํ วาทํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา วทนฺตสฺส กณาทสฺส วเสน วุโตฺตฯ ‘‘อตฺตโน ปน มเตน กณาทกปิลาทโย เกวลํ ปถวาทิทฺรพฺยเมวาติอาทิ ลทฺธิฯ กณาทสาสนาย อธิมุตฺตานํ สาสเน อนวคาฬฺหานํ เกสญฺจิ อยํ วาโท’’ติ จ วทนฺติฯ **เอตสฺสุภยสฺสา**ติ อาสวคนฺธโต กปฺปาสคโนฺธ อธิโก สีตุทกวณฺณโต อุโณฺหทกวโณฺณ จ อธิโกติ เอตสฺส อุภยสฺสฯ เตชาทิอธิเกสุ จ สมฺภาเรสุ รูปาทีนํ วิเสสสฺส อทสฺสนโต น รูปาทโย เตชาทีนํ วิเสสคุโณติ สิทฺธนฺติ อาห **‘‘ตทภา…เป…. ตฺติตา’’**ติฯ เตน น รูปํ เตชสฺส วิเสสคุโณ เอกนฺตโต เตชาทิเก สมฺภาเร วิเสเสน อทสฺสนโต, โย ยสฺส วิเสสคุโณ, น โส ตทธิเก สมฺภาเร เอกนฺตโต วิเสเสน ทิสฺสติ ยถา ปถวีอธิเก สมฺภาเร อาโปธาตูติ ทเสฺสติฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถาโยคํ โยเชตพฺพํฯ **โก ปน วาโท นานากลาเป**ติ สภาวโต นานตฺตาภาเวปิ มูลการณนานตฺตวเสน อตฺถิ โกจิ วิเสโส อสงฺขาเตติ ทเสฺสติ, ยโต ปรมรณาทิกิริยาสมตฺถตา เนสํ เกสญฺจิ เยว ทิสฺสตีติฯ

เอกมฺปีติ **ปิ**-สเทฺทน อเนกสฺมิํ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ทเสฺสติฯ ปญฺจายตนิกตฺตภาเว ปตฺถนา ยา ทฏฺฐุกามตาทิภาเวน วุตฺตา, ตาย นิปฺผนฺนํฯ เอเตน การณวิเสเสน ผลวิเสสมาหฯ **น หี**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ สมตฺถยติฯ **ตนฺ**ติ กมฺมํฯ **วิเสเสนา**ติ อตฺตโน การเณน อาหิตาติสเยน ฯ เตเนว โสตสฺส น โหติ ปจฺจโย, ตโต อเญฺญเนว ปน โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เตน อเนกสภาเวน การเณน อาหิตวิเสสํ เอกมฺปิ กมฺมํ อเนกสภาวํ ผลํ นิปฺผาเทตุํ สมตฺถํ โหตีติ ทเสฺสติฯ อิทานิ กมฺมสฺส วุตฺตปฺปการวิเสสาภาเว โทสมาห **‘‘อินฺทฺริยนฺตราภาวปฺปตฺติโต’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – การณวิเสสาภาเว ผลวิเสสสฺส อสมฺภวโต ยํ วิเสสยุตฺตํ กมฺมํ จกฺขุสฺส การณํ, ตสฺส ตโต อญฺญวิเสสาภาเว ตทญฺญิณฺทฺริยุปฺปาทกตาปิ น สิยาติ โสตินฺทฺริยาทีนํ ตโต อนุปฺปตฺติ เอว สิยาฯ เอวมิตรตฺถาปิฯ **วิเสโส**ติ เจตฺถ กมฺมสฺส ตํตํอินฺทฺริยุปฺปาทนสมตฺถตา อธิเปฺปตา, สา จ ปุเพฺพ ทสฺสิตสภาโววฯ

อเนกาหิ มหคฺคตเจตนาหิ เอกาย วา ปริตฺตเจตนาสหิตาย ปฏิสนฺธิกฺขเณ กฏตฺตารูปานํ นิพฺพตฺตีติ น สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ **‘‘สเพฺพสํ…เป…. วิญฺญายตี’’**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตเมว อสกฺกุเณยฺยตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘นานาเจตนายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – **‘‘ปฏิส…เป…. ปจฺจโย’’**ติ เอตฺถ ยทิ นานากมฺมวเสน อินฺทฺริยานํ อุปฺปตฺติ อธิเปฺปตา, เอวํ สติ มหคฺคตกเมฺมน จ กามาวจรกเมฺมน จ ตํตํปฏิสนฺธิกฺขเณ กฏตฺตารูปํ อุปฺปนฺนํ สิยา, น เจตํ ยุตฺตํ ‘‘มหคฺคตเจตนา กมฺมปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๑๒.๗๘) วุตฺตตฺตาฯ นาปิ ตํตํภวนิยตรูปินฺทฺริเยหิ วิกลินฺทฺริยตา คติสมฺปตฺติยา โอปปาติกโยนิยํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ยุตฺตาฯ อถ มหคฺค

ตาหิ เอว นานาเจตนาหิ นิพฺพตฺตํ, น เจกา ปฏิสนฺธิ อเนกกมฺมนิพฺพตฺตา โหติฯ นิจฺฉิตเญฺหตํ สาเกตปเญฺหนาติฯ เอวํ เอเกน มหคฺคตกมฺมุนา จกฺขุนฺทฺริยโสตินฺทฺริยหทยวตฺถูนํ อุปฺปตฺติ ญาปเกน อิมินา วจเนน ปริตฺตกมฺมุนาปิ เอเกน ยถารหํ อเนเกสํ อินฺทฺริยานํ อุปฺปตฺติ สิทฺธา วาติ วุตฺตํ **“สิทฺธเมเกน กมฺมุน อเนกินฺทฺริยุปฺปตฺติ โหตี”**ติฯ

สมฺปโตฺตเยว นาม สมฺปตฺติกิจฺจกรณโตติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ปฏิ…เป…. นกโต”**ติ วุตฺตํฯ อติสุขุมภาวโต มํสจกฺขุอโคจเรน รูปายตเนน สมนฺนาคตสงฺฆาตวุตฺติตาย จ **“วายุ วิยา”**ติ วุตฺตํฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานํ สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส กทาจิปิ อารมฺมณปจฺจโย น สิยา** ธาตุปรมฺปราย ฆเฏฺฏนฺตสฺส อุตุสมุฏฺฐานตฺตาฯ เตนาห **“น หิ…เป…. ปชฺชตี”**ติฯ **ปฏฺฐาเน** (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒) จ ‘‘สทฺทายตนํ โสตวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อวิเสเสน วุตฺตํฯ

นนุ จิเรน สุยฺยนฺตีติ ทูเร ฐิตานํ ลหุกํ สวนํ นตฺถิ, เตสมฺปิ วา ลหุกํ สวเนน ทูราสนฺนภาวานํ วิเสโส น สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **น , ทู…เป…. โต**ติ น ทูเร ฐิเตหิ รชกาทิสทฺทา จิเรน โสตวิญฺญาเณน สุยฺยนฺติ, สเจ สวนูปจาเร โส สโทฺท ทูเร อาสเนฺน จ ฐิตานํ ยถาภูเต อาปาถคเต สเทฺท มโนวิญฺญาณสงฺขาตโต คหณวิเสสโต จิเรน สุโต สีฆํ สุโตติ อภิมาโนติ อโตฺถฯ เอต เมวตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ **นิจฺฉย…เป…. อภิมาโน โหติ,** โสต วิญฺญาณปฺปวตฺติ ปน อุภยตฺถาปิ สมานา, ยสฺมา **โส ปน สโทฺท…เป…. อาคจฺฉตี**ติฯ ยทิ ธาตุปรมฺปราย สโทฺท นปฺปวตฺตติ, กถํ ปฏิโฆสาทีนํ อุปฺปตฺตีติ อาห **“ทูเร…เป…. ปจฺจโย โหตี”**ติฯ **อุปฺปตฺติวเสน อาคตานี**ติ เอเตน รูปธมฺมาปิ ยตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ, ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ, น เทสนฺตรํ สงฺกมนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ฆฏฺฏนสภาวาเนวา**ติ เตสํ ภูตานํ สทฺทสมุปฺปตฺติเหตุภาว มาหฯ **โสตปเทสสฺสา**ติ โสตเทสสฺส, โสตเทเส ฐิตสฺสาติ อโตฺถฯ

จกฺขุมโต ปุคฺคลสฺส อชฺฌาสยวเสนาติ จิตฺรวิจิตฺรรูปายตเน เยภุเยฺยน สตฺตานํ จกฺขุทฺวาริกชวนสฺส อนุกฺกฏฺฐนวเสน ปวตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ **กณฺณกูปจฺฉิเทฺทเยว ปวตฺตน โต**ติ เอเตน อธิฏฺฐานโต พหิทฺธา อินฺทฺริยํ ปวตฺตตีติ วาทํ ปฏิเสเธติฯ อธิฏฺฐานเทเส เอว หิ อินฺทฺริยํ วตฺตตติ ตตฺถ กิจฺจาทิปฺปโยคทสฺสนโตฯ สติปิ ปนสฺส พหิทฺธา วุตฺติยํ น วิสยคฺคหเณ สมตฺถตา, อญฺญถา อธิฏฺฐานปิทหเนปิ วิสยคฺคหณํ ภเวยฺยาติฯ **อารมฺมณคฺคหณเหตุโต จา**ติ กณฺณกูปจฺฉิเทฺทเยว ฐตฺวา อารมฺมณกรณสฺส วิญฺญาณสฺส วา เหตุภาวโตฯ

ตโพฺพหาเรนาติ คนฺธคนฺธคฺคหณสฺส สหจริตาย คโนฺธปิ ตถา วุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ **คโนฺธ ปจฺจโย**ติ คโนฺธ สหการีปจฺจโยติ อโตฺถฯ เขฬาทิโก ปจฺจโยติ โยเชตพฺพํฯ **ตถา ปถวี**ติ สหการีปจฺจยนฺตรภูตา อชฺฌตฺติกพาหิรา ปถวี อารมฺมณคฺคหเณ ปจฺจโยติ อโตฺถฯ **อาธารภูตา**ติ เตโชวาโยธาตูนํ อาธารภูตาฯ **นิสฺสยภูตานนฺ**ติ นิสฺสยมหาภูตานํ อาโปเตโช วาโยธาตูนํฯ **สพฺพทา**ติ อุปฺปีฬนกาเล จ อนุปฺปีฬนกาเล จฯ **ตตฺถา**ติ จตุราสีติปเภเท อุปริม กายสงฺขาเต รูปสมูเหฯ **วินิพฺภุชฺชิตุํ อสกฺกุเณยฺยานนฺ**ติ อิทํ จกฺขุทสกํ อิทํ กายทสกํ อิทํ ภาวทสกนฺติ เอวํ กลาปโตปิ วินิพฺภุชฺชิตุํ อสกฺกุเณยฺยานํฯ

๖๑๖. ทีฆาทีนํ ผุสิตฺวา ชานิตพฺพโตติ อิทํ ทีฆาทีนํ น กายวิญฺญาณโคจรตฺตา วุตฺตํ, ทีฆาทิโวหารรูปาทีนํ ปน โผฏฺฐพฺพํ ผุสิตฺวา กายวิญฺญาณวีถิยา ปรโต ปวเตฺตน มโน วิญฺญาเณนปิ ชานิตพฺพตฺตา วุตฺตํฯ **ทีฆาทิสนฺนิเวสนฺ**ติ ทีฆาทิสนฺนิเวสวนฺตํฯ **เอกสฺมึ อิต รสฺส อภาวา**ติ ฉายาตปานํ อาโลกนฺธการานญฺจ อสหฏฺฐายิตํ อาหฯ กถํ ปน อาโลโก อนฺธ การํ วิธมตีติ? ‘‘อาโลกปฺปวตฺติสมานกาลํ อนฺธการสภาเวน ปวตฺตมานํ วณฺณายตนํ ภิชฺชติฯ

อนฺธการสฺส นิสฺสโย หุตฺวา ปวตฺตมานานิ ภูตานิ กเมน ตถารูปสฺส วณฺณายตนสฺส นิสฺสยภาวํ คจฺฉนฺตี''ติ เกจิฯ สห อนฺธกาเรน ตนฺนิสฺสยภูตานํ นิโรธสมนนฺตรํ ตํสนฺตติยํ ตาทิเส ปจฺจยสนฺนิปาเต อาโลกนิสฺสยภูตานํ อุปฺปตฺตีติ เวทิตพฺพํฯ น หิ นิสฺสยมหาภูเตหิ วินา อาโลกปฺปวตฺติ อตฺถิ, นาปิ อนฺธการสงฺขาตํ วณฺณายตนเมว นิรุชฺฌติ ตํนิสฺสเยหิ ปยุชฺชมานกเอกกลาปภูโตปาทารูปานํ สเหว นิรุชฺฌนโตฯ ปทีปสิขามณิรํสิโย วิย ปถวีปาการรุกฺขาทีนิ มุญฺจิตฺวาปิ อนฺธกาโร ปวตฺตตีติ วทนฺติฯ มนฺทํ ปน ปาการาทิอาธารรหิตํ น สุฏฺฐุ ปญฺญายติ, พหลํ อาธารํ นิสฺสาย ปวตฺตตีติ ยุตฺตนฺติ จ วทนฺติฯ

๖๒๐. **"อมนุสฺสสโทฺท"**ติ เอตฺถ **อ**-กาโร น มนุสฺสตามตฺตนิวตฺติอโตฺถ สทิสภาวทีปนตาย อนธิเปฺปตตฺตา, มนุสฺสโต ปน อนญฺญตานิวตฺติอโตฺถติ ทเสฺสตุํ **"อมนุสฺส...เป.... ฦฐาทโยปี"**ติ อาหฯ **ตถา กิเตฺตตโพฺพ**ติ ''วํสผาลนสโทฺท''ติอาทินา วตฺถุวเสน กิเตฺตตโพฺพฯ

๖๓๒. **กมฺมจิตฺตาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อุตุอาหาเร สงฺคณฺหาติฯ **ตํตทาการานี**ติ อิตฺถิลิงฺคาทิอาการานิฯ **อิตฺถินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ สมุฏฺฐหนฺตี**ติ อญฺญมญฺญปจฺจยานิปิ อิตฺถิลิงฺคาทีนิ เยภุเยฺยน อิตฺถินฺทฺริยสหิเต เอว สนฺตาเน สพฺภาวา อิตรตฺถ จ อภาวา อินฺทฺริยเหตุกานิ วุตฺตานิฯ **อญฺญถา**ติ อิตฺถิลิงฺคาทิอาการโต อญฺญถา, อิตฺถินฺทฺริยาภาเว วาฯ **อิตฺถิคฺคหณสฺส จา**ติ อิตฺถีติ จิตฺตปฺปวตฺติยาฯ **เตสํ รูปาน**นฺติ อิตฺถิลิงฺคาทิอาการรูปานํฯ ยทิ อิตฺถินฺทฺริยํ อิตฺถิลิงฺคาทิอาการรูปานํ สหการีการณํ, อถ กสฺมา ตสฺส อินฺทฺริยาทิปจฺจยภาโว เตสํ น วุโตฺตติ? เนว ตํ สหการีการณํ, อถ โข เตสํ ตพฺภาวภาวิตามเตฺตน ตํ การณนฺติ วุจฺจตีติ ทเสฺสตุํ อาห **"ยสฺมา ปนา"**ติอาทิฯ

๖๓๓. ลิงฺคํ ปริวตฺตมานํ ปุริมลิงฺคาธารชาติอนุรูปเมว หุตฺวา ปริวตฺตตีติ กตฺวา วุตฺตํ **"ปฏิสนฺธิยํ วิย ปวเตฺตปี"**ติฯ **ยสฺส...เป.... โนติ อาทิวจนโต**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ''ยสฺส วา ปน ปุริสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส อิตฺถินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ โน''ติ (ยม. ๓.อินฺทฺริยยมก.๑๘๘) สงฺคณฺหาติฯ

๖๓๕. ทฺวารภาเวน กุจฺฉิตานํ อาสวธมฺมานํ ปวตฺติฏฺฐานตาย ปสาทวิเสเส วิย วิญฺญตฺติวิเสเสปิ กายโวหารปฺปวตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ วิตฺถมฺภนสภาวตาย วาโยธาตุยา ถมฺภนํ **"วาโยธาตุกิจฺจ"**นฺติ วุตฺตํฯ กิจฺจมฺปิ หิ ธมฺมานํ สภาโวเยวาติฯ ปถวีธาตุยา อาการโร วจีวิญฺญตฺตีติ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ โยชนาฯ

๖๓๖. **วิตกฺก...เป.... คหิตา**ติ ยถาธิเปฺปตตฺถาภิพฺยญฺชิกาย วาจาย สมุฏฺฐาปนาธิปฺปายปฺปวตฺติํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตทา หิ สา เตหิ ปริคฺคหิตา นาม โหตีติฯ เอกสฺสปิ อกฺขรสฺส อเนเกหิ ชวเนหิ นิพฺพเตฺตตพฺพตฺตา ตถา นิพฺพตฺติยมานตาย อสมตฺถสภาวตฺตา น วิญฺญาตวิเสสา น ภินฺนา เอวาติ อาห **"สว...เป.... ภินฺนา"**ติฯ **อโพฺพกิเณฺณ**ติ อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชมาเนหิ อสํสเฏฺฐฯ ''ปจฺฉิมจิตฺต''นฺติ อวิเสเสน จุติจิตฺตํ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน **"อเญฺญสมฺปิ จุติจิตฺตํ...เป.... ญายตี"**ติ วุตฺตํฯ

อถ วา ''เย จ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, เตสํ จวนฺตานํ เตสํ วจีสงฺขาโร นิรุชฺฌิสฺสติ, โน จ เตสํ กายสงฺขาโร นิรุชฺฌิสฺสตี''ติ (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๘๘) รูปารูปภวูปปชฺชนกานํ กามาวจรจุติจิตฺตสฺสปิ กายสงฺขาราสมุฏฺฐาปนวจเนน ขีณาสเวหิ **อเญฺญสมฺปิ...เป.... ญายตี"**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ –

‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร นิรุชฺฌติ, ตสฺส วจีสงฺขาโร นิรุชฺฌิสฺสตีติ อามนฺตา’’ติ (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๑๐๘),

‘‘ยสฺส กายสงฺขาโร นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตสงฺขาโร นิรุชฺฌิสฺสตีติ อามนฺตา’’ติ (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๑๐๘) จ,

‘‘ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ กายสงฺขาโร จ น นิรุชฺฌติ จิตฺตสงฺขาโร จ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๑๑๓) –

อาทิวจนโต จ ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ปุรโต โสฬสเมน จิเตฺตน ตโต โอริเมน วา สทฺธึ อสฺสาสปสฺสาสา น อุปฺปชฺชนฺตีติ สิทฺธํฯ ยทิ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ‘‘ปจฺฉิมจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ กายสงฺขาโร น นิรุชฺฌตี’’ติ น วเทยฺย, วุตฺตเญฺจตํ, ตสฺมา เหฎฺฐิมโกฎิยา จุติโต ปุริเมน สตฺตรสเมน อุปฺปนฺนา อสฺสาสปสฺสาสา จุติยา เหฎฺฐา ทุติเยน จิเตฺตน สทฺธึ นิรุชฺฌนฺติฯ เตน ‘‘ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา กามาวจรานํ ปจฺฉิมจิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ จุติจิตฺตสฺสานนฺตรปจฺจยภูตสฺสปิ จิตฺตสฺส กายสงฺขาราสมุฎฺฐาปนตา วุตฺตาฯ

อถ วา **ยสฺส จิตฺตสฺสา**ติ เยน จิเตฺตน สพฺพปจฺฉิโม กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชติฯ ตํ จิตฺตํ วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํ, น ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อนนฺตรปจฺจยภูตํฯ **อนนฺตรา**ติ หิ กายสงฺขารุปฺปาทนํ อนฺตรํ วินา, ยโต ปจฺฉา กายสงฺขารุปฺปาทเนน อนนฺตริตํ หุตฺวา ปจฺฉิมจิตฺตํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ อโตฺถฯ กสฺมา? ‘‘อิตเรสํ วจีสงฺขาโร จ นิรุชฺฌิสฺสติ กายสงฺขาโร จ นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ (ยม. ๒.สงฺขารยมก.๘๘) วุตฺตตฺตาฯ อญฺญถาปจฺฉิมจิตฺตโต ปุริมตติยจิตฺตสมงฺคีนํ กายสงฺขาโร อุปฺปชฺชตีติ อาปชฺชตีติฯ เอวํ สเพฺพสมฺปิ จุติจิตฺตสฺส รูปชนกตาภาเว อาคมํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยุตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘น หี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คพฺภคมนาทีติ อาทิ**-สเทฺทน อุทกนิมุคฺคอสญฺญีภูตกาลกตจตุตฺถชฺฌานสมาปนฺนรูปารูปภวสมงฺคีนิโรธสมาปนฺนภาเว สงฺคณฺหาติฯ

๖๓๗. อเนเกสํ กลาปานํ เอกโต หุตฺวา เอกฆนปิณฺฑภาเวน ปวตฺตนโต กลาปนฺตรภูตานํ กลาปนฺตรภูเตหิ สมฺผุฎฺฐภาโว วุโตฺตฯ ยโต เตสํ ทุวิเญฺญยฺยนานตฺตํ, น ปน อวินิพฺภุตฺตภาวโตฯ **ตํตํภูตวิวิตฺตตา**ติ เตสํ เตสํ ภูตานํ วิภตฺตภาโว กลาปนฺตรภูเตหิ วิภตฺตสภาวตา อสํกิณฺณตาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ยถาวุตฺตา วิวิตฺตตา รูปานํ โอสานํ โหติ, ตสฺมา **‘‘รูปปริยโนฺต’’**ติ วุตฺตํฯ อถ วา ตํตํภูตสุญฺญตาฯ เยสญฺหิ ปริเจฺฉโท อากาโส, เตสํ ปริยนฺตตาย เตหิ สุญฺญภาโวติ ลกฺขิตโพฺพฯ ตโตเยว จ โส ภูตนฺตเรหิ วิย เตหิ อสมฺผุโฎฺฐติ วุจฺจตีติฯ **อญฺญถา**ติ ปริจฺฉินฺทิตเพฺพหิ อสมฺผุฎฺฐภาวาภาเวฯ

๖๓๘. **ตํตํวิการาธิกรูเปหี**ติ เอตฺถ กถํ จมฺมสุวเณฺณสุ มุทุตากมฺมญฺญตา ลพฺภนฺติ, นนุ ลหุตาทิวิการา เอกนฺตโต อินฺทฺริยพทฺธรูเป เอว ปวตฺตนโต อนินฺทฺริยพเทฺธ น ลพฺภนฺตีติ? สจฺจเมตํ, อิธ ปน ตํสทิเสสุ ตโพฺพหารวเสน วุตฺตํฯ ตถา หิ ตูลปิจุอาทีสุ ครุภาวาทิเหตูนํ ภูตานํ อธิกภาวาภาวโต ลหุอาทิโวหาโรฯ นิทฺทิสิตพฺพธมฺมนิสฺสยรูเป เอว วา สนฺธาย **‘‘ตํตํวิการาธิกรูเปหี’’**ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **สเพฺพ สเพฺพสํ ปจฺจยา** ลหุตาทีนํ อญฺญมญฺญาวิชหนโตติ อธิปฺปาโยฯ

๖๔๑. **อาจยสเทฺทเนวา**ติ นิเทฺทเส วุตฺตอาจยสเทฺทเนวฯ โย อายตนานํ อาทิจยตฺตา อาจโย ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺตมานานํ, โสว รูปสฺส อุปริจยตฺตา อุปจโยติ อธิเปฺปตํ อตฺถํ ปาฬิยํ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ปาฬิยํ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุป-สโทฺท ปฐมโตฺถ** ‘‘ทานํ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิ

ตุปญฺญตฺต’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๔๕) วิยฯ **อุปริอโตฺถจ** ‘‘สมฺมเญฺฐ อุปสิเตฺต จ, เต นิสีทึสุ มณฺฑเป’’ติอาทีสุ วิยฯ **อญฺญถา**ติ อุป-สทฺทสฺส อุปริอตฺถสฺสว คหเณฯ

๖๔๓. **ผลวิปจฺจนปกติยา**ติ ผลวิปจฺจนสภาเวนฯ **ผลเมว วา ปกตี**ติ อายุสํหานาทินา ผลสภาเวน ชรานิเทฺทโสติ อโตฺถฯ ตถา หิ ‘‘ผลูปจาเรน วุตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ **สุปริณตรูปปริปากกาเล** หานิทสกาทีสุฯ

๖๔๕. **กตฺตพฺพสภาวโต**ติ มูลผลาทีนํ อิธาธิเปฺปตอาหารวตฺถูนํ มุเขน อสนาทิกตฺตพฺพสภาวโตฯ วิสภูเต สงฺฆาเต โอชา มนฺทา โหตีติ **สวิสตฺตาภาวโต สุขุมตา วุตฺตาฯ องฺคมงฺคานุสาริโน รสสฺส สาโร**ติ รสหรณีธมนิชาลานุสาเรน สรีราวยเว อนุปฺปวิฎฺฐสฺส อาหารรสสฺส อพฺภนฺตราหารปจฺจโย เสฺนโห, โย โลเก รสธาตูติ วุจฺจติฯ

อุปาทาภาชนียกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

โนอุปาทาภาชนียกถาวณฺณนา

๖๔๖. ‘‘เอกํ มหาภูตํ ปฎิจฺจ ตโย มหาภูตา ตโย มหาภูเต ปฎิจฺจ เอกํ มหาภูต’’นฺติอาทิวจนโต (ปฎฺฐา. ๑.๑.๕๓) เอกํ มหาภูตํ อวเสสมหาภูเต นิสฺสยติ, เตหิ อุปาทารูเปน จ นิสฺสียตีติ อาห **‘‘นิสฺสยติ จ นิสฺสียติ จา’’**ติฯ

๖๔๗. มหาภูตานํ อญฺญมญฺญาวิชหนโต เอกสฺมิมฺปิ กลาเป อเนกํ โผฎฺฐพฺพํ อตฺถีติ โผฎฺฐพฺพสภาเวสุเยว อเนเกสุปิ อารมฺมเณสุ อาปาถคเตสุ อาโภคาทิวเสน เอกํเยว วิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุ โหตีติ อยํ วิจาโร ทสฺสิโตฯ อิตเรสุปิ ปน ยถาโยคํ ทเสฺสตโพฺพฯ ตตฺถ รสารมฺมณํ ตาว อินฺทฺริยนิสฺสยํ อลฺลียิตฺวา วิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุภาวโต สติปิ อเนเกสํ รสานํ อาปาถคมเน เอกสฺมึ ขเณ เอกปฺปการํเยว ยถาวุตฺตนเยน ชิวฺหาวิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุ โหติ, ตถา คนฺธารมฺมณํฯ รูปสทฺทารมฺมณานิ ปน อินฺทฺริยนิสฺสยํ อสมฺปตฺวาว วิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุภาวโต โยคฺยเทเส อวฎฺฐิตานิ ยตฺตกานิ สหการีปจฺจยนฺตรคตํ อุปการํ ลภนฺติ, ตตฺตกานิ เอกสฺมึ ขเณ เอกชฺฌํ อารมฺมณํ น โหนฺตีติ น วตฺตพฺพานิฯ ตถา หิ สโทฺท นิโคฺฆสาทิโก อเนกกลาปคโต ตถา วโณฺณปิ สิวิกุพฺพหนนิยาเมน เอกชฺฌํ อารมฺมณํ โหตีติฯ เอตฺถาปิ จ อาภุชิตวเสน อารมฺมณาธิมตฺตตาวเสน อเนกกลาปสนฺนิปาเตปิ กตฺถจิ วิญฺญาณุปฺปตฺติ โหติเยวฯ **ปสาทาธิมตฺตตา** ปิตฺตาทิวิพนฺธาภาเวน ปสาทสฺส ติกฺขตาฯ **กถํ ปน จิตฺตสฺสา**ติ จิตฺตสามญฺญโต เอกตฺตนยวเสน ปุจฺฉติฯ

๖๕๑. **ตาทิสายา**ติ ยา ปจฺรชนสฺส อตฺถีติปิ น คหิตาฯ **สนฺตี** สมานาฯ **เอวน**ฺติ ยถาสสมฺภารุทกํ สสมฺภารปถวิยา อาพนฺธกํ, เอวํ ปรมตฺถุทกํ ปรมตฺถปถวิยาติ ทเสฺสติฯ **ตทนุรูปปจฺจเยห**ีติ อตฺตโน อาพนฺธนานุคุเณหิ อาพนฺธิยมาเนหิ สนฺธารณาทิกิเจฺจหิ ปุริเมหิ จ ปถวีอาทีหิฯ **อผุสิตฺวา ปติฎฺฐา โหติ, อผุสิตฺวา อาพนฺธตี**ติ อิมินา ผุสิตพฺพผุสนกภาโว อาโปธาตุยํ นตฺถีติ โผฎฺฐพฺพวเสน อุภยธมฺมตํ อาหฯ อญฺญมญฺญํ นิสฺสยตา **อญฺญมญฺญนิสฺสยตา**ฯ อถ วา อญฺญมญฺญตา จ นิสฺสยตา จ **อญฺญมญฺญนิสฺสยตา**ฯ ยทิ โผฎฺฐพฺพา โผฎฺฐพฺพธาตูนํ โผฎฺฐพฺพภาเวน วินา อญฺญมญฺญนิสฺสยตา, ปถวีอาทีนํ กกฺขฬาทิสภาโว เอว โผฎฺฐพฺพภาโวติ ตพฺพิรเหน กถํ เตสํ อาโปธาตุยา นิสฺสยาทิภาโวติ อาห **‘‘อวินิโพฺภควุตฺตีสู’’**ติอาทิฯ **อญฺญมญฺญปจฺจยภูเตสู**ติ เอเตน อุปาทารูปํ นิวเตฺตติฯ อถ วา ปุเพฺพ อฎฺฐกถาธิปฺปาเย ฐตฺวา โผฎฺฐพฺพาโผฎฺฐพฺพธาตูนํ วิสิฎฺฐํ อญฺญมญฺญนิสฺสยตํ วตฺวา อิ

ทานิ อตฺตโน อธิปฺปาเย ฐตฺวา อวิเสเสน ตํ ทเสฺสนฺโต อาห **“อวินิโพฺภควุตฺตีสู”**ติอาทิฯ ตํเยว อวิสิฎฺฐํ อญฺญมญฺญนิสฺสยตํ ทฬฺหํ กตฺวา ทเสฺสนฺโต **“นาปิ สหชาเตสู”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อผุสนํ ตาว เอกกลาปคตตฺตา น วิจาเรตพฺพํ, ผุสนํ ปน กถนฺติ? เอกกลาปคตตฺตา เอวฯ วิสุํ สิทฺธานํเยว หิ วิสยมหาภูตานํ กายปฺปสาทนิสฺสยภูเตสุ ผุสนํ ทิสฺสติฯ

ฌายตีติ ปริปจฺจติฯ **น อุณฺหา หุตฺวา**ติ เอตสฺส อุณฺหสภาวา หุตฺวาติ อยมโตฺถติ กตฺวา **“เตโชสภาวตํเยว ปฎิกฺขิปตี”**ติ วุตฺตํฯ อุณฺหปฎิปกฺขตฺตา สีตสฺส อุณฺหตาย ปฎิเกฺขเป สีตตาสงฺกา สิยาติ อาห **“น สีตตฺตํ อนุชานาตี”**ติฯ เตโชสภาคตํเยว วา สีตตายปิ ทเสฺสตุํ **“น สีตตฺตํ อนุชานาตี”**ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **“เตโช เอว หิ สีต”**นฺติฯ มเนฺท หิ อุณฺหภาเว สีตพุทฺธีติ **เตโช เอว หิ สีตํ**ฯ กถํ ปเนตํ วิญฺญายตีติ? สีตพุทฺธิยา อววตฺถิตภาวโต ปาราปารํ วิยฯ ตถา หิ อาตเป ฐตฺวา ฉายํ ปวิฎฺฐานํ สีตพุทฺธิ โหติ, ตเตฺถว ปถวีคพฺภโต นิคฺคตานํ อุณฺหพุทฺธีติฯ ยทิ เตโชเยว สีตํ, อุณฺหภาเวน สทฺธึ สีตภาโวปิ เอกสฺมึ กลาเป อุปลเพฺภยฺยาติ อาห **“สีตุณฺหานญฺจา”**ติอาทิฯ อุณฺหสีตกลาเปสุ สีตุณฺหานํ อปฺปวตฺติฯ **ทฺวินฺนํ...เป.... ยุชฺชติ,** น อาโปธาตุวาโยธาตูนํ สีตภาเวติ อธิปฺปาโยฯ อาโปธาตุยา หิ วาโยธาตุยา สีตภาเว อุณฺหภาเวน สทฺธึ เอกสฺมึ กลาเป สีตภาโว ลเพฺภยฺย, น ปน ลพฺภติฯ น เจตฺถ อาโปธาตุอธิเก วาโยธาตุอธิเก วา กลาเป สีตภาโวติ สกฺกา วิญฺญาตุํ ตาทิเสปิ กตฺถจิ กลาเป อลพฺภมานตฺตา สีตภาวสฺสาติฯ ขรตาทิสภาวาธิกสฺส ภูตสงฺฆาตสฺส ทวตาทิสภาวาธิกตาปตฺติ **ภาวญฺญถตฺตํ**ฯ ตํ ปน ยถา โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปจฺจ...เป.... ปฺปตฺตี”**ติ อาหฯ

๖๕๒. **เอกนฺตนจิตฺตสมุฎฺฐานาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เอกนฺตอนุปาทินฺนุปาทานิยาทึ สงฺคณฺหาติฯ **ปุริมานมฺปี**ติ ‘‘ยํ วา ปนญฺญมฺปี’’ติ เอตสฺมา วจนโต ปุริมานํ อนุปาทินฺนานํ สทฺทายตนกายวิญฺญตฺติอาทีนํ นจิตฺตสมุฎฺฐานานญฺจ จกฺขายตนโสตายตนาทีนํฯ **นกมฺมสฺสกตตฺตาภาวาทิก**นฺติ นกมฺมสฺสกตตฺตาภาวํ นจิตฺตสมุฎฺฐานภาวนฺติ เอวมาทิกํฯ **เอกนฺตากมฺมชาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เอกนฺตาจิตฺตชํ คยฺหติฯ **ตา** ชรตาอนิจฺจตาฯ **อเนกเนฺตสุ น คหิตา**ติ เอกนฺตโต อกมฺมเชสุ สทฺทายตนาทีสุ อจิตฺตเชสุ จ จกฺขายตนาทีสุ คเหตฺวา จตุสมุฎฺฐานิกตฺตา อเนกเนฺตสุ รูปายตนาทีสุ น คหิตาติ อโตฺถฯ

๖๖๖. **อนิปฺผนฺนตฺตา**ติ อญฺญํ อนเปกฺขิตฺวา สภาวโต อสิทฺธตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ วิญฺญตฺติทฺวยสฺสฯ

โนอุปาทาภาชนียกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุกนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๖๖. ‘‘สพฺพํ รูปํ มนสา วิญฺญาต’’นฺติ วจนโต ยทิ วิญฺญาตโต อญฺญํ ทิฎฺฐาทิ น โหตีติ ‘‘กตมํ ตํ รูปํ ทิฎฺฐ’’นฺติอาทินา ปุจฺฉา น กตา, เอวํ สเนฺต จตุกฺกภาโว กถนฺติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา อาห **“ทสฺสนาทิคฺคหณวิเสสโต”**ติฯ ทสฺสนํ สวนํ มินิตฺวา ชานนํ วิชานนญฺจาติ เอตสฺมา **ทสฺสนาทิคฺคหณวิเสสโต**ฯ เอเตน คาหกเภเทน คเหตพฺพเภโทติ ทเสฺสติฯ อิทานิ สมฺเขนปิ คเหตพฺพเภโท ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ **“ทิฎฺฐา...เป.... ภาวโต”**ติ วุตฺตํฯ

ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๖๙. ตทิทํ นยกรณํ ฉพฺพิธาทีสุ ตีสุ สงฺคเหสุ โยชิตํฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา

๙๗๕. เอกนฺตโต นีวรณตฺตา มิทฺธสฺส ''นตฺถิ นีวรณา''ติ วจเนน คหณนฺติ ทเสฺสตุํ **''มิทฺธสฺสปิ นีวรณสฺสา''**ติ วุตฺตํฯ **น จ รูปํ ปหาตพฺพํ** นิปฺปริยายปฺปหานสฺส อิธ อธิเปฺปตตฺตาฯ เอตฺถ เกจิ ''นามกายรูปกายเคลญฺญสภาวโต ทุวิธํ มิทฺธํฯ ตตฺถ ปุริมํ 'นีวรณา'ติ วจเนน วุตฺตํ, อิตรํ รูปสภาว''นฺติ วทนฺติฯ ตตฺถ ยํ ตํ อรูปโต อญฺญํ มิทฺธํ ปริกปฺปิตํ, ตมฺปิ นีวรณํ มิทฺธสภาวโต อิตรํ มิทฺธํ วิยาติ ปริกปฺปิตมิทฺธสฺสปิ น สกฺกา นีวรณภาวํ นิวเตฺตตุนฺติ เตสํ วจนสฺส นีวรณปฺปหานวจเนน วิโรธํ ทเสฺสโนฺต **''น จ รูปกาย''**นฺติอาทิมาหฯ อถ วา ขีณาสวานํ โสปฺปนสภาวโต โสปฺปสฺส จ มิทฺธเหตุกตฺตา อตฺถิ มิทฺธรูปนฺติ วาทํ สนฺธาย อุตฺตรมาห **''น จ รูปกายเคลญฺญ''**นฺติอาทินาฯ ตตฺถ มิทฺธเมว โสปฺปเหตูติ นายํ อวธารณา อิจฺฉิตา, โสปฺปเหตุ เอว มิทฺธนฺติ ปน อิจฺฉิตาติ มิทฺธโต อโญฺญปิ โสปฺปเหตุ อตฺถิ, โก ปน โส? รูปกายเคลญฺญํฯ น จ รูป...เป.... วจนโตติ โยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ

วจีโฆสาทีติ อาทิ-สเทฺทน หุํการาทิสโทฺท สงฺคยฺหติฯ องฺคุลิโผฏาทิสโทฺท อุตุสมุฏฺฐาโนเยว, จิตฺตปจฺจโย ปน โหติฯ **รูปภาวมตฺตานี**ติ ชรามรณสภาวานํ รูปานํ ตํธมฺมมตฺตานิ, ตโต เอว น ชาติอาทิธมฺมวนฺตานีติ อาห **''น สยํ สภาววนฺตานี''**ติฯ ยถา ชรา อนิจฺจตา จ รูปภาวมตฺตํ, เอวํ ชาติปีติ ชาติยา รูปภาวมตฺตตาย อุปสํหรณโตฺถ **ตถา**-สโทฺทฯ

เตสํ รูปธมฺมานํฯ สงฺขาตาทิ-สโทฺท วิย **อภินิพฺพตฺติต**-สโทฺทปิ วตฺตมานกาลิโกปิ โหตีติ **''อภินิพฺพตฺติยมานธมฺมกฺขณสฺมิ''**นฺติ วุตฺตํฯ **เอวมฺปี**ติ ยทิปิ ชิรณภิชฺชนภาวา ชิรณาทิสภาวานํ ธมฺมานํ ชนกปจฺจยกิจฺจานุภาวกฺขเณ อภาวโต ตปฺปจฺจยภาวโวหารํ อภินิพฺพตฺติโวหารญฺจ น ลภนฺติ, เอวมฺปิ เตสํ อุปาทินฺนตา วตฺตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ ''ชรามรณํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน''นฺติ วจนโต ตสฺส ปริยายตํ วิวรติ **''เตสํ อุปฺปาเท สตี''**ติอาทินาฯ

ยทิ เอวนฺติ ยทิ นิสฺสยปฏิพทฺธวุตฺติกา ชาติอาทโย, เอวํ สติฯ ''มหาภูตานํ อุปาทายรูป''นฺติ วจนโต ภูตนิสฺสิเตสุ เกวโล อุปาทายโวหาโรติ อุปาทาเย นิสฺสิตาปิ อปเรน อุปาทาย-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วตฺตพฺพาติ อธิปฺปาเยน **''อุปาทายุปาทายภาโว อาปชฺชตี''**ติ อาหฯ การณการเณปิ การเณ วิย โวหาโร โหติ ''โจเรหิ คาโม ทโฑฺฒ''ติ ยถาติ ทเสฺสโนฺต **''ภูต...เป.... ตฺตนโต''**ติ อาหฯ อิทานิ ปรมฺปรา วินา นิปฺปริยายโต อุปาทาทีนํ ภูตปฏิพทฺธภาวํ สห นิทสฺสเนน ทเสฺสตุํ **''อปิ จา''**ติอาทิมโวจฯ วิการปริเจฺฉทาปิ อุปาทายรูปวิการาทิภาเว ภูตปฏิพทฺธภาวาวินิวตฺติโต เอกสฺมึ กลาเป เอเกกาว วิการาทโยติ ชีวิตินฺทฺริยํ วิย กลาปานุปาลกํ กลาปวิการาทิภาวโต จ ''อุปาทายรูปานิ''อิเจฺจว วุจฺจนฺตีติ อาห **''เอวํ วิกา...เป.... โยเชตพฺพานี''**ติฯ

อสงฺขตภาวนิวารณตฺถํ ปรินิปฺผนฺนตา วุตฺตาติ อิทํ อปรินิปฺผนฺนสภาววโต อนุปลพฺภมานตาย สสวิสาณํ วิย เกนจิ น สงฺขตนฺติ อสงฺขตํ นาม สิยาติ อิมิสฺสา อาสงฺกาย นิวตฺตนวเสน วุตฺตํฯ อถ วา รูปวิการาทิภาวโต รูปภาโว วิย รูเป สติ สนฺติ, อสติ น สนฺตีติ สิทฺธาย ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนตาย สาธิตา ปรินิปฺผนฺนตา เตสํ สงฺขตภาวํ สาเธนฺตี อสงฺขตภาวํ นิวารณตฺถํ ชายตีติ วุตฺตํ **''อสงฺขตภาวนิวารณตฺถํ ปรินิปฺผนฺนตา วุตฺตา''**ติฯ

ปกิณฺณกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปกณฺฑวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นิเกฺขปกณฺฑํ

ติกนิเกฺขปกถาวณฺณนา

๙๘๕. ยถาวุตฺตผสฺสปญฺจมกาทิราสิกิจฺจรหิตตฺตา เกจิ ธมฺเม วิสุํ ฐเปตฺวา โสวจสฺสตาทิอวุตฺตวิเสสสงฺคณฺหนตฺถญฺจ, เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน วา ฉนฺทาทโย ‘‘เยวาปนา’’ติ วุตฺตาติ เยวาปนกานํ ปทุทฺธาเรน นิเทฺทสานรหตาย การณํ วุตฺตนฺติ หทยวตฺถุสฺส ตถา นิเทฺทสานรหตาย การณํ วทโนฺต **‘‘สุขุมฺปา...เป.... หิตสฺสา’’**ติ อาหฯ สุขุมภาเวปิ อินฺทฺริยาทิสภาวานิ อุปาทายรูปานิ อาธิปจฺจาทิวเสน ปากฏานิ โหนฺติ, น อตํสภาวํ สุขุมุปาทายรูปนฺติ หทยวตฺถุสฺส ปทุทฺธาเรน กุสลตฺติกปทภาชเน นิเทฺทสานรหตา วุตฺตาฯ สุขุมภาวโตเยว หิ ตํ **มหาปกรเณปิ** ‘‘ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺตี’’ติ (ปฎฺฐา. ๑.๑.๘) นิสฺสิตธมฺมมุเขน ทสฺสิตนฺติฯ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน วา หทยวตฺถุ ปทุทฺธาเรน น ทสฺสิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เยน ปน อธิปฺปาเยน รูปกเณฺฑ หทยวตฺถุ ทุวิเธน รูปสงฺคหาทีสุ น วุตฺตํ, โส รูปกณฺฑวณฺณนาย วิภาวิโต เอวาติฯ **นิกฺขิปิตฺวา**ติ ปทสฺส ปกฺขิปิตฺวาติ อโตฺถติ อธิปฺปาเยน **‘‘วิตฺถารเทสนํ อโนฺตคธํ กตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ มูลาทิวเสน หิ เทสิตา กุสลาทิธมฺมา ตํตํจิตฺตุปฺปาทาทิวเสนปิ เทสิตา เอว นาม โหนฺติ ตํสภาวานติวตฺตนโตติฯ

มูลวเสนาติ สุปฺปติฎฺฐิตภาวสาธนวเสนฯ เอตานิ เหตุปทาทีนิ หิโนติ ผลํ เอตสฺมา ปวตฺตตีติ **เหตุ,** ปฎิจฺจ เอตสฺมา เอตีติ **ปจฺจโย,** ชเนตีติ **ชนโก,** นิพฺพเตฺตตีติ **นิพฺพตฺตโก**ติ เสสานํ วจนโตฺถฯ **‘‘มูลฎฺฐสฺส...เป.... วุตฺต’’**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ‘‘ปีฬนโฎฺฐ’’ติอาทีสุ วิย มูลภาโว มูลโฎฺฐ, ตีณิ กุสลมูลานีติ อยญฺจ มูลโต นิเกฺขโปติ? น, มูลสฺส อโตฺถ มูลโฎฺฐ , โส เอว มูลโฎฺฐติ สุปฺปติฎฺฐิตภาวสาธนเฎฺฐน มูลสภาวานํ อโลภาทิธมฺมานํ กุสลธเมฺมสุ กิจฺจวิเสสสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘อโตฺถติ ธมฺมกิจฺจ’’**นฺติฯ อถ วา **อตฺถวเสนา**ติ ‘‘ตีณิ กุสลมูลานี’’ติ วุตฺตานํ เตสํ มูลานํ สภาวสงฺขาตอตฺถวเสน, น คาถาย วุตฺตอตฺถวเสนฯ ยสฺมา ปน โส มูลโฎฺฐเยว จ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อโลภาทีน’’**นฺติอาทิฯ อโลภาทโย วิย เวทนากฺขนฺธาทโยปิ อธิกตตฺตา **ตํ**-สเทฺทน ปฎินิทฺทิสิตพฺพาติ วุตฺตํ **‘‘เต กุสลมูลา ตํสมฺปยุตฺตา’’**ติฯ **เตหิ อโลภาทีหี**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน วา เวทนากฺขนฺธาทโยปิ สงฺคหิตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เต กุสลมูลา ตํสมฺปยุตฺตา’’**ติ วุตฺตํฯ

‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ผสฺสาทิเภทโต จตฺตาโร ขเนฺธ ทเสฺสตฺวา ‘‘อิเม ธมฺมา กุสลา’’ติ (ธ. ส. ๑) วุตฺตตฺตา ขนฺธา จ กุสลนฺติ วุตฺตํ **‘‘ขเนฺธหิ สภาวโต กุสเล ปริยาทิยตี’’**ติฯ **เวทนากฺขเนฺธ วา**ติ กุสลํ…เป…. วิญฺญาณกฺขเนฺธ วาติฯ **อญฺญสฺส** อตฺตโน ผลสฺสฯ **มูเลหิ กุสลานํ อนวชฺชตาย เหตุํ ทเสฺสตี**ติ อิทํ น มูลานํ กุสลสฺส อนวชฺชภาวสาธกตฺตา วุตฺตํ, อถ โข ตสฺส อนวชฺชตาย สุปฺปติฎฺฐิตภาวสาธกตฺตาฯ ยทิ หิ มูเลหิ กโต กุสลานํ อนวชฺชภาโว ภเวยฺย, ตํสมุฎฺฐานรูปสฺสปิ โส ภเวยฺย, มูลานํ วา เตสํ ปจฺจยภาโว น สิยา, โหติ จ โสฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘เหตู เหตุ…เป…. ปจฺจโย’’ติ (ปฎฺฐา. ๑.๑.๑.)ฯ กิญฺจ ภิโยฺย กุสลานํ วิย อกุสลาพฺยากตานมฺปิ ตพฺภาโว มูลปฎิพโทฺธ ภเวยฺย, ตถา สติ อเหตุกานํ อกุสลาพฺยากตานํ ตพฺภาโว น สิยา, ตสฺมา กุสลาทีนํ โยนิโสมนสิการาทิปฎิพโทฺธ กุสลาทิภาโว, น มูลปฎิพโทฺธ, มูลานิ ปน กุสลาทีนํ สุปฺปติฎฺฐิตภาวสาธนานีติ เวทิตพฺพํฯ สเหตุกา หิ ธมฺมา วิรุฬฺหมูลา วิย ปาทปา สุปฺปติฎฺฐิตา ถิรา โหนฺติ, น ตถา อเหตุกาติฯ **ตํสมฺปโยคกตํ อนวชฺชสภาว**นฺติ อิทมฺปิ น อนวชฺชสภาวสฺส ตํสมฺปโยเคน นิปฺผาทิตตฺตา วุตฺตํ, อนวชฺชสภาวํ ปน วิเสเสตฺวา ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ อโลภาทิสมฺปโยคโต หิ กุสลาทีนํ ขนฺธานํ อนวชฺชภา

โว สุปฺปติฏฺฐิโต ชายติ, น อเหตุกาพฺยากตานํ วิย น สุปฺปติฏฺฐิโตติฯ ยทิ เอวํ น เตสํ ขนฺธานํ กุสลาทิภาโว ทสฺสิโต สิยา? น, อธิการโต กุสลภาวสฺส วิญฺญายมานตฺตาฯ **กมฺม**-สโทฺท วิย วิปากธมฺมตาวาจิโน น มูลกฺขนฺธสทฺทา, โส จ อิธ อวิเสสโต วุโตฺตติ อาห **"กเมฺมหิ สุขวิปากตํ ทเสฺสตี"**ติฯ อาทิกลฺยาณตํ กุสลานํ ทเสฺสตีติ โยชนาฯ อนวชฺชเหตุสภาวสุขวิปากภาวนิทานาทิสมฺปตฺติโย ทฏฺฐพฺพา, โยนิโสมนสิการอวชฺชปฏิปกฺขตาอิฏฺฐวิปากตาวเสนปิ นิทานาทิสมฺปตฺติโย โยเชตพฺพาฯ โยนิโสมนสิการโต หิ กุสลา อโลภาทิมูลกา, อโลภาทิสมฺปโยคโต จ โลภาทิปฏิปกฺขสุขวิปากาว ชาตาติฯ

๙๘๖. **"กสฺมา วุตฺต"**นฺติ อนุยุญฺชิตฺวา โจทโก **"นนู"**ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิวรติฯ อิตโร ยถาวุตฺตโมหสฺส อิธ **สมฺปยุตฺต**-สเทฺทน อวุจฺจมานตํ **"สจฺจเมต"**นฺติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา **"เตนา"**ติอาทินา ปริหารมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ''ตํสมฺปยุตฺตา''ติปเทน กิญฺจาปิ ยถาวุตฺตโมโห ปธานภาเวน น คหิโต, นานนฺตริยกตาย ปน คุณภาเวน คหิโตติฯ **อญฺญตฺถ อภาวา**ติ ยถาวุตฺตสมฺปยุตฺตโต อญฺญตฺถ อภาวาฯ น หิ วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคโต โมโห วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจาทิธเมฺมหิ วินา โหตีติฯ

๙๘๗. อุปฺปาทาทิสงฺขตลกฺขณวินิวตฺตนตฺถํ **"อนิจฺจทุกฺขอนตฺตตา"**ติ วุตฺตํฯ อุปฺปาทาทโย ปน ตทวตฺถธมฺมวิการภาวโต ตํตํธมฺมคฺคหเณน คหิตาเยวฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''ชรามรณํ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิต''นฺติ (ธาตุ. ๗๑), ''รูปสฺส อุปจโย''ติ จ อาทิฯ เกสกุมฺภาทิ สพฺพํ นามํ **นามปญฺญตฺติ,** รูปเวทนาทิอุปาทานา พฺรหฺมวิหาราทิโคจรา อุปาทาปญฺญตฺติ **สตฺตปญฺญตฺติ,** ตํตํภูตนิมิตฺตํ ภาวนาวิเสสญฺจ อุปาทาย คเหตโพฺพ ฌานโคจรวิเสโส **กสิณปญฺญตฺติฯ ปรมเตฺถ อมุญฺจิตฺวา โวหริยมานา**ติ อิมินา วิหารมญฺจาทิปญฺญตฺตีนํ สตฺตปญฺญตฺติสทิสตํ ทเสฺสติ, ยโต ตา สตฺตปญฺญตฺติคฺคหเณน คยฺหนฺติฯ หุตฺวา อภาวปฏิปีฬนอวสวตฺตนาการภาวโต สงฺขตธมฺมานํ อาการภาวโต สงฺขตธมฺมานํ อาการวิเสสภูตานิ ลกฺขณานิ วิญฺญตฺติอาทโย วิย วตฺตพฺพานิ สิยุํ, ตานิ ปน นิสฺสยานเปกฺขํ น ลพฺภนฺตีติ ปญฺญตฺติสภาวาเนว ตชฺชาปญฺญตฺติภาวโตติ น วุตฺตานิ, สตฺตฆฏาทิโต วิเสสทสฺสนตฺถํ ปน อฏฺฐกถายํ วิสุํ วุตฺตานีติฯ **น หิ โก...เป.... วตฺตุํ ยุตฺตํ** กุสลตฺติกสฺส นิปฺปเทสตฺตาฯ

๙๘๘. ภวติ เอตฺถาติ ภูมิ, นิสฺสยปจฺจยภาวโต สุขสฺส ภูมิ **สุขภูมิ**ฯ สุขเวทนาสหิตํ จิตฺตํฯ ตสฺส ภูมิเภเทน นิทฺธารณตฺถํ ตํนิสฺสยภูตา สมฺปยุตฺตธมฺมา **"กามาวจเร"**ติ วุตฺตาฯ ตสฺส วา เอกเทสภูตสฺส สมุทายภาวโต อาธารณภาเวน อเปกฺขิตฺวา ตํสมานภูมิ **"กามาวจเร"**ติ วุตฺตาฯ ตตฺถ ''สุขภูมิยํ กามาวจเร''ติ เทฺวปิ ภุมฺมวจนานิ ภินฺนาธิกรณภาเวน อฏฺฐกถายํ วุตฺตานีติ อุภเยสมฺปิ สมานาธิกรณภาเวน อตฺถโยคํ ทเสฺสตุํ **"สุขภูมีติ กามาวจราทโยปิ ยุชฺชนฺตี"**ติ วุตฺตํฯ ยเถว หิ จิตฺตํ, เอวํ สเพฺพปิ ปริตฺตสุเขน สมฺปยุตฺตา ธมฺมา ตสฺส นิสฺสยภาวโต ภูมิ กามาวจราติฯ อฏฺฐกถายมฺปิ วา อยมโตฺถ วุโตฺตเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ''จิตฺต''นฺติ หิ จิตฺตุปฺปาโทปิ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ ''จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติ เอตฺถ จิตฺตเมว อคฺคเหตฺวา ปโรปณฺณาสกุสลธเมฺมหิ สทฺธึเยว จิตฺตํ คหิต''นฺติฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ สุขภูมิยนฺติ จิตฺตุปฺปาทสฺส วิญฺญายมานตฺตาฯ **วิภาคทสฺสนํ** วิเสสทสฺสนํฯ ภาสิตพฺพํ ภาสิตํ, ตเทว อโตฺถติ **ภาสิตโตฺถ**ฯ อภิเธยฺยโตฺถฯ **ตทตฺถวิญฺญาปเนนา**ติ ติกทุกานํ กุจฺฉิตานํ สลนาทิอตฺถทีปเกนฯ

๙๙๔. **โก ปน วาโท ขนฺธารมฺมณสฺสา**ติ ปุพฺพาปรภาเวน วตฺตมาเน อรหโต ขเนฺธ เอกตฺตนยวเสน สนฺตานโต ''อมฺหากํ มาตุลเตฺถโร''ติอาทินา อาลมฺพิตฺวา ปวตฺตมานํ อุปาทานํ ตสฺส อุปาทานกฺขเนฺธเยว คณฺหาติฯ สติปิ ตํสนฺตติปริยาปเนฺน โลกุตฺตรกฺขเนฺธ ตตฺถ

ปวตฺติตฺ อสมตฺถภาวโต กา ปน กถา ขเนฺธ อารพฺภ ปวตฺตมาเนฯ เอเตน นตฺถิ มโคฺค วิสุทฺธิยา, นตฺถิ นิพฺพานนฺติ เอวมาทิวเสน ปวตฺตา มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย น มคฺคาทิวิสยา ตํตํปญฺญตฺติวิสยาติ ทีปิตํ โหติฯ

๙๙๘. เอวํ สํ...เป.... เลสิกาติ อนุปาทานิเยหิ อสํกิเลสิกานํ เภทาภาวมาหฯ

๑๐๐๖. อวิชฺชมาโน จ โส นิจฺจาทิวิปริยาสากาโร จาติ **อวิ...เป.... สากาโร**ติ ปทเจฺฉโทฯ ทิฏฺฐิยา นิจฺจาทิอวิชฺชมานากาเรน คยฺหมานเตฺตปิ น ตทากาโร วิย ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโน, อถ โข วิชฺชมาโน กาโย สกฺกาโยติ อวิชฺชมานนิจฺจาทิวิปริยาสาการโต วิเสสนนฺติ **โลกุตฺตรา น อิทํ วิเสสนํ อรหนฺติ** ‘‘สโนฺต วิชฺชมาโน กาโย สกฺกาโย’’ติฯ **วตฺถุ อวิเสสิตํ โหตี**ติ อิทํ ‘‘สตี กาเย’’ติ เอตฺถ กาย-สโทฺท สมูหตฺถตาย อนามสิตวิเสสํ ขนฺธปญฺจกํ วทตีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ ปสาทกาโย วิย กุจฺฉิตานํ ราคาทีนํ อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย กาโยติ วุจฺจตีติ เอวํ ปน อเตฺถ สติ ทิฏฺฐิยา วตฺถุ วิเสสิตเมว โหตีติ โลกุตฺตราปิ อปนีตาฯ น หิ โลกุตฺตรา ขนฺธา อุปฺปตฺติฏฺฐานตาย ‘‘กาโย’’ติ วุจฺจนฺตีติฯ **สุทฺธิยา อเหตุภูเตนา**ติ โคสีลาทินา, โลกิยสีเลน วา โลกุตฺตรสีลสฺส อปทฏฺฐาเนนฯ ‘‘อวีติกฺกมนียตาสตตํจริตพฺพตาหิ วา **สีลํ,** ตโปจรณภาเวน สมาทินฺนตาย **วตํ**ฯ อตฺตโน ควาทิภาวาธิฏฺฐานํ **สีลํ,** คจฺฉโนฺตเยว ภกฺขนาทิควาทิกิริยากรณํ **วตํ**ฯ อกตฺตพฺพาภิมตโต นิวตฺตนํ วา **สีลํ,** ตํสมาทานวโต เวสโภชนกิจฺจจรณาทิวิเสสปฏิปตฺติ **วต**’’นฺติ จ สีลพฺพตานํ วิเสสํ วทนฺติฯ

๑๐๐๗. อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตีติ อุปฺปาโทติ น ชนนมตฺตํ อธิเปฺปตํ, อถ โข อนิโรโธปีติ **‘‘อวิฆาตํ ชนสโทฺท วทตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถายํ **ชน**-สเทฺท นโย, ชนิตาติ **ชนา,** อวิหตาติ อโตฺถฯ **ปุถู ชนา เอเตสนฺติ ปุถุชฺชนา**ติ ปุถุสตฺถุมานิโน สตฺตาฯ **อภิสงฺขรณาทิอโตฺถ วา ชน-สโทฺท** อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํฯ ขนฺธายตนาทีนํ สวนาธีนตฺตา ปญฺญาจกฺขุปฏิลาภสฺส เตสํ สวนาภาวทีปกํ ‘‘อสฺสุตวา’’ติ อิทํ ปทํ อนฺธตํ วทติฯ

กตํ ชานนฺตีติ อตฺตนา ปเรหิ จ กตํ กุสลากุสลํ เตหิ นิปฺผาทิตํ สุขทุกฺขํ ยาถาวโต ชานนฺติฯ ปเรสํ อตฺตนา, อตฺตโน จ ปเรหิ กตํ อุปการํ ยถาวุตฺตาการเรน **ปากฏํ กโรนฺติ**ฯ พฺยาธิอาทีหิ ทุกฺขิตสฺส อุปฏฺฐานาทิ**กาตพฺพํ,** สํสารทุกฺขทุกฺขิตเสฺสว วา ยถาวุตฺตาการเรน **กาตพฺพํ กโรนฺติ**ฯ อริยกรธมฺมา อริยสจฺจานีติ ปุริมสจฺจทฺวยวเสน วุตฺตํ **‘‘วิปสฺสิยมานา อนิจฺจาทโย’’**ติฯ ปริญฺญาทิวิเสเสน วา ปสฺสิยมานาติ อเตฺถ สติ **อนิจฺจาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน นิจฺจมฺปิ นิพฺพานํ คหิตนฺติ จตุสจฺจวเสนปิ โยเชตพฺพํ, อนิจฺจตฺตาทโย วา **‘‘อนิจฺจาทโย’’**ติ วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อวเสสกิเลสา **กิเลสโสตํ**ฯ **ญาณ**นฺติ ยาถาวโต ชานนํฯ ยถาภูตาวโพเธน หิ ตสฺส ตานิ อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิตตาย สนฺตาเน อปฺปเวสารหานิ ‘‘สํวุตานิ ปิหิตานี’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ **ตถา**ติ สพฺพสงฺขารานํ วิปฺปการสฺส ขมนากาเรนฯ อวิปรีตธมฺมา เอตาย นิชฺฌายํ ขมนฺตีติ **ปญฺญา ขนฺตี**ติฯ อทุฏฺฐเสฺสว ติติกฺขาภาวโต ตถาปวตฺตา ขนฺธาติ อโทสปฺปธานา ขนฺธา วุตฺตาติ **‘‘อโทโส เอว วา’’**ติ ตติโย วิกโปฺป วุโตฺตฯ สติปฏิปกฺขตฺตา อภิชฺฌาโทมนสฺสานํ ‘‘มุฏฺฐสฺสจฺจ’’นฺติ วุตฺตาฯ **อกฺขนฺติ** โทโสฯ สสฺสตาทิอนฺตวินิมุตฺตา ธมฺมฏฺฐิตีติ **สสฺสตุเจฺฉทาทิคาโห ตปฺปฏิโลมภาโว** วุโตฺตฯ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาโท **นิพฺพาเน ปฏิโลมภาโว**ฯ จริมานุโลมญาณวชฺฌตณฺหาทิโก กิเลโสติ วุโตฺต, ปฏิปทาญาณทสฺสนญาณทสฺสนานิ วิย โคตฺรภุญาณํ กิเลสานํ อปฺปวตฺติกรณภาเวน วตฺตติ, กิเลสวิสยาติลงฺฆนภาเวน ปน ปวตฺตตีติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘สงฺขาร...เป.... ปหาน’’**นฺติฯ

ทิฏฺฐิยาทีนํ สมุทยสภาคตา กมฺมสฺส วิกุปฺปาทเน สหการีการณภาโว, ทสฺสนาทิพฺยาปารํ วา อตฺตานญฺจ ทสฺสนาทิกิจฺจํ จกฺขาทีนนฺติ เอวญฺหิ ยถาตกฺกิตํ อตฺตานํ รูปนฺติ คณฺหาติฯ **ยถาทิฏฺฐ**นฺติ ตกฺกทสฺสเนน ยโถปลทฺธนฺติ อธิปฺปาโยฯ น หิ ทิฏฺฐิคติโก รูปายตนเมว อตฺตาติ คณฺหาตีติฯ **อิมิสฺสาปวตฺติยา**ติ สามเญฺญน รูปํ อตฺตาติ สพฺพสงฺคาหกภูตาย ปวตฺติยาฯ **รูเป...เป.... มาน**นฺติ จกฺขาทีสุ ตํสภาโว อตฺตาติ ปวตฺตมานํ อตฺตคฺคหณํฯ **อนญฺญตฺตาทิคฺคหณ**นฺติ อนญฺญตฺตํ อตฺตนิยอตฺตนิสฺสิตอตฺตาธารตาคหณํฯ **วณฺณาทีน**นฺติ วณฺณรุกฺขปุปฺผมณีนํฯ นนุ จ รุกฺขปุปฺผมณิโย ปรมตฺถโต น วิชฺชนฺติ? สจฺจํ น วิชฺชนฺติ, ตทุปาทานํ ปน วิชฺชตีติ ตํ สมุทิตาทิปฺปการํ อิธ รุกฺขาทิปริยาเยน วุตฺตนฺติ รุกฺขาทินิทสฺสเนปิ น โทโส ฉายารุกฺขาทีนํ วิย รูปสฺส อตฺตโน จ สํสามิภาวาทิมตฺตสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ

๑๐๐๘. **ชาติอาทิสภาว**นฺติ ชาติภวาทีนํ นิพฺพตฺตินิพฺพตฺตนาทิสภาวํ, **อุปฺปาทน สมตฺถตา** ปจฺจยภาโวฯ

๑๐๐๙. สามเญฺญน ‘‘ตเทกฏฺฐา กิเลสา’’ติ (ธ. ส. ๑๐๑๐), ปรโต ‘‘อวเสโส โลโภ’’ติ อาทิวจนโต (ธ. ส. ๑๐๑๑) ปาริเสสโต สามตฺถิยโต วา ลพฺภมานตาย สติปิ อาคตเตฺต สรูเปน ปเภเทน วา ทิฏฺฐิอาทโย วิย อนาคตตฺตา โลภาทโย ‘‘อนาคตา’’ติ วุตฺตาติ อาห **‘‘อิธ** ...เป.... **เสฺสตุ’’**นฺติฯ **อตฺถโต วิญฺญายติ** โลภาทีหิ สหชาตา หุตฺวา ทิฏฺฐิยา เอว ปาฬิยํ วุตฺตกิเลสภาวโตฯ **อิติปิ อโตฺถ ยุชฺชติ** สํโยชนกิเลสานมฺปิ ปฏินิเทฺทสารหตฺตา สมฺปยุตฺตสมุฏฺฐานภาวโต จฯ **สํโยชนรหิเตหี**ติ สํโยชนภาวรหิเตหิ ถินอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, ถินอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ วาฯ

๑๐๑๓. **เอกเท...เป.... วทติ** อวยเวนปิ สมุทาโย วุจฺจตีติฯ เหตุ เอเตสํ อตฺถีติ วา **เหตุกาฯ อนิยโต**ติ น อวธาริโตฯ ปุริมปทาวธารณวเสน คเหตพฺพตฺถตฺตา **วิวรณียตฺถวาฯ อตฺถโต นิกฺขิปิตฺ**นฺติ ‘‘ตโย กุสลเหตู อโลโภ อโทโส อโมโห’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๐๖๐) วิย ปุริมนเยน ทสฺสิตธเมฺมเยว เหตุปหาตพฺพเหตุกเภทโต อตฺถทสฺสนวเสน นิทฺทิสิตุนฺติ อโตฺถฯ

๑๐๒๙. อภิญฺญายุตฺตวชฺชานํ มหคฺคตานํ ปริตฺตารมฺมณตฺตาภาวา **‘‘มหคฺคตา วา อิทฺธิวิธาทโย’’**ติ วุตฺตํฯ อตีตํสญาณสฺส กามาวจรตฺตา **‘‘เจโต...เป.... ญาณสมฺปยุตฺตา’’**ติ อาหฯ

๑๐๓๕. **อนนฺตเร นิยุตฺตานี**ติ จุติอนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ, ตสฺมิํ นิยุตฺตานิ ตํ เอกเนฺตน นิปฺผาทนโต อนติกฺกมนกานีติ อโตฺถฯ วุตฺตปฺปการสฺส อนนฺตรสฺส กรณํ อนนฺตรํ, ตํ สีลานีติ โยเชตพฺพํฯ อเนเกสุ อานนฺตริเยสุ กเตสุ กิญฺจาปิ พลวโตเยว ปฏิสนฺธิทานํ, น อิตเรสํ, อตฺตนาปน กาตพฺพกิจฺจสฺส เตเนว กตตฺตา ตสฺส วิปากสฺส อุปตฺถมฺภนวเสน ปวตฺตนโต น อิตรานิ เตน นิวาริตผลานิ นาม โหนฺติ, โก ปน วาโท ปฏิปเกฺขสุ กุสเลสูติ วุตฺตํ **‘‘ปฏิปเกฺขน อนิวารณียผลตฺตา’’**ติฯ **‘‘อเนกสฺมิมฺปิ...เป.... นตฺถี’’**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อเนเกสุ อานนฺตริเยสุ กเตสุ พลวํเยว ปฏิสนฺธิทายกนฺติ เตน อิตเรสํ วิปาโก ปฏิพาหิโต โหตีติ อาห **‘‘น จ เตส’’**นฺติอาทิฯ ตญฺจ เตสํ อญฺญมญฺญํ อปฺปฏิพาหกตฺตํ มาติกาวณฺณนายํ วิตฺถาเรน วิจาริตเมวฯ

อตฺถโต อาปนฺนํ อคฺคเหตฺวา ยถารุตวเสเนว ปาฬิยา อตฺถํ คเหตฺวา เตสํ วาทานํ ตปฺปรภาเวน ปวตฺติํ สนฺธาย อเหตุกวาทาทีนํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุริมวาโท’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อนิยฺยานิกนิยฺยานิกเภทํ ปน สมฺภารกมฺมํ พนฺธโมกฺขเหตูติ พนฺธโมกฺขเหตุํ ปฏิเสเธนฺตปิ กมฺมํ ปฏิเสเธติฯ **สุมงฺคลวิลาสินิยํ** ปน วิปากสฺส กมฺมกิเลสสมาธิปญฺญานํ เหตุภาวโต วิปาโกปิ พนฺธ

โมกฺขเหตูติ ‘‘นตฺถิ เหตูติ วทโนฺต อุภยํ ปฏิพาหตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๗๐-๑๗๒) วุตฺตํฯ ตตฺถ กมฺมํ ปฏิเสเธเนฺตนปิ วิปาโก ปฏิเสธิโต โหติ, วิปากํ ปฏิเสเธเนฺตนปิ กมฺมนฺติ ตโยปิ เอเต วาทา อตฺถโต อุภยปฏิเสธกาติ เวทิตพฺพาฯ **นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ**นฺติ อเหตุกวาทาทิปฏิสํยุเตฺต อสทฺธเมฺม อุคฺคหปริปุจฺฉาวินิจฺฉยปสุตสฺส ‘‘นตฺถิ เหตู’’ติอาทินา รโห นิสีทิตฺวา จิเนฺตนฺตสฺส ตสฺมิํ อารมฺมเณ มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ชวนานิ ชวนฺติฯ ปฐมชวเน สเตกิโจฺฉ โหติ, ตถา ทุติยาทีสุฯ สตฺตเม อเตกิจฺฉภาวํ ปโตฺต นาม โหติฯ ยา เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ’’นฺติฯ ตโต ปุริมภาวา อนิยตาฯ

๑๐๓๙. สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิคตาทิวิสิฏฺฐภาเวปิ มคฺคปจฺจยสฺส สมฺปโยควิสิฏฺฐตาทีปเนเนว สหชาตาทิวิสิฏฺฐตาปิ วิญฺญายตีติ ปาฬิยํ ‘‘สมฺปยุโตฺต’’ติ วุตฺตนฺติ **‘‘สมฺปโยควิสิเฏฺฐนา’’**ติ วุตฺตํฯ **มคฺค…เป…. ทเสฺสตุํ,** น ปน มคฺคงฺคานํ อญฺญมญฺญํ มคฺคปจฺจยภาวาภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **เอวํ สตี**ติ ยทิ มคฺคงฺคานํ มคฺคปจฺจยลาภิตาย ปกาสโน ปฐมนโย, เอวํ สเนฺตฯ มคฺคงฺคานิปิ เวทนาทโย วิย มคฺคเหตุกภาเวน วตฺตพฺพตฺตา อมคฺคสภาวานํ อโลภาทีนํ ตทเญฺญสํ ตทุภยสภาวานํ ธมฺมานํ ปจฺจยภาวทีปเน ตติยนเย วิย น ฐเปตพฺพานีติ อาห **‘‘ฐเปตฺวาติ น วตฺตพฺพํ สิยา’’**ติฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุริมนเยฯ

ทุติยนเยปีติ **ปิ**-สเทฺทน ปฐมนยํ สมฺปิเณฺฑติฯ เตน สมฺมาทิฏฺฐิยา ปุริมสฺมิํ นยทฺวเย ฐปิตตฺตา ตสฺส สเหตุกภาวทสฺสโน ตติยนโย อารโทฺธติ ทเสฺสติฯ ตติยนเย สมฺมาทิฏฺฐิยา สเหตุกภาวทสฺสนํ อนิจฺฉโนฺต โจทโก **‘‘กถํ ทสฺสิโต’’**ติ โจเทตฺวา **‘‘นนู’’**ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิวรติฯ อิตโร **‘‘ยถา หี’’**ติอาทินา ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุภาเวน วุตฺตานมฺปิ โลภาทีนํ อญฺญมญฺญํ สหเชกฏฺฐสมฺปยุตฺตสงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนโต ทสฺสเนน ปหาตพฺพเหตุกสงฺคโห วิย มคฺคเหตุภาเวน วุตฺตายปิ สมฺมาทิฏฺฐิยา มคฺคเหตุกภาโวปิ ยุชฺชติ มคฺคเหตุสมฺปยุตฺตสงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนภาวโตติ ทเสฺสติฯ

ตโต อญฺญเสฺสวาติ ตโต สมฺมาทิฏฺฐิสงฺขาตเหตุโต อญฺญสฺส อโลภาโทสเสฺสวฯ **อเญฺญนา**ติ ‘‘มโคฺค เหตู’’ติ อิโต อเญฺญนฯ อโลภาโทสานํเยว อธิเปฺปตตฺตา เตสํเยว อาเวณิเกน มคฺคเหตูติ อิมินา **ปริยาเยนฯ สาธารเณน ปริยาเยนา**ติ ติณฺณมฺปิ เหตูนํ อธิเปฺปตตฺตา มคฺคามคฺคสภาวานํ สาธารเณน มคฺคเหตุมคฺคเหตูติ อิมินา ปริยาเยนฯ **เตส**นฺติ เหตูนํฯ **อเญฺญส**นฺติ เหตุสมฺปยุตฺตานํฯ **อตฺถวิเสสวเสนา**ติ ‘‘มคฺคเหตุกา’’ติ ปาฬิยา อตฺถวิเสสวเสนฯ อโมเหน อโลภาโทสาโมเหหิ จ เสสธมฺมานํ สเหตุกภาวทสฺสนวเสน ปวตฺตา ทุติยตติยนยา **‘‘สรูปโต เหตุเหตุมนฺตทสฺสน’’**นฺติ วุตฺตาฯ **ตถาอทสฺสนโต**ติ สรูเปน อทสฺสนโตฯ **อเตฺถน…เป…. คมนโต**ติ ‘‘มคฺคงฺคานิ ฐเปตฺวา ตํสมฺปยุโตฺต’’ติ (ธ. ส. ๑๐๓๙) วจนโต มคฺคสภาวานํ ธมฺมานํ มคฺคปจฺจยตาสงฺขาโต สมฺปยุตฺตานํ เหตุภาโว สรูปโต ทสฺสิโตฯ มคฺคเหตุภูตาย ปน สมฺมาทิฏฺฐิยา สมฺปยุตฺตานํ เหตุเหตุภาโว อตฺถโต ญาปิโต โหตีติ อโตฺถฯ

๑๐๔๐. อสภาวธโมฺม ครุกาตโพฺพ น โหตีติ **‘‘สภาวธโมฺม’’**ติ วุตฺตํฯ เตเนว **ปฏฺฐานวณฺณนายํ** (ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑.๓) ‘‘อารมฺมณาธิปติ ชาติเภทโต กุสลากุสลวิปากกิริยรูปนิพฺพานวเสน ฉพฺพิโธ’’ติ วกฺขติฯ **มคฺคาทีนิ ฐเปตฺวา**ติ มคฺคาทีนิ ปหายฯ **อเญฺญส**นฺติ มคฺคาทิโต อเญฺญสํฯ **อธิ…เป…. วสฺสา**ติ อารมฺมณาธิปติปจฺจยภาวสฺสฯ ปญฺญุตฺตรตฺตา กุสลานํ โลกุตฺตรกถาย จ ปญฺญาธุรตฺตา วีมํสาธิปติสฺส เสสาธิปตีนํ ปธานตา เวทิตพฺพาฯ

๑๐๔๑. ปเทสสตฺตวิสยตฺตา ปฐมวิกปฺปสฺส สกลสตฺตวเสน ทเสฺสตุํ **“กปฺปสหสฺสาติกฺกเมปิ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ลโทฺธกาสํ ยํ ภวิสฺสตี**ติ ลโทฺธกาสํ ยํ กมฺมํ ปาปุณิสฺสติฯ กปฺปสหสฺสาติกฺกเม อวสฺสํ อุปฺปชฺชนวิปากตฺตา **ตทปิ...เป.... วุจฺจตี**ติฯ อลทฺธตฺตลาภตาย อุปฺปาทาทิกฺขณํ อปฺปตฺตสฺส วิปากสฺส อนุปฺปนฺนภาโว นตฺถิภาโว ปากฏภาวาภาวโตติ วุตฺตํ **“นตฺถิ นาม น โหตีติ อนุปฺปโนฺน นาม น โหตี”**ติฯ **ตตฺถา**ติ อรูปภวเงฺคฯ

อวิปกฺกวิปากํ กมฺมํ สหการีการณสมวายาลาเภน อกโตกาสํ วิปากาภิมุขภาวาภาวโต วิปกฺกวิปากกมฺมสริกฺขกนฺติ วุตฺตํ **“อลโทฺธ...เป.... เทยฺยา”**ติฯ กิจฺจนิปฺผตฺติยา อสติ อุปฺปนฺนมฺปิ กมฺมํ อนุปฺปนฺนสมานนฺติ **“โอกาโส น ภเวยฺยา”**ติ เอตสฺส **สมตฺถตา น สิยา**ติ อตฺถมาหฯ เตน อปจยคามิกมฺมกิจฺจสฺส โอกาสาภาโว ทสฺสิโตฯ ปุเพฺพ นิรตฺถกตฺตา อุปฺปตฺติยา โอกาโส น ภเวยฺยาติ ปโยชนาภาวโต กมฺมุปฺปตฺติยา โอกาสาภาโว วุโตฺตฯ **“วิปากโต อญฺญสฺส ปวตฺติโอกาโส น ภเวยฺยา”**ติ อิมินา อสมฺภวโตติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **ธุววิปากสฺส** กมฺมสฺส **วิปาเกน** นิทสฺสนมตฺตภูเตนาติ อธิปฺปาโยฯ อริยมคฺคอานนฺตริยกมฺมานํ วิยมหคฺคตกมฺมานํ นิยตสภาวตาภาวา อฏฺฐสมาปตฺตีนํ **“พลววิรเห”**ติอาทินา สวิเสสนธุววิปากตา วุตฺตาฯ เอตฺถ จ ‘‘ปญฺจ อานนฺตริยกมฺมานี’’ติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาปิ ธุววิปากตฺตาฯ ยสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา โย วิปาโก นิโยคโต อุปฺปชฺชิสฺสติ, โสตสฺส อนาคตกาเลปิ อุปฺปาทิโวหารํ ลภติฯ โส จ อุปฺปาทิโวหาโร อายูหิตกมฺมวเสน วุจฺจมาโน ภาวินา อายูหิตภาเวน มโคฺค อนุปฺปโนฺนติ เอตฺถ วุโตฺตติ ทเสฺสตุํ **“ยํ อายูหิตํ ภวิสฺสตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๐๕๐. อุปาทาเนหิ อาทินฺนาติ สมฺพโนฺธฯ **อเญฺญ**ติ อุปาทานารมฺมเณหิ อเญฺญ อนุปาทานิยาติ อโตฺถฯ **อาทิเกน คหเณนา**ติ ‘‘อหํ ผลํ สจฺฉากาสิ’’นฺติ เอวํ ปจฺจเวกฺขณญาณสงฺขาเตน คหเณนฯ อิทานิ อุเปตตฺถทีปกสฺส อุป-สทฺทสฺส วเสน **อุปาทินฺน**-สทฺทสฺส อตฺถํ วตฺตุํ **“อุปาทินฺนสเทฺทน วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นิพฺพานสฺส อนชฺฌตฺตภาวโต **“อมคฺคผลธมฺมาเยว วุตฺตา”**ติ อาหฯ **อิตเรหี**ติ อชฺฌตฺตปทาทีหิฯ

ติกนิเกฺขปกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทุกนิเกฺขปกถาวณฺณนา

๑๐๖๒. เมตฺตาย อยนํ อุปคมนํ เมตฺตายนํ, ตญฺจ อตฺตโน สนฺตาเน เมตฺตาย ลาโภ อุปฺปาทนํ สตฺตานํ อนุปคโม อตฺถโต มชฺชนเมวาติ ‘‘เมตฺตา, เมทน’’นฺติ วตฺวา **“สิเนหน”**นฺติอาหฯ

๑๐๖๕. ตสฺมิํ ตสฺมิํ วิสเย จิตฺตํ สํรญฺชตีติ **จิตฺตสฺส สํรญฺชนํฯ ตณฺหาวิจริตาทีติ อาทิ**-สเทฺทน เอสนาทโย สงฺคหิตาฯ ตณฺหาย วิปุลตา วิสยวเสน ปวตฺติวเสน วา เวทิตพฺพาฯ อนิจฺจาทิสภาวสฺส รูปาทิกสฺส นิจฺจาทิโต คหณํ อภินิเวโส วิเสสโต ตณฺหาวเสน โหติตณฺหารหิตาย ทิฏฺฐิยา อภาวาติ อุปจารวเสน นิมิตฺตสฺส กตฺตุภาวมาห **“นิจฺจาทิโต คณฺหนฺตี วิสํวาทิกา โหตี”**ติฯ ปากเฎน สเทฺทน ลพฺภมานตฺตา ยถารุตวิญฺญายมานตฺตา จ **วิสตฺติกา**สทฺทสฺส วิสตสภาโว **“ปธาโน อโตฺถ”**ติ วุโตฺตฯ ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโสฯ เตน ตํ พาธยิสฺสามี’’ติอาทิวเสน (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓) **มาเรน คหิตาย**ฯ

๑๐๖๖. อนตฺถจรณาทิอนภิสนฺธานกตาย อฏฺฐานภูเตสุ จ วสฺสวาตาทิสงฺขาเรสุ อุปฺปนฺนโกโป วิย สเตฺตสุ อตฺถาจรณาทินา อาโรปนาธิปฺปาเยสฺเยว ตทชฺฌาโรปนวเสน ปวโตฺต ยทิปิ อนายตนุปฺปตฺติยา อฏฺฐานาฆาโตเยว โหติ, สตฺตวิสยตฺตา ปน สติ จิตฺตสฺส เอกนฺตพฺยาปตฺติยํ กมฺมปถเภโท โหติเยวาติ สกฺกา วิญฺญาตุํ, อฏฺฐานุปฺปตฺติยํ ปนสฺส น สิยา กมฺมปถเภโทติ อาห **"สเตฺตสุ อุปฺปโนฺน อฏฺฐานโกโป กโรตี"**ติฯ ปฏิฆาทิปทานํ ฆฏฺฏนาปุริมยามวิการุปฺปตฺติสมญฺญาทีสุปิ ทสฺสนโต **"ปฏิวิโรธาทิปทานิ เตสํ วิเสสนตฺถานี"**ติ วุตฺตํฯ

๑๐๙๑. เทฺว ธมฺมา ตโย ธมฺมาติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน ปริเจฺฉทวโต พหุวจนสฺส ทสฺสนโต **"อปริเจฺฉเทน พหุวจเนนา"**ติ วุตฺตํฯ **อุเทฺทโส กโต**ติ **อิติ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ เตน พหุวจเนน อุเทฺทสกรณํ พหุวจเนน ปุจฺฉาย การณนฺติ ทีเปติฯ อุเทฺทสานุวิธายินี หิ ปุจฺฉาติฯ ตถา หิ สงฺขาปริจฺฉิเนฺน อุเทฺทเส ''กตเม วา ตโย''ติ สงฺขาปริจฺฉินฺนาว ปุจฺฉา กรียตีติฯ อุเทฺทเสน ธมฺมานํ อตฺถิตามตฺตวจนิจฺฉายํ สภาวภูมิการณผลาทิปริเจฺฉโท วิย สงฺขาปริเจฺฉโทปิ น กาตโพฺพติ อธิปฺปาเยน **"อนิทฺธาริตปริเจฺฉเท"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''อปจฺจยา ธมฺมา''ติ ปทโต ปน เหฏฺฐา อเนกเภทภินฺนา ธมฺมา อปริเจฺฉเทน พหุวจเนเนว อุทฺทิฏฺฐา, อุทฺธญฺจ ตถา อุทฺทิสียนฺตีติ ตํ โสตปติตตาย เภทาภาเวปิ ปรมตฺถโต อปฺปจฺจยธมฺมสฺส อสงฺขตธมฺมสฺส จ โสปาทิเสสนิรุปาทิเสสราคกฺขยาทิอสงฺขตาทิวจนวจนียภาเวน อุปจริตเภเทคหิเต ปททฺวเยน อตฺถิ กาจิ เภทมตฺตาติ **อปริเจฺฉเทน พหุวจเนน อุเทฺทโส กโต**ติ ยุตฺตํ สิยาฯ อุเทฺทสานุสารีนิ ปุจฺฉานิคมนานีติ ตานิปิ ตถา ปวตฺตานิฯ นิเทฺทโส ปน ยถาธิเปฺปตสภาวาทิปริเจฺฉทวิภาวนวเสเนว กาตโพฺพติ อสงฺขตา ธาตุ อิเจฺจว กโต ปรมตฺถโต เภทาภาวทีปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กเถตุกามตาวเสน ปุจฺฉโนฺต ยสฺส กเถติ, เตน กาตพฺพปุจฺฉายกรณโต ตคฺคตํ อชานนํ สํสยํ วา อนุวิธายเยว ปุจฺฉตีติ **"สภาว...เป.... อชานนฺตสฺส วเสน ปุจฺฉา กรียตี"**ติ วุตฺตํฯ **นิเทฺทสโต ปุเพฺพ**ติอาทินา อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ปุจฺฉานุสนฺธิํเยว วิภาเวติฯ

๑๑๐๑. ***ภินฺทิตฺวา***ติ วิภชิตฺวาฯ **รูปาว...เป.... วิเญฺญยฺยา**ติ กามาวจรกุสลมหากิริยวิญฺญาเณน มหคฺคตธมฺมานํ สมฺมสนวเสน ยถาโยคํ มหคฺคตปฺปมาณธมฺมานํ ปจฺจเวกฺขณาทิวเสน รูปราคารูปราคสมฺปยุเตฺตน อกุสลมโนวิญฺญาเณน มหคฺคตธมฺมานํ อภินิเวสนอสฺสาทนวเสน ตํตํปญฺญตฺติยญฺจ ตํตํโวหารวเสน ปวเตฺตน อาวชฺชเนน จ ยถาวุตฺตวิญฺญาณานํ ปุเรจาริเกน กามาวจรธมฺมา น วิเญฺญยฺยาฯ **อิตเรนา**ติ ปริตฺตารมฺมเณนฯ **กามาวจรานเมว อารมฺมณาน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ รูปารมฺมณาทีหิ วิญฺญาเณหิ ตตฺถ รูปารมฺมเณน วิญฺญาเณนปิ สทฺทาทีนํ อวิเญฺญยฺยตา รูปสฺส จ วิเญฺญยฺยตาฯ เอวํ เสเสสุปิ โยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ จกฺขุทฺวาริเกน สทฺทาทีนํ อวิเญฺญยฺยตา รูปสฺส วิเญฺญยฺยตาติอาทินา **ทฺวารเภทวเสน** โยเชตพฺพํฯ **อิตร**นฺติ อิฏฺฐมชฺฌตฺตํ อนิฏฺฐมนิฏฺฐมชฺฌตฺตญฺจฯ **รูปาวจราทโย กามาวจรวิปากาทีหี**ติ รูปาวจรารูปาวจรโลกุตฺตรปญฺญตฺติโย กามาวจรวิปาเกหิ โลกุตฺตรา กามาวจรโต ญาณวิปฺปยุตฺตกุสลกิริเยหิ อกุสเลหิ จ อวิเญฺญยฺยาติ โยเชตพฺพํฯ นิพฺพานสฺส อวิชานนสภาโว เอว **อตฺตสมฺภโว**ฯ

๑๑๐๒. รูปารูปาวจรกมฺมูปปตฺติภเว ทิฏฺฐิรหิโต โลโภ ภวาสโวติ ยถาวุตฺตวิสโย ทิฏฺฐิสหิโต สพฺพกามาวจรธมฺมวิสโย จ โลโภ กามาสโว ภวิตุํ ยุโตฺตติ วุตฺตํ **"ภวาสวํ...เป.... สิยา"**ติฯ กามาสวภวาสววินิมุตฺตสฺส หิ โลภสฺส อภาวํ สยเมว วกฺขตีติฯ **ปาฬิย**นฺติ อฏฺฐกถากณฺฑปาฬิยํฯ ตตฺถ ยถา ''กามาสโว อฏฺฐสุ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี''ติ วุตฺตํ,

เอวํ ‘‘ภวาสโว อฏฺฐสุ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี’’ติ อวตฺวา ‘‘จตูสุทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตโลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ธ. ส. ๑๔๖๕) วุตฺตตฺตา ‘‘ภวาสโว…เป…. ยุเตฺตสุ เอว อุปฺปชฺชตี’’ติ ปาฬิยํ วุโตฺตติ สาวธารณํ วุตฺตํฯ ตถา จ วกฺขติ ‘‘ภวาสโว จตูสุ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุเตฺตสุ อวิชฺชาสเวน สทฺธิํ เอกธาว เอกโต อุปฺปชฺชตี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๔๗๓)ฯ **โสปิ ราโค**ติ สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโคฯ กามภวปตฺถนา วิย กามาสโวติ ยุตฺตํ วตฺตุํฯ สสฺสตทิฏฺฐิสหคตราคกามภวปตฺถนานมฺปิ หิ ภวาสโวติ วตฺตพฺพปริยาโย อตฺถีติ ‘‘สสฺสตทิฏฺฐิสหคโต ราโค ภวราควเสน ปตฺถนา ภวาสโว นามา’’ติ วุตฺตํ, น เตสํ อิธ อธิเปฺปตภวาสวภาวทสฺสนตฺถนฺติ **อฏฺฐกถายํ** อธิปฺปาโย ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘รูปารูปสงฺขาเต กมฺมโต จ อุปปตฺติโต จ ทุวิเธปิ ภเว อาสโว ภวาสโว’’ติ วุตฺตนฺติฯ ตตฺถ กามภวปตฺถนาย ตาว กามาสวภาโว โหตุ, รูปารูปภเวสุ สสฺสตาภินิเวสสหคตราคสฺส กถนฺติ? โสปิ ยถาวุตฺตวิสเย กามนวเสน ปวตฺติโต กามาสโวเยว นามฯ สเพฺพปิ หิ เตภูมกา ธมฺมา กมนียเฏฺฐน กามาติฯ น เจตฺถ อนิฏฺฐปฺปสโงฺค ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภสฺส ภวาสวภาเวน วิสุํ อุทฺธฏตฺตาฯ อวสฺสเญฺจตเมวํ วิญฺญาตพฺพํ, อิตรถา รูปารูปภเวสุ อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตสฺสปิ โลภสฺส ภวาสวภาโว อาปเชฺชยฺยาติฯ กามาสวาทโย เอว ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาสวภาเวน ทุวิธา วุตฺตาฯ

๑๑๐๓. อิธ ปาฬิยาปิ ภวาสววินิมุตฺตโลภสฺส กามาสวภาโว น น สกฺกา โยเชตุนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘กามาสวนิเทฺทเส จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘ธมฺมจฺฉโนฺท สทฺธา’’ติ เกจิฯ

๑๑๐๕. **อุปาทานกฺขเนฺธเสฺวว ปวตฺตติ** ตพฺพินิมุตฺตสฺส ธมฺมสฺส ชีวคฺคหณวิสยสฺส ปรมตฺถโต อภาวาฯ **รูเป…เป…. วิญฺญาเณ วา ปน น ปติฏฺฐาติ** รูปาทีนํ อวิปรีตสภาวมเตฺต อฏฺฐตฺวา สยํ สมาโรปิตสฺส เตสุ ปริกปฺปนามตฺตสิทฺธสฺส กสฺสจิ อาการสฺส อภินิเวสนโตฯ เตเนวาห ‘‘ตโต อญฺญํ กตฺวา’’ติฯ **ตโต** อุปาทานกฺขนฺธโตฯ เวทนาทโยปิ หิ เกจิ ทิฏฺฐิคติกา อนิจฺจาติ ปสฺสนฺตีติฯ **ตโต**ติ วา สรีรสงฺขาตรูปกฺขนฺธโตฯ ‘‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **โหตี**ติ ภวติ สสฺสตํ อตฺตาติ อโตฺถฯ **อญฺญ**นฺติ พฺรหฺมอิสฺสราทิโต อญฺญํฯ

อรูปภโว วิย รูปราคปฺปหาเนน รูปภโว กามราคปฺปหาเนน ปตฺตโพฺพฯ รูปีพฺรหฺมานญฺจ ปญฺจกามคุณิโก ราโค ปหียติ, น วิมานาทีสุ ราโคติ โส อกามราโคติ กตฺวา กามาสโว น โหตีติ อฏฺฐกถายํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ ฏีกากาเรหิ ปน กามาสวภวาสววินิมุตฺตโลภาภาวทสฺสเนน รูปีพฺรหฺมานํ วิมานาทิราคสฺสปิ กามจฺฉนฺทาทิภาวโต ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตรูปารูปภวราควินิมุโตฺต สโพฺพ โลโภ กามาสโวติ ทสฺสิโตฯ ตตฺถ ยุตฺตํ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ สิยา อาสวสมฺปยุโตฺต กามราเคน ภวราเคน วา สหุปฺปตฺติยํ, สิยา อาสววิปฺปยุโตฺต ตทญฺญราเคน สหุปฺปตฺติยํ, ‘‘จตูสุ ทิฏฺฐิคตา’’ติอาทิปาฬิยา อภาวทสฺสเนน กามาสวภวาสววินิมุตฺตโลภาภาวํ ทเสฺสตฺวา ‘‘กามาสโว’’ติอาทิปาฬิทสฺสเนน ทิฏฺฐิราคสฺส กามาสวภาวํ สาเธติฯ **ปหาตพฺพทสฺสนตฺถ**นฺติ ปหาตพฺพตาทสฺสนตฺถํฯ **ปหาเน**ติ ปหานนิมิตฺตํฯ

๑๑๒๑. **ชาติยา**ติ ขตฺติยสภาวาทิชาติสมฺปตฺติยาฯ **โคเตฺตนา**ติ โคตมโคตฺตาทิอุกฺกฏฺฐโคเตฺตนฯ **โกลปุตฺติเยนา**ติ มหากุลภาเวนฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ วณฺณสมฺปนฺนสรีรตายฯ ‘‘โปกฺขร’’นฺติ หิ สรีรํ วุจฺจตีติฯ **มานํ ชเปฺปตี**ติ มานํ ปวเตฺตติ กโรติฯ ปวโตฺต มาโน **ปวตฺตมาโนฯ ปุคฺคลวิเสส**นฺติ เสยฺยสฺส เสโยฺยติอาทิเภทํ ปุคฺคลวิเสสํฯ เสยฺยํ ภินฺทิตฺวา ปวตฺตมาโน **เสยฺยมาโนฯ ติณฺณ**นฺติ เสยฺยสฺส เสยฺยาทีนํ ติณฺณํ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา อญฺญํ ปุคฺคลํ อนิสฺสาย วุตฺตานํฯ เสยฺยาทิวเสน อตฺตโน มนนํ ปคฺคโห มาโน, ตสฺส กรณํ เสโยฺยหมสฺมีติอาทิปวตฺติเยวาติ วุตฺตํ **‘‘เสโยฺยติ อาทิกิจฺจกรณ’’**นฺติฯ

๑๑๔๐. สโพฺพปิ โลโภ อภิชฺฌาสภาโวติ อภิชฺฌา อาสวทฺวยสภาวา, กามราโค กามาสวสภาโว เอวาติ **อาสวทฺวยเอกาสวภาโว** อภิชฺฌากามราคานํ วิเสโส วุโตฺตฯ น อภิชฺฌา จ ธมฺมา ฐเปตฺวา ทิฏฺฐึ อวิชฺชญฺจ โนอาสวสภาวาฯ อภิชฺฌา จ อาสวทฺวยสภาวา เอว, นอภิชฺฌาสภาโว จ โลโภ นตฺถีติ อธิปฺปาเยน **"โนอาสวโลภสฺส สพฺภาโว วิจาเรตโพฺพ"**ติ อาหฯ **คณนาย เหตุยา สตฺตาติ วุตฺต**นฺติ ปญฺหาวารปาฬึ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ ''อาสโว ธโมฺม อาสวสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโยฯ อาสโว ธโมฺม โนอาสวสฺส ธมฺมสฺสฯ อาสโว ธโมฺม อาสวสฺส จ โนอาสวสฺส จฯ โนอาสโว ธโมฺม โนอาสวสฺสฯ โนอาสโว ธโมฺม อาสวสฺสฯ โนอาสโว ธโมฺม อาสวสฺส จ โนอาสวสฺส จฯ อาสโว จ โนอาสโว จ ธมฺมา โนอาสวสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๓.๓.๑๖) อิเมสํ วารานํ วเสน ''คณนาย สตฺตา''ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทิ โนอาสวสภาโวปิ โลโภ สิยา, ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิตฺตสฺส วเสน ''อาสโว จ โนอาสโว จ ธมฺมา โมหยถาวุตฺตโลภา อาสวสฺส ธมฺมสฺส ทิฏฺฐิยา เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ สตฺตโม, ปาฬิยํ อาคตํ สตฺตมํ อฏฺฐมํ กตฺวา ''อาสโว จ โนอาสโว จ ธมฺมา อาสวสฺส จ โนอาสวสฺส จ ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ นวโม ปโญฺห วุเจฺจยฺย, น ปน วุโตฺตติฯ เอวํ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตโลภสฺส โนอาสวภาวาภาวํ ทเสฺสตฺวา อิตรสฺสปิ ตํ ทเสฺสตุํ **"ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๑๖๒. ยถารูเป รูปปฺปพเนฺธ วตฺตมาเน ปุคฺคโล คจฺฉติ ติฏฺฐติ นิสีทตีติ วุจฺจติ, ตถา วิสทรูปสฺส อุปฺปาทกํ จิตฺตํ **อิริยาปถูปตฺถมฺภกํ**ฯ ตํ ปน กุสลโต กิริยโต จ ปญฺจมชฺฌานจิตฺตํ อภิญฺญาปฺปตฺตํ อปฺปตฺตญฺจ ภินฺทิตฺวา สตฺตปญฺญาส ชวนานิ โวฏฺฐพฺพนญฺจาติ **อฏฺฐปญฺญาสวิธํ**ฯ สหชาตธมฺมานํ อกมฺมญฺญภาวกรตฺตา ถินมิทฺธสหคตจิตฺตํ วิสทานิ รูปานิ น สมุฏฺฐเปติ น อุปตฺถเมฺภติ จาติ วุตฺตํ **"อิริยาปถํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกนฺต"**นฺติฯ

๑๑๖๓. วิปเกฺขปิ ภาวโต อเนกนฺติกตฺตา **รูปตฺตาสาธกตฺตํ**ฯ **ครุภาวปฺปตฺติ** ลหุตาวิรโห ทฏฺฐโพฺพฯ สติปิ อเญฺญสมฺปิ อกุสลาทีนํ ลหุตาวิรเห ถินมิทฺธานํ เอกนฺตโต ลหุตาปฏิปกฺขตฺตา การณานุรูปตฺตา จ ผลสฺส **"ถินมิทฺธสมุฏฺฐิตรูเปหี"**ติ วุตฺตํฯ **น ชาคร...เป.... สนฺตติ**นฺติ เอเตน นามกาเย สุปนสฺส อสิทฺธตํ ทเสฺสติฯ **มิทฺธสฺส ผลตฺตา**ติ เอตฺถ มิทฺธํเยว นิทฺทาการณนฺติ นายํ นิยโม อิจฺฉิโต, นิทฺทาการณเมว ปน มิทฺธนฺติ นิยโม อิจฺฉิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ขีณาสวานํ นิทฺทาย มิทฺธโต อญฺญํ การณํ กรชกายสฺส ทุพฺพลภาโว อฏฺฐกถายํ ทสฺสิโตติฯ

ฉาทนํ , อวตฺถรณํ วา โอนาโห, โส รูปเสฺสว สภาโวติ ปรสฺส อาสงฺกํ มนสิ กตฺวา อาห **"เตน สห วุตฺตา โอนาหปริโยนาหา จา"**ติฯ อสโงฺกจวเสน วิสทา ปวตฺติ **วิปฺผาริกภาโว**ฯ **อาวรณภาโว วิยา**ติ เอเตน อาวรณสภาวเตฺตปิ มิทฺธสฺส ตพฺพิธุโร อนญฺญสาธารณตฺตา โอนหนาทิภาโวติ ทเสฺสติฯ สามญฺญญฺหิ ปญฺจนฺนมฺปิ กามจฺฉนฺทาทีนํ อาวรณสภาโวติ อาวรณภาวสทิสสฺส โอนหนาทิภาวสฺส นามกาเย ลพฺภมานสฺส คหิตตาติ เอตฺถาธิปฺปาโยฯ

ปานนฺติ อนุโยโคติ จ ตํกิริยาสาธิกา เจตนา อธิเปฺปตาติ สุราปานสฺส สุรา...เป.... โยคสฺส จ อกุสลภาเวน อุปกฺกิเลสทุพฺพลีกรณภาโว ยุโตฺตติ วุโตฺตฯ ''สุราเมรยสฺส อโชฺฌหรณํ ปานํ ปมาทฏฺฐานานุโยโค จา''ติ **ปรสฺส อธิปฺปาโยฯ นีวรณํ หุตฺวา วา**ติอาทินา อิทํ ทเสฺสติ ''นีวรณสภาวานํ นีวรณสมฺปยุตฺตภาวทสฺสนปราย โจทนาย นีวรณนฺติ กตฺถจิ อทิฏฺฐปโยคสฺส อสมฺปยุตฺตสฺส รูปสฺส ยถาลาภโต คหณํ ญาโยเยว น โหติ, สิทฺธนีวรณภาวสมฺปยุตฺต

สภาวานํเยว ปน คหณนฺติ ตํสภาวา อรูปธมฺมาเยว ทสฺสิตา, น รูปนฺติ ถินํ วิย มิทฺธมฺปิ อรูปเม วาติ วิญฺญายตี''ติฯ **ยนฺติ** เยน วจเนนฯ **อสมฺภววจนโต**ติ อสมฺภววจนภาวโตฯ

เตนาติ เตน รูปารมฺมณสฺส ฉนฺทราคสฺส ปหานวจเนนฯ รูปปฺปหานโต อโญฺญติ กตฺวา รูเป ฉนฺทราคปฺปหานํ **"อโญฺญ กาโร"**ติ วุตฺตํฯ ยํ อฏฺฐกถายํ ''อญฺญถา''ติ วุตฺตํฯ **อิทนฺ**ติ อาทินา ''ตํ ปชหถา''ติ ปาฬิยา น นิปฺปริยายปฺปหานํ อธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสติฯ **อรูปเสฺสว ยุชฺชตี**ติ สุทฺทฺทสํ ทูรงฺคมาทิปฺปวตฺตกํ จิตฺตํ ตํสมฺปยุโตฺต อรูปธโมฺมเยว วิพนฺธิตุํ สมโตฺถติ ทเสฺสติฯ **เจตโส ปริยุฏฺฐานนฺ**ติ กุสลจิตฺตสฺส คหณํฯ นีวรณานิ หิ อุปฺปชฺชมานานิ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนน กุสลวารํ คณฺหนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ คหณเญฺจตฺถ **ปริยุฏฺฐานํ** ''โจรา มเคฺค ปริยุฏฺฐึสู''ติอาทีสุ วิยฯ

๑๑๗๖. **อุทฺธจฺจํ กุกฺกุจฺจญฺจ สห วุตฺต**นฺติ อุเทฺทสปุจฺฉานิคมเน สนฺธาย วุตฺตํฯ ยํ ปน อฏฺฐกถายํ อุทฺธจฺจสฺส กุกฺกุเจฺจน วินาภาวการณํ วตฺวา ''ภินฺทิตฺวา วุตฺต''นฺติ วุตฺตํ, ตํ ''นีวรณา เจว นีวรณสมฺปยุตฺตา จา''ติ ปทสฺส นิเทฺทเส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจานํ วิสุํ นิทฺทิฏฺฐตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กามจฺฉนฺทสฺส อุกฺกฏฺฐนีวรณตา โอรมฺภาคิยภาโวฯ โส หิ รูปราคารูปราคปฺปการกามจฺฉนฺทํ อุปาทาย ตโต ติพฺพกิจฺจตาย ''อุกฺกฏฺฐนีวรณ''นฺติ วุจฺจติฯ กามจฺฉนฺทนีวรเณนฺตฺวว โลโภ วุโตฺต, น ภินฺทิตฺวาฯ กามจฺฉนฺทนีวรณสฺส จ อนวเสสโต อนาคามิมเคฺคน ปหาเน วุจฺจมาเน จตุตฺถมคฺควโชฺฌ โลโภ อนีวรณสภาโว อาปชฺชตีติ อาห **"ยทิ...เป.... สิยา"**ติฯ **โนนีวรโณ** รูปราคารูปราคปฺปกาโร โลภธโมฺม **นีวรณสฺส** อวิชฺชาทิกสฺสฯ **อาทิ**-สเทฺทน ''โนนีวรโณ ธโมฺม นีวรณสฺส จ โนนีวรณสฺส จ ธมฺมสฺสฯ นีวรโณ จ โนนีวรโณ จ ธมฺมา นีวรณสฺส ธมฺมสฺสฯ นีวรโณ จ โนนีวรโณ จ ธมฺมา โนนีวรณสฺส ธมฺมสฺสฯ นีวรโณ จ โนนีวรโณ จ ธมฺมา นีวรณสฺส จ โนนีวรณสฺส จ ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๓.๘.๒๕) อิเม ปเณฺห สงฺคณฺหาติฯ **จตฺตารีติ วุตฺตํ** นีวรณปทมูลกานํ ติณฺณํ โนนีวรณมูลกสฺส เอกสฺส ว เสนฯ นีวรณโนนีวรณตทุภยมูลกานํ ปน ติณฺณํ ติณฺณํ วเสน **นวาติ วุตฺตํฯ ตสฺมา**ติ ยถาทสฺสิตนยาย ปาฬิยา อภาวา โนนีวรณโลภาภาวาฯ

๑๒๑๙. **เตเนวา**ติ ปุริมทิฏฺฐิอากาเรเนว อุปฺปชฺชมาเนนฯ ทิฏฺฐิคติเกหิ วุจฺจมานานํ ''นิจฺจํ สุภ''นฺติ เอวมาทิวจนานํ, ทิฏฺฐิรหิเตหิ วุจฺจมานานํ คคนกุสุมาทิโลกโวหารว จนานญฺจ วตฺถูนิ วาจาวตฺถุมตฺตานีติ อาห **"วาจา...เป.... วา"**ติฯ

๑๒๒๑. **จิเตฺตน ปรโลเก ฐิโต**ติ ยสฺมึ โลเก นิพฺพตฺติวเสน สยํ ฐิโต, ตโต อญฺญํ โลกํ ปรโลโกติ จิเตฺตน คเหตฺวา ฐิโตฯ

๑๒๓๖. **น หิ ปุริเมหี**ติอาทินา ปฐมมคฺคาทีหิ สมุคฺฆาฏิตอปายคมนียภาวาทิกา เอว ราคาทโย ทุติยมคฺคาทีหิ ปหียนฺตีติ ทเสฺสติฯ

๑๒๘๗. อุปฏฺฐิเตปิ ทุคฺคตินิมิตฺตาทิเก น ตถา ติโพฺพ โลโภ อุปฺปชฺชติ, ยถา สุคตินิ มิตฺตาทิเกติ อาห **"พลวนิกนฺติวิรเหนา"**ติฯ

๑๓๐๑. เอกสฺมึ จิตฺตุปฺปาเท อุปฺปนฺนานํ วิย เอกสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปนฺนานมฺปิ สหปวตฺติ ปริยาโย อตฺถีติ ปหาเนกเฏฺฐน ราคเรเณน วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตโมหสฺส สรณตา วุตฺตาฯ อุทฺธจฺจวิจิกิจฺฉาหิ โย โมโห สหชาโต ภเว, โสปิ ราเคน สรโณ ปหาเนกฏฺฐภาวโตติ ฯ โลภโทสโมหตเทกฏฺฐกิเลสตํสมฺปยุตฺตกฺขนฺธตํสมุฏฺฐานกมฺมเภทโต สพฺพสฺสปิ อกุสลสฺส สงฺ

คหณวเสน ปวโตฺต สรณปทนิเทฺทโส อรณวิภงฺคสุเตฺตนปิ อญฺญทตฺถุ สํสนฺทตีติ ทเสฺสตุํ **“อรณวิภงฺคสุเตฺต”**ติอาทิมาหฯ ยํ ปน อฏฺฐกถายํ สมฺปโยคปฺปหาเนกฏฺฐภาวทีปเนน ราคาทีนํ สเพฺพสํ วา อกุสลธมฺมานํ สรณภาวทสฺสนํ, ตํ ปาฬิยา ยถาทสฺสิตธมฺมานํ อญฺญมญฺญสรณภาวทสฺสนปรํ, ตทญฺญธมฺมานํ สรณภาวปฏิเสธนปรนฺติ **อรณวิภงฺค**สุตฺตวิโรโธติ ทฏฺฐพฺพํฯ สุตฺตนฺตเทสนาย วา ปริยายกถาภาวโต นิปฺปริยายโต สรณภาโว วิย อรณภาโวปิ อกุสลธมฺมานํเยวาติ ตถาปวตฺตาย **อฏฺฐกถาย** น โกจิ สุตฺตวิโรโธติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สุตฺตนฺติกทุกนิเกฺขปกถาวณฺณนา

๑๓๑๓. **อหํ-สเทฺทน เหตุภูเตน โย อโตฺถ**ติ เอตฺถ **อหํ**-สโทฺท อโตฺถติ อธิเปฺปโตฯ อตฺถาวโพธนโตฺถ หิ สทฺทปฺปโยโคฯ อตฺถปราธีโน เกวโล อตฺถปทตฺถโก, โส ปทตฺถวิปริเยสการินา ปน อิติ-สเทฺทน ปรโต ปยุเตฺตน สทฺทปทตฺถโก ชายติ ยถา คาวีติ อยมาหาติ โค-สทฺทํ อาหาติ วิญฺญายติฯ เตน วิญฺญตฺติวิการสหิโต สโทฺท ปญฺญตฺตีติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘พุทฺธสฺส ภควโต โวหาโร โลกิยโสเต ปฏิหญฺญตี’’ติอาทินา (กถา. ๓๔๗) ปญฺญตฺติยา วจนภาวํ สาธยติฯ **อญฺญถา**ติอาทินา ปญฺญตฺติยา อสทฺทสภาวเตฺต โทสมาหฯ **อธิวจนาทิตา สิยา,** ตถา จ อธิวจนาทีนํ อธิวจนปถาทิโต วิเสโส น สิยาติ ทุโกเยว น สมฺภเวยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ อฏฺฐกถายํ ปน สกสนฺตติปริยาปเนฺน รูปาทโย ธเมฺม สมูหโต สนฺตานโต จ เอกตฺตวเสน คเหตฺวา อหนฺติ โวหริยมานา อุปาทาปญฺญตฺติ สงฺขายติ โวหรียตีติ สงฺขาติ อธิเปฺปตาฯ ตถา เสเสสุ ยถาสมฺภวํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห **“ทโตฺตติ เอตฺตาวตา สตฺตปญฺญตฺตึ ทเสฺสตฺวา อญฺญมฺปิ อุปาทาปญฺญตฺตึ ทเสฺสตุ”**นฺติอาทิฯ **ปทตฺถสฺสา**ติ อหํ-สทฺทาทิปทาภิเธยฺยสฺส, ปรมตฺถสฺส วาฯ อธิวจนํ สโทฺทติ อธิปฺปาเยน **“วทเนฺตนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โส หิ อตฺตนา ญาเปตพฺพมตฺถํ สยํ ญาโต เอว ญาเปตีติ อคฺคหิตสมฺพนฺธสฺส น สโทฺท อตฺถปฺปกาสนสมโตฺถติ วุตฺตํ **“ปุเพฺพ คหิตสเญฺญนา”**ติฯ **วิเสเสน ญายตีติ สมญฺญา**ติ สํ-สทฺทสฺส วิเสสตฺถตํ อาหฯ

กรียตีติ อิทํ อิมสฺสตฺถสฺส อธิวจนนฺติ เอวํ นิกฺขิปียติฯ นามภูตํ วจนเมว ตํ ตํ อตฺถํ นิทฺธาเรตฺวา สเหตุกํ กตฺวา วทติ พฺยญฺชยติ จาติ อาห **“นามมิเจฺจว วุตฺตํ โหตี”**ติฯ เตเนวาห **“น หิ ปถวี”**ติอาทิฯ **ปถวีสงฺขาต**นฺติ ปถวี-สทฺทาภิเธยฺยํฯ

อาจริยาติ อฏฺฐกถาย สํวณฺณนกา อาจริยา, น อฏฺฐกถาจริยาติ อธิปฺปาเยน วทติฯ **มาติกาย**นฺติ มาติกาวณฺณนายํฯ **เตนา**ติ มาติกาวณฺณนาวจเนนฯ อิมิสฺสา ปาฬิยา อฏฺฐกถาย จ อตฺถทสฺสนสฺส เอตสฺส ยถาวุตฺตสฺส อาจริยวาทสฺส วิโรโธ สิยา, ตเมว วิโรธํ **“น หี”**ติอาทินา วิวรติฯ ตตฺถ อธิวจนปถาทิภาเวน วุตฺตานํ ธมฺมานํ ปกาสกสฺส สภาวสฺส วิญฺญตฺติวิการสหิตสทฺทเสฺสว วจนมตฺตํ อธิการํ กตฺวา ปวตฺติอาทิ ยุชฺชติ, น อสภาวสฺสาติ อธิปฺปาเยน **“อุปฺปาทวยกิจฺจรหิตสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนิทฺธาริตสภาวสฺสา**ติ ปรมตฺถโต อนุปลทฺธสภาวสฺสฯ

ทุวิธาติ ปญฺญาปนปญฺญาปิตพฺพเภทโต ทุวิธาฯ **ยถาวุตฺตปฺปการา**ติ อุปฺปาทวยกิจฺจรหิตาติอาทิปฺปการาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปุคฺคลปญฺญตฺติวณฺณนายํฯ นนุ จ ตตฺถ อุปนิธาปญฺญตฺติอาทโย อปราปิ ปญฺญตฺติโย วุตฺตา, อถ กสฺมา **“ฉ ปญฺญตฺติโยว วุตฺตา”**ติ วุตฺตํ? สจฺจํ วุตฺตา, ตา ปน วิชฺชมานปญฺญตฺติอาทีสุ ฉสุ เอว อโนฺตคธาติ **“อฏฺฐกถายํ วิชฺชมานปญฺญตฺติอาทโย ฉ ปญฺญตฺติโยว วุตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ รูปาทิ วิย อวิชฺชมานตฺตา ปญฺญาปิตพฺพตฺตา จ อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, อวิชฺชมานสฺส จ สตฺตรถาทิอตฺถสฺส ปญฺญาปนโต อวิชฺชมานปญฺญตฺตีติ เอวํ อวิชฺชมานปญฺญตฺติว จเนน ยถาวุตฺตา ทุวิธาปิ ปญฺญตฺติ สงฺคหิตาติ อาห **"อวิชฺชมาน...เป.... วุตฺตา"**ติฯ **อิตเรหี**ติ วิชฺชมานปญฺญตฺติอาทีหิ อวเสเสหิ ปญฺจหิ, รูปเวทนาทีนํ สตฺตรถาทีนญฺจ อตฺถานํ ปกาเรหิ ญาปนโต ตํตํวาจโก สโทฺทเยว วิสยเภทโต วิชฺชมานปญฺญตฺติอาทิเภทา ปญฺญตฺติสงฺขาทีหิ ทสหิ ปเทหิ วุตฺตาติ อยํ ปุริโม อโตฺถ, โส จ ยถารุตวเสเนว ปาฬิยา วิญฺญายมานตฺตา **"ปาฬิอนุคโต อุชุโก"**ติ จ วุโตฺตฯ **ยทิ จา**ติอาทีสุ สตฺตาทิกา ยถาวุตฺตปฺปการา อุปาทาปญฺญตฺติ ยทิ อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, **สา อตฺถีติ น วตฺตพฺพา**ฯ อวิชฺชมานา จ สา ปญฺญาปิตพฺพโต ปญฺญตฺติ จาติ เตสํ อาจริยานํ ลทฺธีติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ ตสฺสา ลทฺธิยา วเสน ปญฺญตฺติปถาติ วุตฺตธมฺมานมฺปิ วิชฺชมานปญฺญตฺติภาวาปตฺติโจทเนน ตตฺถ โทสํ ทเสฺสติ **"ยถา จา"**ติอาทินาฯ **ตโต**ติ ยสฺมา อวิชฺชมานตฺตา ปญฺญาปิตพฺพตฺตา จ สตฺตรถาทีนํ อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโว วิย วิชฺชมานตฺตา ปญฺญาปิตพฺพตฺตา จ สเพฺพสํ สภาวธมฺมานํ วิชฺชมานปญฺญตฺติภาโว อาปชฺชติ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ

"อถา"ติอาทินา ปญฺญตฺติปถนิเทฺทสโต วิสิฏฺฐสฺส ปญฺญตฺติธมฺมนิเทฺทสสฺส สยเมว การณมาสงฺกติฯ **"นาปี"**ติอาทินา ตสฺส การณสฺส อสิทฺธตํ ทเสฺสติฯ "ปุริโสติ สงฺขา"ติอาทีสุ สงฺขาทโยปิ นามาทีหิ อตฺถโต อวิสิฏฺฐา วุตฺตาติ อาห **"สงฺขาทิสทฺทานํ สมานตฺถตฺตา"**ติฯ **วจนคฺคหณํ** วจนุจฺจารณํฯ **อญฺญสฺสา**ติ นามปญฺญตฺติํ สนฺธายาหฯ **เตส**นฺติ สเงฺกตคฺคหณวจนคฺคหณานํฯ อสมตฺถตา น สมฺภวตีติ โยชนาฯ ตเมว อสมฺภวํ **"ยทิ หี"**ติอาทินา วิวรติฯ **ปญฺญตฺติยา**ติ นามปญฺญตฺติยาฯ **ปญฺญตฺติปญฺญาปเน**ติ ยาย นามปญฺญตฺติยา อุปาทายปญฺญตฺติ รูปาทโย จ ปญฺญาปียนฺติ, ยา จ โสตทฺวารวิญฺญาณสนฺตานานนฺตรมุปฺปเนฺนน คหิตปุพฺพสเงฺกเตน มโนทฺวารวิญฺญาณสนฺตาเนน คยฺหติ, สา อยํ นามาติ ตสฺสา ปญฺญาปเน อสงฺกรโต ฐปเนฯ อถ วา โสตทฺวารวิญฺญาณสนฺตานานนฺตรมุปฺปเนฺนน มโนทฺวารวิญฺญาณสนฺตาเนน ปญฺญตฺติยา คาหาปเน ปริจฺฉินฺทเนฯ **ตสฺสา อญฺญา ปญฺญตฺติ วตฺตพฺพา สิยา**ติ ตสฺสา นามปญฺญตฺติยา ญาปเน สเงฺกตคฺคหณวจนคฺคหณานํ สหการีการณภูตา อญฺญา นามปญฺญตฺติ อตฺถีติ วตฺตพฺพา อนุญฺญาตพฺพา สิยาฯ **ตโต อตฺถวิชานนเมว น สิยา**ติ เกวลานิ สเงฺกตคฺคหณวจนคฺคหณานิ อตฺถปญฺญาปเน วิย ปญฺญตฺติญาปเนปิ อสมตฺถานิ, ปญฺญตฺติ จ ญาตาเยว เตสํ สหการีการณํ ตํชานนตฺถํ ปญฺญตฺติอนนฺตรปริกปฺปเน จ อนวตฺถานาปตฺตีติ อตฺถาธิคมสฺส สมฺภโว เอว น ภเวยฺยฯ

สเงฺกโต รูปาทีสุ น กิญฺจิ โหติ, ภูตาทินิมิตฺตํ ภาวนาวิเสสญฺจ อุปาทาย โวหริยมานา กสิณาทิปญฺญตฺติ วิย ตํ ตํ สเงฺกติตพฺพํ สเงฺกตกรณญฺจ อุปาทาย โวหารมโตฺต, ตสฺส จ ปญฺญาปิกา นามปญฺญตฺตีติ ยถาวุตฺตโทสาปตฺติํ ทเสฺสโนฺต **"นาปิ สเงฺกตคฺคหณ"**นฺติ อโวจฯ นนุ จ อตฺถวิชานนาสมฺภวโจทเนเนว สเงฺกตคฺคหณาภโวปิ ทสฺสิโตติ? สจฺจเมตํ, สเงฺกเต ปน อาจริยานํ มติเภโท วิชฺชติฯ ตตฺถ เอกปกฺขิโก อยํ โทโสติ ทสฺสนตฺถํ ตสฺส วิสุํ วจนํ วุจฺจมานา รูปาทโย ธมฺมาวจนตฺถา ปญฺญาปิตพฺพา จ, ตทภิธายโก สโทฺท ปญฺญตฺตีติฯ เอตฺตาวตา สพฺพโวหาโร สิชฺฌตีติ อธิปฺปาเยน **"วจน...เป.... ชนํ นตฺถี"**ติ อาหฯ **ปญฺญตฺติยา วจนภาโว สิโทฺธ** ปฏิหนนโสตพฺพตาทีปกตฺตา เตสํ ปาฐานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อาทิ**-สเทฺทน "อตฺถิ เกจิ พุทฺธสฺส ภควโต โวหารํ สุณนฺติ, นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณา"ติ เอวมาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา "ปญฺญตฺติธมฺมา"ติ ปทสฺส ยถาวุตฺตปญฺญตฺติโย อโตฺถติ เอตสฺมิํ ปเกฺข มาติกาวณฺณนาย วิโรโธ, **อฏฺฐกถายํ** อวุตฺตตา, อิมิสฺสา ปาฬิยา อนนุคโม, สเพฺพ ธมฺมา ปญฺญตฺตีติ นิทฺทิสิตพฺพตา, ปญฺญตฺติปถปทสฺส นวตฺตพฺพตา, อนวตฺถา

นาปตฺติโต อตฺถวิชานนาสมฺภโวติ อเนเก โทสา, วิญฺญตฺติวิการสหิตสฺส ปน สทฺทสฺส ปญฺญตฺติภาเว ยถาวุตฺตโทสาภาโว อเนเกสํ ปาฐปฺปเทสานญฺจ อนุโลมนํ, ตสฺมาฯ ตตฺถ ยุตฺตํ คเหตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยนาห **“ปาฬิ...เป.... ตโพฺพ”**ติฯ

ยทิ สตฺตาติอาทินา สทฺทสฺส ปญฺญตฺติภาเว อฏฺฐกถาย วิโรธมาหฯ เอวํ ปญฺญตฺติภาเว ยทิ สทฺทสฺส ปญฺญตฺติภาโว, ตสฺส ปรมตฺถโต วิชฺชมานตฺตา รูปาทิอตฺถสฺส จ ปญฺญาปนโต วิชฺชมานปญฺญตฺติภาโว เอว สิยา, น อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโวฯ น หิ เต สตฺตาทโย ปญฺญตฺตีติฯ เอวญฺจ อวิชฺชมานปญฺญตฺติยา อภาโว เอว สิยาฯ วุตฺตา จ **อฏฺฐกถายํ** (ป. ป. อฏฺฐ. ๑ มาติกาวณฺณนา) ‘‘อวิชฺชมานปญฺญตฺตี’’ติฯ อิตโร วิสยสฺส อวิชฺชมานตฺตา ตสฺส อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโวติ ยถาวุตฺตวิโรธาภาวํ ทเสฺสโนฺต **“อวิชฺชมานาน”**นฺติอาทิมาหฯ อิทานิ สตฺตาทิวิสยสฺส เกนจิปิ ปริยาเยน อตฺถิตาย อภาวทสฺสเนน ตพฺพิสยาย ปญฺญตฺติยา อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวํเยว ววตฺถเปติ **“อยญฺจ วาโท”**ติฯ วิชฺชมานา เอว สตฺตาทโย รูปาทิสภาวาภาววเสน ‘‘อวิชฺชมานา’’ติ วุจฺจนฺติ, น สพฺพถา อภาวโตฯ ตถา หิ ตถา ตถา ปญฺญาปิยมานภาเวน วิญฺญายนฺตีติ ยถาวุตฺตรูโป วาโท ‘‘รูปํ อตฺถีติ? เหวตฺถิ เหว นตฺถีติฯ เสวตฺถิ เสว นตฺถีติฯ น เหวํ วตฺตเพฺพฯ เสวตฺถิ เสว นตฺถีติฯ อามนฺตาฯ อตฺถโฏฺฐ นตฺถโฏฺฐ’’ติ (กถา. ๓๐๖) เอวํ ปวตฺตาย **เหวตฺถิกถาย**ฯ ตตฺถ หิ รูปาทโย ธมฺมา รูปาทิสภาเวน อตฺถิ, เวทนาทิสภาเวน นตฺถิ, ตสฺมา สพฺพเมวิทํ เอวํ อตฺถิ เอวํ นตฺถีติ เอวํลทฺธิเก สนฺธาย ‘‘รูปํ อตฺถี’’ติ ปุจฺฉา สกวาทิสฺสฯ ‘‘เหวตฺถิ เหว นตฺถี’’ติ วิสฺสชฺชนํ ปรวาทิสฺสฯ อถ นํ สกวาที ยทิ รูปเมว เอวํ อตฺถิ เอวํ นตฺถีติ ลทฺธิ, เอวํ สเนฺต โส เอว อตฺถิ โส เอว นตฺถิ นามาติ ปุจฺฉโนฺต ‘‘เสวตฺถี’’ติ อาหฯ อิตโร เตเนว สภาเวน อตฺถิตํ, เตเนว นตฺถิตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติฯ ทุติยํ ปุโฏฺฐ สกภาเวน อตฺถิตํ, ปรภาเวน นตฺถิตํ สนฺธาย ปฏิชานาติฯ ตโต สกวาที ‘‘อตฺถโฏฺฐ นตฺถโฏฺฐ’’ติอาทินา อตฺถิตา วา นตฺถิตา วา อญฺญมญฺญวิรุทฺธา เอกสฺมิํ ธเมฺม วินา กาลเภเทน อสมฺภวตฺตาติ กิํ เอกตฺตํ อาปชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต ปรวาทิํ นิคฺคณฺหาตีติฯ **ปฏิสิโทฺธ**ติ จ ‘‘รูปํ ‘รูป’นฺติ เหวตฺถิ, รูปํ ‘เวทนา’ติ เหว นตฺถี’’ติอาทินา (กถา. ๓๐๖) วุตฺตาย รูปเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณานํ สกภาเวน อตฺถิตาย ปรภาเวน นตฺถิตาย จ ปฏิเสธเนน สตฺตาทีนมฺปิ ตถาภาโว ปฏิเสธิโต โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

รูปาทโย น โหนฺตีติ รูปาทิสภาวา น โหนฺติฯ **ตถา ตถา**ติ สมูหสนฺตานาทิวเสนฯ **วิจิตฺตสญฺญา** ปริกปฺปวเสน อุปฺปชฺชติฯ ยทิ สตฺตรถาทิสญฺญาวลมฺพิโต วจนโตฺถ วิชฺชมาโน น โหติ, นนุ สตฺตรถาทิอภิลาปา อนริยโวหารา ชายนฺตีติ อาห **“น จ เต อภิลาปา”**ติอาทิฯ อตฺตโน วเสน กิญฺจิ อโหนฺตํ ปญฺญาปกสฺส วจนเสฺสว วเสน ปญฺญาปิตพฺพตฺตา **ปญฺญตฺติโวหารํ ลภติฯ อิมินาว อธิปฺปาเยนา**ติอาทิ ‘‘สยํ อวิชฺชมาโน’’ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ สนฺธายาหฯ **ตนฺ**ติ สตฺตาทิคฺคหณํฯ ‘‘พฺรหฺมวิหารจตุกฺกํ สตฺตปญฺญตฺติํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา นวตฺตพฺพารมฺมณํ นาม โหตี’’ติอาทินา **อฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๔๒๑) ตตฺถ ตตฺถ **น วตฺตพฺพนฺติ วุตฺตํ**ฯ ยทิ ปริตฺตาทิภาเวน น วตฺตพฺพํ, กถํ อวิชฺชมานสฺส สตฺตาทิกสฺส ปจฺจยภาโวติ อาห **“ขนฺธสมูหสนฺตาน”**นฺติอาทิฯ **ตนฺ**ติ ขนฺธสมูหสนฺตานํฯ **ตทุปาทานภูต**นฺติ ปุคฺคโลติ คหณปญฺญตฺตีนํ การณภูตํฯ ยทิ ปุคฺคลสญฺญาย เสวมานสฺส กุสลาทิอุปฺปตฺติ โหติ, กถํ ปุคฺคลทสฺสนํ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ ปฏิสิทฺธนฺติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ **ปถวีธาตุ อุปลพฺภตี**ติ ปุคฺคลาภาเว วิปกฺขวเสน นิทสฺสนมาหฯ อิทเณฺหตฺถ อนุมานํฯ **น รูปาทโย วิเวเจตฺวา ปุคฺคโล อุปลพฺภติ** เตสํ อคฺคหเณ ตถารูปาย พุทฺธิยา อภาวโต เสวนาทโย วิยาติฯ ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺฉิกฏฺฐปรมเตฺถน โย ฉวิญฺญาณวิเญฺญยฺยติ สํสรติ มุจฺจติ จาติ เอวํ ทิฏฺฐิยา

ปริกปฺปิตปุคฺคโลว ปฏิเสธิโต, น โวหารปุคฺคโลติ ทเสฺสโนฺต **“ปฏิเส...เป.... ทิฏฺฐิ”**ติ อาหฯ

คาถาย ปญฺจสุ ขเนฺธสุ รูปํ เวทนา สญฺญา เจตนา วิญฺญาณนฺติ เอเตสุ กํ นาม ธมฺมํ ส โตฺตติ ชานาสิ นุ, เอเตสุ เอกมฺปิ สโตฺตติ คณฺหิตุํ นารหตีติ ทเสฺสติฯ อถ เอเตหิ อโญฺญ เอโก สโตฺต อตฺถีติ ปเจฺจสิฯ เอวมฺปิ มาร ทิฏฺฐิคตํ นุ เตฯ นุ-สโทฺท ทิฏฺฐิคตเมเวติ อวธารณ โตฺถฯ กสฺมา? ยสฺมา **สุทฺธสงฺขารปุโญฺชยํ**ฯ ตเมวตฺถํ วิวรติ **“นยิธ สตฺตูปลพฺภตี”**ติฯ ยสฺ มา ปจฺจกฺขโต วา อนุมานโต วา อนุปลทฺธิโต นตฺถิ เอตฺถ โกจิ สโตฺต นามาติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ สโตฺต นตฺถิ, กถํ สโตฺต สํสารมาปาทีติอาทิ นียตีติฯ กิเมตฺถ เนตพฺพํ, สโตฺตติ โวหารส โตฺต อธิเปฺปโต, ยสฺมา สตฺต-สโทฺท โวหาเร ปวตฺตตีติฯ ทุติยคาถาย สมฺพนฺธํ ทเสฺสโนฺต **“ส โตฺต ปนา”**ติอาทิมาหฯ **องฺคสมฺภารา**ติ องฺคสมฺภารโต อกฺขจกฺกอีสาทิองฺคสมฺภารมุปา ทายาติ อโตฺถฯ **สโตฺต**ติ โวหาโรฯ

อวิชฺชมานสฺสาติ อจฺจนฺตํ อวิชฺชมานสฺส สสวิสาณาทิกสฺสฯ ยทิ อจฺจนฺตํ อวิชฺชมานํ, กถํ ตํ คยฺหตีติ อาห **“ปริกปฺปิต”**นฺติฯ **โลกสญฺญาตํ** ฆฏาทิฯ เอตฺถ ปน ยถา อตฺตานํ อา รพฺภ อุปฺปชฺชมานกธมฺมานํ ตํสนฺตติปติตานญฺจ กิเลสุปตาปาภาเวน อสฺสตฺถภาวปจฺจยตาย อุปฺปาทาทิรหิตมฺปิ นิพฺพานํ ‘‘อสฺสาสนกรส’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ อตฺตานํ อารพฺภ ปวตฺตนกธมฺมว เสน อุปฺปาทาทิรหิตาปิ ปญฺญตฺติ ปวตฺตาติ วุตฺตาฯ เหตุอโตฺถ วา อโนฺตนีโตติ ปวตฺติตา โว หาริตาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา นามปญฺญตฺติ ปญฺญเปตพฺพมตฺถํ คหิตาเยว ปญฺญาเปติ, วิญฺญตฺติ วิย อธิปฺปายํ วิญฺญาเปตีติ สา คเหตพฺพาภาวโต วุจฺจมานตฺถทฺวาเรน วุจฺจมานาติ วุตฺตาฯ ปญฺญาปิตพฺพปญฺญตฺติยา ปน วุจฺจมานภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตถา ปการโต ญา ปนภาเวน ญาเปตพฺพญาปนนฺติ กตฺวา คเหตพฺพตฺตาเยว จ ตสฺสา อนิทฺธาริตสภาวตา ปฏิกฺขิตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ น หิ สภาวธมฺมานํ กกฺขฬผุสนาทิ สรูปโต สเทฺทน วจนียภาวํ ภชติ, อปิจ โข เนสํ กาลเทสาทิเภทภินฺนานํ วินิวตฺตอญฺญชาติยโก สชาติยสาธารโณ ปุพฺพสเงฺก ตานุรูปํ อชฺฌาโรปสิโทฺธ สามญฺญากาโร วจนีโยฯ ตตฺถาปิ น วินา เกนจิ ปวตฺตินิมิเตฺตน ส โทฺท ปวตฺตตีติ ตสฺส ปวตฺตินิมิตฺตภูโต โลกสเงฺกตสิโทฺธ ตํตํวจนตฺถนิยโต สามญฺญาการวิ เสโส นาม ปญฺญตฺตีติ ปุพฺพาจริยาฯ โส หิ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ สทฺทํ นาเมติ, ตสฺส ตสฺส วา อตฺถสฺส นามสญฺญํ กโรตีติ นามํ, ปกาเรหิ ญาปนโต ปญฺญตฺติ จาติฯ

กสฺส ปน โส อาการวิเสโสติ? ปญฺญาเปตพฺพตฺถสฺสาติ เวทิตพฺพํฯ อเนกาการา หิ อตฺ ถาติฯ เอวญฺจ กตฺวา ตสฺสา ปญฺญตฺติยา คเหตพฺพตาวจนญฺจ สมตฺถิตํ ภวติ, อวสฺสญฺจ เอต เมวํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ อญฺญถา วจนวจนียเภทานํ สงฺกโร สิยา, สโพฺพปิ อโตฺถ สพฺพสฺส สทฺทสฺส วจนีโย, สโพฺพ จ สโทฺท สพฺพสฺส อตฺถสฺส วาจโกติ น เจตฺถ สเงฺกตคฺคหเณนเว เตสํ ปวตฺตาติ สกฺกา วตฺตุํ ววตฺถิเตสุ เอว เตสุ สเงฺกตคฺคหณสฺส ปวตฺติโตฯ

อปเร ปน ‘‘ยถา ธูมโต อคฺคิอนุมาเน น เกวเลน ธูเมเนว อคฺคิ วิญฺญายติ, ธูมสฺส ปน อคฺคินา อวินาภาวสงฺขาโต สมฺพโนฺธ วิญฺญายมาโน ธูเมน อคฺคิ วิญฺญายติ, เอวํ สเทฺทน อตฺถวิชานเน น เกวเลน สเทฺทน ตทโตฺถ วิญฺญายติฯ ตํตํสทฺทสฺส ปน เตน เตน อเตฺถน อวิ นาภาวสงฺขาโต สมฺพโนฺธ วิญฺญายมาโน เตน เตน สเทฺทน อตฺถํ ญาเปตีติ เวทิตพฺพํฯ อญฺญ ถา อคฺคหิตสมฺพเนฺธนปิ สทฺทสวนมเตฺตน ตทโตฺถ วิญฺญาเยยฺยาติฯ โย ยเมตฺถ ยถาวุตฺตรู โป สมฺพโนฺธ, โส ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส สญฺญาปนภาเวน นามนฺติ ปรมตฺถโต อภาวา โลก

สเงฺกตวเสน โลกสเงฺกโตติ วา สิโทฺธ ญาโตติ โลกสเงฺกตสิโทฺธติ, สเทฺทน ปกาสิยมานานํ อตฺถปฺปการานํ อธิคมเหตุตาย ปการโต ญาปนโต ปญฺญตฺตีติ จ วุโตฺต’’ติ วณฺณยนฺติฯ

สงฺขตาสงฺขตวินิมุตฺตสฺสปิ เญยฺยวิเสสสฺส อภาเว ฆฏาทิสทฺทาภิเธยฺยา วิย ปถวีผสฺสาทิสทฺทวจนีโยปิ น ลพฺภติเยวาติ สพฺพโวหารโลโป สิยาฯ ยสฺมา จ รูปารูปธมฺมา ปพนฺธสงฺขาตตํตํวิเสสาการวเสเนว ปวตฺตนฺติ, น เกวลา, ตสฺมา เตสํ เต สณฺฐานสมูหอวตฺถาวิเสสาการา ยทิปิ ปรมตฺถโต กิญฺจิ น โหนฺติ, ปรมตฺถโต ปน วิชฺชมานานํ รูปาทีนํ อุปาทานานํ วเสน วิชฺชมานภาวํ ลภิตฺวา ตํตํคหณานุรูปํ ตํตํอภิลาปาธิกรณํ ภวติฯ อุปาทายปญฺญตฺติ หิ อุปาทานโต ยถา อญฺญา อนญฺญาติ จ น วตฺตพฺพา, เอวํ สพฺพถา อตฺถิ นตฺถีติ จ น วตฺตพฺพาฯ ตโยปิ หิ เอเต สนฺตาเยวาติ เอวํ ตาว มาติกาวณฺณนาย น โกจิ วิโรโธฯ สงฺขายติ สํกถียตีติ สงฺขาติ อยมโตฺถ กเถตพฺพภาเวน วจนเตฺถเยว นิรุโฬฺห, น วจนสฺมินฺติ วจนปกฺขสฺส อุชุกตา สมฺภวติฯ วจนปโกฺขเยว ปาฬิอนุคโต, น ปรมฺปราคโต ยถาวุโตฺต อโตฺถติ กุโต ปเนตํ ลพฺภาฯ น หิ อนีโต อโตฺถ ปาฬิอนนุคโต, นาปิ สพฺพา ปาฬินีตตฺถา เอวาติ ยถาวุตฺตา ทุวิธาปญฺญตฺติโย อฏฺฐกถายํ ฉหิ ปญฺญตฺตีหิ ยถาสมฺภวํ วุตฺตาเยวาติ สิทฺธเมตํ อตฺถีติ น วตฺตพฺพาติฯ

ยทิ ปรมตฺถโต อตฺถิตาปฏิเสโธ, อิฏฺฐเมตํฯ อถ โวหารโต, สตฺตรถฆฏาทีหิ สตฺตรถาทิวจนปฺปโยโคเยว น สมฺภเวยฺยาติฯ น หิ วจนียรหิโต วจนปฺปโยโค อตฺถีติฯ ปรมตฺถธมฺมานํ อสภาวธมฺมภูตาย ปญฺญตฺติยา วิภาคทสฺสนตฺถา อธิวจนาทิทุกตฺตยเทสนาติ น ปรมตฺถธมฺมานํ รูปาทีนํ ปญฺญตฺติภาวาปตฺตีติฯ น จ ปญฺญตฺติปถปญฺญตฺติธมฺมนิเทฺทสานํ อวิเสสวจนํ ยุตฺตํ, สทฺทเสฺสว ปน ปญฺญตฺติภาเว สิยา กาจิ เตสํ วิเสสมตฺตาฯ ปญฺญาปิตพฺพสฺส อปรมตฺถสภาวเสฺสว ปญฺญตฺติภาโว อธิเปฺปโตติ น สโพฺพ ปญฺญตฺติปโถ ปญฺญตฺติสเทฺทน วุโตฺต, ปญฺญตฺติ จ ปญฺญาเปตพฺพภาเวน วุตฺตาติ ปญฺญตฺติปถปทํ วตฺตพฺพเมวฯ เอวเญฺจตํ อิจฺฉิตพฺพํฯ อิตรถา สทฺทสฺส จ ปญฺญาปิตพฺพตาย ปญฺญตฺติปถภาโวติ ปญฺญตฺติปทํ น วตฺตพฺพํ สิยาติ จ สกฺกา วตฺตุํ, นิเกฺขปกเณฺฑ วิภตฺตาเยว ปญฺญตฺติ ‘‘ปุริโส มาคณฺฑิโย’’ติ เอตฺถาปิ ทสฺสิตาติ น น สกฺกา วตฺตุํฯ ตถาปิ หิ ยถาวุตฺตอุปาทายปญฺญตฺตินามปญฺญตฺตีนํ สภาวสมฺภวโตติ สงฺขาทิสทฺทานํ สมานตฺถตาปิ เตสํ มติมตฺตเมว, วิญฺญตฺติ วิย อธิปฺปายํ วิญฺญาเปนฺตา สยํ ญาตาเยว นามปญฺญตฺติ ปญฺญาเปตพฺพมตฺถํ ปญฺญาเปติ คหิตสรูปตาย ปทีโป วิย รูปคตวิธํสเนติ น ปญฺญตฺติอนฺตรปริกปฺปเนน ปโยชนํ อตฺถิ ปญฺญาเปตพฺพตฺถปญฺญาปเน, นามปญฺญตฺติปญฺญาปเน ปน อุปาทานเภทภินฺนา อุปาทายปญฺญตฺติ วิย ตํตํวจนวจนตฺถเภทภินฺนา นามปญฺญตฺตีติ อญฺญา ปญฺญตฺติ อิจฺฉิตา เอวฯ น จ อนวตฺถานโทโส ตํตํวจนสฺส ตทตฺถวิภาวเน สหการีการณภาเวน ปฏินิยตสรูปตฺตาฯ เอเตน สเงฺกตคฺคหณาภาโวปิ ปฏิสิโทฺธ ทฏฺฐโพฺพ, ตถา นามปญฺญตฺติยา ปโยชนาภาโวฯ ทสฺสิตปฺปโยชนา หิ สา ปุเพฺพติฯ

‘‘โวหาโร โลกิยโสเต ปฏิหญฺญตี’’ติอาทีสุ โสตพฺพสฺส สทฺทสฺส วเสน ตพฺพิสยภูตา โวหาราทโย ปฏิหนนโสตพฺพตาปริยาเยน วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ สโทฺทเยว วา ตตฺถ โวหาราทิสหจาริตาย ตถา วุโตฺตฯ น หิ สกฺกา สพฺพตฺถ เอกรสา เทสนา ปวตฺตีติ วตฺตุํฯ ตถา หิ กตฺถจิ สุขา ทุกฺขา, สุขาปิ เวทนา ทุกฺขาติ วุจฺจนฺติ, ทุกฺขา สุขา, ทุกฺขาปิ สุขาติ, เอวํ ยถาวุตฺตา ทุวิธาปิ ปญฺญตฺติ อธิวจนาทิปาฬฺสฺส อตฺถภาเวน อฏฺฐกถายํ วุตฺตาเยวาติฯ อยํ สงฺขตาสงฺขตวินิมุตฺตํ เญยฺยวิเสสํ อิจฺฉนฺตานํ วเสน วินิจฺฉโยฯ

๑๓๑๖. สติปิ ปเรสํ สามญฺญาทินามการกานํ นามกรณภาเว ปรานเปกฺขตาย ตโต อติวิย ยุโตฺต อิธ นามกรณสภาโว อุกฺกํสปริเจฺฉเทน นามกรณโตฺตติ อธิเปฺปโตติ ทเสฺสตุํ **“อญฺญํ อนเปกฺขิตฺวา”**ติอาทิมาหฯ **นามกรณสภาวตา น โหติ** อสภาวิกตาย กทาจิเทว ปวตฺติโต จาติ อธิปฺปาโยฯ **สภาวสิทฺธตฺตา**ติ เวทนาทีนํ เวทนาทินามกรณธมฺมตํ อาหฯ ยทิ เวทนาทีนํ เกนจิ อกตํ สกนามํ อาทายเยว ปวตฺตนโต โอปปาติกนามานํ นามกรณเฏฺฐน นามภาโว, เอวํ สติ ปถวีอาทีนมฺปิ นามภาโว อาปชฺชติ, อญฺญถา ปถวีอาทินิทสฺสนเมว น สิยาติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา อาห **“ปถวีอาทินิทสฺสเนนา”**ติอาทิฯ เอกเทสสามเญฺญน หิ ยถาธิเปฺปเตน อุปมา โหติ, น สพฺพสามเญฺญนาติฯ เอวมฺปิ ยทิ สภาวสิทฺธนามตฺตา เวทนาทโย นามํ, ปถวีอาทีนมฺปิ อนิวตฺตนีโย นามภาโวติ อาห **“นิรุฬฺหตฺตา”**ติอาทิฯ เตน ยํนิมิตฺตํ เวทนาทีสุ นามสทฺทปฺปวตฺติ, สติปิ ตทเญฺญสํ ตํนิมิตฺตโยเค โค-สโทฺท วิย กุกฺกุฎาทิสตฺตปิเณฺฑ นิรุฬฺหโต เวทนาทีสุ นาม-สโทฺท ปวโตฺตติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ อเนเกสุ สุตฺตปเทเสสุ เตสํเยว นามโวหาโร ทิสฺสติฯ **นามตานาปตฺติ วุตฺตา** เกสกุมฺภาทินามนฺตราปชฺชนโตฯ เอตเมวตฺถํ นิทสฺสนภาเวน **“น หี”**ติอาทินา วิวรติฯ ยทิปิ สมูหาทิฆนวินิโพฺภคาภาวโต เวทนาทิอรูปธเมฺมสุปิ ปิณฺฑากาเรน คหณํ ปวตฺตติ, ตํ ปน เยภุเยฺยน อตฺตาติปริกปฺปมุเขน เอกธมฺมวเสเนว, น สมูหวเสนาติ วุตฺตํ **“อเญฺญน...เป.... นตฺถี”**ติฯ

ปกาสกปกาสิตพฺพภาโว วิสยิวิสยภาโว เอวฯ **อธิวจนสมฺผโสฺส** มโนสมฺผโสฺสฯ โส นามมนฺตเรน คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ปากโฎติ นิทสฺสนภาเวน วุโตฺตฯ ‘‘อธิวจนสมฺผโสฺส วิยา’’ติ วจเนน มโนสมฺผสฺสตปฺปการานเมว นามภาโว สิยา, น ปฎิฆสมฺผสฺสตปฺปการานนฺติ อาสงฺกาย นิวตฺตนตฺถํ **“ปฎิฆสมฺผโสฺสปี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปญฺจวิญฺญาณสหคโต ผโสฺส ปฎิฆสมฺผโสฺสฯ **ปิ**-สโทฺท สมฺภาวเนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – วิสยีวิสยสงฺฆฎฺฎนสมุปฺปตฺติยา อญฺญผสฺสโต โอฬาริโกปิ ปฎิฆสมฺผโสฺส น รูปธมฺมา วิย วิภูตากาโร, ตโต นามายตฺตคหณิยภาโว นามเสฺสวาติฯ **อรูปตาย วา**ติอาทินา สามญฺญโต วิเสสโต จ ปฎิฆสมฺผสฺสสฺส อุปจารวเสน นามภาวมาหฯ **ปจฺฉิมปุริมานนฺ**ติ ‘‘นามญฺจ รูปญฺจา’’ติ อิมํ อนุปุพฺพิํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สติปิ รูปสฺสา**ติอาทินา นามโวหารเหตุํ อนญฺญสาธารณํ นิพฺพานสฺส อธิปติปจฺจยภาวํ เอว วิภาเวติ, ยโต อริยานํ อญฺญวิสยวินิสฺสฎํ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน อสงฺขตธาตุยํ เอว จิตฺตํ ปวตฺตตีติฯ

๑๓๑๘. วฎฺฎสฺมิํ อาทีนวปฎิจฺฉาทนโต ตทสฺสาทนาภินนฺทนโต จ วฎฺฎสฺส มูลํ ปธานการณนฺติ **วฎฺฎมูลํ**ฯ

๑๓๒๐. **เอเกกสฺมิํ** รูปาทิเก ยถาภินิวิเฎฺฐ วตฺถุสฺมิํ อหํมานาธารนิมิตฺตตํ กุสลากุสลตพฺพิปากโลกาธารตญฺจ สมาโรเปตฺวา **ปวตฺตคฺคหณวิเสโส**ฯ ยา กาจิ ทิฎฺฐิ นิวิสมานา ธมฺมสภาวํ อติจฺจปรามสนากาเรเนว นิวิสตีติ วุตฺตํ **“ปรามสนฺตีติ อโตฺถ”**ติฯ

๑๓๓๒. เจตนาปฺปธาโน สงฺขารกฺขโนฺธติ กตฺวา **“ยาย เจตนายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๓๓๓. **ทุนฺนามํ** คารยฺหนามํฯ **อนุปสงฺกมนฺตสฺสา**ติอาทินา เสวนภชนานํ วิเสสมาหฯ

๑๓๓๖. อาปตฺติอาปตฺติวุฎฺฐานปริเจฺฉทชานนูปายทสฺสนํ สห วตฺถุนา สห กมฺมวาจายาทิวจนนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“วตฺถุวีติกฺกมโต”**ติอาทิมาหฯ ‘‘อาปตฺติกุสลตา อาปตฺติวุฎฺ

ฐานกุสลตา’’ติ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑๑๙) หิ วุตฺตนฺติฯ การณชานเนน ผลํ สุฏฺฐุ ญาตํ โหตีติ ตํ ทเสฺสตุํ **“อาปตฺติยา วา”**ติอาทิมาหฯ

๑๓๔๒. ตสฺสาติ มนสิการกุสลตายฯ

๑๓๔๔. อนุปฺปชฺชมานาเนว อนุปฺปชฺชนฺตาเนวฯ

๑๓๔๘. อกรเณน อนาทรวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๓๕๐. เผคฺคุรุกฺขสฺส สิคฺคุอาทิกสฺสฯ

๑๓๕๒. จกฺขุนฺทฺริยาสํวรสฺสาติ จกฺขุนฺทฺริยาสํวรณสฺสฯ **อสํวุตจกฺขุนฺทฺริยเสฺสว เหตู**ติ จกฺขุทฺวาริกสฺส อภิชฺฌาทิอนฺวาสฺสวนสฺส ตํทฺวาริกวิญฺญาณสฺส วิย จกฺขุนฺทฺริยํ ปธานการณํฯ สติ หิ อสํวุตเตฺต จกฺขุนฺทฺริยสฺส เต เต อนฺวาสฺสวนฺตีติ อสํวริยมานจกฺขุนฺทฺริยเหตุโก โส อสํวโร ตถาวุโตฺตติ อฏฺฐกถาย อธิปฺปายํ ทเสฺสติฯ อิทานิ ยถาวุเตฺต อธิปฺปาเย ฐตฺวา **“ยตฺวาธิกรณนฺติ หี”**ติอาทินา ปาฬิยา โยชนํ ทเสฺสติฯ **กสฺส จา**ติ ปการํ ปุจฺฉติ, กถํวิธสฺส กถํสณฺฐิตสฺสาติ อโตฺถฯ น หิ สรูเป วุเตฺต ปุน สรูปปุจฺฉาย ปโยชนํ อตฺถิฯ **อนฺวาสฺสวนฺติ** อภิชฺฌาทโยฯ **ตทุปลกฺขิต**นฺติ อนฺวาสฺสวูปลกฺขิตํ จกฺขุนฺทฺริยํ อสํวุตนฺติ โยชนาฯ

ยถาสมฺภวนฺติ ทุสฺสีลฺยาสํวโร มโนทฺวารวเสน, เสสาสํวโร ฉทฺวารวเสน โยเชตโพฺพฯ มุฏฺฐสฺสจฺจาทีนํ สติปฏิปกฺขากุสลธมฺมาทิภาวโต สิยา ปญฺจทฺวาเร อุปฺปตฺติ, น เตฺวว กายิกวาจสิกวีติกฺกมภูตสฺส ทุสฺสีลฺยสฺส ตตฺถ อุปฺปตฺติ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อวิญฺญตฺติชนกตฺตาติ ตเมว ยถาสมฺภวํ **“น หิ ปญฺจทฺวาเร”**ติอาทินา วิวรติฯ

ยถา กินฺติ เยน ปกาเรน ชวเน อุปฺปชฺชมาโน อสํวโร ‘‘จกฺขุนฺทฺริเย อสํวโร’’ติ วุจฺจติ , ตํ นิทสฺสนํ กินฺติ อโตฺถฯ ตตฺถายํ ปวตฺติกฺกโม – ปญฺจทฺวาเร รูปาทิอารมฺมเณ อาปาถคเต นิยมิตาทิวเสน กุสลากุสลชวเน อุปฺปชฺชิตฺวา ภวงฺคํ โอติเณฺณ มโนทฺวาริกชวนํ ตํเยวารมฺมณํ กตฺวา ภวงฺคํ โอตรติ, ปุน ตสฺมิํเยว ทฺวาเร ‘‘อิตฺถิปุริโส’’ติอาทินา ววตฺถเปตฺวา ชวนํ ภวงฺคํ โอตรติฯ ปุน วาเร ปสาทรชฺชนาทิวเสน ชวนํ ชวติฯ ปุน ยทิ ตํ อารมฺมณํ อาปาถํ อาคจฺฉติ, ตํสทิสเมว ปญฺจทฺวาราทีสุ ชวนํ ตทา อุปฺปชฺชมานกํ สนฺธาย ‘‘เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺต’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อยํ ปน อุกฺกฏฺฐนโย ปริจิตารมฺมณํ สนฺธาย วุโตฺต, อปริจิเต อนฺตรนฺตรา ปญฺจทฺวาเร อุปฺปชฺชิตฺวา ตทนุรูปํ มโนทฺวาเรปิ อุปฺปชฺชตีติฯ ทฺวารภวงฺคาทีนํ ชวเนน สมฺพโนฺธ เอกสนฺตติปริยาปนฺนโต ทฏฺฐโพฺพฯ

สติ ทฺวารภวงฺคาทิเกติ ปจฺจยภาเวน ปุริมนิปฺผนฺนํ ชวนกาเล อสนฺตมฺปิ ภวงฺคาทิ จกฺขาทิ วิย ผลนิปฺผตฺติยา สนฺตเณฺญว นามาติ วุตฺตํฯ น หิ ธรมานํเยว สนฺตนฺติ วุจฺจตีติฯ **พาหิรํ วิย กตฺวา**ติ ปรมตฺถโต ชวนสฺส พาหิรภาเว อิตรสฺส จ อพฺภนฺตรภาเว อสติปิ ‘‘ปภสฺสรมิทํ , ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐ’’นฺติอาทิวจนโต (อ. นิ. ๑.๔๙) อาคนฺตุกภูตสฺส กทาจิ กทาจิ อุปฺปชฺชมานสฺส ชวนสฺส พาหิรภาโว ตพฺพิธุรสภาวสฺส อิตรสฺส อพฺภนฺตรภาโว ปริยายโต วุโตฺตติ ทเสฺสติฯ **อสํวรเหตุภาวาปตฺติโต**ติ ทฺวาราทีนํ อสํวรเหตุภาวาปชฺชนสฺส ปากฏภาวํ สนฺธายาหฯ อุปฺปเนฺน หิ อสํวเร ทฺวาราทีนํ ตสฺส เหตุภาโว ปญฺญายตีติฯ **ทฺวารภวงฺคาทิมูสน**นฺติ ทฺวารภวงฺคาทีสุ มูสนํฯ ยสฺมิญฺหิ ทฺวาเร อสํวโร

อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ ทฺวาราทีนํ สํวรูปนิสฺสยภาวํ อุปจฺฉินฺทนฺโตเยว ปวตฺตตีติฯ เตนวาห **“กุสลภณฺฑวินาสน”**นฺติฯ

เอตฺถ จ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติอาทิปาฬิยํ สํวโร, สํวริตพฺพํ, สํวรณุปาโย, ยโต จ โส สํวโร, ยตฺถ จ โส สํวโรติ อิมํ ปเภทํ ทเสฺสตฺวา โยเชตพฺพาฯ กถํ? ‘‘รกฺขติ…เป…. สํวรํ อาปชฺชตี’’ติ เอเตน **สํวโร** วุโตฺตฯ สตึ ปจฺจุฎฺฐเปตีติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถติฯ จกฺขาทิ **สํวริตพฺพํ**ฯ น นิมิตฺตคฺคาหี โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคาหีติ **สํวรณุปาโย**ฯ ‘‘ยตฺวาธิกรณ’’นฺติอาทินา **สํวรณาวธิ**ฯ รูปาทโย **สํวรวิสโย**ติฯ กิญฺจ ปฏิสงฺขาภาวนาพลสงฺคหิตภาเวน ทุวิโธปิ อินฺทฺริยสํวโร? ตตฺถ ปุริเมน วิสเยสุ อาทีนวทสฺสนํ, อิตเรน อาทีนวปฺปหานํฯ ตถา ปุริเมน ปริยุฎฺฐานปฺปหานํ, อิตเรน อนุสยปฺปหานํ ฯ ตถา ปุริโม โลกิยมคฺคสงฺคหิโต, ทุติโย โลกุตฺตรมคฺคสงฺคหิโตติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

๑๓๕๓. **ทวตฺถาทิอภิลาโส**ติ ทโว เอว อโตฺถ ปโยชนนฺติ ทวโตฺถ, โส อาทิ เยสํ เต ทวตฺถาทโยฯ เตสุ, เตสํ วา อภิลาโส, ทโว วา อโตฺถ เอตสฺสาติ ทวโตฺถ, ตทาทิโก ทวตฺถาทิ, โก ปน โสติ อาห **“อภิลาโส”**ติฯ **อาหารปริโภเค อสนฺตุสฺสนา**ติ อาหารปริโภเค อติตฺติฯ พหุโน อุฬารสฺส จ ปตฺถนาวเสน ปวตฺตา ภิโยฺยกมฺยตา อสนฺตุสฺสนาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ยุชฺชติฯ

๑๓๕๕. มชฺชนากาเรน ปวตฺติ มานเสฺสวาติ กตฺวา **“มาโนว มานมโท”**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ชาติมทาทโย ‘‘มาโน มญฺญนา’’ติอาทินา มานภาเวเนว วิภตฺตาติฯ **ขุทา** นาม กมฺมชเตโชฯ ตํ ปน อภุเตฺต ภุเตฺต จ อุปฺปชฺชตีติ ยํ ตตฺถ อามาสยสงฺขาตสฺส สรีรเทสสฺส ปีฬนโต วิหึสาสทฺทวจนียํ, ตเทว ทเสฺสตพฺพํ, อิตรญฺจ นิวเตฺตตพฺพนฺติ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเตฺตน ขุทา วิเสสิตาติ อาห **“ขุทาย วิเสสน”**นฺติฯ เย ปน ‘‘กมฺมชเตชปจฺจยา ทุกฺขา เวทนา ขุทา’’ติ วทนฺติ, เตสํ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกาติ วิเสสนเมว น ยุชฺชติฯ สติปิ ตสฺมึ ภูตตฺถกถเน วิหึสูปรติปุราณเวทนาปฏิหนนานํ วิเสสาภาโว อาปชฺชตีติ ปุริโมเยเวตฺถ อโตฺถฯ **เอตาสํ โก วิเสโส**ติ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนา, ภุตฺตปจฺจยา น อุปฺปชฺชนกเวทนาติ เทฺวปิ เจตา เวทนา ยาวตา อนาคตาเยวาติ อธิปฺปาโยฯ สติปิ อนาคตเตฺต ปุริมา อุปฺปนฺนสทิสี, อิตรา ปน อตํสทิสี อจฺจนฺตํ อนุปฺปนฺนาวาติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ เตเนว **“ยถาปวตฺตา”**ติ ปุริมายํ วุตฺตํ, อิตรตฺถ จ **“อปฺปวตฺตา”**ติฯ อถ วา อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนา ปุเพฺพ กตกมฺมสฺส วิปากตฺตา **ปุราณเวทนา** นามฯ อปฺปจฺจเวกฺขณาทิอยุตฺตปริโภคปจฺจยา ปจฺจเวกฺขณาทิยุตฺตปริโภคโต อายตึ น อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ภุตฺตปจฺจยา น อุปฺปชฺชนกเวทนา **นวเวทนา** นามฯ **วิหึสานิมิตฺตตา** วิหึสานิพฺพตฺตตาฯ

ยาเปนฺติ เอเตนาติ ยาปนาติ วุตฺตสฺส สรีรยาปนการณสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺสปิยาปนการณนฺติ อิมสฺส วิเสสสฺสทสฺสนตฺถํ ‘‘ชีวิตินฺทฺริยยาปนตฺถายา’’ติ วตฺวา น เกวลํ ชีวิตินฺทฺริยเสฺสว ยาปนการณมาหาโร, อถ โข ฐานาทิปวตฺติอาการวิเสสยุตฺตสฺส สกลสรีรสฺสปิ ยาปนการณนฺติ ตํทีปนตฺถํ ยาตฺราติ วจนนฺติ ยาปนา เม ภวิสฺสตีติ อวิเสเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสนฺโต **“จตุนฺนํ อิริยาปถานํ อวิเจฺฉทสงฺขาตา ยาปนา ยาตฺรา”**ติ อาหฯ อฎฺฐานโยชนอปริโภคทุปฺปริโภคาทิวเสน สทฺธาเทยฺยสฺส วินาสนํ **สทฺธาเทยฺยวินิปาตนํฯ เยนา**ติ คณโภชนลกฺขณปฺปตฺตสฺส ฤปีกตาทิกสฺส วา ปฏิคฺคหเณนฯ สาวชฺชํ สนินฺทํ ปริโภคํ กโรตีติ วา อโตฺถฯ

อิริยา...เป.... วุตฺตนฺติ สุขํ ปวตฺตมาเนหิ อิริยาปเถหิ เตสํ ตถาปวตฺติยา การณนฺติ คหิตตฺตา วิทิตตฺตา ยถาวุตฺตภุญฺชนปิวนานิ ปุพฺพกาลกิริยาภาเวน วุจฺจมานานิ อิริยาปถกตฺตุกานิ วิย วุตฺตานีติ อโตฺถฯ ยถา หิ ‘‘ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๑; ๒.๑๘๒) ทสฺสนสฺส ขยเหตุตา, ‘‘ฆตํ ปิวิตฺวา พลํ ภวติ, สีหํ ทิสฺวา ภยํ ภวตี’’ติ จ ปานทสฺสนานํ พลภยเหตุตา วุจฺจติ, เอวํ ภุญฺชนปิวนานํ อิริยาปถสฺสขปฺปวตฺติเหตุภาโว วุโตฺต ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ สฺลภานวชฺชภาโว วิย อปฺปภาโวปิ ปจฺจยานํ ปรมสเลฺลขวุตฺตีนํ สุขวิหาราย ปริยโตฺตติ จีวรเสนาสนานํ อปฺปภาวุกฺกํสานฺชานนวเสน ปวตฺตาหิ อนนฺตรคาถาหิ อิธาปิ ธมฺมเสนาปตินา สุขวิหาราย ปริยโตฺต อปฺปภาวุกฺกํโส อนุญฺญาโตติ วิญฺญายตีติ **‘‘ปุนปี’’**ติอาทินา ‘‘ภุตฺวานา’’ติ ปาฐํ สมตฺถยติฯ

๑๓๖๘. **สติอาทิธมฺมา**ติ สติปญฺญาสมาธิวีริยสมฺมาวาจาทิธมฺมา, เย ฉหิ ทุเกหิ ปริคฺคหิตาฯ

๑๓๗๓. **ปฎิวิชฺฌิตเพฺพหิ ปฎิเวโธ วุโตฺต**ฯ วิสเยนปิ หิ วิสยี วุจฺจติ สหจรภาวโตฯ ยถา –

> ‘‘อุปฺปาเทตฺวาน สํเวคํ, ทุเกฺขนสฺส จ เหตุนา;
> วฑฺฒยิตฺวา สมฺมสิตฺวา, มุตฺติยา มคฺคมพฺรวี’’ติ

‘‘สจฺจปริโยสาเน’’ติ จฯ

ยถา ทุกฺขาทีนํ ปริญฺญาทิวเสน ปวตฺตมานํ ปฎิเวธญาณํ อสโมฺมหโต เต อวิโลเมตฺวา อวิโรเธตฺวา ปวตฺตติ นาม, เอวํ ตทุปนิสฺสยภาวํ วิปสฺสนาญาณมฺปิ ยถาพลํ เต อวิโลเมตฺวา ปวตฺตตีติ **จตุนฺนํ สจฺจานํ อนุโลมนฺติ วุตฺตน**ฺติ ทุติโย อตฺถวิกโปฺป วุโตฺตฯ เอตฺถ จ ‘‘จตุนฺนํ สจฺจาน’’นฺติ ปทํ วินา อุปจาเรน วุตฺตํ, ปุริมสฺมิํ อุปจาเรนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ สมฺมาทิฎฺฐิปฺปธานตฺตา วา เสสมคฺคงฺคานํ มคฺคสเจฺจกเทสสฺส ปฎิเวธสฺส อนุโลมํ สมุทายานุโลมํ วุตฺตํ, จตุสเจฺจกเทสสฺส มคฺคสฺส วาฯ

๑๓๘๐. **ขยสมเย**ติ ขยสมูเหฯ ‘‘กิเลสานํ ขยวเสน ปวตฺตธมฺมปุเญฺช’’ติ จ วทนฺติฯ

๑๓๘๑. อปริพนฺธภาเวน นิราสงฺกา, อารมฺมเณ อภิรติภาเวน จ ปวตฺติ อธิมุจฺจนโฎฺฐติ อาห **‘‘อนิ...เป.... ตฺตนเฎฺฐนา’’**ติฯ

๑๓๘๒. อริยมคฺคปฺปวตฺติยา อุตฺตรกาลํ ปวตฺตมานํ ผลญาณํ ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสานํ ขยปริโยสาเน ปวตฺตตฺตา ‘‘ขีณเนฺต ญาณ’’นฺติ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ตํ มคฺคานนฺตรํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา มเคฺคน ฐานโส ขีเณสุ กิเลเสสุ เตสํ ขีณภาวานนฺตรํ ปวตฺตมานํ ขีณภาวานํ ปฐมกาเล ปวตฺตนฺติปิ วุจฺจตีติ ทุติโย วิกโปฺป วุโตฺตฯ

ทุกนิเกฺขปกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิเกฺขปกณฺฑวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อฏฺฐกถากณฺฑํ

ติกอตฺถุทฺธารวณฺณนา

๑๓๘๔. **นยคมน**นฺติ นียติ, เนติ, นียนฺติ วา เอเตนาติ นโย, คมฺมติ เอเตนาติ คมนํ, นโยว, นยสฺส วา คมนํ นยคมนํฯ คติ เอว วา คมนํฯ ปฐเมน **อาทิ**-สทฺเทน อภิธมฺมภาชนียาทิ สงฺคหาสงฺคหาทิเอกกาทิสุทฺธิกสจฺฉิ กฏฺฐาทิมูลมูลาทิกา ปญฺจปกรณิกา นยคติ สงฺคยฺหติฯ **อนุโลมาที**ติ ปน ปจฺจนียอนุโลมปจฺจนียปจฺจนียานุโลมปการา เอกมูลาทิปฺปการา จฯ **เอตฺถ อเตฺถสุ นิจฺฉิเตสู**ติ เอตสฺมึ อฏฺฐกถากเณฺฑ จิตฺตุปฺปาทวเสน ภูมนฺตรวิเสสโยคโต ส เพฺพสํ มาติกาปทานํ อเตฺถสุ สเงฺขปโต ววตฺถาปิเตสุฯ

ปญฺหุทฺธารนฺติอาทีสุ ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจ ยา’’ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒๕) กุสลปทํ อาทึ กตฺวา กุสลากุสลาพฺยากตนฺตา ติโสฺส กุสลา ทิกา, กุสลาพฺยากตอกุสลาพฺยากตกุสลากุสลนฺตา ติโสฺส, กุสลากุสลาพฺยากตนฺตา เอกาติ กุสลาทิกา สตฺต ปุจฺฉา, ตถา อกุสลาทิกา, อพฺยากตาทิกา, กุสลาพฺยากตาทิกา, อกุสลาพฺ ยากตาทิกา, กุสลากุสลาทิกา, กุสลากุสลาพฺยากตาทิกาติ สตฺตนฺนํ สตฺตกานํ วเสน ธมฺมานุ โลเม กุสลตฺติกํ นิสฺสาย เหตุปจฺจเย เอกูนปญฺญาส ปุจฺฉา, ตถา เสสปจฺจเยสุ เสสติเกสุ ธมฺมปจฺจนียาทีสุ จฯ ตํ สนฺธาย **‘‘เอกูนปญฺญาสาย เอกูนปญฺญาสายา’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘สิยา เหตุํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๓.๑.๑) ‘‘เหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ, เหตุํ ปฏิจฺจ นเหตุ, เหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ จ นเหตุ จฯ นเหตุํ ปฏิจฺจ นเหตุ, นเหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ, นเหตุํ ปฏิจฺจ เหตุ จ นเหตุ จฯ เหตุญฺจ นเหตุญฺจ ปฏิจฺจ เหตุ, เหตุญฺจ นเหตุญฺจ ปฏิจฺจ นเหตุ, เหตุญฺจ นเหตุญฺจ ปฏิจฺจ เหตุ จ นเหตุ จา’’ติ เอเกกสฺมึ ทุเก เหตุปจฺจยาทีสุ เอกเมกสฺมึ ปจฺจเย นว นว ปุจฺฉา โหนฺติฯ ตา สนฺธาย **‘‘นวสุ นวสุ ปเญฺหสู’’**ติ วุตฺตํฯ

ลพฺภมานสฺสาติ กุสลตฺติเก ตาว ปฏิจฺจวาเร เหตุปจฺจเย ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธ โมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา, กุสลํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา’’ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๓) กุสเลน กุสลํ, กุสเลน อพฺยากตํ, กุสเลน กุสลาพฺยากตํ, อกุสเลน อกุสลํ, อกุสเลน อพฺยาก ตํ, อกุสเลน อกุสลาพฺยากตํ, อพฺยากเตน อพฺยากตํ, กุสลาพฺยากเตน อพฺยากตํ, อกุสลาพฺ ยากเตน อพฺยากตนฺติ นวนฺนํ นวนฺนํ ปญฺหานํ อตฺถโต สมฺภวนฺตสฺส ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชนวเสน **อุทฺธรณํ,** ตถา เสสปจฺจยวารตฺติกาทีสุฯ **เตสฺเยวา**ติ ยถาวุเตฺตสุ เอว ปเญฺหสุ อตฺถสมฺภวโต ยถาวิภตฺตานํ ปญฺหวิสฺสชฺชนานํ ‘‘เหตุยา นวา’’ติอาทินา **คณนาฐปนํฯ ปสเฏ ธเมฺม**ติ ยถา เหฏฺฐา กณฺฑทฺวเย ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺต’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑) วิปฺปกิเณฺณ มุตฺ ตปุเปฺผ วิย ผสฺสาทโย ธเมฺมฯ อวิสิฏฺฐนิเทฺทโส สามญฺญนิเทฺทโสฯ **วิญฺญาตธมฺมสฺส** ปุคฺคลสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

ยทิ จิตฺตุปฺปาทรูปกเณฺฑสุ จตุภูมิจิตฺตุปฺปาทาทิวเสน วิญฺญาตธมฺมสฺส อตฺถุทฺธารเท สนา อารทฺธา, เอวํ สเนฺต อิธ กสฺมา กุสลตฺติกนิเทฺทโส วุโตฺตติ อาห **‘‘ยทิปิ กุสลตฺติกวิตฺ ถาโร’’**ติอาทิฯ **ธมฺมวิเสสนภาวโต**ติ ‘‘ธมฺมา’’ติ ปทสฺส ปธานภาวํ ทเสฺสติฯ อโต หิ ตทภิเธยฺยา ปุจฺฉิตพฺพา ชาตาฯ **วิญฺญาตาหี**ติ ภูมีนํ วิเสสนลกฺขณโยคมาหฯ **เอตฺถ ปธาน**นฺติ กิญฺจาปิ อุเทฺทเส กุสลปเทน ธมฺมา วิเสสิตพฺพา, ‘‘จตูสุ ภูมีสุ กุสล’’นฺติ อิมสฺมึ ปน นิเทฺทเส ภูมีหิ วิเสสิตพฺพตฺตา กุสลปทํ ปธานนฺติ วิเสสนภาเวน วจนิจฺฉาย อภาวโต สติ ปิ วิเสสิตพฺพธมฺมานํ กามาวจราทิผสฺสาทิเภเท ตทนเปกฺขํ อนวชฺชสุขวิปากตาสงฺขาตํ อตฺต

โน กุสลาการเมว คเหตฺวา ปวตฺตมานตฺตา **“เอกตฺตเมว อุปาทาย ปวตฺตตี”**ติ วุตฺตํฯ ส เพฺพปิ หิ กุสลา ธมฺมา อนวชฺชสุขวิปากตาย เอกสภาวาเยวาติฯ

๑๓๘๕. ยถาโยคํ โยเชตพฺพนฺติ จตูหิ ภูมีหิ อาธารภูตาหิ วิเสเสตฺวา สมยผสฺสาทิเภทํ อนามสิตฺวา วิปากภาเวน เอกตฺตํ เนตฺวา ‘‘จตูสุ ภูมีสุ วิปาโก’’ติ วุตฺตนฺติ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย ‘‘ตีสุ ภูมีสุ กิริยาพฺยากต’’นฺติอาทีสุปิฯ

อุปฺปชฺชติ เอตฺถาติ อุปฺปาโท, เจตสิกาฯ เต หิ จิตฺตสฺส สพฺพถาปิ นิสฺสยาทิปจฺจยภาวโต เอตฺถ จ อุปฺปตฺติยา อาธารภาเวน อเปกฺขิตาฯ ยถา จ เจตสิกา จิตฺตสฺส, เอวํ จิตฺตมฺปิ เจตสิกานํ นิสฺสยาทิปจฺจยภาวโต อาธารภาเวน วตฺตพฺพตํ อรหตีติ ยถาวุตฺตํ อุปฺปาทสทฺทาภิเธยฺยตํ น วินิวตฺตติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘จิตฺตุปฺปาโท’’ติ เอตฺถ อุปฺปาทสฺส วิเสสนภาเวน ปวตฺตมานมฺปิ จิตฺตํ อตฺตนิ ยถาวุตฺตอุปฺปาทอตฺถสมฺภวโต อปริจฺจตฺตวิเสสิตพฺพภาวเมว หุตฺวา ตสฺส วิเสสนภาวํ ปฏิปชฺชตีติฯ ยทาห **“อวยเวน สมุทาโยปลกฺขณวเสน อโตฺถ สมฺภวตี”**ติฯ จิตฺตสมานคติกสฺส อิธ จิตฺตคฺคหเณน คเหตพฺพตาย ‘‘เทฺวปญฺจวิญฺญาณานี’’ติ นิทสฺสเนน วกฺขมานตฺตา **“จิตฺต…เป…. คหณํ กต”**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อญฺญสฺสา**ติ รูปสฺสฯ

๑๔๒๐. ปญฺจทฺวาเร วตฺตพฺพเมว นตฺถิ เอกนฺตปริตฺตารมฺมณตฺตา ปญฺจทฺวาริกจิตฺตานํฯ **อิฏฺฐานิฏฺฐารมฺมณานุภวน**นฺติ วิปากสฺส ปกเปฺปตฺวา อารมฺมณคฺคหณาภาวมาหฯ ตโต กมฺมานุรูปํ ปวตฺตมาโน วิปาโก ปริตฺตกมฺมวิปากตาย ปริตฺตารมฺมเณเยว ปวตฺติตุมรหติ, น มหคฺคตปฺปมาณารมฺมเณติ อธิปฺปาโยฯ สมาธิปฺปธานสฺสปิ กสฺสจิ กมฺมสฺส อปฺปนาอปฺปตฺตสฺส เอกเนฺตน สทิสวิปากตาอภาวโต **“อปฺปนาปฺปตฺตสฺสา”**ติ กมฺมํ วิเสสิตํฯ วณฺณลกฺขณาทึ อคฺคเหตฺวา โลกสญฺญานุโรเธเนว คหิเต ปถวาทิเก ปริกมฺมสญฺญาย สมุปฺปาทิตตฺตา ปฏิภาคนิมิตฺตสงฺขาตํ สญฺญาวสํ อารมฺมณํ อสฺสาติ **สญฺญาวสารมฺมณํฯ ตาทิเสเนวา**ติ สมาธิปฺปธานตาย อปฺปนาปฺปตฺตีหิ วิย สญฺญาวสารมฺมณตาย จ นิพฺพิเสเสเนวฯ **โสปี**ติ **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘อตฺตโน กมฺมสฺส สมานภูมิกธมฺมารมฺมณตาย วิย ตสฺส อารมฺมณารมฺมณตายปิ วิปาโก กมฺมานุรูโปเยว นาม โหตี’’ติฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา มหคฺคตปฺปมาณารมฺมณสฺส ปริตฺตกมฺมสฺส วิปาโก ตทารมฺมณารมฺมโณ น โหตีติ? อปฺปนาปฺปตฺตกมฺมวิปากสฺส วิย ตสฺส กมฺมารมฺมณารมฺมณตาย นิยมาภาวโต กมฺมานุรูปตาย จ อเนกรูปตฺตาฯ ยถา อตฺตโน กมฺมสทิสสฺส มหคฺคตชวนสฺส ปริตฺตารมฺมณสฺสปิ ตทารมฺมณํ นานุพนฺธกํ ปริจยาภาวโต, เอวํ อตฺตโน กมฺมสฺส นิมิตฺตภูเตปิ ตสฺส สหการีการณาหิ อปริยาทิเนฺน มหคฺคตปฺปมาเณ อารมฺมเณ ปริจยาภาวโต ปริตฺตวิปาโก น ปวตฺตติ, กมฺมนิมิตฺตารมฺมโณ ปน ชายมาโน ปริเตฺตเนว เตน โหตีติ อาห **“ปฏิสนฺธิอาทิภูโต”**ติ อาทิฯ **ยสฺมา ปนา**ติอาทินา ปาฬิยาว ยถาวุตฺตมตฺถํ นิจฺฉิโนติฯ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจโย หิ เอตฺถ อธิเปฺปโต ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนานํ ภินฺนารมฺมณตาย วุตฺตตฺตาฯ **น จา**ติอาทินา ปริตฺตวิปากา เอว อิธ ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน วุตฺตาติ ทเสฺสติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ อตฺถุทฺธารกเณฺฑฯ

สติเวปุลฺลปฺปตฺตานํ สติวิรหิตสฺส กายกมฺมสฺส สมฺภวํ ทเสฺสตุํ **“วาสนาวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ อวีตราคานํ อปริเตฺตปิ กตฺถจิ อารมฺมเณ สิยา เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตนฺติ **“กิเลสวิรเห”**ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **อาทรากรณวเสเนวา**ติ อาทรากรณมตฺตวเสเนวาติ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ **เอว**-สโทฺท ตเมว นิวเตฺตตพฺพํ วิเสสํ ทเสฺสติ, นาญฺญถาฯ **โกสชฺชาทีติ อาทิ**-สเทฺทน โทสาทโย สงฺคณฺหาติฯ **อาทรากรณํ นิรุสฺสุกฺกตา เอวา**ติ อาทรํ กโรนฺตา นิรุสฺสุกฺกภา

เวเนว น โหนฺติ, น ปน อาทรํ น กโรนฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอกเจฺจ ปน ‘‘อกมฺมญฺญสรีรตาย อญฺญวิหิตตาย จ ขีณาสวานํ อสกฺกจฺจทานาทิปวตฺติ น อนาทรวเสนา’’ติ วทนฺติฯ

๑๔๒๑. อติปคุณานนฺติ สุภาวิตานํ สุฏฺฐุตรํ วสิปฺปตฺตานํฯ **เอวํ ปคุณชฺฌาเนสุปิ ปวตฺติ โหติ** ตตฺถ วิจารณุสฺสาหสฺส มนฺทภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **ปุเพฺพ ทสฺสิต**นฺติ ‘‘ตีณิ ลกฺขณานีติ อหนฺติ วา’’ติอาทินา ปุเพฺพ ทสฺสิตํฯ **‘‘อวิชฺชมาโน** อปรมตฺถภาวโต, **วิชฺชมาโน จ** โลกสเงฺกตสิทฺธิยา สมฺมุติสจฺจภาวโต **อโตฺถ** อรียติ จิเตฺตน คมฺมติ ญายตี’’ติ อาจริยา วทนฺติฯ ยโต ตพฺพิสยา จิตฺตุปฺปาทา **นวตฺตพฺพํ อารมฺมณํ เอเตสนฺติ นวตฺตพฺพารมฺมณา**ติ อญฺญปทตฺถสมาสวเสน วุจฺจนฺติฯ อยํ ปน วาโท เหวตฺถิกวาโท วิย โหตีติ ตสฺส อจฺจนฺตํ อวิชฺชมานตํ มญฺญโนฺต อิโต จ อญฺญถา อวิชฺชมานปญฺญตฺติํ ทเสฺสตุํ **‘‘สมฺมุติสเจฺจ ปนา’’**ติอาทิมาหฯ กถํ ปน ตสฺส อจฺจนฺตมวิชฺชมานเตฺต ตพฺพิสยานํ ธมฺมานํ ปวตฺติ นวตฺตพฺพารมฺมณภาโว จาติ อาห **‘‘อวิชฺชมานมฺปี’’**ติอาทิฯ **ปริตฺตาทิอารมฺมณาติ น วตฺตพฺพาติ วุตฺตา**ติ ปริตฺตาทโย วิย ตสฺส วิสุํ ววตฺถิตภาวํ นิเสเธติฯ

วิกฺขิปนํ นานารมฺมเณสุ จิตฺตสฺส ปวตฺตนํฯ **อนวฏฺฐานํ** เอกสฺมิํเยว ปวตฺติตุํ อปฺปทานํฯ ทุติยาทิมคฺคปุเรจาริกํ ผลสมาปตฺติปุเรจาริกญฺจ กามาวจรญาณํ นิพฺพานารมฺมณตาย โลกุตฺตรจิตฺตสฺส อาวชฺชนฏฺฐานิยตาย จ ปฐมมคฺคปุเรจาริกญาเณน สมานนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘โคตฺรภุโวทาเน โคตฺรภูติ คเหตฺวา’’**ติฯ

สพฺพตฺถปาทกนฺติ นิปฺผาเทตเพฺพ, ปโยชเน วา ภุมฺมํ ‘‘เจตโส อวูปสเม’’ติอาทีสุ วิยฯ เตน สเพฺพสุ วิปสฺสนาทีสุ นิปฺผาเทตเพฺพสูติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘สเพฺพสู’’**ติอาทิฯ อตีตํสญาณสฺส กามาวจรตฺตา อิทฺธิวิธาทีสุ ตสฺส อคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตสฺส ปน อตีตสตฺตทิวสโต เหฏฺฐา ยาว ปจฺจุปฺปนฺนปฏิสนฺธิ, ตาว วิสโยติ วทนฺติฯ อตีตสตฺตทิวเสสุปิ ขนฺธปฏิพทฺธานํ ตสฺส วิสยภาโว ยุโตฺต วิย ทิสฺสติฯ

ปาทกชฺฌานจิตฺตํ ปริกเมฺมหิ คเหตฺวาติ ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘อิทํ จิตฺตํ วิย อยํ กาโย สีฆคมโน โหตู’’ติ ปุพฺพภาคปริกเมฺมหิ รูปกายสฺส วิย ปาทกชฺฌานจิตฺตสฺสปิ คเหตพฺพตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิทํ ปน อธิฏฺฐานํ เอวํ ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ อธิเปฺปตฏฺฐานปาปุณนตฺถํ คนฺตุกามตํ ปุรกฺขตฺวา ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘อิทํ จิตฺตํ วิย อยํ กาโย สีฆคมโน โหตู’’ติ กรชกายารมฺมณํ ปริกมฺมํ กตฺวา ภวงฺคํ โอตริตฺวา วุฏฺฐาย ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ปุน ภวเงฺค โอติเณฺณ มโนทฺวาราวชฺชนํ รูปกายํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติ อนุโลมานิ จฯ ตโต อธิฏฺฐานจิตฺตมฺปิ ตเมวารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติฯ ตสฺสานุภาเวน ยถาธิเปฺปตฏฺฐานํ คโตเยว โหติฯ เอวํ อทิสฺสมาเนน กาเยน คจฺฉโนฺต ปนายํ กิํ ตสฺส อธิฏฺฐานจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ คจฺฉติ, อุทาหุ ฐิติกฺขเณ ภงฺคกฺขเณ วาติ? ตีสุ ขเณสุ คจฺฉตีติ อิจฺฉนฺติฯ **จิเตฺต**ติ ปาทกชฺฌานจิเตฺตฯ **สโมทหตี**ติ จิตฺตานุคติกํ จิตฺตํ วิย สีฆคมนํ กโรตีติ อโตฺถฯ ยถา หิ จิตฺตํ อิจฺฉิตกฺขเณ อติทูเรปิ วิสยํ อารพฺภ ปวตฺตติ, เอวํ รูปกายสฺสปิ ลหุปริวตฺติภาวาปาทนํ จิตฺตวเสน กายปริณามนํฯ น เจตฺถ รูปธมฺมานํ ทนฺธปริวตฺติภาวโต เอกจิตฺตกฺขเณน เทสนฺตรุปฺปตฺติ น ยุชฺชตีติ วตฺตพฺพา อธิฏฺฐานจิเตฺตน รูปกายสฺส ลหุปริวตฺติภาวสฺส อาปาทิตตฺตาฯ เตเนวาห ‘‘จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐหิตฺวา สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจ โอกฺกมิตฺวา อทิสฺสมาเนน กาเยน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉตี’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๓๙๗)ฯ อจิเนฺตโยฺย หิ อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิวิสโยติฯ

จิตฺตสนฺตานํ รูปกาเย สโมทหิตนฺติ ยตฺตเกหิ จิเตฺตหิ ทิสฺสมาเนน กาเยน ยถา ธิเปฺปตฏฺฐานปฺปตฺติ, ตตฺตกานํ จิตฺตานํ ปพนฺธสฺส ทนฺธคมนกรณโต อิมสฺส อธิฏฺฐานสฺส กร ชกาเย อาโรปิตํ ตทนุคุณนฺติ อโตฺถฯ อิทมฺปิ อธิฏฺฐานปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘อยํ กาโย วิย อิทํ จิตฺตํ ทนฺธคมนํ โหตู’’ติ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐิตชฺฌานจิตฺตารมฺมณํ ปริกมฺมํ กตฺวา ภวงฺคํ โอตริตฺวา ภวงฺคโต วุฏฺฐาย ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ปุน ภวเงฺค โอติเณฺณ มโนทฺวาราวชฺชนํ ปาทกชฺฌานํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติ อนุโลมานิ จฯ ตโต อธิฏฺฐานจิตฺ ตมฺปิ ตเมวารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติฯ ตสฺสานุภาเวน อนฺตรา ปญฺจวิญฺญาณาทีสุ อุปฺปเนฺน สฺปิ อปตโนฺต อิจฺฉิตฏฺฐานํ คจฺฉติฯ เอวํ คจฺฉโนฺต จ สเจ อิจฺฉติ, ปถวีกสิณวเสน อากาเส มคฺคํ นิมฺมินิตฺวา ปทสา คจฺฉติฯ สเจ อิจฺฉติ, วาโยกสิณวเสน วายุํ อธิฏฺฐหิตฺวา ตูลปิจุ วิย วายุนา คจฺฉติฯ อปิจ คนฺตุกามตาว เอตฺถ ปมาณํฯ สติ หิ คนฺตุกามตาย เอวํ กตาธิฏฺฐาโน อธิฏฺฐานเวคกฺขิโตฺตเวโส อิสฺสาสปกฺขิโตฺต สโร วิย ทิสฺสมาโน คจฺฉตีติฯ ตตฺถ อากาเส มคฺคํ นิมฺมินิตฺวา คจฺฉโนฺต วินาปิ อภิญฺญาญาเณน ปกติปถวิยํ วิย คจฺฉติฯ เตเนว ‘‘ปทสา คจฺฉตี’’ติ วุตฺตํฯ วายุํ อธิฏฺฐหิตฺวา คจฺฉโนฺต อภิญฺญาญาณสมุฏฺฐิตวาโยธาตุปรมฺปราย คจฺฉ ติฯ อุภยตฺถาปิ อนฺตรา วนรามณียกาทีนิ เปกฺขมาโน อาปาถคเต สเทฺท จ สุณมาโน คจฺฉตีติ วทนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘อทิสฺสมาเนน กาเยน เอกจิตฺตกฺขเณเนว อิจฺฉิตฏฺฐานคมเน ทิสฺสมาเนน กาเยน ปทสา วายุนา จ คมเน อภิญฺญาจิตฺตสมุฏฺฐิตกายวิญฺญตฺติวิปฺผาเรน คมน’’นฺติ วทนฺ ติฯ อปเร ‘‘อภิญฺญาจิตฺตสฺส วิญฺญตฺตินิพฺพตฺตนกิจฺจํ นตฺถี’’ติ วทนฺติฯ

อธิฏฺฐานทฺวยนฺติ จิตฺตกายวเสน กายจิตฺตปริณามนภูตํ รูปกายปาทกชฺฌานจิตฺตา รมฺมณํ อุภยํ อธิฏฺฐานํฯ **ตํสมฺปยุตฺตายา**ติ ยถาวุตฺตอธิฏฺฐานทฺวยสมฺปยุตฺตายฯ **สุขสญฺญา ลหุสญฺญาภาวโต**ติ สุขสญฺญาลหุสญฺญาสพฺภาวโต, ตพฺภาวํ อาปชฺชนโตติ อโตฺถฯ **สุข สญฺญา**ติ เจตฺถ อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตา สญฺญาฯ อุเปกฺขา หิ ‘‘สนฺตํ สุข’’นฺติ วุตฺตาฯ สาเยว จ สญฺญา นีวรเณหิ เจว วิตกฺกาทีหิ ปจฺจนีเกหิ จ วิมุตฺตตฺตา ‘‘ลหุสญฺญา’’ติปิ เวทิตพฺพาฯ ตาหิ สโมกฺกนฺตาหิ รูปกาโยปิ ตูลปิจุ วิย สลฺลหุโก โหติฯ โส เอวํ วาตกฺขิตฺตตูลปิจุนา วิย สลฺลหุเกน เอกจิตฺตกฺขเณน อทิสฺสมาเนน จ กาเยน ยถารุจิ คจฺฉตีติฯ

‘‘มุโตฺต วตมฺหิ ตาย อนตฺถสํหิตาย ทุกฺกรการิกาย, สาธุ วตมฺหิ สมฺมาสโมฺพธึ สมฺ พุชฺฌ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑๓๗) ปวตฺตํ ภควโต เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย มาโร ‘‘อมุตฺตภาวมสฺส กริสฺสามี’’ติ,

> ‘‘ตโปกมฺมา อปกฺกมฺม, ยํ น สุชฺฌนฺติ มาณวา;
> อสุโทฺธ มญฺญสิ สุโทฺธ, สุทฺธิมคฺคา อปรโทฺธ’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๓๗) –

อาหาติ เอวมาทิํ สนฺธาย **‘‘มาราทีนมฺปิ ภควโต จิตฺตชานนํ วุตฺต’’**นฺติ วุตฺตํฯ นิพฺพานปจฺจ เวกฺขณญฺจ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน นิพฺพานา…เป…. ญาเตสุ ปวตฺตตีติ สมฺพโนฺธฯ **นิพฺพานา…เป…. ญาเตสู**ติ อิทํ อภิญฺญาญาณสฺส ปรโต ปวตฺตมานํ ปจฺจเวกฺขณํ อภิ ญฺญาญาณสฺส วิสเย วิย อภิญฺญาญาณวิสยวิสเยปิ กทาจิ ปวตฺติตุํ อรหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **อปฺ ปมาณารมฺมณต**นฺติ อปฺปมาณขนฺธารมฺมณตนฺติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปุเพฺพนิวาสานุสฺ สติญาณสฺส นิพฺพานารมฺมณภาวทีปโก โกจิ ปาโฐ นตฺถิ, ตสฺมาฯ **ปจฺจเวกฺขณกิเจฺจ วุจฺ จมาเน**ติ รุฬฺหีํ อคฺคเหตฺวา มคฺคาทีนํ อตีตานํ ปติ ปติ อเวกฺขนํ อนุสฺสรณํ ปจฺจเวกฺขณนฺติ ปุ เพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส กิจฺจํเยว ปจฺจเวกฺขณนฺติ วุจฺจมาเนติ อโตฺถฯ **อนุญฺญาตาติ ทิสฺ สตี**ติ ‘‘มคฺคผลนิพฺพานปจฺจเวกฺขณโต’’ติ อิทเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ปุเพฺ

พนิวาสานุสฺสติญาเณน นิพฺพานารมฺมเณ ขเนฺธ ทิสฺวา ‘‘อิเม ธมฺมา กึ นุ โข อารพฺภ ปวตฺตา’’ติ อาวเชฺชนฺตสฺส ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ นิพฺพานารมฺมเณ ปวตฺตตีติฯ อนาคตํสญาเณปิ เอเสว นโยฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ปริตฺตตฺติเก ‘‘อปฺปมาโณ ธโมฺม มหคฺคตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๑๒.๕๘) เอตฺถ ‘‘อปฺปมาณา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ปุเพฺพนิวาสอนาคตํสญาณสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อชฺฌตฺตตฺติเก จ ‘‘พหิทฺธาธโมฺม พหิทฺธาธมฺมสฺส, พหิทฺธาธโมฺม อชฺฌตฺตสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอเตสํ วิภเงฺคสุ ‘‘พหิทฺธา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยปุเพฺพนิวาสยถากมฺมูปคอนาคตํสอาวชฺชนาย อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๒๐.๒๙) เอตฺตกเมว วุตฺตํ, น วุตฺตํ นิพฺพานนฺติฯ เจโตปริยอิทฺธิวิธาทิญาเณหิ สห วุตฺตตฺตาติ เจ, เอวมฺปิ วิสุํ วิภชิตพฺพํ สิยาฯ น หิ วิสุํ วิภชนารหํ สห วิภชตีติ? น, อวจนสฺส อญฺญการณตฺตาฯ ยานิ หิ ปุถุชฺชนานํ ปุเพฺพนิวาสอนาคตํสญาณานิ, เตสํ อวิสโย เอว นิพฺพานํฯ อริยานํ ปน มคฺคผลปจฺจเวกฺขเณหิ สจฺฉิกตนิพฺพานานํ อิเมหิ ญาเณหิ ปจฺจกฺขกรเณ ปโยชนํ นตฺถีติ สาธารเณน อิทฺธิวิธญาณาทีนํ คหิตตฺตา นิพฺพานํ น วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ **นิพฺพุตฺตกฺขนฺธชานนมาห,** น นิพฺพุตฺตกกฺขนฺธชานนํฯ ยถากมฺมูปคญาณกิจฺจญฺหิ ตนฺติฯ **อโตฺถ สมฺภวตี**ติ อิทํ อนาคตํสญาณสฺสปิ อนิพฺพานารมฺมณตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๑๔๒๙. มคฺคารมฺมณตฺติเก ยสฺมา จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ โพธิเตสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ เอกนฺโต มคฺคารมฺมณาเยว เกจิ นตฺถิ, มคฺคารมฺมณาเยว ปน กทาจิ มคฺคาธิปติโน โหนฺติ, ตสฺมา ‘‘กตเม ธมฺมา มคฺคารมฺมณา’’ติ เอกเมว ปุจฺฉํ กตฺวา ตโยปิ โกฏฺฐาสา ลพฺภมานวเสน วิภตฺตาฯ อิมินา นเยน ปรโตปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘จิตฺตุปฺปาทา’’ติ, ‘‘มคฺคารมฺมณา’’ติ จ วุตฺตธมฺมานํเยว มคฺคเหตุกตฺตาภาวํ สาเธตุํ **‘‘อสหชาตตฺตา’’**ติ อิทํ เหตุวจนนฺติ **‘‘อสมฺปยุตฺตตฺตาติ อโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘น หิ อรูปธมฺมาน’’**นฺติอาทิฯ ‘‘อญฺญธมฺมารมฺมณกาเล เอวา’’ติ อวธารณสฺส อคฺคหิตตฺตา ครุํ อกตฺวา มคฺคารมฺมณกาเลปิ มคฺคาธิปติภาเวน น วตฺตพฺพาติ อยมฺปิ อโตฺถ อฏฺฐกถายํ ปริคฺคหิโตเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขณกาเล’’ติ หิ วุตฺตตฺตา ครุํ อกตฺวา ปจฺจเวกฺขณกาเลปิ อตฺถิ เอวฯ ตทา จ มคฺคาธิปติภาเวน น วตฺตพฺพา เต ธมฺมาติ ภิโยฺยปิ สิโทฺธวายมโตฺถฯ

๑๔๓๔. **อตีตารมฺมณาวา**ติ อุทฺธฏํ, ‘‘อตีตารมฺมณา’’ติ ปน อฏฺฐกถาปาโฐ พหูสุ โปตฺถเกสุ ทิสฺสติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา **ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺควณฺณนายํ** (วิภ. อ. ๒๒๗) ‘‘มรณสมเย ญาตกา ‘อยํ, ตาต, ตวตฺถาย พุทฺธปูชา กรียติ, จิตฺตํ ปสาเทหี’ติ วตฺวา’’ติอาทินา ปญฺจทฺวาเร รูปาทิอารมฺมณูปสํหรณํ ตตฺถ ตทารมฺมณปริโยสานานํ จุทฺทสนฺนํ จิตฺตานํ ปวตฺติญฺจ วตฺวา ตสฺมิํเยว เอกจิตฺตกฺขณฏฺฐิติเก อารมฺมเณ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณภาวํ ปฏิสนฺธิยา วกฺขติ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ เทฺว ภวงฺคานิ อาวชฺชนํ มรณสฺสาสนฺนภาเวน มนฺทีภูตเวคตฺตา ปญฺจ ชวนานิ เทฺว ตทารมฺมณานิ จุติจิตฺตนฺติ เอกาทส จิตฺตกฺขณา อตีตาติ อาห **‘‘ปญฺจจิตฺตกฺขณาวสิฏฺฐายุเก’’**ติฯ **อิตรตฺถา**ติ อญฺญตทารมฺมณาย จุติยาฯ อิทานิ ตเมว ‘‘อิตรตฺถา’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘ยทา หี’’**ติอาทิมาหฯ จุติยา ตทารมฺมณรหิตตฺตา ปฏิสนฺธิยา จ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตฺตา **‘‘รูปา…เป.… ชฺชนฺตสฺสา’’**ติ อุทาหฏํฯ **ฉ ภวงฺคานิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณานิ โหนฺติ,** นว จิตฺตกฺขณา อตีตาติ สตฺตจิตฺตกฺขณาวสิฏฺฐายุเก คตินิมิเตฺต ปฏิสนฺธิยา ปวตฺตตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิชฺชมานเมว กายํ อารมฺมณํ กโรตีติ เอเตน สุขลหุสโณฺญกฺกมเนน ปจฺจุปฺปนฺน เสฺสว ภูตุปาทายรูปสงฺฆาตสฺส ลหุปริวตฺติภาวาปาทนํ, น ภาวิโนติ ทเสฺสติฯ

เอตฺถนฺตเรติ อปากฏกาลโต ปฏฺฐาย ยาว ปากฏกาโล, เอตสฺมึ อนฺตเรฯ ยสฺมา ปน กสฺสจิ กิญฺจิ สีฆํ ปากฏํ โหติ, กสฺสจิ ทนฺธํ, ตสฺมา **"เอกเทฺวสนฺตติวารา"**ติ อนิยเมตฺวา วุตฺตํฯ ''วจนสิลิฏฺฐตาวเสน วุตฺต''นฺติ เอเก, เกจิ ปน ''เอตฺถนฺตเร ปวตฺตา รูปธมฺมา อรูปธมฺมา จ ปจฺจุปฺปนฺนาติ คหิเต เอโก สนฺตติวาโร โหติ, ตํ ปน ทฺวิธา วิภชิตฺวา อปากฏกาลํ อาทึ กตฺวา เยภุเยฺยน ปากฏกาลโต โอรภาโว เอโก โกฏฺฐาโส เยภุเยฺยน ปากฏกาลํ อาทึ กตฺวา ยาว สุปากฏกาโล เอโกติ เอเต เทฺว สนฺตติวาราฯ อิมินา นเยน เสสสนฺตติวารเภทาปิ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ กาลวเสน สเพฺพสํ สมานภาวํ อคฺคเหตฺวา ธมฺมานํ สทิสปฺปวตฺติวเสน สนฺตติปริเจฺฉโท ทีปิตโพฺพ''ติ วทนฺติฯ กิญฺจิ กิญฺจิ กาลํ สทิสํ ปวตฺตมานาปิ หิ อุตุจิตฺตาทิสมุฏฺฐานา รูปธมฺมา สนฺตติวาราติ วุจฺจนฺติฯ ยทาห **"อติปริตฺตา"**ติอาทินา, อรูปสนฺตติปิ เจตฺถ ยถาวุตฺตรูปสนฺตติปริจฺฉินฺนา สงฺคหิตาเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปจฺจุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ สํหีรตี**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อากฑฺฒนียฏฺฐานภาเวน วุตฺตํฯ ''โย จาวุโส, มโน เย จ ธมฺมา''ติ วิสยิวิสยภูตา เอกภวภูตา จ เอกสนฺตติปริยาปนฺนา ธมฺมา วิภาคํ อกตฺวา คยฺหมานา อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ โหติ, สติ ปน วิภาคกรเณ ขณสนฺตติปจฺจุปฺปนฺนตา ลพฺภตีติ อาห **"อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ โหนฺตํ เอตํ อุภยํ โหตี"**ติฯ

ตสฺสาติ มหาชนสฺสฯ **อตีตาทิวิภาคํ อกตฺวา**ติ อาวชฺชนาทีนํ สมานาการปฺปวตฺติยา อุปายํ ทเสฺสติฯ **สิทฺธํ โหตี**ติ ขณปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณเตฺตปิ ปริกมฺมเจโตปริยญาณานํ อยํ ปาฬิ สุฏฺฐุ นีตา โหตีติ อโตฺถฯ **อตีตตฺติโก จ เอวํ อภิโนฺน โหตี**ติ เอวํ ขณปจฺจุปฺปเนฺนเยว ธเมฺม อิธ ปจฺจุปฺปโนฺนติ คยฺหมาเน อญฺญปทสงฺคหิตเสฺสว อนนฺตรปจฺจยภาวํ ปกาเสโนฺต อตีตตฺติโก จ ปฏฺฐาเน อเภทโต สมฺมา อตฺถสฺส อุทฺธฏตฺตา อวินาสิโต โหติฯ อถ วา **อตีตตฺติโก**ติ ปฏฺฐาเน อตีตตฺติกปาฬิ, อิมาย อตีตตฺติกปาฬิยา ยถาวุตฺตการณโตเยว อภิโนฺน อวิสิโฏฺฐ อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมตีติ อโตฺถฯ

ยถาสมฺภวนฺติ อาวชฺชนาย อนาคตารมฺมณตา, ชวนานํ ปจฺจุปฺปนฺนาตีตารมฺมณตา อนาคตปจฺจุปฺปนฺนาตีตารมฺมณตาติ โยเชตพฺพํฯ **นานารมฺมณตา น สิยา** อทฺธาวเสน ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อยญฺจ อโตฺถ เอกิสฺสา ชวนวีถิยา เอกสฺมิํเยว จิเตฺต ปวตฺติยํ อาวชฺชนาทีนํ อนาคตาทิอารมฺมณตา สมฺภวตีติ สมฺภวทสฺสนวเสน วุโตฺตติ ยถาธิเปฺปตสฺส อภิญฺญาจิตฺตสฺส ขณปจฺจุปฺปเนฺน ปวตฺตึ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **"เตนา"**ติอาทิมาหฯ **ตีณี**ติ ''อตีตารมฺมโณ ธโมฺม อตีตารมฺมณสฺส ธมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย, อนาคตารมฺมโณ ธโมฺม อนาคตารมฺมณสฺส ธมฺมสฺส, ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมโณ ธโมฺม ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณสฺส ธมฺมสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ (ปฏฺฐา. ๒.๑๙.๓๔) ปทนฺตรสงฺคหิตธมฺมานเปกฺขา ธมฺมา ตีณิ ปญฺหวิสฺสชฺชนานีติ อโตฺถฯ **อนาเสวนํ นตฺถี**ติ อาเสวนลาเภ สติ ยถาธมฺมสาสเน อวจนสฺส การณํ นตฺถีติ อวจเนน ตตฺถ อิตเรสํ ปญฺหานํ ปฏิเสโธ วิญฺญายตีติ อธิปฺปาโยฯ

เอตสฺส วาทสฺสาติ ''อาวชฺชนชวนานํ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณเตฺตปิ เจโตปริยญาณํ สิทฺธ''นฺติ วาทสฺสฯ **นิสฺสยภาโว**ติ อตฺถสมฺภวโต ยถาวุตฺตนยสฺส โชตกภาโวฯ **ย**นฺติ จิตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ อาวชฺชนชวนานํ ขณปจฺจุปฺปนฺนนิรุทฺธารมฺมณตาวจนสฺสฯ เอตฺถ จ กาลวิเสสํ อามสติ, อนาคตาเยว จ อาวชฺชนา ปวตฺตตีติ นยิทํ ยุชฺชมานกํฯ อถ ''ยํ อิมสฺส จิตฺตํ ภวิสฺสติ,

ตํ ชานามี’’ติ อาโภคํ กโรติ, เอวํ สติ ปริกมฺมาภิญฺญาจิตฺตานมฺปิ อนาคตารมฺมณตฺตเมวาติ สพฺพตฺถ อาวชฺชนชวนานํ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา น สิชฺฌตีติ อาห **“ปวตฺติ…เป…. วุตฺตตฺตา”**ติฯ **โทสาปตฺติยา**ติ โทสาปชฺชเนน, โทสาปตฺติโต วาฯ **ราสิเอกเทสาวชฺชน ปฏิเวเธ**ติ ยถารุตวเสเนว ปุริมวาทิปกฺขมาห, **สมฺปตฺตสมฺปตฺตาวชฺชนชานเน**ติ อตฺตนา นิทฺธาริตปกฺขํฯ **ปุริมวาทิโน นานุชาเนยฺยุ**นฺติ อทฺธาสนฺตติปจฺจุปฺปนฺนปทตฺถตา อภิธมฺมมาติกายํ อาคตปจฺจุปฺปนฺนปทสฺส นตฺถีติ อธิปฺปาเย ฐตฺวา นานุชาเนยฺยุํฯ เอตฺถ จ สติปิ สภาวเภเท อาการเภทาภาวโต เอกตฺตนยวเสน อาวชฺชนปริกมฺมาภิญฺญาจิตฺตานํ นานารมฺมณตาโทโส นตฺถีติ ขณปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา เจโตปริยญาณสฺส ปุริมวาทีนํ อธิปฺปายวิภาวนมุเขน ทสฺสิตาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘สภาวเภเท สติ นานารมฺมณตาโทสาภาโว นตฺถิ เอวาติ เอกสฺมึ เอว จิเตฺต อทฺธาสนฺตติวเสน ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา วิภาวิตา’’ติ ทฺวีสุปิ วาเทสุ ยํ ยุตฺตํ, ตํ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ

เตเนวาติ ยสฺมา อตีตตฺติเก อุปฺปนฺนตฺติเก จ เจโตปริยญาณสฺส วตฺตมานธมฺมารมฺมณภาวโชตโน ปาโฐ น ทิสฺสติ, เตเนว การเณนฯ **ทฺวีสุ ญาเณสู**ติ ปุเพฺพนิวาสเจโตปริยญาเณสุ ฯ **กมฺมมุเขน คยฺหนฺตี**ติ สติปิ อารมฺมณภาเว จตฺตาโร ขนฺธา ยถากมฺมูปคญาเณน กมฺมทฺวาเรน กุสลากุสลา อิเจฺจว คยฺหนฺติ, น ปน วิภาคโสติ ทเสฺสติฯ โลภาทิสมฺปโยควิเสเสน ทุจฺจริตภาโว, อโลภาทิสมฺปโยควิเสเสน จ สุจริตภาโว ลกฺขียตีติ ทุจฺจริตสุจริตานิ วิภาเวนฺตํ โลภาทโยปิ วิภาเวติเยว นาม โหตีติ อาห **“ทุจฺจริต…เป…. ภาวนํ โหตี”**ติฯ

๑๔๓๕. อสภาวธมฺมสฺส ‘‘อห’’นฺติอาทิปญฺญตฺติยา อชฺฌตฺตธมฺมุปาทานตาย สิยา โกจิ อชฺฌตฺตปริยาโย, น ปน สภาวธมฺมสฺส อสตฺตสนฺตาเนว ตสฺสาติ วุตฺตํ **“สภาว…เป…. อโหนฺต”**นฺติฯ ตถา หิ ‘‘อตฺตโน ขนฺธาทีนิ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสา’’ติ เอตฺถ ‘‘อชฺฌตฺตารมฺมณา’’ติ ปทสฺส อตฺถวิวรณวเสน ‘‘อชฺฌตฺตํ คยฺหมานํ อหนฺติ ปญฺญตฺตึ อาทิ-สเทฺทน คณฺหาตี’’ติ วกฺขติฯ ยทิ เอวํ ตสฺส อชฺฌตฺตตฺติเกปิ อชฺฌตฺตภาโว วตฺตโพฺพ สิยา? น, พหิทฺธาภาวสฺส วิย อชฺฌตฺตภาวสฺสปิ อชฺฌตฺตตฺติเก นิปฺปริยายวเสน อธิเปฺปตตฺตาติฯ ยทาห **“อสภา…เป…. น วุตฺต”**นฺติฯ **อากิญฺจญฺญายตนาทีติ อาทิ**-สเทฺทน สาวชฺชนานิ ตสฺส ปุเรจาริกอุปจารจิตฺตานิ ตสฺส อารมฺมเณน ปวตฺตนกปจฺจเวกฺขณอสฺสาทนาทิจิตฺตานิ จ สงฺคณฺหาติฯ

อากิญฺจญฺญายตนํ ตํ-สเทฺทน อากฑฺฒิตฺวา วทติ, น ปน ตํ สพฺพนฺติ วุตฺตํ, ยญฺจ ตสฺส ปุเรจาริกนฺติ อโตฺถฯ **เลสวจน**นฺติ เอกเทสสารุเปฺปน สมานารมฺมณภาเวน เอกเทสเสฺสว วจนํฯ ลิสฺสติ สิลิสฺสติ เอกเทเสน อลฺลียตีติ หิ **เลโสฯ เยส**นฺติ กามาวจรกุสลากุสลมหากิริยาวชฺชนจิตฺตานํ กุสลกิริยาเภทสฺส รูปาวจรจตุตฺถสฺส จฯ **เอวํ อุเปกฺขาสหคตนิเทฺทสาทีสู**ติ เยสํ อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตตา วุตฺตา, เตสุ เอกเมว อุเปกฺขาสหคตนิเทฺทสํ วตฺวา อิตรํ น วตฺตพฺพํ สิยาติ อโตฺถฯ **อาทิ**-สเทฺทน เหตุสมฺปยุตฺตกามาวจราทินิเทฺทเส สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถาปิ หิ ปริตฺตสเหตุกาทิภาเวน วุเตฺตสุ ธเมฺมสุ เอกเมว วตฺวา อิตรํ น วตฺตพฺพํ สิยาติฯ **อภาวนานิฏฺฐปฺปวตฺติยา**ติ อภาวนานิฏฺฐปฺปวตฺติยา อภาวนาการสฺส อุกฺกํสปฺปวตฺติยาติ อโตฺถ, อภาวสฺส วา อุกฺกํสปฺปวตฺติยาฯ **นวตฺตพฺพํ ชาตํ** อชฺฌตฺตารมฺมณาทิภาเวนาติ อธิปฺปาโยฯ **ตานี**ติ อากิญฺจญฺญายตเนน สมานารมฺมณานิ อาวชฺชนาทีนิฯ ยทิ เอวํ ‘‘อภาวนาสามเญฺญ’’ติ กสฺมา วุตฺตํฯ น หิ อากิญฺจญฺญายตนารมฺมณสฺส ปจฺจเวกฺขณอสฺสาทนาทิวเสน ปวตฺตจิตฺตานํ อภาวนากาเรน ปวตฺติ อตฺถีติ? น, อภาเวตพฺพตาย อธิเปฺปตตฺตาฯ น ภาวียตีติ หิ อภาวนํ, น น ภาเวตีติฯ

คหณวิเสสนิมฺมิตานีติอาทีสุ อยมธิปฺปาโย – ยทิปิ ภาวนาญาณนิมฺมิตาการมเตฺตสุ สภาวโต อวิชฺชมาเนสุ วิสเยสุ เยภุเยฺยน มหคฺคตา ธมฺมา ปวตฺตนฺติ, พหิทฺธาการคฺคหณวเสน ปน กสิณาทีนํ พหิทฺธาภาโวติ ตทารมฺมณธมฺมา พหิทฺธารมฺมณาติ วุตฺตํฯ กสิณานญฺหิ สนฺตานํ มุญฺจิตฺวา อุปฏฺฐานํ วิเสสโต วฑฺฒิตกสิณวเสน วิญฺญายติ, ปฐมารุปฺปวิญฺญาณภาวสฺส ปน น พหิทฺธากาโร, นาปิ อชฺฌตฺตากาโรติ อุภยาการวิธุเร ตสฺมึ อนญฺญสาธารเณน ปวตฺติยากาเรน ปวตฺตมานํ อากิญฺจญฺญายตนเมว นวตฺตพฺพารมฺมณํ วุตฺตํ, น อิตเร อิตราการปฺปวตฺติโตติฯ **กามาวจรกุสลาน**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อากิญฺจญฺญายตนวิปากํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส วิปากาทิกสฺสาติ อตฺถวเสน วิภตฺติ ปริณาเมตพฺพาฯ **อภินีหาราสมฺภวโต**ติ สมาปตฺติจิตฺตสฺส อภินีหรณาสมฺภวโตฯ กุสลเมว วิปากสฺส อารมฺมณนฺติ กตฺวา **“วิปากสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อสภาวธมฺมเตฺตปิ พหิทฺธากาเรน คหณียภาวโต กสิณานํ พหิทฺธาภาโว วิย เอกนฺตโต อิธ อชฺฌตฺตธมฺมุปาทานตาย อหนฺติ ปญฺญตฺติยา สิยา อชฺฌตฺตภาโวติ วุตฺตํ **“อชฺฌตฺต”**นฺติอาทิฯ **“ขนฺธาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ธาตุอายตนาทิ สงฺคยฺหตี’’ติ จ วทนฺติฯ **เอส นโย**ติ ‘‘อรูปกฺขเนฺธ ขนฺธาติ คเหตฺวา’’ติอาทิกํ วณฺณนานีตึ อาหฯ **ปเรสํ ขนฺธาทิคฺคหเณ**ติ ปเรสํ ขนฺธาทีติ อิมสฺส ปทสฺส กถเน อุจฺจารเณฯ สพฺพํ อุปาทาปญฺญตฺตึ อาห อาทิสเทฺทนาติ สมฺพโนฺธฯ

ติกอตฺถุทฺธารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกอตฺถุทฺธารวณฺณนา

๑๔๗๓. **อญฺญถา**ติ วุตฺตปฺปการสฺส ทสฺสเนฯ วุตฺตปฺปการสฺส ทสฺสนโต เอว หิ อฏฺฐกถายํ สสงฺขาริกานํ ถินมิทฺธวิรเห อสงฺขาริกสทิสี โยชนา น ทสฺสิตาฯ **ภวราคาทีสู**ติ ภวราคมูลิกาทีสุ โยชนาสุฯ

๑๕๑๑. **เทฺว**ติ อุทฺธจฺจาวิชฺชานีวรณานิฯ **ตีณี**ติ กามจฺฉนฺทพฺยาปาทวิจิกิจฺฉาสุ เอเกเกน อุทฺธจฺจาวิชฺชานีวรณานิฯ **เทฺว วา ตีณิ วา**ติ ปาฬิยํ **วา**-สทฺทสฺส ลุตฺตนิทฺทิฏฺฐตํ อาหฯ อถ วา นิปาตสทฺทสนฺนิธาเนปิ นามปทาทีหิ เอว สมุจฺจยาทิอโตฺถ วุจฺจติ, น นิปาตปเทหิ เตสํ อวาจกตฺตาติ อนฺตเรนปิ นิปาตปทํ อยมโตฺถ ลพฺภติฯ ตถา วจนิจฺฉาย สมฺภโว เอว เหตุ ปมาณนฺติ ปาฬิยํ ‘‘เทฺว ตีณี’’ติ วุตฺตํฯ **ยตฺถ สหุปฺปตฺตี**ติอาทินา ‘‘เทฺว ตีณี’’ติ ลกฺขณวจนนฺติ สพฺพสาธารณมตฺถมาหฯ ตถา หิ **“เอวญฺจ กตฺวา กิเลสโคจฺฉเก จา”**ติ วุตฺตํฯ ตสฺสายมธิปฺปาโย – กิเลสทฺวยสหิตเสฺสว จิตฺตุปฺปาทสฺส อภาเวปิ ปาฬิยํ ทฺวิคฺคหณํ กตํ, กิเลสานญฺจ สมฺภวนฺตานํ สเพฺพสํ สรูเปน คหณํ น กตนฺติ เทฺว ตโยติ ลกฺขณกรณนฺติ วิญฺญายตีติฯ

ยทิ สพฺพากุสเล อุปฺปชฺชนกสฺสปิ อุทฺธจฺจสฺส เอโก เอว จิตฺตุปฺปาโท วิสยภาเวน วุจฺจติ, อวิชฺชานีวรณสฺสปิ ตถา วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน **“กสฺมา วุตฺต”**นฺติอาทินา โจเทติฯ อิตโร อุทฺธจฺจนีวรณเสฺสว ตถา วตฺตพฺพตํ อวิชฺชานีวรณสฺส ตถา วตฺตพฺพตาภาวญฺจ ทเสฺสตุํ **“สุตฺตเนฺต”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุตฺตเนฺต วุเตฺตสุ ปญฺจสุ นีวรเณสู**ติ อุทฺธจฺจสหคเต อุทฺธจฺจสฺส อวิชฺชานีวรเณน นีวรณสหิตตํ อาสงฺกิตฺวา วุตฺตํฯ นนุ จ สุตฺตเนฺตปิ ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตาน’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔) อวิชฺชา ‘‘นีวรณ’’นฺติ วุตฺตาติ? สจฺจเมตํ, ฌานงฺ

คานํ ปฏิปกฺขภาเวน ปน สุตฺตเนฺต พหุลํ กามจฺฉนฺทาทโย ปเญฺจว นีวรณานิ วุตฺตานีติ เยภุยฺยวุตฺติวเสน เอตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เกจิ ปน ‘‘ยถา นิเกฺขปกเณฺฑ กุสลปฏิปกฺขภูตานิ ทุพฺพลานิปิ นีวรณานิ ปฏฺฐาเน วิย ทสฺสิตานิฯ ตถา หิ **ปฏฺฐาเน** (ปฏฺฐา. ๓.๘.๑) ‘นีวรณํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นีวรโณ ธโมฺม อุปฺปชฺชติ น ปุเรชาตปจฺจยาฯ อรูเป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถินมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจนีวรณ’นฺติอาทิ วุตฺตํ, น เอวํ อฏฺฐกถากเณฺฑฯ อฏฺฐกถากเณฺฑ ปน ฌานปฏิปกฺขภูตานิเยว นีวรณานิ นิทฺทิฏฺฐานีติ ‘อุทฺธจฺจนีวรณํ อุทฺธจฺจสหคเต จิตฺตุปฺปาเท อุปฺปชฺชตี’ติ วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน อุทฺธจฺจนีวรณสฺส กามจฺฉนฺทาทีหิ เอกโต อุปฺปตฺติทสฺสนํ นิเกฺขปกณฺฑานุสาเรน กตํ เอกโต อุปฺปตฺติยา ปเภททสฺสนตฺถํฯ ตตฺถ หิ ปาฬิยํเยว ตานิ วิตฺถารโต วุตฺตานี’’ติ วทนฺติฯ อยญฺจ วาโท ‘‘อุทฺธจฺจนีวรณํ อุทฺธจฺจสหคเต จิตฺตุปฺปาเท อุปฺปชฺชตี’’ติ อิทเมว วจนํ ญาปกนฺติ กตฺวา วุโตฺตฯ อญฺญถา อวิชฺชานีวรณํ วิย วตฺตพฺพํ สิยาฯ น ติ อิโต อญฺญํ ปริยุฏฺฐานปฏฺฐายีนิเยว นีวรณานิ อตฺถุทฺธารกเณฺฑ อธิเปฺปตานีติ อิมสฺส อตฺถสฺส สาธกํ วจนํ อตฺถิ, อิทํ วจนํ เทฺวตีณิวจนสฺส สามเญฺญน สพฺพนีวรณสงฺคาหกตฺตา ยถาวุตฺตวจนสฺส วิสยวิเสสปฺปกาสนสงฺขาเตน ปโยชนนฺตเรน วุตฺตภาวสฺส ทสฺสิตตฺตา จ ญาปกํ น ภวตีติ ทิสฺสติ, ตสฺมา วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ

อคฺคเหตฺวาติ ยถารุตวเสเนว อตฺถํ อคฺคเหตฺวา ยถา นิเกฺขปกณฺฑปฏฺฐานาทีหิ น อิมิสฺสา ปาฬิยา วิโรโธ โหติ, เอวํ อธิปฺปาโย คเวสิตโพฺพติ ยถาวุตฺตเมวตฺถํ นิคเมติฯ

๑๕๗๗. **เตส**นฺติ โลภาทิโต อเญฺญสํฯ **ทสฺสิตา**ติ กถํ ทสฺสิตา? มาโน ตาว โลภโมหอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหถินอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, ตถา ทิฏฺฐิ, วิจิกิจฺฉา โมหอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, ถินํ โลภโมหทิฏฺฐิอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหมานอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โทสโมหอุทฺธจฺจอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, อุทฺธจฺจํ โลภโมหทิฏฺฐิอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหทิฏฺฐิถินอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหมานอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหมานถินอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหถินอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โทสโมหอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โทสโมหถินอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โมหวิจิกิจฺฉาอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ, โมหอหิริกาโนตฺตเปฺปหิ เอกโต อุปฺปชฺชติฯ

ยถา จ อุทฺธจฺจํ, เอวํ อหิริกาโนตฺตปฺปานิ จ โยเชตฺวา เวทิตพฺพานิฯ กถํ? อหิริกํ โลภโมหทิฏฺฐิอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหทิฏฺฐิถินอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหมานอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหมานถินอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหถินอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โลภโมหอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โทสโมหอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โทสโมหถินอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ, โมหวิจิกิจฺฉาอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ , โมหอุทฺธจฺจาโนตฺตเปฺปหิ จ เอกโต อุปฺปชฺชติฯ อโนตฺตปฺปํ โลภโมหทิฏฺฐิอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โลภโมหทิฏฺฐิถินอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โลภโมหมานอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โลภโมหมานถินอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โลภโมหถินอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โลภโมหอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โทสโมหอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โทสโมหถินอุทฺธจฺจาหิริเกหิ, โมหวิจิกิจฺฉาอุทฺธจฺจาหิริเกหิ , โมหอุทฺธจฺจาหิริเกหิ จ เอกโต อุปฺปชฺชตีติ เอวเมตฺถ มานาทีนมฺปิ เอกโต อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ เสสํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

อฏฺฐกถากณฺฑวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ ธมฺมสงฺคณีมูลฏีกาย ลีนตฺถปทวณฺณนา

ธมฺมสงฺคณี-อนุฏีกา สมตฺตาฯ